

CHARLES Europas grösste Circus-Schau

Direktor und alleiniger Besitzer: Charles Krone, Berlin

Der Circus:
 18000 qm Zelthäuten mit dem grössten, seither konstruierten Haupt-Vorstellungszelt für ca. 7000 Menschen.
 90 eigene Transport-, Salon-, Menagerie- und Bürowagen.
 100 stehige permanente Extrastage.
 Eigene, massiv-transportable Wintercircus-Gebäude mit eigenen Zentral-Dampf-Heizanlagen.
 Riesen-Prunkkassette mit klassischen Kolossalgemälden, bestrahlt durch 3800 Glühlampen.

Der zoologische Park:
 Ein wandernder zoologischer Garten!
 33 Herberlöwen, 10 wild-gefangene Königtiger.
 Herden von Kamelen - Elefanten - Zebu - Lamas - Bison - Yaks - Herden von Elkhärend - Seelwä - Zebras - Zebu - Büffel - Gnu.
 „Marguerite“, die erste und einzige Giraffe auf Reisen!
 Nilpferde - Kängurus - Tapirs - Strausse.
 Über 500 exotische Tiere.

Die moderne Arena:
 Artisten aller Länder!
 Araber, Chinesen, Indier, Cowboy, Indianer, Marokkaner.
 Die kühnsten Reiter, die besten Reit-Kunstlerinnen des Continents.
 Die mutigsten und unterbrochensten Dombauer: Mme. Charles grösster Löwen-Dressurist der Welt. Wagner'sche Vagabunden im Kampf mit wilden Tigern. Dr. Charles phänomenale Elch- und Seelwä-Gruppen.

Der Marstall:
 Mehr als 100 der edelsten Vertreter reinsten Rassegeblüts: Araber, Russen, Schenken, Trakehner, Ungarn, Schottlandpferde.
 Ferner: Affen, Gänse, Hundescharren.

Die Welt auf Rädern:
 Feuerfeste Strassen-Lokomobilen.
 Eigene:
 Backerei
 Speditions
 Feuerwehr
 Werkstätten
 Photograph, Anstalt
 Pressezentrale
 Telefonanlagen
 Kuchengeschäfte
 Musikalische

Abteilung: _____
 Marsch: _____

Betriebs-Bureau
(Wagen No. 62)

Z. St. Adress: 21. Jänner 1914.

In der
 Lfd. Nr. _____
 Lfd. Nr. _____

Mit gegenwärtigem bitte ich um Zulassung
 meiner weltrenommierten
 Circus - Schau
 ein Unternehmen, welches in ganz Europa, Mexiko
 die erste Stelle einnimmt.
 Mein Unternehmen bietet nicht nur allein
 Unterhaltung in allen Gebieten der Dressuren von
 Pferden, Löwen, Tigern, Bistören, Seelwä, Kamelen,
 Giraffen, Nilpferde, Nashorn, Zebra, Zebroiden, Kangu-
 ruks, Affen, Hunden u. s. w. Artistik aller Branchen,

KAZALO

47
1999

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Gradivo

In memoriam

Osene

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor :

dr. Janez Cvirn (Ljubljana), Majda Čuden (Ljubljana, tehnična urednica) dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Tone Ferenc (Ljubljana), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Ferdo Gestrin (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana, odgovorni urednik), dr. Eva Holz (Ljubljana, glavna urednica), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Janez Kopač (Kranj), dr. Božo Otorepec (Ljubljana), Kristina Šamperl-Purg (Ptuj), dr. Zmago Šmitek (Ljubljana), dr. Peter Vodopivec (Ljubljana), Majda Žontar (Kranj) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 25. 11. 1999

Prevodi :

Cvetka Vode, Trevor Shaw - angleščina
mag. Niko Hudelja - nemščina

Bibliografska obdelava :

mag. Alojz Cindrič

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
tel. 061 17 69 210
e-pošta: kronika@uni-lj.si

Letna naročnina :

za posameznike 3.200 SIT, za upokojenčce 2.400 SIT,
za študente 1.600 SIT, za ustanove 4.300 SIT.
Cena v prosti prodaji: dvojna številka 2.000 SIT,
enojna številka 1.500 SIT.

Žiro račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 50101-678-49040

Sofinansirajo :

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije

Računalniški prelom :

Tisk :

Grafika M - s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Na naslovni strani :

Dopis cirkusa Charles za gostovanje v Ljubljani avgusta
1914 (*ZAL, LJU 489, fasc. 1775, XV/7, pag. 224*)

KAZALO

Igor Weigl :	Oltarji Luke Misleja, ljubljanskega kamnoseškega mojstra, na Štajerskem	1
Andrej Vovko :	Udje Družbe sv. Mohorja v Kanalski dolini do leta 1918	7
Nataša Budna Kodrič, Barbara Pešak Mikec :	Cirkus v Ljubljani (do prve svetovne vojne)	27
Anka Vidovič-Miklavčič :	Okraj Slovenj Gradec v letih 1929-1941	41
Ljubica Šuligoj :	Socialna gibanja na ptujskem območju med svetovnima vojnama	55
Ljudmila Bezljaj Krevel :	Slovenske znamke od razpada Avstro-Ogrske do osamosvojitve Slovenije (ob sedemdesetletnici prvih slovenskih znamk)	69

Gradivo

Trevor Shaw :	John Swinton: Potovanje skozi slovenske dežele	81
Sergej Vrišer :	Slovenski vojaki v jubilejnem sprevodu na Dunaju leta 1908	99

In memoriam

Stane Stražar (1929-1998) (<i>Stane Granda</i>)	105
---	-----

Ocene

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana, št. 7 (XXXI), leto 1998, 315 strani (<i>Vlasta Tul</i>)	107
Bojan Godeša, Ervin Dolenc: Izgubljeni spomini na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Založba Nova revija, Zbirka Korenine, Ljubljana 1999, 252 strani (<i>Anka Vidovič-Miklavčič</i>)	109

Poročila

100 let Leona Štuklja (*Zdenko Picelj*) 113

Arheološka razstava Kapiteljska njiva
Novo mesto (*Zdenko Picelj*) 114

Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij
Modinci 1999; Gradec, 6. - 9. julij 1999
(*Olga Jansa-Zorn*) 118

Trans-nacionalni regionalizem in zaščita
manjšin v Evropi: izziv za širitev na vzhod?
Poletna šola Evropske akademije Bolzano/
Bozen v mestu Bressanone/Brixen od 6. 9.
do 15. 9. 1999 (*Jure Gombač*) 120

Bogovom onostranstva - D(iis) M(anibus),
razstava Pokrajinskega muzeja Ptuj
(*Martin Šteiner*) 122

Ptujski mitreji (*Martin Šteiner*) 123

Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu.
Referat o razstavi: Ribištvo skozi stoletja
v Tržaškem zalivu (v kulturnem društvu
Tabor, Opčine pri Trstu, 13. avgust -
20. september 1998) (*Bruno Volpi Lisjak*) 124

Navodila avtorjem

Navodila avtorjem 127

izvirno znanstveno delo

UDK 730.034.7(497.4 Podčetrtek)"17"
prejeto: 2. 9. 1999

Igor Weigl

dipl. umetnostni zgodovinar, podiplomski študent
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Oltarji Luke Misleja, ljubljanskega kamnoseškega mojstra, na Štajerskem

IZVLEČEK

Avtor predstavlja dokumenta, hranjena sta v arhivu Attems-Heiligenkreuz v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, o oltarjih, ki jih je ljubljanski kamnoseški mojster Luka Mislej izdelal po naročilu Ignacija Marije državnega grofa Attemsa. Marmorna oltarja v grajskih kapelah v Slovenski Bistrici in na Podčetrtku sta bila končana pred 11. januarjem 1724, oltar na Vurberku je bil naročen 11. februarja 1724. Verjetno je delo Mislejeve delavnice tudi marmorna oprema v kapeli gradu Brežice.

Članek dopolnjujejo nekateri novi podatki o baročni opremi gradu Podčetrtek.

SUMMARY

THE ALTARS IN STYRIA BY THE STONE-CUTTER LUKA MISLEJ FROM LJUBLJANA

The author presents two documents, kept in the Attems-Heiligenkreuz archive in the Styrian Provincial Archives in Graz, about the altars that a stone-cutter Luka Mislej has made following the order of Ignacij Marija the state count Attems. The marble altars in the castle chapels in Slovenska Bistrica and in Podčetrtek were finished before 11th of January 1724 while the altar in Vurberk was ordered on the 11th of February 1724. The marble equipment in the chapel of the castle in Brežice is also probably the work of Mislej's manufactory.

The article is supplemented with some new data on the baroque equipment in the castle Podčetrtek.

Ključne besede: kamnoseštvo, jezuitski kolegij, cisterjanski samostan

Luka Mislej (Vipava 16. oktober 1658 - Škofja Loka, 5. februar 1727) sodi med boljše dokumentirane ljubljanske kamnoseke.¹ Na podlagi arhivskega gradiva in ohranjenih del je mogoče sklepati, da je za zahtevnejše naročnike delal tudi izven kranjskih deželnih meja.

V letih 1701-1703 so dokumentirana njegova

manjša dela v cerkvi in kolegiju ljubljanskih jezuitov ter večja kamnoseška dela v njihovi poletni rezidenci Pod Turnom.² Za cistercijanski samostan v Vetrinju (Viktring) je Mislej, po lastnem načrtu, v letih 1709-1710 izdelal oltar sv. Bernarda.³

¹ Resman, Blaž, *Barok v kamnu. Ljubljansko kamnoseštvo in kiparstvo od Mihaela Kuše do Francesca Robbe*, Ljubljana 1995, pp. 37-45; (od tod citirano Resman 1995). Za starejšo literaturo in kiparje, ki so sodelovali z Mislejem glej tudi: Klemenčič, Matej, *Francesco Robba in beneško baročno kiparstvo v Ljubljani*, Ljubljana 1998 (od tod citirano Klemenčič 1998).

² Resman 1995, p. 43 in 99; Lavrič, Ana, *Obnovitvena in olupševalna dela pri seminarju, gimnaziji in pristavi ljubljanskih jezuitov v 18. stoletju*, v: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597-1773)*, zbornik razprav, Ljubljana 1998, pp. 167-168. Mislejevo sodelovanje pri stranskih oltarjih ljubljanske jezuitske cerkve sv. Jakoba ni dokumentirano, glej: Resman, Blaž, *Šentjakobska cerkev v 18. stoletju*, v: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597-1773)*, zbornik razprav, Ljubljana 1998, pp. 193-194 in 226.

³ Resman 1995, p. 37 in 99.

V ljubljanski palači Orfeja državnega grofa Strassolda-Villanova, sicer dednega lovskega mojstra poknežene goriške grofije, je leta 1712 postavil še ohranjen portal pred stopniščem in drugega pred dvorano v nadstropju.⁴ Zanj je Mislej delal tudi na danes podrtem gradu oziroma vili Zalog pri Moravčah (Wartenberg).⁵ V ljubljanski stolnici je kamnosek v letih 1712-1713 sodeloval pri postavitvi štirih emonskih škofov, leto kasneje pri postavitvi portala ljubljanskega semenišča.⁶ Do 29. novembra 1721 je v stolnici postavil spomenik za pokojnega dekana Janeza Antona Dolničarja.⁷

Glavni oltar v ljubljanski avguštinski cerkvi je bilo verjetno zadnje Misleju naročeno delo.⁸ Filip de Giorgio je postavitev oltarja določil v oporoki iz leta 1722, njegovi dediči so z izvrševanjem te zadnje volje pričeli 17. decembra 1726, ko so Misleju izplačali 1000 goldinarjev predplačila. Mojster izdelave tega oltarja ni dočkal, saj je umrl že dober mesec po prejemu naročila. Kamnoseško delavnico je prevzel njegov zet Francesco Robba, ki je z dolgoletno izdelavo oltarja, (njegovo postavitev so

spremljali številni zapleti), pričel 21. januarja 1728.⁹

Ob pregledu arhiva družine Attems-Heiligenkreuz v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, se je pojavilo še nekaj del, ki jih je Luka Mislej naredil po naročilu Ignacija Marije državnega grofa Attemsja.

Račun za izdelavo transportnih zabojev, datiran je z 11. januarjem 1724, razkrije Luko Misleja oziroma njegovo delavnico, kot avtorja obeh marmornih oltarjev v kapelah gradov Slovenska Bistrica in Podčetrtek.¹⁰ Verjetno sta bila ta in ostali marmorni oltarji, ki jih je Attems naročil, bolj znamenje prestiža, kakor pa grofove globoke pobožnosti. Oltarja so na Štajersko prepeljali v 68 zabojih, tesar jih je izdelal v 45 dneh in so veljali 48 goldinarjev in 18 krajcarjev. Stroške za izdelavo zabojev je 11. februarja leta 1724 Misleju poravnal Anton Sigmund Donati, upravnik gosposčine Brežice. Obenem je kamnosek prejel tudi 38 goldinarjev in 51 krajcarjev predplačila za oltar na Vurberku ter, v potrdilu le sumarično navedena, dela na dvorišču gradu Slovenska Bistrica.¹¹ Je bil Mislej v Brežicah tudi zaradi marmorne opreme v tamkajšnji grajski kapeli? Vsekakor ni pripotoval sam, saj je potrdilo o izplačilu, namesto branja in pisanja neveščega kamnoseka, podpisal Janez Krstnik Marin.

⁴ Orfej je okoli leta 1709 postal kranjski deželni glavar, leta 1722 je bil tukajšnji vicedom, leta 1730 je omenjen kot deželni upravnik in upravitelj. Za njegove službe in prezidave glej: Prelovšek, Damjan, O dveh ljubljanskih baročnih portalih, v: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 30, 3, Ljubljana 1982, p. 206; Mlinarič, Jože, *Stiška opatija 1136-1784*, Novo mesto 1985, p. 699; Arhiv Slovenije, Graščinski arhivi I, Dol, Raigersfeld, fasc. 201, ovoj Franc Henrik baron Raigersfeld (proces Marije Ane Raigersfeld roj. bar. Erberg proti Benjaminu baronu Erbergu zaradi dednega deleža po materi).

⁵ Prelovšek, Damjan, *ibid.*, p. 206.

⁶ Klemenčič 1998, pp. 24-25. Emonski škofje in kipi na portalu so delo Angela Puttija.

⁷ Za postavljanje spomenika glej: Resman 1995 pp. 79-80, za problem datacije buste in njeno atribucijo Angelu Puttiju: Klemenčič 1998, pp. 25-27. Utemeljitev pobudnika postavitve spomenika ljubljanskega stolnega kanonika in dekana Jurija Andreja Gladiča se popolnoma ujema z definicijo spomenika v Zedlerjevem leksikonu: Zedler, Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, Band 21, Mi-Mt, Leipzig und Halle 1739 (repr. Gradec 1995), stolpič 1430, *Monument, Monumentum...* Dinge und ausgeführte Gebäude, wodurch man eines Verstorbenen Ruhm und Namen, wie auch dessen merckwürdigste Verdienste und Thaten auch bey den spätesten Nachkommen in beständig gutem Andencken zu erhalten sucht. Dergleichen sind: E. prächtige Gräber, Aufschriften, Statuen, stolpič 1431, Bildnisse, Tempel, Triumph=Bögen, und andere Arten von Gebäuden, ingleichen Lob= und Helden=Gedichte, allerhand gesammelte Historische Nachrichten, Jahr= und Tage=Bücher, und andere briefliche Urkunden, wie auch allerhand Arten von Büchern und Schriftten, und mit einem Worte, alles dasjenige, was einem zu Ehren und immerwährenden Andencken gethan, geschrieben und gebauet wird...; za Gladičevo argumentacijo iz leta 1715 glej Resman 1995, p. 107.

⁸ Vodnik, Anton, Francesco Robba, v: *Kronika slovenskih mest* II, 2, Ljubljana 1935, p. 140; *id.*, *ibid.*, v: *Kronika slovenskih mest* II, 3, Ljubljana 1935, pp. 210-214; *id.*, *ibid.*, v: *Kronika slovenskih mest* II, 4, Ljubljana 1935, pp. 266-268 in Klemenčič 1998, p. 39.

⁹ Leseni model oltarja hrani Slovenski verski muzej v Stični. Model, inventarna številka UM 1, je eden redkih ohranjenih v Sloveniji in ni datiran ali objavljen. Za podatek se zahvaljujem mag. Nataši Polajnar-Freljih, kustosinji imenovanega muzeja.

¹⁰ Priloga I. O marmornih oltarjih, ki jih je naročil Ignacij Marija glej tudi: Weigl, Igor, Prenova gradu Podčetrtek v letih 1715-1723, v: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 47, 1-2, Ljubljana 1999, p. 36. Ignacij Marija je gosposčini Podčetrtek in Štatenberk kupil 17. aprila 1686 in ne že leta 1682. (StLA, Archiv Attems, Karton 8/ Heft 59, Familie und Herrschaften, Zupschinski inventar Ignacija Marije Attemsja, Brief: vrkhunden in dem Hauß zu Grätz, pp. 6-6v). K barokizaciji gradu je mogoče navesti tudi podatek, da sta 8. julija 1719 na gradu Slovenska Bistrica večerjala štukaterja, ki sta se s Podčetrtkom vračala v Gradec (StLA, Archiv Attems, Karton 205/ Heft 1441, Ausgab gelt per: Zöhrung auff ankommende Herren gäst, officier auch Capaziner. p. 30v, /Slovenska Bistrica 1719; Dem 8: July 2: Stocatorer Von Landtsperg per: Grätz gehent abents 18 xr). V zupščinskem inventarju Ignacija Marije, popis je bil zaključen 2. avgusta 1733, je na Podčetrtku naštetih 12 slik (sopraport?) Franca Ignacija Flurerja, brez navedbe upodobljenega, ocenjenih na 72 goldinarjev. Vsele so v drugem nadstropju gradu v štirih sobah, v eni izmed njih, imenovani "In Großen Saal Zimmer" so bile štiri Flurerjeve slike. V drugem nadstropju so bile še tri sobe s sedmimi slikami vrednimi 42 goldinarjev, vendar niso navedeni niti avtorji. Grajska kapela in njena oprema v inventarju nista popisani. (StLA, Archiv Attems, Karton 8/ Heft 59, Familie und Herrschaften, Zupschinski inventar Ignacija Marije Attemsja, pp. 160-160v). Glej tudi: Lipoglavšek, Marjana, *Baročno stropno slikarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1996, p. 115; avtorica meni, da so na gradu Podčetrtku vsele Flurerjeve krajine oziroma upodobitve gradov Ignacija Marije Attemsja.

¹¹ Priloga II.

Ljubljanski kamnosek(?), Oltar Porciunkule (prvotno sv. Pavla Puščavnika) z grboma Attems in Herberstein, posvečen leta 1723, ž.c. Maria Trost, Gradec.

K prihodnjemu študiju ljubljanske kamnoseške produkcije bo verjetno veljalo pritegniti tudi oltarje v stranskih kapelah romarske cerkve Maria Trost v Gradcu. Za cerkev so do jožefinskih reform skrbeli pavlini, ki so tukaj imeli tudi samostan.¹² Šest marmornih stranskih oltarjev, material in njegova obdelava sta v tem času na Štajerskem dokaj izjemna, je bilo posvečenih leta 1723.¹³ Ni moč prezreti detajlov, ki se ponavljajo tudi na marmornih oltarjih v kapelah štajerskih gradov Ignacija Marije Attemsa in so dokumentirano delo Luke Misleja oziroma njegove delavnice.¹⁴ In ne na-

vsezadnje ne gre spregledati niti dejstva, da se med plemiškimi donatorji oltarjev pojavita tudi Ignacij Marija Attems in njegova druga žena Kristina Krescentija, rojena grofica Herberstein.¹⁵

- lej ali pa kdo drug, ostaja ob sedanjem poznavanju Mislejevih del in arhivskih dokumentov seveda odprto.
- 15 Naročnike oltarjev v cerkvi Maria Trost je mogoče identificirati na podlagi grbov, nameščenih na izrazito vidnem mestu nad oltarnimi slikami oziroma na vrhu atik. Na podoben način je bila v baroku označena večina zasebnih naročil v javnem prostoru, velikokrat so grbi opremljeni tudi z napisi, ki sporočajo ime naročnika in datirajo začetek ali konec del (npr. grb in napis nad glavnim portalom nekdanje avguštinske cerkve v Ljubljani). O nemajhnem pomenu teh, danes običajno prezrtih, oznak priča jeza kranjskega vicedoma Henrika grofa Orzona ob vizitaciji visoko zadolženega cistercijskega samostana v Kostanjevici na Krki v maju leta 1745. Opat Aleksander baron Taufferer, pobudnik prizidave cerkve in samostana, je nad cerkvenim portalom, kronogram ga datira v leto 1742, namestil svoj grb. Vicedom je menil, da je zato videti, kakor da je cerkev in samostan postavil opat sam in da je s svojim grbom zasedel mesto namenjeno grbu samostanskih patronov in odvetnikov Habsburžanov. Kljub protestom je Tauffererjev grb ostal, cesarski pa je svoj prostor dobil nad glavnim oltarjem. Glej: Mlinarič, Jože, *Kostanjevška opatija 1234-1786*, Kostanjevica na Krki 1987, pp. 446-448.

Tradicija označevanja z grbi in napisi je seveda veliko starejša, kakor oltarji v Maria Trost in se je, v spremenjeni obliki, v nekaterih okoljih ohranila vse do danes (npr. napisna plošča ob nedavni obnovi in opremljanju cerkve v Trnovem).

Donirani oltarji niso bili zgolj javna manifestacija pobožnosti njihovih naročnikov, ampak so tudi plod stremljenj plemstva 17. in 18. stoletja, da že dosežen ali zgolj željen družbeni rang demonstrira z ustreznim načinom življenja, sem sodi tudi podpiranje Cerkev, in z njim povezano višino izdatkov. Marmorni oltarji v Maria Trost in drugih cerkvah, gotovo so terjali bistveno večje stroške, kakor bi jih postavitev lesenih, ta stremljenja dovolj nedvoumno reprezentirajo. O prepletenosti družbenega ranga in primernih življenjskih stroškov glej: Ehalt, Hubert Christian, *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Die Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, Dunaj 1980, pp. 67-68; in tudi: Štuhec, Marko, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana 1995, pp. 153-159.

Velikopoteznemu naročništvu zakoncev Attems je, med ostalim, botrovalo tudi njuno premoženje: Ignacij Marija je zapustil 801.864 goldinarjev, 58 krajcarjev in 2 1/2 denarja težko dediščino, Kristina Krescentija, lastnica gosposčine Vurberk in hiše v Gradcu, pa "le" 164768 goldinarjev, 3 krajcarje in 24 1/4 denarjev ocenjenih, popisanih in končno seštetih 15. julija 1737.

¹² Cerkev, v 1. četrtini 18. stoletja je predstavljala enega večjih donatorskih podvigov štajerskega plemstva, je dotirala tudi cesarska hiša in jo skupaj z drugimi "Aedificia Sacra" Karla VI. najdemo v traktatu jezuita Antona Höllerja, *Augusta Carolinae Virtutis Monumenta*, Dunaj 1733. Glej: Lorenz, Hellmut, *Johann Bernhard Fischer von Erlach*, Zürich-München-London 1992, pp. 38-39.

¹³ Takrat je bil posvečen tudi glavni oltar. Glej: Kohlbach, Rochus, *Die barocken Kirchen von Graz*, Gradec 1951, p. 190.

¹⁴ Vprašanje, če je avtor načrtov za Attemsove oltarje Mis-

PRILOGA I.

Steiermärkisches Landesarchiv, Archiv Attems, Karton 300/ Heft 1742. Gosposčina Brežiče, potrdila in računi.

fol 1r.

Speon:

Was ich Lucas Mislej Stainmez:
=maister, Vor dem Vaistriz Vnndt
LandtsPerg Altar, Zu Ein mahung
derselben Par ausgelegt wie
Volgt.

Erstlich erkhauffe 340 Laden

a pr: 3 Xr fl 17,-

Item aus obgemelten

Laden seint 68 Verschlag
gemacht, warbey Zimmerman
Tagwerch Verbracht worden

45 a pr 21 Xr fl 15, 45:-

Dan Zalle Zu obgemelten

68 Verschlag auf ein Jeden

3. Raiff Zusammen 204 Raiff

a pr 2 Xr fl 6: 48:

Ins: seint Zu den gemelten

Verschlag Schar Negl Verbraucht

worden 2500. Das 100 pr 12 Xr fl 5:-

fl: 44, 33

fol 1v.

Lath alhero mit fl 44: 33

Dan seint 2500 schintlen

Negl Zu abbindung der

Vorgemelten Verschlag

Verbraucht worden

das 100 pr 9 Xr 3: 45

Summa der Par ausge=

legten Par gelt

Id est 48 fl 18 Xr:

obbemelte 48 fl: seint

geg quittung Zu bezallen

faystriz denn 11 Jenner

724

Ignatius Maria

gr: Atthembs

PRILOGA II.

Steiermärkisches Landesarchiv, Archiv Attems, Karton 300/ Heft 1742. Gosposčina Brežiče, potrdila in računi.

Quittung

Pr: Acht Vnd Vierzig Gulden, Dico 48 fl:-

Velche mir Entdbenanten, Herr Anthoni Sigmund
Donati Verwalter der hohgräffl: herrschafft Ran auf
gdigste anschaffung Ihrer hohgräffl: Excell:
herrn, herrn Ignatio Maria des H: Röm: Reichs
grafen Von Attembs: Vermög Von hoh dero
selben

ihme Zuegeschikhten, dato Burgkh Vaistriz den 11
Jenner

724: Specifications Lista, Paar ausgezelt, Vnd
befridiget hat.

Dan Vnter heutigen dato, wegen, Von Ser:
höhgräffl:

Excell.: *angefranbten(?)* Altar auf herrschafft
Wurmberg, Vnd andere arbeits, in hof deroselben
burgkh Vaistriz, mit 38 fl: 51 xr: anticipiret
so ich solche bey meiner Verfertiger arbeits, Mich
hiemit Verobligire Pr: Empfang Zu Nemben.

Vrkundt dessen, Weillen ich lesens, Vnd
schreibens

Vnthindtig, Bezeigt solches des Von mir
Erbettenen

aigne handschrüfft: Vnd Von mir bey gedrukhtes
Insigils Fertigung, herrschafft Ran den 11 Febr: 724

Joh Bapta Marin

als v H: Lucas Mislej

burger Vnd Stainmez

=maister Zu laybach erbettener

Fertiger.

VIRI IN LITERATURA

Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Archiv Attems, Karton 8/ Heft 59, Familie und Herrschaften, Zapuščinski inventar Ignacija Marije Attemsa, 2. avgust 1733.

Steiermärkisches Landesarchiv, Archiv Attems, Karton 205/ Heft 1441, Ausgab gelt per: Zöhrung auff ankommende Herren gäst, officier auch Capaziner, Gosposčina Slovenska Bistrica 1719.

Steiermärkisches Landesarchiv, Archiv Attems, Karton 300/ Heft 1742, Gosposčina Brežiče, potrdila in računi.

- Arhiv Republike Slovenije, Graščinski arhivi I, Dol, Raigersfeld, fasc. 201, ovoj Franc Henrik baron Raigersfeld (proces Marije Ane Raigersfeld roj. bar. Erberg proti Benjaminu baronu Erbergu zaradi dednega deleža po materi).
- Ehalt, Hubert Christian, *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Die Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, Dunaj 1980.
- Klemenčič, Matej, *Francesco Robba in beneško baročno kiparstvo v Ljubljani*, Ljubljana 1998.
- Kohlbach, Rochus, *Die barocken Kirchen von Graz*, Gradec 1951.
- Lavrič, Ana, Obnovitvena in olepševalna dela pri seminarju, gimnaziji in pristavi ljubljanskih jezuitov v 18. stoletju, v: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597-1773)*, zbornik razprav, Ljubljana 1998.
- Lipoglavšek, Marjana, *Baročno stropno slikarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1996.
- Lorenz, Hellmut, *Johann Bernhard Fischer von Erlach*, Zürich-München-London 1992.
- Mlinarič, Jože, *Stiška opatija 1136-1784*, Novo mesto 1985.
- Mlinarič, Jože, *Kostanjeviška opatija 1234-1786*, Koštanjevičica na Krki 1987.
- Prelovšek, Damjan, O dveh ljubljanskih baročnih portalih, v: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 30, 3, Ljubljana 1982.
- Resman, Blaž, *Barok v kamnu. Ljubljansko kamnoseštvo in kiparstvo od Mihaela Kuše do Francesca Robbe*, Ljubljana 1995.
- Resman, Blaž, Šentjakobska cerkev v 18. stoletju, v: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597-1773)*, zbornik razprav, Ljubljana 1998.
- Štuhec, Marko, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*, Ljubljana 1995.
- Vodnik, Anton, Francesco Robba, v: *Kronika slovenskih mest* 2, 2-4, Ljubljana 1935.
- Weigl, Igor, Prenova gradu Podčetrtek v letih 1715-1723, v: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 47, 1-2, Ljubljana 1999.
- Zedler, Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, Band 21, Mi-Mt, Leipzig und Halle 1739 (repr. Gradec 1995).

Luka Mislej in delavnica, menza glavnega oltarja, naročena leta 1724, ž.c. Marijinega Vnebovzetja, Vurberk.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Altäre des Ljubljanaer Steinmetzmeisters Luka Mislej in der Steiermark

Luka Mislej (1658-1727) gehört zu jenen Ljubljanaer Steinmetzmeistern, die im Auftrag anspruchsvollerer Bauherren auch außerhalb der Landesgrenzen Krains wirkten. Belegt sind seine Arbeiten für die Ljubljanaer Jesuiten in den Jahren 1701-1703 und der Altar des Hl. Bernhard im Zisterzienserkloster in Viktring aus den Jahren 1709-1710; um 1712 arbeitete er im Auftrag von Graf Orfei Strassold-Villanova in dessen Stadtpalast in Ljubljana sowie in dessen Landschloß Zalog bei Moravče (Wartenberg). Er wirkte auch mit bei der Aufstellung der Statuen der vier Emonaer Bischöfe und des Denkmals für Dechant Janez Anton Dolničar im Ljubljanaer Dom sowie beim Bau des Portals am Pristerseminar in Ljubljana im Jahre 1714. Am 17. Dezember 1726 wurde von den Erben Filippes de Giorgia eine Vorauszahlung in Höhe von 1000 Gulden an Mislej zur Anfertigung des Hochaltars in der Augustinerkirche in Ljubljana geleistet. Mislej selbst konnte nur den Beginn der Arbeiten erleben, starb er doch bereits gut einen Monat nach Übernahme des Auftrags.

Zu dem bereits bekannten Gesamtwerk von Luka Mislej können aufgrund der Dokumente des Steiermärkischen Landesarchivs in Graz noch die erhaltenen Marmoraltäre gerechnet werden, die er im Auftrag des Reichsgrafen Ignaz Maria Attems anfertigte. Die beiden Altäre in den Schloßkapellen in Slovenska Bistrica (Windisch Feistritz) und Podčetrtek (Landsberg) wurden bereits vor dem 11. Januar 1724 fertiggestellt. Einen Monat später erhielt Luka Mislej den Auftrag für den Altar in Vurberk (Wurmberg) und für Arbeiten im Hof des Schlosses Slovenska Bistrica. Auch die Marmorausstattung der Kapelle des Schlosses der Attems in Brežice (Rann) dürfte aus Mislejs Werkstatt stammen.

Die belegten Arbeiten des Ljubljanaer Steinmetzen in der Steiermark werfen die Frage auf nach der Urhebererschaft der Marmoraltäre in der Grazer Kirche Maria Trost. Die sechs Seitenaltäre, die im Jahre 1723 geweiht wurden, sind Stiftungen steirischer Adelliger, zu welchen auch Ignaz Maria Attems und seine zweite Frau Christina Crescenti geb. Gräfin Herberstein zählten. Nicht zu übersehen sind zahlreiche Details, die auch in den Schloßkapellen von Ignaz Maria Attems vorkommen. Sind auch die Marmoraltäre in Maria Trost - das Material und seine Bearbeitung besitzen in jener Zeit in der Steiermark einen Ausnahmecharakter - ein Werk der Ljubljanaer Steinmetzen?

izvirno znanstveno delo

UDK 655.4/.5(453.3 Kanalska dolina)"/.../1918"

prejeto: 14. 10. 1999

Andrej Vovko

znanstveni svetnik

Inštitut za biografiko in bibliografijo ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

Udje Družbe sv. Mohorja v Kanalski dolini do leta 1918

IZVLEČEK

Ljudska založba Družba sv. Mohorja je ves čas svojega delovanja od ustanovitve leta 1852 poleg versko-vzgojnega poslanstva opravlja izredno pomembno narodno osveščanje, izobraževanje in kulturni napredek med Slovenci v matični domovini, zamejstvu in v izseljenstvu po vsem svetu. Avtor predstavlja njeno delovanje v Kanalski dolini od pojava prvih mohorjanov v tem delu vedno izpostavljenega obmejnega slovenskega etničnega prostora pa do konca I. svetovne vojne, ko je ta del skupaj z velikim delom našega narodnostnega ozemlja, ki je v času habsburške monarhije spadal pod deželo Koroško, pripadel Italiji. S tabelami in seznamami je na podlagi letnih seznamov mohorjanov v Koledarjih družbe sv. Mohorja prikazan razvoj udov Družbe sv. Mohorja v 11 mohorjanskih postojankah v Kanalski dolini, njihovo skupno število, poklicna sestava, kot jo razberemo iz omenjenih koledarskih seznamov, posebej pa so omenjeni tudi nekateri najvidnejši tamkajšnji mohorjani.

SUMMARY

THE LIMBS OF DRUŽBA SV. MOHORJA (THE SOCIETY OF ST. MOHOR) IN THE KANAL VALLEY UNTIL THE YEAR 1918

The public Družba sv. Mohorja has since its foundation in 1852 beside the religious-educational mission been performing a very important task - national awareness, education and cultural progress among Slovenes in the home country and abroad. The author presents the Society's activity in the Kanal valley from the occurrence of the first members of the Society in that permanently exposed part of the bordering Slovene ethnic territory to the end of World War I, when a great part of our ethnic territory, together with the mentioned bordering one that during the Habsburg Monarchy belonged to the province of Carinthia, belonged to Italy. On the basis of annual lists of members of the Society in the Calenders of the Society of St. Mohor tables and indexes were made that show the development of the limbs of the Society in eleven posts in the Kanal valley, the corporate number of posts, professional construction, as we can see it from the mentioned calendar lists. Some of the most important members of the Society in that area are separately mentioned.

Ključne besede: Družba sv. Mohorja, Kanalska dolina, ljudska knjižna založba, kulturna zgodovina, narodno osveščanje, biografske študije

Ljudska knjižna založba Družba sv. Mohorja je nastala v Celovcu na pobudo Antona Martina Slomška z namenom pospeševati narodno osveščanje, izobraževanje in kulturni napredek med Slovenci na podlagi krščanskih načel. Svoje prve knjige je izdala leta 1852 kot Društvo sv. Mohorja, njen pravi vzpon pa se je začel šele potem, ko se je leta 1860 preoblikovala v cerkveno bratovščino Družbo sv. Mohorja. Do I. svetovne vojne je doživljala silovit razcvet, po njenem koncu pa se je morala umakniti v tedanjo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, najprej na Prevalje in nato v Celje. Ker so fašistične oblasti preprečevale prihajanje mohorskih knjig preko meje, je goriški nadškof Frančišek B. Sedej leta 1924 ustanovil Goriško Mohorjevo družbo. Po koncu II. svetovne vojne je Družba sv. Mohorja spet začela delovati in izdajati knjige tudi v Celovcu kot posebna, "tretja sestra" in poleg koroških Slovencev povezala tudi povojne politične begunce po vsem svetu. Družbo sv. Mohorja v Sloveniji pa so leta 1955 v duhu takratne vladajoče totalitarne ideologije preimenovali v Mohorjevo družbo, ki ni bila več bratovščina, ampak "skupina državljanov." V novejšem času, posebno po osamosvojitvi Slovenije, se stiki in sodelovanje med tremi družbami sv. Mohorja postopno krepijo. Družba sv. Mohorja je tako enotna ali v troje v več kot 140 letih svojega delovanja opravljala in še opravlja svoje dragoceno versko-vzgojno, narodno-prebudno, kulturno in izobraževalno delovanje tako v slovenskih matičnih deželah, kot tudi med Slovenci v zamejstvu in izseljenstvu.¹

Pravila Družbe sv. Mohorja so v času, ki ga obravnavamo, določala, da je njen namen podpirati *"pobožno, lepo obnašanje in ohranjevati katoliško vero med slovenskim ljudstvom, v ta namen se bodo na svetlo dajale in razširjale med Slovenci dobre katoliške bukve"*. V Družbo lahko vstopi *"vsak katoliški kristijan obojega spola, vsakega stanu in vsake starosti"*. Dolžnosti članov so, da molijo, da bi se ohranjala in razširjala katoliška vera nasploh, in še posebej med slovenskim narodom in da plačajo predpisano članarino, *"dobički družbenikov"* pa so poleg prejema popolnih in delnih odpustkov tudi pravica, da dobijo *"od vsakih knjig, ki jih izda družba ... po jeden iztis za svoje plačilo"* in *"take spise, ki se mu za slovensko ljudstvo potrebni ali koristni dozdevajo, družbenim odbornikom priporočevati, naj se na svetlo spravijo"*.²

Koledarji Družbe sv. Mohorja so v proučevanem obdobju vsako leto prinašali poimenski seznam članov omenjene Družbe, ki so se po njenih pravilih imenovali "družbeniki" ali "udje". Pravila so poznala dve vrsti članov - dosmrtni in letne. V želji, da bi bile njene knjige dostopne tudi najširšemu krogu bralcev, je bila udnina zavestno postavljena kar najnižje. V avstro-ogrskem obdobju do začetka 1. svetovne vojne, ko država skoraj ni poznala inflacije, so dosmrtni člani do uvedbe kron v razmerju 1 goldinar - 2 kroni konec 19. stoletja, enkrat za vselej plačali 15 goldinarjev dosmrtnine ali dvakrat po 8 goldinarjev v enem letu, letni v tem času pa po 1 goldinar letnine, v kronah pa dvakrat več.

Vodstvo Družbe sv. Mohorja je vsako leto s kako občasno manjšo spremembo svojim udom - družbenikom in še zlasti poverjenikom predpisovalo način poslovanja. Tako je naglašalo, naj se *"nabira družnikov ... prične koj po prejetih knjigah in sklene z zadnjim dnevom meseca februarja vsakega leta, vpisovalne pole z denarjem vred pa naj se ... pošljejo ... vsaj do 5. marca vsakega leta družbinemu blagajniku"*. Ude so pozivali, naj svoje *"letne doneske"* poravnajo ob za to določenem času, novi udje naj ob pristopu to dejstvo posebej poudarijo, imena udov pa naj se *"blagovole zapisati razločno ... iz vsake fare in kjer se stan pripisuje, udje jedenga in istega stanu zaporedoma, da se s tem preobširni imenik v koledarju kolokor mogoče okrajša"*. Vodstvo je še poudarilo, da se tisti udje, ki so iz Družbe sv. Mohorja izstopili in se potem spet vključili vanjo ali pa so se preselili iz ene v drugo faro, ne štejejo kot novi, ampak kot stari.³

Družba sv. Mohorja je do konca 1. svetovne vojne delovala predvsem v slovenskih deželah avstrijske polovice (na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, Goriškem...), v manjši meri, a nič manj odločilno in koristno za verski ter kulturni dvig in prebujanje ter ohranjanje slovenske narodne zavesti, pa tudi v ogrski polovici, predvsem med Slovenci v Prekmurju in Porabju, ki so bili zelo ogroženi zaradi madžarizacijskega raznarodovalnega pritiska,⁴ pa tudi drugje, v Beneški Sloveniji, na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Kar lepo število mohorjanov zasledimo v omenjenem času tudi med slovenskimi izseljenci v ZDA, pa tudi v Vestfaliji, Egiptu, Južni Ameriki (Argentina, Brazilija) in še kje drugje, kjer so le-ti med drugim na

¹ Več o Družbi sv. Mohorja v: Andrej Vovko, Marijan Smolik, Branko Marušič, Mohorjeva družba. Enciklopedija Slovenije 7. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 205-206, kjer je navedena tudi osnovna literatura.

² Družbe sv. Mohorja postavle in vodila pravičnega reda. Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1902, Celovec 1901, str. 133 (dalje KDM za...).

³ KDM za 1890, str. 119.

⁴ Več o tem v: Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1870-1892. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69/34/1998, št. 1, str. 133-154. Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893-1918. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69/34/1998, št. 2, str. 317-343.

svojevvrsten način tudi kažipot do slovenskih izseljenskih naselbin.⁵

Tabele in sezname mohorjanov v Kanalski dolini, ki sledijo, so nastali na podlagi seznamov članstva, ki so jih za vsako enoto posebej poleg obilice drugega dragocenega in koristnega branja objavljali Koledarji Družbe sv. Mohorja, temeljni in nepogrešljivi zaščitni znak vsakoletnega Družbinega knjižnega daru. V teh seznamih so bili po škofijah, dekanijah in župnijah v ustaljenem vrstnem redu navedeni poverjeniki, dosmrtni in letni udje, v večji ali manjši meri opremljeni tudi z navedbami poklicev oz. družbenega stanu. Seznami do konca Avstro - Ogrske so zelo bogati in so prava zakladnica podatkov, po tem obdobju pa se je njihova podatkovna vrednost žal vse bolj zmanjševala. Tudi v obdobju do leta 1918 so za posamezna leta podatki nekoliko bolj skopi kot običajno. Tako so za leto 1910 v omenjenih seznamih udov Družbe sv. Mohorja navedeni samo imena ter priimki poverjenikov in število udov brez razčlenbe po posameznih kategorijah, za leta 1911, 1916 in 1917 poimensko poverjeniki, dosmrtni udje ter novi udje, ki so pristopili v omenjenih letih, za leto 1918 pa poverjeniki in število udov po posameznih kategorijah. Zaradi tega so podatki o posameznih udih za "nepopolna leta" v pregledu opremljeni z znakom (?). Številke v tabeli navedenih dosmrtnih udov zajemajo samo žive dosmrtnne ude v določenem letu in ne tudi pokojnih.

Pogostokrat se zgodi, da so imena in priimki istih mohorjanov v različnih letih zapisani različno. Tako sem vedno najprej navedel tisto verzijo imen oz. priimkov, na katero sem naletel prvo, v oklepaju pa sem ji dodal naslednjo ali naslednje. Pri nekaterih spremembah se da dovolj upravičeno domnevati, da gre za težave pri razbiranju očitno nečitljivih zapisov v omenjenih seznamih, druge pa je mogoče vmes zavestna sprememba priimka iz slovenske v nemško verzijo ali obratno. V več primerih se pojavlja v posameznem kraju več mohorjanov s povsem enakim imenom in priimkom, tako da je včasih težko določiti, kdo izmed njih je prenehal biti ud Družbe oz. se je po premoru spet vključil vanjo. Podobna težava je s priimki ženskih družbenic, ki so jih spreminjale po poroki. Pri imenih krajev sem upošteval obliko, kot jo navajata dr. Lavo Čermelj⁶ in dr. Bogo Grafenauer,⁷ ki sem

v oklepaju dodal še imena, na katera sem naletel v seznamih v koledarjih Družbe sv. Mohorja.

Osnovne organizacijske enote Družbe sv. Mohorja so bile župnije, na višji stopnji pa dekanije in škofije. Udje Družbe sv. Mohorja so bili organizirani v 11 župnijah, ki so bile vključene v dekanijo Kanalska dolina, leta 1893 preimenovano v dekanijo Trbiž (Kanalska dolina), od leta 1894 dalje pa v dekanijo Trbiž. Mohorjanski dekanijski predstojniki so bili v obdobju do leta 1918 Anton Valentinič, dekan, Trbiž, (1865-71), Lambert Ferčnik, župnik, Žabnice (1872-87), Fr. Treiber, župni upravitelj (farni oskrbnik), Žabnice (1888), Šimon (Simen) Incko, dekan, Žabnice (1889-1904) in Val. Kraut, dekan, Trbiž (1905-15(?)). Cerkveno-pravno je v tem času Kanalska dolina pripadala krški škofiji na Koroškem, saj je znano, da je bila politično do konca 1. svetovne vojne sodila h Koroški.

Kokovo⁸

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1861		1	1
do		1	1
1865		1	1
1871		1	1
1872		1	1
1875		1	1
1876		1	1
1877		1	1
1878		2	2
1879		3	3
1880		2	2
1881		1	1
1882		1	1
1895		1	1
1896		1	1
1897		1	1
1898		1	1
1899		1	1
1900		2	2
1906		6	6

Farni poverjenik:

Anton Teul, župni upravitelj (provizor) (1906)

Letni udje:

Janez Jakopič, župnik (1861-65), Andrej Brežan, župni upravitelj (provizor) (1871-72), Janez Vido-
vic, župni upravitelj (farni oskrbnik) (1875-79)

Matija Wieser, učitelj (1879)

Jože Karner, cerkovnik in organist (1880-82)

Sim. Kandut, drvar (1906)

Lor. Vedam, kmet (1906)

Znanstveni inštitut, oddelek za mejna vprašanja, Ljubljana 1949.

⁸ Na podlagi letnih seznamov udov Družbe sv. Mohorja v Koledarjih Družbe sv. Mohorja za leta 1861-1919.

⁵ Več o tem v:
Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA do leta 1900. Dve domovini, Two Homelands, ZRC SAZU, Ljubljana 1/1990, str. 121-135.

Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA od leta 1901 do leta 1916. Traditiones, ZRC SAZU, Ljubljana, 26/1997, str. 117-134.

⁶ Lavo Čermelj, Tržaško ozemlje ter Goriška in Videmska pokrajina. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1958, str. 75-78.

⁷ Bogo Grafenauer, Kanalska dolina (Etnografski razvoj),

Franica Prosen, žena železn. uradnika (1906)
 Jožefa Kogelnik, kuharica (1906)
 Mar. Kogelnik, dekla (1906)
 brez navedbe poklica ali stanu: Rahela Piccolini
 (1878-80), Davorin (Martin) Martinc (1895-1900),
 Kat. Fillafer (1899-1900)

Lipalja ves

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1865		2	2
1866		2	2
1667		1	1
1868		2	2
1869		?	?
1870		2	2
1871		1	1
1872		5	5
1873		6	6
1874		6	6
1875		6	6
1876		11	11
1877		14	14
1878		15	15
1879		18	18
1880		16	16
1881		16	16
1882		12	12
1883		13	13
1884		11	11
1885		11	11
1886		14	14
1887		13	13
1888		10	10
1889		11	11
1890		12	12
1891		16	16
1892		16	16
1893		12	12
1894		13	13
1895		15	15
1896		15	15
1897		13	13
1898		13	13
1899		14	14
1900		13	13
1901		10	10
1902		8	8
1903		7	7
1904		5	5
1905		3	3
1906		4	4
1907		4	4
1914		2	2

Farni poverjeniki:

Jož. Kovač, učitelj, (1870), Adam Kandolf, župnik (1872-81), Jože Kovač, učitelj (1882-85), Janez Globočnik, župnik (1886-87), Janez Globočnik, župnik v Pontablju (1889), Jože Kovač, učitelj v.p. (1890), Jože Fugger, župni upravitelj (farni oskrbnik) (1891), Jože Kovač, učitelj v. p. (1892-93), Jak. Papler, duhovnik v.p. (1894), Ivan Česky, župni upravitelj (farni oskrbnik) (1895), Jože Kovač, učitelj v. p. (1896-97), Jožef Eicholzer, župni upravitelj, župnik (1898-1900, 1914)

Letni udje:

Janez Moderiano, župnik v Pontebi (1886-87), Janez Primožič, duhovnik v Krminu (1886), učitelja: Jože Kovač (1865-66, 1868-69, 1871-81, 1886-89, 1891, 1894-95, 1898-1900), Neža Miklavčič (1883-87)

Šola v Lipalji vesi (1872-74, 1876-1904),

Jož. Čop, poštni uradnik (Pontabelj) (1898)

Karolina Kovač, učiteljeva žena (1895-96)

posestniki: Lovrenc Klavra (Klaura) (1879-1904), Lovr. Kovač (1891-1901), Jaka Trink (1891-1907), Alojz Kovač (1892, 1896-98)

gospodinje: Jerica Esterle (1891-98), Mar. Temelj (1892-98), Terezija Tribuč (1895-98), Ivana Karnel, (1897-1907, 1914)

Ivana Karnel, dekla (1897-1903),

brez navedbe poklica ali stanu: Magdalena Vulec (1865-70), Janez Francelj (Francelj) (1872-96), Lukež (Luka) Karnelj (Karnelj) (1872-93), Ana Kovač (1872-92), Ana Grilc (1875-80), Andrej Francelj (1876-81), Janez Kovač (1876-79, 1890-92), Leopold Temelj (1876-83), Lovrenc Vilenpart (1876-80), Andrej Kovač (1877-81), Marija Kovač (1877-83), Janez Vilenpart (1877-81), Anton Seger (1878-81), Leopold Francelj (1879), Peter Unteregger (1879-92) (1891-92 župan), Anton (Toni) Grilc (Grilz) (1881-91), Jakob (Jaka) Karnel (Karnelj) (1881-98), Jan. Rom (1882-83), J. Košinek (1884), Gregor Košinek (Kokošinek) (1885-86), Mat. Trink (1887-90), Miklavž Murer (1890-94), Miha Kovač (1891-97, 1899-1902), Johana Karnel (1894-96), And. Tribuč (1895-96), Miklavž Grilc (1899-1900), Jože Temelj (1899-1902), Ana Tribuč (1899-1901), Jan. Tribuč (1899), Marija Tribuč (Tributsch) (1899-1907), Andr. Kovač (1903, 1906-07) (Skupaj 31)

Naborjet

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1861	1	1	2
1862	1	1	2
1863	1	1	2
1864	1		1
1865	1		1
1866	1		1
1901		1	1
1904		1	1
1905		1	1

Dosmrtni udje:

Franc Fresl, župni upravitelj (provizor), župnik (1861-66)

Letni udje:

Bartl. Kandut (1861-63), Fr. Holec, župnik (1901, 1904-05)

Ovčja ves

1861	1	4	5
1862	1	5	6
1863	-	-	-
1864		2	2
1865		2	2
1866		2	2
1867		3	3
1868		3	3
1869		?	?
1870		4	4
1871		7	7
1872		7	7
1873		7	7
1874		8	8
1875		8	8
1876		9	9
1877		11	11
1878		12	12
1879		11	11
1880		11	11
1881		11	11
1882		11	11
1883		13	13
1884		13	13
1885		13	13
1886		18	18
1887		21	21
1888		26	26
1889		27	27
1890		30	30
1891		32	32

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1892		36	36
1893		38	38
1894		39	39
1895		43	43
1896		44	44
1897		42	42
1898		46	46
1899		42	42
1900		44	44
1901		41	41
1902		27	27
1903		21	21
1904		18	18
1905		17	17
1906		15	15
1907		4	4
1908		2	2
1912		15	15
1913		18	18
1914		12	12
1915		14	14

Farni poverjeniki:

Luka Selnik (Zelnik), župnik (1870-1901), Jakob Wedam (1902-06), p. Salezij Vodošek, župni upravitelj (provizor) (1912), p. Juvenal Pichler župni upravitelj (provizor) (1913-15)

Dosmrtni udje:

Jernej Majhar, župnik (1861-62)

Letni udje:

Matiija Mencin, učitelj (1874 -75), Mart. Kovač, učit. (1883)

Šolska knjižnica (1888-1900)

Andrej Vedam, gostilničar, kramar (1871-78, 1880-82)

Peter Celot, gostilničar (1877-86)

Janez Mikoš (Mikož), tkalec, posestnik (1871-78)

Boštjan Šnabl, drvar (1871-73)

Fr. Šerman, krojač (1871-77)

Jožef Martinc (Martinec), ključar (1878-81)

gostačici (gostji): Magdalena Martinec (1861-62, 1867-70), Urša Celot Janežičeva (1871-75)

posestniki: Janez Mikoš (Mikož) (1861-62, 1864-68(?), 1879-1901), Andrej Wedam (Wedam) - Andrejec (1861-62, 1864-70, 1879), Anton Bartolot (1871-1904), Boštjan Šnabl (Schnabel) (1874-1906)

brez navedbe poklica ali stanu: Urša Žerling (1861-62), Vincenc Možič (1862), Andrej Mikoš (1870), Jakob (Jaka) Avc (Avec) (1876-99), Janez Vedam (1876-78), Urša Vedam (Wedam) (1876-1906), Karol Guldenbrein (Guldenprajn) (1877-1902), Barba Martinc (Martinec) (1878-1901), Jožef Martinc (Martinec) (1882-98) Jožef Guldenbrein (1883-1901), Jakob Vedam (Wedam, Bedam) (v. Andrejec) (1883-1901, 1907-08, 1912-15), Marija

Martinc (Martinec) (v. Šuštarca) (1884-94, 1896-1901), Janez Avec (v. Šme) (1886-98), Marija Avec (1886-91), Tone (Anton) Martinc (Martinec) (1886-1903), Katra Mikoš (Mikož) (1886-1901), Martin Šnabl (Schnabel) (1886-1906, (1912), Jožef Avec (1887-93), Franc Celot (1887-1901, Luka Martinc (Martinec) (1887-1901, Štefan Martinc (Martinec) (1887-96), Janez Guldenbrein (1888-97), Jož. Keil (1888-1901), Miha (Mihael) Ojcinger (1888-1906), Tomaž Šerman (1888-1900), Martin Mikož (Mikoš) (v. Čoder) (1889-1902), Andrej Celot (Celoteh, Zelot) (1890-1906), Marija Stres (1890-91), Uršula Martinec (v. Pavelnova) (1890-96, 1900), Peter Kanduč (1891-1902), Katra Verginc (1891-94), Oton Celot (Zeloteh, Zelot, Zallot) (1892-1907), Jaka (Jakob) Kanduč (1892-1902), Neža Kanduč (1892-1903), Urša Mešnik (1892-99, 1901), Jaka Mikož (Mikoš) (1892-1906) (v. Godic), Jakob Vedam (v. Žnidar) (1892-1901), Jera Martinec (Martinec) (v. Žagar) (1893-1902, 1904), Neža Verginec (1893-98), Karol (Kora) Štanka (Schtank) (1894-1905), Peter Vedam (Wedam) (1894-1908, 1912, 1914-15), Matija Celot (1895-1901), Antonija Martinec (1895-1901), Mojca Martinec (1895), Neža Martinec (Martinc) (1895-1903), Lucija Vedam (1895-1901), Konštancija Vicani (Wetzani, Vizani, Bizani) (1895-1907), Rotija Mikoš (1896-97), Karol Gelbman (1898-1901), Jernej Pečar (1898-1900), Simon Pečar (1898), Janez Šnabl (Schnabel) (1898-1906), Jožef Šnabl (Schnabel) (1898-1904), Andrej Verginec (1898), Fajdelnova hiša (1899-1901), Ant. Gelbman (1900-01), Magd. Mikoš (1900-05, 1912-13, 1915), Marija Ojcinger (1900-05), Egidij Kajl (1902-03), Jožef Mešnik (1902-06), Jan. (Hanža) Werginc (Verginc) (1902, 1904-06, 1913-15), Ana Mikoš (1905-06, 1915), Roza Mikoš (1906), Rudolf Ehrlich (1912-15), Albina Kanduč (1912-13), Jan. Martinc (1912-15), Kar. Martinc (1912-13), Lepold Martinc (1912-13), Marija Martinc (Regar) (1912), Valentin Martinc (1912-15), Martin Ojcinger (Oizinger) (1912-15), Andrej Šnabelj (1912-13), Rajmund Zelot (1912-13), And. Bartholot (1913), Antonija Kanduč (1913-15), Tom. Mešnik (1913), Neža Ojcinger (1913, 1915), And. Wedam (1913), Amalija Dolenc (1914-15), Lamb. Mikoš (1914), Peter Vedam (1914), Ana Guldenbrein (1915) (Skupaj 82)

Pontabelj

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1871		1	1
do		1	1
1875		1	1
1876		2	2
1877		1	1
1878		3	3
do		3	3
1881		3	3
1882		4	4
1883		4	4
1884		4	4
1885		3	3
1888		1	1
1889		-	-
1890		1	1
1891		2	2
1892		5	5
1893		5	5
1894		6	6
1895		5	5
1896		6	6
1897		5	5
1898		4	4
1899		4	4
1900		4	4
1901		5	5
1902		4	4
1903		5	5
1904		4	4
1905		3	3
1906		5	5
1907		2	2
1908		7	7
1909		8	8
1910		6	6
1911		5	5
1912		6	6
1913		4	4
1914		-	-
1915		1	1

Farni poverjeniki:

Janez Wiser (Wieser), župni upravitelj (provizor) (1876), Janez Globočnik, župnik (1882-85, 1891-99) (1898 2 iztisa), Jožef Eichholzer, župnik (1901-13, 1915)

Letni udje:

Jožef Kuhler (Kuchler), župnik (1871-73), Janez Wieser, župni upravitelj (provizor), župnik (1874-75, 1877-81) Janez Moderiano, župnik v Pontebi (1878-85, 1892-1901, 1908-09 (?)), Janez Primožič, kaplan v laškem Pontablu (Pontebi) (1878-84), du-

hovnik v Krminu (1885), Štefan Cialai, župnik v Verzegnis (1882-83), Jan. Čabaj, župnik v Verzegnis (1884), Janez Globočnik, župnik (1888, 1890), Fr. Holec, župnik v Naborjetu (1909 (?))

poštna uradnika: Jož. (Jos. Jan?) Čop, (1891-97, 1899-1904, 1906), Jan. Kušaj (1896-97)

Jos. Jamšek, vodja carinskega urada (1892-94)

Fr. Matevže, uradnik carinskega urada (1892-96)

Janko (Janez) Petač, uradnik (1894-1906)

Jožef Železnikar, železniški uradnik (1903-09 (?))

Gostilna v Pontebi (1909 (?))

brez navedbe poklica ali stanu: Marija Lavtman (1876), Miha Tajnikar (1900-03), Kat. Schöffmann (1906), Ivana Karnel (1908-13), And. Kovač (1908-), Marija Tribuč (Tributsch) (1908-13), Jak. Trink (1908-09 (?)), Miha Grilc (1910-13), Anton Tribuč (Tributsch) (1910-12), Rud. Themel (1912) (Skupaj 10)

Ponteba

Letna uda:

Ivan (Jan) Modrijano, župnik (1888-91, 1902-07) (od 1906 monsinjor), Fr. Markl, železniški čuvaj (1890)

Rabelj

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1868		2	2
1869		?	?
1870		1	1
do			
1872		1	1
1881		1	1
1882	1	1	2
1883	1	2	3
1884	1	2	3
1885	1	3	4
1886	1	5	6
1887	1	5	6
1889		1	1
1890		2	2
1891		3	3
1892		4	4
1893		5	5
1894		6	6
do			
1897		6	6
1898		8	8
1899		10	10
1900		10	10
1901		14	14
1902		14	14

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1903		16	16
1904		14	14
1905		12	12
1906		6	6
1907		6	6
1910		19	19
1911		10	10
1912		12	12
1913		10	10
1914		12	12
1915		11	11
1916		8	8
1917		8	8
1918		8	8

Farni poverjeniki:

Juri Travn, ekspozit (1868- 69(?)), Anton Mikuluš, ekspozit, (od 1896 župnik) (1891-96), Mat. Germ (Grm), duhovnik (1897-1907), p. Ciril Gorican, župnijski upravitelj (1910), Vinko Rebenšek (1911-18)

Dosmrtni udje:

Janez Boštjančič, ekspozit (1882-87)

Letni udje:

Juri Traven, ekspozit (1870-72), Janez Globočnik, ekspozit (1880-81), Anton Mikuluš, ekspozit (1889-90)

zdravniki: dr. Ed. Exner, rudniški zdravnik (1898-1900), dr. A. Šefl (1901), dr. Josip Wesely (1901, 1903)

Jos. Germ (Grm), akademski slikar, profesor (1897-05)

Josip. Grm, poštna upravnica (1901-05)

rudarski nadzorniki : Peter Fortin (1886-87)

rudarji, delavci: Jernej Menard (Menart) (1886-87, 1890-1902), Vinc. Krt (1899), Vincenc Reberšek (Rebevšek, Rebenšek) (1900-07), Ivan Sovdat (1910-18(?)), Josip Kavalar (1912), Karol Kompare (1906-07, 1912-18(?)), Kristijan Kompare (1910-18(?)), Andrej Kravanja (1912), Iv. Krobot (1912-13), Anton Kalan (1913-18(?)), Gašper Krobot (1914-18(?)), Al. Kenda (1915-18 (?)) (Skupaj 12)

rudarski uradnik: Jožef Tschernig (1894-96)

Jožef Katnik, učitelj (1883-87, 1893-1905) (od 1898 nadučitelj)

Gabr. Grm, študent prava (do 1903 avskultant, 1904 dr.) (1899-1905)

Franc Jank, mesar (1901-04)

Ivanka Grm, modistka (1905)

Miha Pobiljšar, posestnik (1901-02)

Franc Pintar, čuvaj, občinski sluga (1898-1905)

Marija Boštjančič, kuharica (1882-87)

Viktorija Rudolf, hči rudarskega uradnika (1868-69(?))

delavki, ženi: Marija Vencelj (Wencel) (1886-87,

1892-1907, 1912-18(?)), Tereza (Reza) Anderwald (1891-1907, 1912-18(?))

brez navedbe poklica ali stanu: Katra Boštjančič (1885), Šimen Suhodolnik (1902-04), Pavla Wulz (1902), Miha Bobek (1903), Iv. (Jan.) Hrovat (1903-05, 1907), Kašp. Hrovat (1903-04), Nežika Rebevšek (1903-06), Josipina Cuder (1910-11 (?)), Rozina Kofol (1910-11 (?)), Leopold Kolenc (1910-11(?)), Ciril Kotnik (1910-11 (?)), Jožef Kret (1910-11 (?)), Mar. Morget (1910-11 (?)), Anica Vencelj (1910-11(?)), Franica Zazula (1910-11 (?)), Marija Kravanja (1911), Hilda Lavšekar (Lausekar) (1911-18(?)), Uršula Rožič (1911), Kat. Gerdej (1912), Anica Novak (1912), Mar. Treven (1913-14), Mar. Čopi (1914-18(?)), Vencesl. Kosi (1914), Marija Novak (1917-18(?)) (Skupaj 24)

Trbiž

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1865		1	1
1866		1	1
1867	1	1	2
1868		1	1
do			
1872		1	1
1873		3	3
1874		3	3
1875		2	2
do			
1881		2	2
1882		1	1
do			
1885		1	1
1888		1	1
1889		1	1
1890		1	1
1891		1	1
1892		3	3
1893		3	3
1894		2	2
1895		4	4
1896		3	3
1897		2	2
1898		2	2
1899		5	5
1900		3	3
1901		7	7
1902		8	8
1903		6	6
1904		7	7
1905		16	16
1906		9	9

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1907		7	7
1908		7	7
1909		6	6
1910		5	5
1911		5	5
1912		5	5
1913		5	5
1914		5	5
1915		5	5
1917		2	2
1918		3	3

Farni poverjeniki:

Anton Valentinič, dekan, (1867, 1873-1881), Matija Kues, župnik (1892-1904) (od 1898 duhovni svetnik), Peter Serajnik, župni upravitelj (provizor) (1905), Val. Kraut, dekan (1906-18)

Dosmrtni udje:

M. Dobovšek, duhovnik v.p. (1867)

Letni udje:

Anton Valentinič, dekan, (1865-66, 1868-72, 1882-85), Jan. Vidovic, kaplan (1873-74) (1873 2 iztisa), Jožef Kuchler (Kuhler), župnik (1875-81), Matija Kues, župnik (1888-91)

cerkovnika: Ant. Lenko (1899), Miha Toppe (Tope) (1901-02, 1905)

Filip Fleis, organist (1906, 1908-13)

Val. Oblak, stotnik (1899-1904)

dr. Karol Mayr, sodnik (1902-07)

Iv. Žvan, kontrol. (1908-09(?))

Hugon Bajuk, uradnik (1901-02, 1904-05)

Mar. Golob, gostilničarka, posestnica (1899, 1905-09(?))

brez navedbe poklica ali stanu: Rahela Pikolini (1874), Valentin Bergman (1892-93), Gregor Jank (1892-94), Friderik Asek (1895), Alojzija Dötlinger (1895-98, 1901-03), Terez. Krašnja (Krašna) (1895-18(?)), Janez Mikula (1895-1912), Marija Mudi (Mubi) (1901-06), Ant. Flašberger (1903-04), Fr. Burger (1905), Amal. Franc (1905), Fr. Kemperle (1905), Karol Košir (1905-06), Mar. Kues (1905), Mar. Nesman (1905), Mar. Robič (1905-07), Roza Slak (1905), Elizabeta Šuler (1907-08), Apolonija Brandl (1910-11(?)), Neža Serajnik (1911), Nežnan (1912), Lojza Kraut (1913-18(?)), Anton Žvan (1913-18(?)), Neimenovan (1914), Lud. Mešnik (1915-18(?)) (Skupaj 25)

Ukve (Ukovska planina)

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1861		23	23
1862		23	23
1864		5	5
1865		6	6
1866		3	3
1867		10	10
1868		12	12
1869		?	?
1870		15	15
1871		15	15
1872		19	19
1873		19	19
1874		17	17
1875		20	20
1876		22	22
1877		29	29
1878		30	30
1879		29	29
1880		4	4
1881		7	7
1882		10	10
1883		6	6
1884		10	10
1885		10	10
1886		18	18
1887		21	21
1888		28	28
1889		18	18
1890		23	23
1891		24	24
1892		14	14
1893		19	19
1894		13	13
1895		17	17
1896		18	18
1897		40	40
1898		-	-
1899		67	67
1900		-	-
1901		25	25
1902		24	24
1903		21	21
1904		16	16
1905		26	26
1906		22	22
1907		42	42
1908		42	42
1909		43	43
1910		45	45
1911		41	41

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1912		52	52
1913		39	39
1914	1	34	35
1915		31	31
1916		39	39
1917		26	26
1918		44	44

Farni poverjeniki:

Andrej Müller, župnik (1861), France Errat, učitelj, župan (1864), Josip Škarbina (Skrabina), župnik (1867-79), (1878-79 2 iztisa), Janez Einspieler, župnik (1881-96) (1889 2 iztisa), Jož. Svatou, župnijski upravitelj (1897, 1899) (1897 2 iztisa), Val. Matevžič, župnik (1901-06), Jakob Kolerič, kmet (1907-11) (1909 3 iztisi), Jožef Kukačka, župnik (1912-15), Jakob Kolerič (1916), Marija Kolerič (1917), Jakob Kolerič (1918)

Dosmrtni udje:

Valentin Fakin, organist (1914)

Letni udje:

Jan. Einspieler, župnik v. p. (1897)
učitelji: France Erat, župan (1865), Franjo Zagoričnik (1871-75), Jože Kovač ml. (1877-79, 1881), Ant. Coriary (1890)

Lov. Kraker, organist (1912)

Za pridnega šolarja (1899)

Jan. Čelofigo, postajenačelnik (1890)

Jakob Janah, kmet (1861-62, 1864-69(?)), (1866-1868(?) župan), Janez Erat, župan (1875-76), Jožef Erat, kmet (1861-62, 1864-1879, 1896, 1899), (1864-65 občinski svetovalec, 1877-1878 župan)

Andrej Anderwald, trgovec, kmet, krčmar, zasebnik (1862, 1864, 1868-72)

Jan. Ehrlich, trgovec (1912)

Andrej Kanduč, gostilničar, posestnik (1875-79)

Franciška Svatou, kuharica (1897, 1899)

žel. uradnika: Alojzij Kovač (1902), Ivan Vdir (Vidr?) (1902)

Fr. Rauter, železniški čuvaj (1897)

Jakob Tribuč, kramar (1877)

Lovrenc Tribuč (Tribuš), čevljar (1861-62)

Matevž (Matija) Bartolot, godec (1861-62)

kmetje, posestniki: Jank. Bartel (1861-62), Gregor Erat (1861-62, 1884-88), Janez Erat (Errath) (1861-62, 1865, 1868-74, 1878-80, 1883-88, 1899, 1901-12, 1914-18(?)), Juri Erat (1861-62), Miklavž Fiksel (1861-62), Jožef Janah (1861-62, 1864-70), Simon (Šimen) Janah (1861-62, 1890-97, 1899, 1901-18(?)), Gregor Kanduč (1861-62, 1867-79, 1883-90, 1893, 1895-97, 1899, 1902-03, 1905, 1907-12, 1914-18(?)), Franc Kandut (1861-62), Pavel Kandut (1861-62), Matevž Mešnik (1861-62, 1867, 1870-78), Jožef Schajder (Šajder) (1861-62), Luka Schnabl (Šnabl) (1861-62), Lovrenc Trink (1861-62, 1867-69(?)), Lovrenc Wedam, (1861-62), Jožef Kandut (Kanduč)-

Balasov (1867-69(?), 1874-77), Matevž Kolarič (1867-68, 1870-81), Luka Tribuč (Tribuš) (1868-82), Jakob Janah (Jamah) (1870-77, 1886-89), Janez Jank (1870-79, 1881-82, 1899), Jož. Jank (1870-72), Balant Mešnik (1870-75), Mat. Mešnik (1872-74), Šimen Jank (1875), Anton Krokari (1875-79), Franjo Prešeren (1875-77), Jakob (Jaka) Ehrlich (1876-79, 1890-92, 1894-97, 1899), Anton Rosbacher (1876-77), Karol Erlih (1877-79), Tinja (Tina, Valentin) Tribuč (1877-79, 1888, 1897, 1899, 1915-18(?)), Matija Verginec (Berginec) (1877-79) (Skupaj 31)

posestnica. Mar. Janah (1905, 1909-12)

gospo: Marija Erlich (Ehrlich) (1882, 1884-88, 1890, 1897, 1901, 1904, 1908), Liza Kovač (1890-95, 1899, 1901-03), Mar. Oberwalder (1890-91)

kmetice, kmečke žene: Marija Kandut (1878-79), Marija Prešeren (1873-76, 1878-79, 1882-95), Katarina Šnabl (1873-76, 1878-79)

M. Kolarič, drvar (1868-69(?))

kmečki sinovi: Jože Kandut (1870-73), Lipe Kandut (1872-73), Jože Rosbaher (1872), Mat. Jank (1873-74), France Janah (1877-79), Jožef Mešnik (1877-79, 1899), Jož. Avtižar (1878-79), Anton Janah (1878), Andrej Mešnik (1878), Jož. Šnabl (1878-79), Anton Rosbaher (1878-79) (Skupaj 11)

kmečke hčere, dekleta: Neža Vedam (Bedam) (1870-73), Treza Miškot (1872-74), Liza Janah (1876-77), Marija Majcinger (1876-77), Marija Budenik (1877), Marija Kandut (1877, 1882), Marija Miškot (1877-79, 1882), Marija (Micika) Miškot (1877-79), Marjeta Prešeren (1877), Katarina Šnabl (1877), Liza Vedam (1877-79), Ana Berginec (1878-79), Tereza Kraner (1879) (Skupaj 13)

Franc Erat, učenec (1861-62)

šolkari: Marija Miškot (1875-76), Liza Vedam (1875-76)

brez navedbe poklica ali stanu: Mojca Majcinger Lukačeva (1861-62), Jož. Vedam (1865), Neža Weda Tomažičeva (1861-62), Jakob Tribuč (1876), Jože Trink (1879-82), Franc Erat (Errath) (1881-82, 1899, 1909, 1911-14), Marija Berginc (1882), France Ravter (Ravtar, Rautar, Rauter) (1883-90), Luka (Lukež) Kolarič (Kolerič) (1883-97, 1899, 1901-18(?)), Neža Janah (1884, 1890), Adele (Adela) Kanduč (1884-88), Lor. Vedam (1885), Janez Kandut (1886-88, 1897, 1899, 1901), Andrej Kroker (Krokec) (1886, 1888-89), Matevž (Tevž) Možnik (Mošnik) (1886-90), Matija Prešern (1886-88), Alojz Skarbina (1886), Matevž Šajdar (1886), Neža Tribuč (1886, 1899), Šimon Vedam (1886-89), Ant. Janah (1887-88), Liza Janah (1887-88), Jožef Mešnik (1887-89, 1899, 1906-13), Rotija Prešern (1887-88), Jožef Rosbaher (1887-88, 1899, 1901), Jožef Šnabl (1887-91, 1896, 1899, 1901-02), Lor. Trink (1887-88), Jožefa (Zefa) Kandut (Kanduč) (1888, 1890, 1893-97, 1899, 1905-07, 1912-18(?)), Reza (Tereza) Oberwalder (1888, 1893-94), Dora Prešern (1888), Marija (Mojca) Šaider (Šajder,

Šajdar) (1888, 1890-96, 1899, 1905-07, 1909-12), Tina (Valentin) Šnabl (1888, 1897, 1899, 1907, 1913-14), Ožbolt Berginc (Verginc) (1889-91, 1893), Luka Celot (1889), Janez Simaš (1889), France Šnabl (1889-91, 1893-97, 1899, 1901-02), Jožef Šnabl-Feidliš (1889), Uršula (Urša) Jank (1889-97, 1899), Jakob Ehrlich (Erlh) (1890-92, 1894-97, 1899, 1910-11(?)), Jakob Kolarič (Kolerič), (1890-91, 1897, 1912-18(?)), Luka Možnik (Mošik) (1890-91, 1907-09(?)), Bern. Prešern (1890-91), Jernej Celot (Zelot) (1891-92, 1895-97, 1899, 1901, 1914), Jožefa Celot (Zellot) (1891, 1893-97, 1899, 1905-12, 1914-18(?)), Mar. Engelhard (1891, 1893), Mar. Kanduč (1891), Jakob Prešern (1891, 1895, 1905-18(?)), Simon Šnabl (1891, 1897, 1903, 1905), Pav. Tribuč (1891), Tone (Ant) Tribuč (1891-92), Boštjan Erat (Errath) (1892-93, 1897, 1899, 1903, 1907-08, 1912), Jak. Šnabl (1892-93), Jernej (Bartl.) Tribuč (1892-97, 1899), Liza (Eliz.) Tribuč (1892-93, 1905-14), Liza Majcinger (1893), Mar. Erat (1895-97, 1913-18(?)), Štef. Miškot (1895-97), Andr. Majcinger (1896-97), Jož. Vedam (1896), Urša Binter (1897), Simon (Šimen) Črešnik (1897, 1899), Mojca Golob (1897), Lovro Ehrlich (1897), Miklavž Ehrlich (1897, 1899), Mojca Engelhart (1897), Treza (Reza) Janah (1897, 1899, 1907, 1910-11(?)), Mojca Jank (1897), Terez. (Reza) Jank (1897, 1899, 1907-12, 1914), Janez Miškot (1897, 1899, 1902, 1907-09(?), 1914-18(?)), Mojca (Marija) Mošik (1897, 1899), Simon Mošik (1897, 1899), Jožef Rosbacher (1897, 1907-14), Liza (Elizabeta) Vedam (1897, 1899, 1901, 1913), France Verginc (Werginc) (1897, 1899, 1901-02, 1905-06), Jože Erlih (1899), Karolina Ehrlich (1899), Magd. (Lina) Ehrlich (1899, 1901), Apolonija Erat (1899), Lucija Erat (1899, 1901), Tinja (Valentin) Erat (1899, 1901-07, 1915-18(?)), Urša Erat (Errath) (1899, 1908-12), Filip Janah (1899, 1907-08, 1912-13), Janez Janah (1899, 1901-18(?)) (1914-1915(?)) cerkveni ključar, Roza Jank (1899), Liza Kolerič (1899), Marija Kolerič (1899, 1901-06), Franc (Franjo) Kroker (1899, 1901), Tinja Kroker (1899), Neža Majcinger (Majzniger) (1899, 1910-18(?)), Ant. Mešnik (1899), Filip Miškot (1899), Jan. Prešern (1899, 1904), Jožef Prešern (1899, 1901-02, 1907, 1913-14), Jože Prešern (1899, 1901-04), Sim. Prešern (1899), Mar. Samonik (1899), Mar. Šnabl (1899), Bl. Tribuč (1899), Neža Tribuč (1899), Reza Vedam (1899), Rotija Vedam (1899), Urša Vedam (1899), Jak. Wudenig (1899), Urša Janša (1901-02), Mar. Mašnik (1901), Ter. (Reza) Tribuč (1901-02, 1905-18(?)), Dora Vedam (1901), Ter. (Reza) Erat (1902, 1908-09(?)), Liza Erlih (1902, 1906, 1911), Šim. Mašik (1902-05), Terezija (Reza) Prešern (1902-18(?)), Val. (Tinja) Prešern (1902-04, 1907-12), Liza (Elizab.) Erat (Errath) (1903, 1905, 1907-08, 1912-13), Matija Erat (1903), Mojca Erlih (1903), Jožefa Jerat (1903-04), Barb. Tribuč (1903), Jan. Werginc (1903-04), Janez Meza (1904),

Jožef Erat (1905-09(?), 1913), Lena Prešern (1905), Jaka Tribuč (1905-07), Janez Tribuč (1905-14), Krištof Tribuč (1905), Marija Wedam (Wedam) (1905-18(?)), Andr. Šnabl (1906, 1915-18(?)), Ant. Erat (Errath) (1907, 1909-13), Janez Erat (1907-08, 1915-18(?)), Fr. Janah (1907-13), Reza (Ter.) Jank (1907-12), Ant. Kolerič (1907-08, 1913), Simon (Šimen) Kolerič (1907-18(?)), Andr. Mešnik (1907-09(?)), Bošt. Mešnik (1907-08), Jože Miškot (1907, 1912), Jožef Wedam (Wedam) (1907-08, 1912), Lovro Wedam (1907), Reza Wedam (1907-09(?)), Jož. Lederer (1908-09(?)), Urša Miškot (1908, 1915-18(?)), Kat. Prešern (1908-12), Lena Šnabl (1908), Liza (Elizabetta) Šnabl (Schnabl) (1908, 1912), Jan. Wedam (1908), Jak. Wudenik (1908), Reza (Ter.) Celot (Zellot) (1909-13), Jera Erat (1909-?), Reza (Ter.) Mešnik (1909-12), Lena Mošik (1909-12), Andr. Oman (1909-10(?)), Reza Šnabl (1909-10(?)), Konštancija Wizani (Vizani) (1909-18(?)), Micika Wedam (1909-12), Reza (Ter.) Miškot (1910-11(?), 1915-18(?)), Liza Samonig (1910-11(?)), Micika (Mar.) Erat (1911, 1914), Magdal. Errath (1912-13), Gr. Jank (1912), Ter. Limpouch (1912-18(?)), Janez Lončarič (1912, 1914), Kat. Mešnik (1912), And. Miškot (1912), Fr. Prešern (1912), Jož. Tribuč (1912), Franč. Vedam (1912), Neža Verginc (1912-18(?)), Uršula Janah (1913-14), Jož. Jank (1913-18(?)), Terez. Kresnik (1913), Janez Lenaršič (1913), Valent. Maizinger (1913), Mar. Mešnik (1913, 1915-18(?)), Ter. Prešern (1913), Ter. Zellot (1913), Terez. Maizinger (1914), Mar. Vedam (1914), Kat. Erat (1915-18(?)), Bošt. Šiader (1915-18(?)), Jak. Zelot (1915-18(?)), Margareta Werginc (1917-18(?)) (Skupaj 177)

Vrata

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1871		1	1
1872		7	7
1873		39	39
1874		20	20
1875		14	14
1876		16	16
1877		14	14
1878		14	14
1879		14	14
1880		18	18
1881		11	11
1882		10	10
1883		14	14
1884		10	10
1885		12	12
1886		20	20
1887		20	20
1888		23	23

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1889		26	26
1890		32	32
1891		31	31
1892		28	28
1893		24	24
1894		29	29
1895		33	33
1896		34	34
1897		38	38
1898		39	39
1899		38	38
1900		38	38
1901		35	35
1902		27	27
1903		1	1
1904		21	21
1905		18	18
1906		14	14
1907		20	20
1908		11	11
1911		12	12
1912		13	13
1913		11	11
1914		9	9
1915		8	8
1916		8	8
1917		8	8
1918		28	28

Farni poverjeniki:

Anton Milar (Miler), župni upravitelj (provizor) (1872-73), Peter Bezjak, župni upravitelj (1876-78), Janez Vidovič (Vidovic), župni (farni oskrbnik), župnik (1880-88), Fran Kolarič, župni upravitelj (farni oskrbnik) (1889-91), Dav. (Martin) Krejči, župni upravitelj (farni oskrbnik), župnik (1892-1900), Avguštin Križaj, župnik (1901-02, 1904-07), Jakob Koch (1911-17), Jakob Kalan, župnik (1918)

Letni udje:

Anton Milar, župni upravitelj (provizor) (1871)
 Jakob Florjan, cerkovnik (1882-83)
 Mart. (Dav.) Černut, organist (1885-1901)
 Farna knjižnica (1873-76)
 Jož. Čofenik, cerkveni ključar (1899-1901)
 učitelj: Jak. Zupan (1872-73), Roberta Freyer (1895-98)
 železniški uradniki: Jože Apriznik (1886-1900)
 Jan. Hafnar, (1886), Fran Strel (1890)
 poštarici: Marija Kröpfl (1886-93), Mar. Zeller (1894-97)
 Val. Gale, gostilničar (1873)
 Ant. Šojc, pek (1885),
 Marjeta Rabič, šivilja (1873)
 Franc Kavalir, čevljar, delavec (1873-80)

kmetje: Bart. (Jernej) Cvitar (1872-93), Jožef Škarbina (Škarbina) (1872-73, 1889-1902, 1904-05, 1907-08, 1912-13), Jan. Klamfer (1872-73), Balt. Nezman (1872-73), Pavel Koler (Kolar) (1873-77, 1879-80), And. Nezman (1873), Jakob Čikof (1879-81, 1907), Jan. Nesman (1880-82), Valentin Pečar (1880, 1882-92)

želarji: Adam Bramberger (1873), Valentin Pečar (1873-79), Pavel Šnabl (1873, 1875)

kmetice: Barba Egartner (1873-74), Marija Izep (Isep), cerkvena pevka (1873-82, 1888), Lena Klamfer (1873-75), Marija Koler (Kolar) Maurarjeva (1873-74, 1880, 1883, 1886-87, 1889-1901), Lucija Napokoj (Nepokoj) (1873-85), Marija Rudolf (1873-74, 1876-79, 1882-83), Marija Klampfer (Klampferer) (1875-1902, 1904), Ana Vrtič (Birtič) (1876-77, 1880-81), Marija Čikof (1876-81, 1883, 1886-1902), Marija Uršič (Urshitz) (1883-1902, 1904-05, 1907-08, 1912-18(?)), Marija Hafner (1884-85), Neža Nesman (1885, 1902) (Skupaj 12)

želarka: Marija Birtič (1873-74)

Ana Kau (Kav), kuharica (1880-84, 1886-88)

"gostje" (gostači) : Neža Petrič (1873, 1875-78), Katinka Mozer (1873), Katra Bramberger (1874-78, 1880), Valentin Nesman (1880), Marija Rudolf (1880)

dekli: Marjeta Uršič (1873-74), Jera (Jerica) Izep (Isep, Izop, Izepp) (1876-87, 1889-1902, 1904-08, 1912-18(?))

šolarke: Marija Koh (Koch) (1889-92), Barbica Logar (1890-91)

brez navedbe poklica ali stanu: Facejeva hiša (1873), Koničeva hiša (1873-74), Krajnceva hiša (1873), Krašnikova hiša (1873), Marija Prener (Brenner, Premer) (1872-74, 1886-99, 1901-02, 1904-05, 1907), Urša Gale (v. Neuwirtova) (1873), Jozefa Gothard (1873), Matija Katnik (1873), Regina Nezman (v. Kažmova) (1873-74), Urša Nezman (v. Rumboltova) (1873-75), Marija Škarbina (v. Kažninja) (1873-74), Lovro Šnabl (Rogačnikov) (1873), Ana Španec (Černceva) (1873-75, 1878-80), Neža Šumi (v. Ganefinja) (1873), Marjeta Rabič (1876), Jakob Koh (1878), Marija Bramberger (1879), Lena Perhinig (1879), Barba Čičman (1883), Marija Moravčnik (Moravnik) (1883-84), Marija Kav (1885), Filip (Lipe) Avtižar (Autižar, Avtišer) (1886-1902, 1904-07, 1912-18(?)) (1894-1902 z ženo Ano), Marija Belin (1886-92), Jan. Hlebanja (1886-92), Jakob Koch (Koh) (1886-1901, 1908) (1897-98 cerkveni ključar) (1899 z družino), Franc Petlar (1886-87), Ana Spanc (Španc) (1886-94), Andrej Seršen (1887), Mar. Nesman (Nezman) (1888-91, 1900), Marija Novak (1888, 1890-1902, 1904-07, 1915-18(?)) (1897-1900 s sinom), Jan. Šmuker (1888), Neža Šnabl (1888-90), Ant.(Tone) Šojc (Šojč) (1888-1902, 1904-05), Jerica T ũrk (1888-91), Terezija Čofenik (1889-90), Mart. (Dav.) Mihor (1889-1902, 1904-07, 1912-18(?)), Marija Petraš (Petrasch) (1889-1901, 1904) (1891-

1901 z možem), Davor. Fina (1890-1900, 1902), Peter Lepušič (1890), Jern. (Bartl) Prener (Brenner, Premer) (1890-1902, 1904-08, 1912) (1898-1901 cerkveni ključar), Jan. Napokoj (1891, 1895-1900), Lucija Šober (Schober) (1891-94, 1897-1902), Pav. Trupe (1891), Marija Miškot (1892-1900), Ana Nučnik (1892-93), Jož. Autižar (Avtižar) (1894-1902, 1904-06), Mar. Bramberger (1894-1901, 1904), Marija Cvitar (1894-1902, 1904-06, 1908), Jan. Čikof (1894-1900, 1902) (1895- 1900 z ženo), Mar. Fina (1894-99), A. Majer (1894), Peter Vedam (1894-1901), Val. Čikof (1895-1902, 1904-05), Urška Janach (1895-1900), Marija Kandut (1895-97), Andr. Kašnik (Kaschnig) (1895-1902, 1904-07, 1912-18(?)) (1901 2 iztisa), Mar. Žerijav (1895-99), Magdalena Nezman (1896-1900), Franc Kandut (1897), Bernard Zimmermann (1897-98), Janez Železnik (1897-1900), Peter Hebein (1898-1900), Mar. Koler (1898-1900), Katarina Rozman (1898-1901), Jerica Virt (1898), Rozal. Kolm (1899-1902), Pet. Krobat (1900), Mar. Pucher (1900), Ana Dorn (1901), Marija Dorn (1901, 1904-08, 1912-18(?)), Urša Majer (1901), Kat. Nadrag (1901), Jera Novak (1901, 1912-14), Urša Petrič (1901), Ana Vrtič (1901-02), Katar. Bramberger (1902, 1905-08), Henrika Jonke (1902), Hel. Križaj (1902) Katra Nadrag (1902-03), Pintarjeva hiša (1902, 1907), Kat. Egartner (1904), Franca Kugej (1904), Helena Napokoj (1904-08, 1912), Jožef Klampferer (1905-06, 1908), Mar. Brumen (1906), Liza Baumgartner (1907), Jož. Jonke (1907), Mar. Koch (1907), Val. Moser (1907-08), Mar. Zimmermann (1907), Jera Baumgartner (1911), Miha Kašnik (Kaschnig) (1912-14), Elizabeta Wedam (1912-13) (Skupaj 94)

Žabnice

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1861	4	-	4
1862	4	-	4
1863	4	-	4
1864	2	7	9
1865	2	8	10
1866	2	10	12
1867	2	11	13
1868	2	7	9
1869	?	?	?
1870	2	8	10
1871	2	9	11
1872	2	10	12
1873	2	11	13
1874	2	10	12
1875	2	12	14
1876	2	16	18
1887	2	17	19

Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1878	2	17	19
1879	2	19	21
1880	2	22	24
1881	2	23	25
1882	2	23	25
1883	2	26	28
1884	1	27	28
1885	1	25	26
1886	1	24	25
1887	1	25	26
1888	1	30	31
1889	1	26	27
1890	1	27	28
1891	1	29	30
1892	1	36	37
1893	1	36	37
1894	1	38	39
1895	1	38	39
1896	1	38	39
1897	1	35	36
1898	1	34	35
1899	1	34	35
1900	1	35	36
1901	1	35	36
1902	2	36	38
1903	3	36	39
1904	3	37	40
1905	3	33	36
1906	3	14	17
1907	3	30	33
1908	3	23	26
1909	2	27	29
1910	2	27	29
1911	2	29	31
1912	1	36	37
1913	1	34	35
1914	1	35	36
1915	1	33	34
1916	1		1
1917	1	1	2
1918	1	21	22

Farni poverjeniki:

Franc Kulnik, dekan, (1863), Lamb. Ferčnik, župnik, dekan (1865-87) (1879-1887 2 iztisa), Fr. Treiber, župni upravitelj (farni oskrbnik) (1888), Šimen Incko, dekan (1889-1905) (1890-1894 2 iztisa, 1895-1898, 1900, 1904 3 iztisi, 1899, 1901-03 4 iztisi), dr. Jan. Amschl, župnik (1906-09), p. Adolf Čadež, župni upravitelj (1910-11), p. Pij Žankar, župni upravitelj (1912-15, 1918) (1915 2 iztisa)

Dosmrtni udje:

Franc Kulnik, dekan (1861), Matevž Šerbicel,

kaplan (1861-63), Tomaž Možč, šolski pomočnik, začasni učitelj, organist (do 1899) (1861-1911), Janez Elspaher (Elsbacher), šolar (1861-67), Andr. Elsbacher, trgovec (1868-83), Liza (Elizabeta) Kajzer (št. dosmrtnega uda 1779) (1902-18), Neža Male (1903-08)

Letni udje:

Lamb. Einspieler, kaplan (1864-67), Simon Incko, kaplan (1866), M. Ambrož, kaplan (1867-69(?)), J. Kren, kaplan (1867), Janez Wieser, kaplan (1870-73), Matija Vedenik, kaplan (1875), Val. Primožič, kaplan (1877-79), Gregor Einspieler, kaplan (1880-83), Fr. Bergman, kaplan (1884-85), Fr. Treiber, kaplan (1887), Ivko Kogelnik, kaplan (1904-05), Šim. Incko, župnik v.p. (1906), fr. Rihard Darovic (1910-?), p. Lad. Jeglič, kaplan (1912-14), Fr. Luka Horvat (1912-14)

organista: Jos. Kavčič (1900-05), Tom. Holmar (1912-15, 1918(?))

Farna knjižnica (1890-96)

Žabniška šola (1873-89)

Jurij Bregant, učitelj, nadučitelj (1872-77), Anton Kovačič, nadučitelj (1878-82), Anton Stres (Stress), nadučitelj (1883-1905, 1907)

Jan. Ehrlich, c. kr. poštar (1888-15, 1918(?))

Andr. Elsbaher, župan (1864-80), šolski svetnik (1882)

Jož. Kravina, mizar (1864, 1866-80, 1882-88)

Janez Šluga (Sluga)-Frvan, krčmar (1864-96)

Janez Vedam (Wedam), žagar (1879-1907)

Mart. Hochkofler, železniški čuvaj (1883-84)

Ana Šluga Jakceva, kmečka hči (1871-77)

učenci: Janez Frustuk (1864-66), Marija Kravina (1865-67), Jakob Zima (1867), Marija Zima-Fajferjeva (1864-72)

brez navedbe poklica ali stanu: Janez Šnabl (1864), Anton (Tone) Šnabl (Schnabel) -Pemec (1865-91, 1893-95), Juri Ojcinger Pufič (1870-81), Marija Lakota (Lakata) (1873-1902), Terezija Žerjav (1875-78), Jožef Elsbacher (1876-77), Jakob Kravina (1876-78), Marička Pošlep (1876-78, 1880-86), Franc (Frančišek) Šmid (Schmid) (1876-1914), Marija Tribuč (1876-94), Jož. Elsbacher (1877), Jerica Elsbacher (1878-86), Tereza Možic (Možič, Mošič) (v. Vulceva) (1878, 1883-1905, 1912-15, 1918(?)), Liza (Elizabeta) Ojcinger (1877-84, 1891-96, 1915, 1918(?)), Tomaž Puher (Puhar, Pucher) (1878-85, 1888-96, 1906-08, 1912-15, 1918(?)), Lovrenc (Lovro) Rozenvirt (Rosenwirt) (1879-94), Janez Šluga (Torbar) (1879-94 (?)), Janez Fruhstuk (Frühstück) (1880-1905, 1907, 1909-12), Janez Kravina (1880-84, 1892-15, 1918(?)) (1900-1906, 1912-15(?)) cerkveni ključar, Lorenc Domenik (1881-92), And. Elsbacher (1881), Marjeta Kravina (1881-1905, 1907), Helena Elsbaher (1883-88, 1890-91), Luka Fruhstuk (Frusstuk, Frühstück) (1883-1898, 1912-15, 1918(?)) (1887-1894 župan), Ana Elsbacher (1884-88), Ilij Ojcinger

(1885-1905) (1900-1905 cerkveni ključar), Luka Stark (1886-1905, 1907, 1909-15, 1918(?)), Mar. Ape (Appe) (1887-1905, 1907-15, 1918(?)), Liza Elsbacher (1887-94), Barb. Ferčnik (1888), Liza Kajzer (Kaizar) (1888-1901), Fr. Korošic (1888-90), Jožef Mikoš (1888-89), Neža Pernuš (1888), Ter. Pernus (1889), Magdalena Pufič (1890-91, 1897-1901), Janez Ehrlich (1891-1905, 1908, 1912-15, 1918(?)), Terez. Kanduč (1891-1908), Jernej Ehrlich (1892-97), Jakob Elsbacher (1892-96), Tereza Mošič (Možič) (1892-97), Ter. Nagelšmid (1892), Magd. Ojcinger (1892-95), Kat. Pak (1892-94), Barba Rader (1892-95, 1897-1905), Boštjan Stark (1892-95), Ter. Šnabl (1892-1905, 1907-09(?)), Pavel Anderwald (1893-94, 1896-97), Neža Markuz (Markuž, Markus), (1894-15, 1918(?)), Magdal. (Lena) Sluga (Šluga, Schluga) (1894-1905, 1907-12), Mar. Jeršek (1895-1905), Liza Karner (1895-96), Mar. Mošik (Možik, Mišic) (1895-1909(?)), Jan. Ojcinger (1895-96, 1904), Mar. Rosenwirt (1895-1903), Val. Elsbacher (1896-1903), Mart. Kraner (Kraner) (1896-1905), Konšt. Stark (1896-99), Jos. Elsbacher (1897-99), Neža Male (1897-1902), Ivana Goričnik (1898-1902), Barba Ojcinger (1898-1901), Ana Kanduč (1900-05, 1907-08), Josip Kovač (1900, 1902), Jos. Žnidaršič (1900-04), Katarina Anderwald (1902-05, 1912-15, 1918(?)), Urša Babnik (1902-09(?)), Mar. Rosenwirt (1902-1903), Kat. Martinc (1903), Ana Tišart (Tišal) (1903-05), Liza (Eliz.) Lakata (1903-05, 1907-15, 1918(?)), Liza Stark (1903), Josip Kraner (Kraner) (1904-05),

Tom. Kraner (Kraner, Krašnar) (1904-05, 1907), Jan. Pufič (1904), Ana Rosenwirt (1904-05, 1906-07, 1912-15, 1918(?)), Ter. Rosenwirt (1904-05), Ter. Ojcinger (Oizniger) (1905, 1911-14), Luc. Lakata (1906), And. Rosenwirt (1905-15, 1918(?)) (1912-1915(?) cerkveni ključar), Andrej Zimmermann (1905-09(?)), Mar. Domenik (1907, 1912), Marija Dreier (1907), Albin Ehrlich (1907, 1909-15, 1918(?)), Karol Fuchs (1907), Hedvika Gangl (1907-15, 1918(?)), Tom. Možic (1907-08-), Andrej Žerjav (1907), Konšt. Biganič (1908), Ferd. Bračko (1908), Urša Perdacher (Perdaher) (1908-09(?)), Oton Zelot (1908), Katra Ehrlich (1909-?), Ulrik Humnik (1909-?), Mar. Mošik (1909-?), France Mrak (1909-?), Fr. Mrak (1909-?), Liza Švarc (1909-?), Jakob Wedam (1909-?), Janez Wedam (1909-15, 1918(?)), Peter Wedam (1909-?), Egidij Pečar (1910-15, 1918(?)), Tomaž Stark (1910-?), Ana Žerjav (1910-?), Mar. Ojcinger (Oizinger) (1911-15, 1918(?)), Marija Oman (1911-15, 1918(?)), Jožef Tišal (1911-15, 1918(?)), Mar. Erhlich (1912-15, 1918(?)), Ter. Konrad (1912), Ana Scheriau (1912-15, 1918(?)), Elizab. Scherau (1912-15, 1918(?)), Fr. Schwarz (1912-13-), Mar. Sima (1912-15, 1918(?)), Janez Žihar (1912-15, 1918(?)), Matija Mošic (1913-14), Ana Rosenwirt (1913-15, 1918(?)), Tomaž Mošic (1914), Eliz. Pufič (1914-15, 1918(?)), Ivana Kerničar (1915, 1918(?)), Terez. Rader (1915, 1918(?)) (Skupaj 120)

Primerjalna skupna tabela mohorjanov v Kanalski dolini in mohorjanov v celoti

Leto	Kanalska dolina				Družba sv. Mohorja v celoti		
	Fare	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1861	5	6	29	35	87	1.200	1.287
1862	5	6	30	36	95	1.514	1.609
1863	3	5	2	7	136	1.522	1.658
1864	5	3	16	19	168	2.005	2.173
1865	7	3	20	23	185	2.534	2.719
1866	6	3	18	21	199	3.781	3.980
1867	5	3	24	27	243	6.843	7.086
1868	6	2	27	29	284	10.174	10.458
1869	?	2	26	28	329	13.337	13.666
1870	7	2	30	32	323	15.842	16.165
1871	9	2	35	37	368	17.027	17.395
1872	9	2	50	52	397	18.528	18.925
1873	7	2	84	86	438	21.454	21.892
1874	7	2	65	67	449	23.631	24.080
1875	8	2	64	66	467	25.869	26.336
1876	8	2	78	80	479	26.336	26.815

Leto	Kanalska dolina				Družba sv. Mohorja v celoti		
	Fare	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1877	8	2	88	90	485	25.378	25.863
1878	8	2	94	96	485	23.927	24.412
1879	8	2	98	100	499	24.834	25.333
1880	9	2	78	80	505	24.925	25.430
1881	9	2	74	76	517	24.567	25.084
1882	8	3	72	75	527	23.947	24.474
1883	7	3	78	81	512	27.848	28.390
1884	7	2	77	79	557	27.945	28.502
1885	7	2	77	79	568	29.022	29.590
1886	6	2	99	100	585	31.102	31.687
1887	6	2	105	107	605	34.405	35.010
1888	8	1	119	120	630	40.922	41.552
1889	8	1	111	112	658	45.384	46.042
1890	9	1	130	131	680	47.404	48.084
1891	9	1	139	140	775	51.052	51.827
1892	8	1	142	143	837	56.866	57.703
1893	8	1	142	143	915	56.483	57.398
1894	8	1	146	147	984	64.968	65.952
1895	9	1	162	163	1.057	71.040	72.097
1896	9	1	165	166	1.132	74.095	75.227
1897	9	1	182	183	1.168	70.372	71.540
1898	8	1	147	148	1.232	75.899	77.131
1899	9	1	215	216	1.309	76.794	78.103
1900	8	1	149	150	1.362	77.234	78.596
1901	9	1	174	175	1.413	74.697	76.110
1902	9	2	149	151	1.473	78.573	80.046
1903	9	3	114	117	1.521	74.537	76.058
1904	10	3	124	127	1.561	83.037	84.598
1905	10	3	130	133	1.608	81.964	83.572
1906	10	3	96	99	1.660	80.319	81.979
1907	9	3	116	119	1.707	77.439	79.146
1908	6	3	92	95	1.740	82.649	84.389
1909	4	2	84	86	1.788	83.726	85.514
1910	5	2	102	104	1.858	83.931	85.789
1911	6	2	102	104	1.837	83.018	84.855
1912	7	1	139	140	1.848	76.719	78.567
1913	7	1	121	122	1.951	76.320	78.271
1914	7	2	109	111	2.090	76.271	78.361
1915	7	1	103	104	2.080	72.234	74.314
1916	4	-	56	56	2.122	76.023	78.145
1917	5	1	45	56	2.290	80.509	82.799
1918	5	1	104	105	2.492	88.020	90.512

Od leta 1861 do leta 1918 sem v zgornjih tabelah s seštevanjem udov v predstavljenih 11 mohorjanskih postojankah v Kanalski dolini naštel skupno 897 mohorjanov. Najmočnejša mohorjanska postojanka so bile Ukve s 271 udi, sledijo jim Žabnice (161), Vrata (154), Ovčja ves (102), Rabelj (70), Lipalja ves (53), Trbiž (40), Pontabelj (27), Kokovo (14), Naborjet (3) in Ponteba (2). Ob natančni analizi je skupna številka za manj kot 20 mohorjanov nižja, ker so bili nekateri v obravnavanem obdobju 1861-1918 vključeni v dve, tri ali celo več različnih podružnic. K tej številki največ prispevajo duhovniki, ki so se vanje vključevali tako, kot so jih "po službeni dolžnosti" predstavljali. Z zgolj mehaničnim seštevanjem po vseh mohorjanskih farah v Kanalski dolini pridemo tako do 69 mohorjanov - duhovnikov, z natančno analizo vsakega izmed njih po vseh proučenih krajih pa do prave številke 61. Ob svetnih duhovnikih se proti koncu obravnavanega obdobja pojavijo tudi redovniki frančiškani - duhovniki-patri in tudi en samostanski brat neduhovnik. Med duhovniki po službi znotraj Cerkve prevladujejo župniki, naleto pa tudi na različne stopnje župnih upraviteljev, ki imajo cerkveno-pravno manjše pravice od stalno umeščenih župnikov. Ti upravitelji so v seznamih navedeni z različnimi nazivi (za Koroško značilni provizor ter farni oskrbnik), ki sem jih ohranil v oklepajih. Posebna oblika ne povsem popolne župnije je ekspozitura, ta je bila v Kanalski dolini v Rablju. Nekateri duhovniki, se v različnih časovnih obdobjih pojavljajo v različnih mohorjanskih postojankah: Janez Moderiano v Lipalji vesi in Pontablju, Janez Globočnik v Lipalji vesi, Pontablju in Rablju, Valentin Primožič v Lipalji vesi, Pontablju in Žabnicah, Janez Vidovič v Kokovem, Trbižu in Vratih, Jožef Eichholzer v Lipalji vesi in Pontablju. To prehajanje je po eni strani posledica že omenjenih premestitev, po drugi strani pa so se duhovniki iz krajev, kjer ni bilo mohorjanskih postojank, ali te niso (več) delovale, vključevali med mohorjane v najbližjih sosednjih krajih, predvsem v Lipalji vesi in Pontablju. Podobne selitve zasledimo tudi med neduhovniki, čeprav še zdaleč ne v takem obsegu kot recimo v sosednji Beneški Sloveniji. Tako se je v mohorjansko postojanko na Ukvah preselila Konstanca Wizani (Vicani) iz Ovčje vesi, Peter Vedam (Wedam) pa iz Ovčje vesi v Vrata in nato v Žabnice in spet nazaj v Ovčjo ves, Lor. Vedam iz Ukev v Kokovo, Jakob in Janez Vedam (Wedam) pa iz Ovčje vesi v Žabnice, prvi od njiju pa spet nazaj v Ovčjo ves.

Takih selitev je bilo nabrž še nekaj več, vendar pa jih je težko zaslediti, ker se v seznamih pojavlja precej ljudi z enakimi imeni in priimki, celo znotraj posameznih mohorjanskih postojank. To

težavo so skušali odpraviti z dodatno uvedbo imen "po domače". Dodajmo še, da se iz značilnih priimkov v seznamih udov Družbe sv. Mohorja lepo vidi koroška pripadnost slovenskih prebivalcev Kanalske doline, opazno pa je tudi že omenjeno pogosto spreminjanje oblik imen in priimkov, pretežno iz slovenske oblike v nemško. V seznamih sem najprej navedel prvo obliko imen in priimkov, na katero sem naletel, v oklepajih pa sem dodal spremenjene. Del teh sprememb gre seveda tudi na račun že omenjenega dejstva, da so sezname mohorjanov, ki so jih pošiljali vodstvu Družbe sv. Mohorja, pisali ročno in so enaka ime in priimke pogosto različno prebrali in natisnili.

Analiza poklicne oziroma stanovske sestave mohorjanov v Kanalski dolini nam ob upoštevanju zgoraj omenjenih težav kaže, da sodi velika večina med njimi v kategorijo, ki je v koledarjih Družbe sv. Mohorja ni, sam pa sem jo poimenoval "brez navedbe poklica ali stanu". Takih mohorjanov je okoli 560. Poleg njih je še 51 posestnikov oz. kmetov, med njimi pa posebej označena ena posestnica, 3 kajžarji in ena kajžarka, označeni s pojmom želar, ki ga običajno srečamo na Štajerskem in v Prekmurju ter 7 gostačev in gostačic. Poleg njih najdemo v seznamih zapisanih še 20 gospodinj oziroma kmečkih žena, 11 fantov oz. mladeničev in 14 kmečkih žena oz. deklet. Pri slednjih dveh kategorijah je težko ugotoviti, kdaj spremenijo stan in postanejo posestniki oziroma kmečke žene. V množici mohorjanov "brez navedbe poklica in stanu" gre nedvomno skoraj v celoti za pripadnike osnovnih štirih zgoraj navedenih stanov - posestnikov, kmečkih žena, fantov (mladeničev) in deklet, nejasna je pač le njihova razdelitev. Poleg omenjenih petih kategorij, ki so tako v Kanalski dolini, kot tudi v vseslovenskem merilu pomenile ogromno večino vseh mohorjanov, nasledimo med njimi še na naslednje poklice: 15 učiteljev, 12 rudarjev, 7 organistov in 4 cerkovniki (od njih eden še organist), 7 poštnih uradnikov, 6 gostilničarjev oz. krčmarjev (od njih 1 gostilna v Pontebi kot "kolektivni član"), 5 železniških uradnikov, 4 uradnike, 4 zdravnike, 4 kuharice, 4 deklet, 3 trgovce (od njih eden hkrati tudi gostilničar), 3 železniške čuvaje, 3 drvarje, 2 carinske uradnike, in 2 delavke. S po enim predstavnikom so zastopani naslednji poklici: sodnik, akademski slikar in profesor, sodni uradnik, častnik (stotnik), rudarski uradnik, postajenačelnik, mesar, mizar, modistka, šivilja, pek, čevljar, godec, tkalec, krojač, kramar, občinski sluga, žagar. Med ekonomsko nesamostojnimi udi naletimo na 9 učencev in učenk, 3 gospe, 2 ženi železniških uradnikov, učiteljevo ženo in hči rudarskega uradnika. Kot posebna kategorija so poleg navedenega ali tudi nenavedenega poklica označeni

župani (8), cerkveni ključarji (8) in po en občinski svetovalec ter cerkvena pevka. Poleg že omenjene gostilne so bili "kolektivni člani" še šola v Lipalji vesi, šolska knjižnica v Ovčji vesi, farna knjižnica in šola v Žabnicah, svojevrstna oblika takega članstva pa so bile "hiše" z družinskimi priimki, ki jih nademo 5 med mohorjani v župniji Vrata in eno v župniji Ovčja ves. V Vratih naletimo tudi na štiri mohorjane, ki se priglašajo skupaj z družino, ženo, možem in sinom, v Trbižu pa na dva previdna mohorjana, ki se v letih 1912 in 1914 označita s psevdonimom Neznani in Neimenovan. V Ukvah so žal samo v letu 1899 naročili iztis Mohorjevih knjig "za pridnega šolarja".

Iz tabel lahko razberemo, da so bili farni poverjeniki Družbe sv. Mohorja v Kanalski dolini, z izjemo kakega učitelja ali posestnika, skoraj izključno duhovniki. Tako stanje je tudi sicer običajno za Družbo sv. Mohorja v celoti. Med mohorjani v Kanalski dolini naletimo na vrsto uglednih osebnosti, ki po svojem pomenu znatno presegajo zgolj lokalne okvire Kanalske doline. Osvetlitev njihove vloge pri Družbi sv. Mohorja tako dodaja zanimive drobce k njihovim biografijam. Glede na že predstavljeno poklicno sestavo udov Družbe sv. Mohorja v Kanalski dolini tako ne preseneča, da med temi osebnostmi naletimo v veliki večini na duhovnike. Naj omenimo le vsestransko zaslužne slovenske koroške narodne voditelje in preporoditelje Lamberta Ferčnika (17. 9. 1827 Sveče v Rožu - 24. 12. 1887 Žabnice)⁹, Lamberta (10. 9. 1840 Bistrica v Rožu - 3. 2. 1906 Celovec)¹⁰ in Gregorja Einspielerja (10. 3. 1853 Sveče v Rožu - 28. 4. 1927 Sv. Jurij v Slovenskih goricah),¹¹ Frana Treiberja (22. 6. 1863 Bače - 12. 11. 1948 Slovenj Gradec)¹² in od neduhovnikov akademskega slikarja in profesorja Josipa Germa (22. 2. 1869 Adlešiči - 11. 1. 1950 Novo mesto)¹³.

Po avstrijskem uradnem štetju je bilo v Kanalski dolini leta 1846 19.991 Slovencev in 366 Nemcev. Leta 1880 naj bi bilo po istem viru Slovencev 16.665, Nemcev 3.096, leta 1890 17.397 Slovencev in 2.960 Nemcev, leta 1900 15.787 Slovencev in 3.895 Nemcev ter leta 1910 12.467 Slovencev in 7.265 Nemcev. Slovensko privatno štetje leta 1910 je ob znani ustanovi "občevalnega jezika" in kot posledici te metode naklonjenosti avstrijskih uradnih štetij gospodarsko in politično močnejšim narodom monarhije pokazalo 18.864 Slovencev in 839 Nemcev. Od omenjenih mohorjanskih far so bile po cerkvenih šematizmih Žabnice, Ukve, Ovčja ves in Lipalja ves popolnoma slovenske, ekspoziura v Rablju pa nemško-slovenska. Slovenci so bili izrazita manjšina v Trbižu, Kokovem, Naborjetu, Pontablju ter Pontebi,¹⁴ kar se ne nazadnje lepo sklada tudi z gornjimi tabelami zakoreninjenosti Družbe sv. Mohorja v Kanalski dolini. Ob zgornjem številu Slovencev v Kanalski dolini nam vsaj na prvi pogled zbirka številka manj kot 900 mohorjanov deluje zelo skromno in nepomembno. Ob tem pa si velja priklicati v spomin, da so ti udje Družbe sv. Mohorja dolga desetletja bolj ali manj zvesto vsako leto prejeli po 20, 50, 100, enkrat celo preko 200 mohorjanskih "knjižnih darov". Če seštejemo mohorjane Kanalske doline v obdobju 1861-1918, kot so navedeni v prvi, zbirni tabeli, pridemo do precej drugačne številke 5.574 "knjižnih darov". V obravnavanem obdobju je ta osnovni knjižni dar ob doplačilnih in dodatnih knjigah, ki pa jih namenoma izpuščam, sestavljalo praviloma šest knjig. Preprosto množenje nam pove, da je v obravnavanem obdobju tako prišlo v Kanalsko dolino najmanj 46.000 slovenskih knjig. Te mohorjevke niso bile zgolj nabožne, ampak so segale na precej različnih področij: od leposlovja do poljudne znanosti. Našim mejnim rojakom so bile tako dragocena opora v njihovem neenakopravnem boju za ohranjanje in poživljanje njihove slovenske narodne zavesti.

⁹ Lkn. (France Lukman), Lambert Ferčnik, Slovenski biografski leksikon, 1. zvezek, Ljubljana 1925, str. 175.

¹⁰ Pir (Avgust Pirjevec), Lambert Einspieler, Slovenski biografski leksikon, 1. zvezek, Ljubljana 1925, str. 155-156. Enciklopedija Slovenije, 3. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 2-3.

Reginald Vospersnik, Einspielerjev rod. Einspielerjev simpozij v Rimu, Slovenska teološka fakulteta v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1997, str. 238-239.

¹¹ Pir (Avgust Pirjevec), Gregor Einspieler, Slovenski biografski leksikon, 1. zvezek, Ljubljana 1925, str. 155.

Reginald Vospersnik, n.d. str. 340.

¹² Dokumentacija Inštituta za biografiko in bibliografijo ZRC SAZU.

¹³ MI (France Mesesnel), Josip Germ, Slovenski biografski leksikon, 1. knjiga, Ljubljana 1925-1932, str. 209.

J. Mat (Jožef Matijević), Enciklopedija Slovenije 3, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 206.

¹⁴ Bogo Grafenauer, n.d. str. 9-10.

VIRI IN LITERATURA

- Lavo Čermelj, Tržaško ozemlje ter Goriška in Videmska pokrajina, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1958, 84 str.
- Bogo Grafenauer, Kanalska dolina (Etnografski razvoj), Znanstveni inštitut, oddelek za mejna vprašanja, Ljubljana 1946, 15 str.
- Bogo Grafenauer, Kanalska dolina.
- Enciklopedija Slovenije 4. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 392-394.
- Koledarji Družbe sv. Mohorja, Celovec za leta 1861-1919.
- Miran Komac, Salvatore Venosi, Kanalska dolina/Val Canale. Razprave in gradivo, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 20/1987, str. 157-183.
- Salvatore Venosi, Kanalska dolina, Narodne manjšine danes in jutri, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst, 1994, str. 187-193.
- Andrej Vovko, Marijan Smolik, Branko Marušič, Mohorjeva družba. Enciklopedija Slovenije 7. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 205-206.
- Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1870-1892. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69/34/1998, št. 1, str. 133-154.
- Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893-1918. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 69/34/1998, št. 2, str. 317-343.
- Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA do leta 1900. Dve domovini, Two Homelands, ZRC SAZU, Ljubljana 1/1990, str. 121-135.
- Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA od leta 1901 do leta 1916. Traditiones, ZRC SAZU, Ljubljana, 26/1997, str. 117-134.
- Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v Beneški Sloveniji do leta 1900. Traditiones, ZRC SAZU, Ljubljana, 28/1999 (v tisku).
- Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v južni Ameriki. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 53/1999 (v tisku).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Mitglieder des Hermagoras-Vereins im Kanaltal bis 1918

Der Volksverlag des Hermagoras-Vereins übte seit seiner Gründung im Jahre 1852 nicht nur eine religiöse und erzieherische Tätigkeit aus, sondern spielte auch eine außerordentlich bedeutende Rolle bei der Stärkung des Nationalgefühls, der Bildung und Kultur unter den Slowenen des Mutterlandes, der Nachbarländer und unter den ausgewanderten Slowenen in der ganzen Welt. Der Autor verfolgt das Wirken des Vereins im Kanaltal von den ersten Hermagoras-Mitgliedern in diesem fremden Einflüssen stets am stärksten ausgesetzten slowenischen ethnischen Gebiet bis zum Ende des Ersten Weltkriegs, als dieses Gebiet - zusammen mit einem großen Teil des slowenischen nationalen Territoriums, das zur Zeit der Habsburgermonarchie dem Land Kärnten gehört hatte - an Italien fiel. Durch Tabellen und Verzeichnisse wird auf Grundlage der Mitglieder-Jahresverzeichnisse in den Kalendern des Hermagoras-Vereins die Entwicklung des Vereins in seinen 11 Zweigvereinen im Kanaltal dargelegt. Von 1861 bis 1918 zählte der Hermagoras-Verein insgesamt 897 Mitglieder. Der mitgliedstärkste Zweigverein befand sich in Ukve (271), es folgten Žabnice (161), Vrata (154), Ovčja ves (102), Rabelj (70), Lipalja ves (53), Trbiž (40), Pontabelj (27), Kokovo (14), Naborjet (3) und Ponteba (2). Bei genauer Analyse vermindert sich die Gesamtzahl 900 um weniger als 20 Hermagoras-Mitglieder, waren einige unter ihnen doch im behandelten Zeitraum 1861-1918 Mitglieder zweier, dreier oder sogar mehrerer unterschiedlicher Zweigvereine. Zu dieser Zahl trugen die Geistlichen maßgebend bei, die am Ort ihrer Versetzung "nach Dienstpflicht" auch Hermagoras-Mitglieder wurden. Eine rein mechanische Addierung in allen Hermagoras-Pfarrern im Kanaltal ergibt die Zahl von 70, eine genaue Analyse aller hier behandelten Ortschaften dagegen die richtige Zahl von 62 geistlichen Hermagoras-Mitgliedern.

Die Analyse der beruflichen bzw. ständischen Struktur der Hermagoras-Mitglieder im Kanaltal zeigt unter Berücksichtigung der oben erwähnten Schwierigkeiten, daß der überwiegende Teil in eine Kategorie fällt, die in den Kalendern des Vereins nicht existiert und von mir in der Kategorie "ohne Angabe von Beruf oder Stand" geführt wird. Die Zahl solcher Mitglieder beträgt nicht weniger als 567. Außer ihnen gibt es noch 51 Grundbesitzer

bzw. Bauern, darunter eine besonders erwähnte Grundbesitzerin. Darüber hinaus findet man in den Verzeichnissen noch 20 Hausfrauen bzw. Bauersfrauen, 11 Burschen bzw. junge Männer und 14 Bauersfrauen bzw. junge Frauen. Bei den letzten beiden Kategorien ist schwer festzustellen, wann sie ihren Stand wechseln und Grundbesitzer bzw. Bauersfrauen werden. Bei der großen Zahl der Hermagoras-Mitglieder "ohne Angabe von Beruf oder Stand" handelt es sich zweifelsohne nur um Angehörige der vier oben angeführten Stände - Grundbesitzer, Bauersfrauen, Burschen (junge Männer) und junge Frauen, unklar bleibt eben ihre Verteilung. Außer den erwähnten fünf Kategorien, die sowohl im Kanaltal als auch im gesamt-slowenischen Raum die große Mehrheit aller Hermagoras-Mitglieder ausmachten, trifft man unter ihnen noch auf folgende Berufe: 15 Lehrer, 12 Bergleute, 7 Organisten und 4 Messner (von diesen ist einer auch Organist), 7 Postbeamten, 6 Wirte (davon ein Gasthaus in Ponteba als "Kollektivmitglied"), 5 Bahnbeamte, 4 Beamte, 4 Ärzte, 4 Köchinnen, 4 Mägde, 3 Kaufleute (einer von ihnen ist zugleich auch Wirt), 3 Bahnwärter, 3 Holzer, 2 Zollbeamten und 2 Arbeiterinnen. Mit je einem Vertreter sind folgende Berufe repräsentiert: Richter, Kunstmaler und Professor, Gerichtsbeamter, Offizier (Hauptmann), Bergbeamter, Bahnhofsvorsteher, Metzger, Tischler, Modistin, Schneiderin, Bäcker, Schuster, Musikant, Weber, Schneider, Krämer, Gemeindediener, Sägearbeiter. Unter den wirtschaftlich abhängigen Personen trifft man auf 9 Schüler und Schülerinnen, 3 Frauen, 2 Frauen von Bahnbeamten, eine Lehrersfrau und die Tochter eines Bergbeamten. Als besondere Kategorie werden neben dem angeführten oder nicht angeführten Beruf bezeichnet: Bürgermeister (8), Kirchenbeschließer (8) und je ein Gemeinderat sowie eine Kirchensängerin. Außer dem bereits erwähnten Gasthaus werden als "kollektive Mitglieder" noch die Schule in Lipalja ves, die Schulbibliothek in Ovčja ves, die Pfarrbibliothek und Schule in Žabnice geführt, eine besondere Art dieser Mitgliedschaftsform stellten Vulgarnamen dar, 5 unter den Hermagoras-Mitgliedern in der Pfarre Vrata und 1 in der Pfarre Ovčja ves. In Vrata traten 4 Mitglieder mit Familie, Frau, Mann, und Sohn dem Verein bei, in Trbiž dagegen zwei besonders vorsichtige Mitglieder in den Jahren 1912 und 1914 unter dem Pseudonym 'Unbekannt' und 'Unbenannt'. In Ukve wurden die Hermagoras-Bücher leider nur einmal (im Jahre 1899) für "einen fleißigen Schüler" bestellt. Aus den Tabellen geht hervor, daß die Pfarrbeauftragten des Hermagoras-Vereins mit Ausnahme des einen oder anderen Lehrers oder Grundbesitzers fast ausschließlich Geistliche waren. Dieser Umstand ist übrigens

charakteristisch für den gesamten Verein. Unter den Mitgliedern im Kanaltal trifft man auch auf eine Reihe angesehener Persönlichkeiten, die weit über die lokalen Grenzen des Kanaltals bekannt waren. Eine Beleuchtung ihrer Rolle beim Hermagoras-Verein steuert interessante Details zu ihren Biographien bei. Im Hinblick auf die bereits vorgestellte Berufsstruktur der Mitglieder des Vereins im Kanaltal überrascht es nicht, daß unter diesen Persönlichkeiten größtenteils Geistliche anzutreffen sind. Hier seien nur die in jeder Hinsicht verdienstvollen slowenischen Vertreter der nationalen Erweckungs- und Erneuerungsbewegung im Kärntner Raum erwähnt: Lambert Ferčnik, Lambert und Gregor Einspieler, Fran Treiber, von den Nicht-Geistlichen der Kunstmaler und Professor Josip Germ. Laut offizieller österreichischer Volkszählung gab es im Jahre 1846 im Kanaltal 19.991 Slowenen und 366 Deutsche. Im Jahre 1880 führt dieselbe Quelle 16.665 Slowenen, 3.096 Deutsche an, im Jahre 1890 17.397 Slowenen und 2.960 Deutsche, im Jahre 1900 15.787 Slowenen und 3.895 Deutsche und im Jahre 1910 12.467 Slowenen und 7.265 Deutsche. Dem Kriterium der Umgangssprache zum Trotz, das bei den offiziellen österreichischen Volkszählungen die wirtschaftlich und politisch stärkeren Nationen der Monarchie favorisiert hatte, wurden in einer privaten slowenischen Volkszählung im Jahre 1910 18.864 Slowenen und 839 Deutsche ermittelt. Von den erwähnten Hermagoras-Pfarrern waren den kirchlichen Schematismen zufolge Žabnice, Ukve, Ovčja ves und Lipalja ves zur Gänze slowenisch, der Zweigverein Rabelj aber slowenisch-deutsch. Die Slowenen bildeten eine ausgesprochene Minderheit in Trbiž, Kokovo, Naborjet, Pontebelj und Ponteba, eine Tatsache, die nicht zuletzt auch mit den obigen Tabellen über die Präsenz des Hermagoras-Vereins im Kanaltal übereinstimmt. Angesichts der oben angeführten Zahl der Slowenen im Kanaltal erscheint die Zahl der knapp 900 Hermagoras-Mitglieder wenigstens auf den ersten Blick bescheiden und unbedeutend. Dabei muß man sich in Erinnerung rufen, daß diese Vereinsmitglieder jahrzehntelang mehr oder weniger kontinuierlich je 20, 50, 100, einmal sogar über 200 Hermagoras-"Bücherspenden" erhielten. Zählt man die Hermagoras-Mitglieder des Kanaltals im Zeitraum 1861-1918 zusammen, so wie sie in der ersten Gesamttabelle angegeben sind, dann ergibt sich eine völlig andere Zahl von 5.574 "Bücherspenden". Im behandelten Zeitraum umfaßte diese Grundspende (von den gesondert bezahlten und zusätzlichen Büchern wird dabei bewußt abgesehen) in der Regel sechs Bücher. Ein einfaches Multiplizieren ergibt, daß im behandelten Zeitraum mindestens 46.000 slowenische Bücher in das Kanaltal

gelangten. Diese Hermagoras-Bücher hatten nicht nur religiösen Inhalt, sondern umfaßten verschiedene Bereiche von der schönggeistigen bis zur populärwissenschaftlichen Literatur. Für die Slo-

wenen jenseits der Grenze bedeuteten sie eine kostbare Stütze im ungleichen Kampf um Erhaltung und Stärkung ihres slowenischen Nationalgefühls.

izvirni znanstveni članek

UDK 791.8(497.4 Ljubljana)"17/19"

prejeto: 11. 10. 1999

Nataša Budna Kodrič*, Barbara Pešak Mikec**

*dipl. zgodovinarica, arhivistka,

Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI-1000, Mestni trg 27

**prof. zgodovine in sociologije, arhivistka,

Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI-1000, Mestni trg 27

Cirkus v Ljubljani (do prve svetovne vojne)

IZVLEČEK

Prispevek prikazuje zgodovino cirkusa od njegovega nastanka v 18. stoletju do prve svetovne vojne. Čeprav spoznamo razvoj cirkusa v svetovnem obsegu, je namen članka prikazati razvoj "zabavne industrije" v Ljubljani. Mesto je imelo od 80. let 19. stoletja svoj zabavišni prostor v Tivoliju, ob Lattermannovem drevoredu. Kljub temu, da je bilo provincialno, so ga vendarle obiskovali tudi veliki cirkusi, celo največji na svetu.

SUMMARY

THE CIRCUS IN LJUBLJANA (FROM WORLD WAR I)

The contribution shows the history of the circus from its foundation in the 18th century until the First World War. Although we become acquainted with the development of the circus in world-wide measure the aim of the article is to show the development of "entertainment industry" in Ljubljana. The town had from the eighties of the 19th century on its own entertainment place in the park Tivoli, by the Lattermann colonnade. Despite the fact that it was provincial, great circuses, even some greatest, visited the place.

Ključne besede: cirkus, zabavljaštvo v Ljubljani, zabavišni park, menažerija

Predcirkuska doba

Nastanek sodobnega cirkusa

Korenine sodobnega cirkusa moremo iskati najzaj do antike, kjer najdemo njegove prednice v grškem komedijantstvu in v rimskih gladiatorskih igrah. Od prvih je prevzel teatralnost, od drugih ime cirkus. Srednjeveški artisti in dreserji živali so mu zapustili pečat barvitosti, norčavosti in tradicijo dresiranja živali.

Sodobni cirkus je nastal kmalu po sredini 18. stoletja v Angliji, ravno v dobi, ko se je iztekal čas srednjeveškim glumačem po sejmi. V cirkusu so sprva nastopali le umetnostni jahalci, akrobati na konjih in dreserji. Predstave so se dogajale v omejenih prostorih, ki so kmalu dobili še streho. Do

konca stoletja se je cirkus razširil po Evropi in v Ameriko.

Potujoči "sejemski" artisti so hitro prevzeli nove oblike zabavanja ljudi, sprva na odprtih prizoriščih, pozneje v šotorih. Cirkusi so v nasprotju z njimi imeli predstave v svojih stalnih objektih. Šotor je bil prvič uporabljen leta 1826 in je baje prišel iz Združenih držav Amerike, čeprav je mogoče tudi, da so ga prevzeli z evropskih sejemskih prirediteljev.

Od sredine 19. stoletja so se cirkusi začeli hitreje razvijati. Šlo je tako za dresuro kot za način potovanja, uvedbo električne razsvetljave v šotore, združevanja različnih cirkusov pod enim vodstvom in njihova ponovna razhajanja. V drugi polovici stoletja so se iz ekonomskih vzrokov s cirkusi začeli združevati zverinjaki (menažerije), ki so bili

sicer precej starejše združbe. Pri nas najbolj poznan zverinjak, ki je prerasel v cirkus, je bil češki Kludsky.

Novosti so večinoma prihajale iz Združenih držav Amerike. Evropski cirkusi so se od ameriških razlikovali po načinu potovanja (le redko so uporabljali železnico) in po tem, da se nikoli niso združevali v korporacije.

V 20. stoletju so se začeli širiti tudi v druge dele sveta. Evropski cirkusi so "zavzeli" Daljni Vzhod, Avstralijo in Južno Ameriko. Prva svetovna vojna je nekoliko spremenila in zavrla cirkuško zabavo, nekaj znanih cirkusov je razpadlo, nekaj se jih je preselilo na druge celine. Po vojni je bilo potovanje oteženo, zato je prihajalo manj cirkusov. Kljub temu so nekateri stari še zašli v Ljubljano, eden takih je bil Kludsky.

Zabavljaštvo v Ljubljani

Tudi v Ljubljani so bili znani srednjeveški letni sejmi, ki so nudili "dosti hrupnega veselja" zabave željnim meščanom.¹ Dva sta trajala kar po štiriinajst dni in v tem času skoraj gotovo dala zaslužek vsem, ki so se ukvarjali s tovrstnim poslom. Omenjajo se glumači, razlagalci sanj in vedeževalci iz zvezd, umetniški jahalci, plesalci na vrvi in čarodeji, ki so s svojimi umetnijami in norčijami zabavali množice, lastniki plesočih medvedov in psov, konj in drugih živali, velikani in pritlikavci, spački in volkodlaki. V času med sejmi so prihajali medvedarji in krotilci drugih živali. Slona so Ljubljančani prvič videli leta 1552 in ga trumoma občudovali, ko je korakal po Tržaški cesti. Dvesto let pozneje so v Ljubljani pozdravili nosoroga, ki ga je pripeljal nek Holandec. Leta 1846 je v ljubljanski muzej iz Egipta prispel krokodil. Manjše eksotične živali pa Ljubljančanom niso bile neznane; predvsem v bogatejših družinah so si za hišne ljubljenske omislili med drugim tudi papige in opice.

V 17. in 18. stoletju so začele prihajati v Ljubljano razne gledališke in komedijantske, predvsem nemške in italijanske skupine, pri katerih je bila meja med teatrom in zabavljaštvom pogosto zabrisana. Na splošno bi rekli, da so bili Nemci "resnejši" igralci od Italijanov, ki so občinstvo zabavali z operetami, komedijami, pantomimami in celo razkazovanjem eksotičnih živali. Zanje je značilna z današnjega stališča nenavadna povezava med igralskim in zdravniškim poklicem; popotni zdravniki in mazači so izvajali še cirkuške spretnosti in tako privabljali paciente in kupce za svoja zdravila.² V modi so bile tudi marionete in

kitajske senčne igre. Svoje predstave so igrali pred izbranim občinstvom v dvoranah, tudi v zasebnih hišah, ali na prostem, na primer pri hotelu Bidelmon poleg rotovža, na Novem trgu in drugod. Dolničar v svojih analih za leto 1700 omenja obisk zdravnika komedijanta von Aichenberga, ki je s svojo družbo nastopal na Novem trgu.³ Leta 1791 je imel v šentpetrski vojašnici nek umetniški jezddec predstave z 20 konji in to je bila verjetno ena prvih cirkuških predstav v Ljubljani.

Tudi v 19. stoletju je gledališče še pogosto gostilo komedijante. Za prvo polovico stoletja so viri precej skopi. Nekaj več podatkov je za sredino stoletja. Leta 1854 so omenjeni gospod Schöna, "erster Komiker der vereinten Bühnen zu Pesth und Ofen", komik Blumlachner z dobrodelno predstavo in gospodična Schmidt, ki je zapela tudi nekaj slovenskih pesmi. Istega leta sta ob velikem odobravanju publike nastopila pritlikavca Jean Piccolo in Jean Petit.

CIRCUS CYRILL HATLÉ
 Direktor und alleiniger Besitzer: Cyrill Hatlé.
 Unterhaltend und nachweisbar Europa's größter reisender Zelt-Circus.
 Der Herrschaft entsprechend nach neuen Ideen auf das Eleganteste und Comfortabelste ausgestattet, mit brillanter Beleuchtung, wie sie bisher kein Zelt-Circus gehabt hat, sondern.

z. Zt. den 19.

An die Herrschaft
 MAGISTRAT
 LATSBACH

Unterfertiger erlaube mich, mit dem Herrn. Ansuchen um die hohe HONORAR zu werden um für meinen aller ertheilungswürdigsten Circus-Unternehmen, welches zur Zeit bis circa 15 Januar 1912 in WIES, CIRCUS - DURCH - OBERUNG gestiftet für die Saison 1912 die ORDNUNGSGEMÄSSE-ERLAUBNIS gültig zu erteilen, den bestimmte Termin des Gastspiels kann ich bereits in der ersten Hälfte Januar 1912 feststellen und den hohen Behörden mitteilen.

Mein Circus-Unternehmen ist ein Ausserordentliches und solches der Neuzeit entsprechend mit eleganten Comfort ausgestattet; das Künstlerpersonal besteht aus den besten Namen der Künstlerwelt; besitzt einen grossen Stall gefüllt mit edler Rasse, Pferden und exotischen Tiergruppen. UNTERHALTEND UND NACHWEISBAR EUROPAS GRÖSSTER REISENDEN ZELT-CIRCUS.

Exotische Tiergruppen.
 Nur erstklassige Pferde-Dressuren.
 Eine ganze Schaar Artisten.
 Eigene vollständig geschulte Haus-Kapelle.
 Eigene elektrische CENTRALE mit Dynamo.
 Ein ganzer Park eigener Wagen, nach neuesten System gebaut.
 Mein unbedingt strenges Geschäfts-Prinzip.
 Keine unlauteren Reklame!
 Der Herrschaft entsprechend meine Leistungen, um von Tag zu Tag steigenden Erfolg zu erzielen und zusammen mit der hohen Herrschaft und Publikum zu erreichen u. zu bereichern.

V letu 1912 je prošnjo za obisk poslal CIRCUS CYRILL HATLÉ iz Budimpešte, vendar mu je Mestni magistrat sporočil, da je prostor v Lattermannovem drevoredu v zelenem času že oddan cirkusu Mihaela Schmidta. Ta je gostoval v Ljubljani že 1882 in kasneje 1913. (ZAL, LJU 489, fasc. 1775, XV/7.)

¹ Gl. Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 104, 105.

² Mal, prav tam, str. 105, 145; Dušan Ludvik, Zdravnik komedijant von Aichenberg, Kronika 1970.

³ Ludvik, prav tam, str. 151.

Doba cirkusov

Zabavali niso le cirkusi

Predvsem smo lahko začudeni nad veliko množico gostujočih skupin v našem glavnem mestu, pri čemer so bili cirkusi le ena od mnogih vrst zabave. Prihajali so še **"muzeji"** (potujoče razstave umetnin in drugih znamenitosti), **"anatomični muzeji"** (pokazali so človeško telo do najmanjših podrobnosti), **"panoptikumi"** (zgodovinsko-umetniške razstave voščenih lutk, tudi v naravni velikosti, ki so predstavljale znamenite ljudi in prizore), **"mehanična (avtomatična) gledališča" oziroma "panorame"** (predniki kinematografov z zanimivo zbirko historičnih in potopisnih slik), **"živalska gledališča"** (s predstavami psov, opic, celo koz in bolh), **"menažerije"** (potujoči zverinjaki, ki so z živalmi pripravili tudi program in so se pozneje pogosto prelevile v cirkuse) in mnogi drugi. Omembe vredne so še razne tuje etnične skupine (kitajski žonglerji, japonski umetniki, "zamorci" iz Afrike) in nekaj gledališč s spiritističnim programom.

Več teh "produkcij" je imelo poučen pomen. Predstavljene so bile novosti z znanstvenega področja, ki so relativno hitro dosegle Ljubljano. Spomladi 1854 je v paviljonu ob Zvezdi mehanik in fizik iz Amsterdama, Henry Martin, prikazoval **avtomate Jacquesa Droza**,⁴ premikajoče se male figurice, ki so izvajale razna opravila: pisala po nareku, igrala na klavir. Poleg tega je predstavil **elektromagnetski telegraf in električno luč (galvansko sonce)**. Posebej slednje je pritegnilo gledalstvo, saj je relativno nov pojav na znanstvenem področju Martin najprej zelo poljudno razložil, nato pa s poskusi tudi praktično prikazal. V časopisu Laibacher Zeitung so zelo navdušeno večkrat poročali o teh predstavah. 21. junija so pisali: ... *Priporočamo torej občinstvu, ki si hoče ogledati to mogočno naravno moč, katere uporaba v telegrafiji omogoči izginjanje časa in prostora in katere nadaljna uporaba v strojništvu v industriji obeta še večji preobrat (kot že sedaj dokazujejo električne statve), da ne zamudi ponujene priložnosti. ... Galvansko sonce ali električna luč je enkraten, bleščeč poskus, ki močno presega pričakovanja. Človek si komaj lahko predstavlja te svetlobne učinke, saj jih skoraj ne moremo opisati; le toliko naj omenimo, da Drümondova hidro-oksigenška (kisikova) plinska svetilka daleč zastaja za tem... Način nastajanja te luči se razlikuje od vseh drugih luči. Ne proizvaja jo izgorevanje plina ali kakega drugega materiala, ampak pre-*

prosto tok pozitivne in negativne elektrike, viden med dvema ogljikovima konicama, ki predstavljata pole ogromne baterije.

V Ljubljani je Martin ostal skoraj dva meseca in v tem času poleg predstavitve električne luči zamenjal še tri optične predstave, panorame z gibljivimi slikami, ki jih je ponavljal približno po en teden.

To je bila verjetno prva znanstveno-zabavna predstava v Ljubljani, ne pa tudi zadnja. Oktobra 1857 so prikazovali na Kongresnem trgu nastanek vesolja. V številnih anatomskih muzejih so Ljubljanci spoznali do potankosti svoje telo, razvoj fetusa v novorojenčka, razne bolezni, potek operacij in podobno.

Kje ima Ljubljana svoj zabavišni park

Dr. Klun je v časopisu Laibacher Zeitung maja 1850 napisal, da Ljubljana na žalost še nima pokritega cirkusa. To je pomenilo, da ni bilo stalnega mesta, ki bi bil namenjen le cirkusom in podobnim zabavljaškim družbam. Tako so v mestu porabili za svoje "produkcije" vsak pripraven, dovolj velik prostor.

V 50. letih so v glavnem "kampirali" za **Kolizejem, na Kongresnem trgu in v Zvezdi (Sternallee)**. Manjše predstave so prirejali na drugih trgih, **gostilniških (hotelskih) dvoriščih**, precej predstav je bilo tudi v **gledališču**. Ostanek srednjeveških nastopov na **tržnici** je bila tudi uporaba tega, vedno vrveža polnega prostora. Na **Frančiškanskem trgu** (danes Prešernov trg) je bila novembra 1851 menažerija Worell (z bengalskim tigrom). V 60. letih sta prevladovala prostor za **Kolizejem in letno sejmišče**. V 80. se je pogosteje začel pojavljati **Trg Franca Jožefa** (danes Krekov trg).

Od 90. pa je absolutno prevladal **Lattermannov drevored**. Redko, le ko je v "ljubljskem prastru" zmanjkalo prostora, so cirkusi in druge zabavljaške skupine nastopale drugod, na primer v parku pred sodiščem ali na današnjem Krekovem trgu. V Lattermannovem drevoredu - bila sta pravzaprav dva: današnja Jakopičevo sprehajališče in pravokotno na tega tekoči drevored, od katerega je do danes ostal le tisti del, ki se imenuje Jakopičev drevored -, ki so ga zasadili leta 1815 po načrtih francoskega inženirja Blancharda, imenovali pa po avstrijskem generalu, je od zgodnje pomladi do pozne jeseni vrvelo od živahne razgibanosti. Menažerije, panoptikumi, muzeji, posamezni akrobati in dreserji živali, prodajalci slaščic in sadja so tam preživel po več mesecev.

Od 1892, ko je drevored prišel v last mesta Ljubljane, je mestni magistrat zaračunaval "umetniškom", ki so prihajali v Ljubljano in **prebivalstvo s**

⁴ Izumitelj, živel v 18. stoletju v Španiji, ki je bil zaradi svojih iznajdb obtožen čarovništva in je moral bežati pred preganjanjem. (Laibacher Zeitung, 5. 5. 1854).

svojo dvojmljivo 'umetnostjo' nadlegovali po 50 krajcarjev na dan za predstave srednje vrste, za druge pa 1 goldinar. Razpon tarif se je nazadnje nekoliko povečal, tako da so mala strelišča in panorame plačevala po 40 vinarjev dnevno, veliki cirkusi in menažerije pa po 2 goldinarja.⁵ Leta 1904 je mestni policijski svetnik Francišek Podgoršek napisal poročilo o stanju v Lattermannovem drevoredu, z namenom, da občina vpelje višje najemnine prostorov. Odkar se je v Lattermannovem drevoredu pripravil poseben prostor za razstavljalce panoram in imejitelje vretenov, gugalnic, gledališč, cirkusov i.t.d. prihajajo ti ljudje vedno pogostejše v Ljubljano in ostajajo v mestu vedno dlje časa. Od leta 1897 do 1. januarja 1904 je bilo vseh razstavljalcev 155, ki so ostali tukaj 2449 dni. Ta izredni naval se da razlagati v tem, da plačujejo taka podjetja tukaj naznatno pristojbino za prostor ali prostornino. Ta je znašala za leto 1899 K. 324, za leto 1900 - K. 206,40, za leto 1901 - K. 705 (cirkus Barnum je plačal od teh 600 kron) za leto 1902 - K. 200 in za leto 1903 - K. 268 - skupaj 1751 K. ali povprečno na leto, če odbijemo izjemno prostornino za Barnumov cirkus 213 K. Podgoršek se je v nadaljevanju posvetil cenam v drugih mestih bližnje in daljne okolice, kjer so določali najemnine glede na velikost najetega prostora ali glede na dolžino trajanja produkcije ali pa uporabljali kombinacijo obeh. Glede na to, da so v Ljubljani dajala ta podjetja policijskemu uradu veliko posla, da so odnašala iz nje lepe vsote denarja ter da domačim obrtnikom in trgovcem niso dala veliko zaslužiti, je predlagal povišanje "prostornine". Lastniki malih razstavnic, kakor panoram, vretenin, strelišč, cirkusov i.t.d. naj bi plačali 3 vinarje od kvadratnega metra, od večjih pa 5 vinarjev, in sicer vnaprej.⁶

Vzdušje v ljubljanskem zabaviščnem parku v začetku stoletja lahko podoživimo pri branju časopisa "Laibacher Zeitung". Ljudje so tja zahajali ne le zaradi zabave, ampak tudi na sprehode v krasno naravo, ki bi jo težko upodobil kak slikar. Zato prihajajo mladi in stari vedno znova v ta, v zadnjem času tako priljubljen del drevoreda. Posebno ob nedeljah se ustavlja množica gledalcev in mimoidočih pred utami z nenavadnimi zanimivostmi. Simpatični prizori se ponavljajo ob nedeljah popoldne na toboganu, ki je postal tako rekoč univerzalna zabava za vse starosti in sloje. Ljudje se kar ne morejo nagledati in nasmejati neskončni vrsti kandidatov in kandidatke za dricanje po toboganu, ki se vzpenjajo z zaskrbljujočim kolebanjem in v smešnih pozah, ali pa jih

mora mišičast paznik kar odnesti naravnost do "drsečih tal". Preljuba mladina postaja pred "živalskimi vrtovi", neutrudno vrteči se vrtljak in "Wursteltheater" predstavljata raj za najmlajše; kljub toboganu najdejo še nenavadno veliko veselja na ameriški gugalnici - kmalu najde vsak svojo zabavo. Za dopolnitev zabavišnega prizora je kot najmlajši gost prišel še cirkus Zavatta in poleg tega še produkcija s svetlobnimi slikami, ki je povezana s fonografskimi predstavami, in ki je označena kot govoreči, pojoči in obenem podobe prikazujoči čudež. K vsej tej pitoreskni pisanosti predstavlja prav vabljivo prijetno nasprotje zabavišna restavracija s svojim improviziranim vrtom.⁷ Poleg tega je bilo tedaj tam tudi dirkališče, nekak hipodrom.

Ljubljanska mestna oblast - posebno pod županovanjem Hribarja - je bdela tudi nad "slovenskim značajem" dogajanja v ljubljanskem zabavišču. Že v začetku 90. let 19. stoletja si je prizadeval, da bi bili cirkuški plakati tudi v slovenskem jeziku. V prvem desetletju 20. stoletja se je Hribar lotil napisov na lopah in utah v Lattermannovem drevoredu. Razveseljevalne naprave ob takozvanem 'Praterju' imajo vse samo nemške ali pa nemške in francoske ter včasih tudi laške napise. - Glede na to, da to v Ljubljani, katera je skoro popolnoma slovenska, vendar ne gre, naročam, da se naj v bodoče vsako postavljanje razveseljevalnih naprav na mestnem svetu napravi odvisno od slovenskega napisa, ki mora narejen biti na isto tak način, ko morebiti drugojezični napisi. Seveda mora slovenskemu napisu odkazano biti prvo mesto.⁸ Naročilo je bilo namenjeno mestnemu gospodarskemu uradu. Naslednje leto je zahteval, da so plakati prirejevalcev javnih razstav v Praterju samo v slovenskem jeziku.⁹ Uspešnosti njegovih prizadevanj žal ne moremo preverjati v arhivskem gradivu, kjer imamo shranjene v glavnem prošnje za dovoljenje nastopanja v Ljubljani, tem pa so priloženi plakati in drug reklamni material v tujih jezikih, z gostovanjem po drugih deželah.

Ljubljanski "präter" v Tivoliju je bil zabavišče še po drugi svetovni vojni, le da se je nekoliko pomajšal in se pomaknil proti Celovski cesti. Pozneje so ga imenovali "komedija".

Menažerije - živalski vrtovi preteklosti

Menažerije so bile zbirke živali, zverinjaki, nekakšne predhodnice današnjih živalskih vrtov, sicer starejše združbe, ki so se v drugi polovici 19.

⁷ Laibacher Zeitung, 18. 5. 1909.

⁸ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1502, pag. 298.

⁹ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1502, pag. 365.

⁵ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1048/1049.

⁶ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1304/1305, pag. 227-229.

stoletja začele združevati s cirkusi. Prvi, ki je svojo menažerijo spremenil v cirkus, je bil Nemec C. **Hagenbeck** - leta 1887. Po njegovem zgledu je nastalo še več takšnih cirkusov: **Krone** v Nemčiji (pozneje cirkus Charles, ob začetku prve svetovne vojne pa spet menažerija Krone), **Kludsky** na Češkem, številni v Franciji in Angliji.

V Ljubljani je bil pogosto slavni Kludsky, ki se je nekje v začetku tega stoletja spremenil v cirkus, pa zverinjak Continental s "slonovim in levovim gledališčem" in Kreutzberg, pa zverinjak Berg, ki je prav tako postal cirkus.

Leta 1858 je bila v Ljubljani velika **Kreutzbergova menažerija**, ki je sicer gostovala že prej, leta 1851 pod imenom Advinent & Kreutzberg. Lastnika sta se v vmesnem obdobju ločila in Advinent se je povezal s Coccijem, ustanovil menažerijo Advinent & Cocci, ki je, zanimivo, gostovala v Ljubljani istega (1858) leta. Slednji so pripeljali v glavno mesto Kranjske nekaj, kar tukajšnji prebivalci še niso videli. To je bila družina velikanskih aligatorjev, prvih in največjih te vrste. Razstavili so jih v kolibi na letnem sejmišču. Poleg teh so dali na ogled še štiri velike kače in trideset drugih živali.¹⁰

Za boljšo predstavo si oglejmo nekaj primerov menažerij. Del cirkusa **Henry**, ki je nastopal v Ljubljani leta 1894, je bil zverinjak, katerega varnostne in higijenske razmere so si ogledali delegati mestnega magistrata. Nastalo je naslednje poročilo: *Vozovi so v dobrem stanju, varovani in močni, znotraj opaženi s kositrom. Zverinjak je dolg 16 m, ograja, ki loči zverine in obiskovalce je široka 1,5 m, v sredini zverinjaka so na visokih tramovih svetilke. Desno ob vhodu je nekaj mladih živali - opice, nekaj mesecev stara hijena, v lesenih kurjajih in dveh lesenih zabojih pa je nekaj neškodljivih reptilj oziroma kač. ... Lastnici naročilo se je, da redno snažiti zverinjak, ter da vsaki dan odstranjevati živalske odpadke in drugo nesnago mora, ter se ji še posebno zabičilo, da naj sama in njeni uslužbenci dobro pazijo ter vsaki dan po večkrat pregledajo vse zapahe in vrata pri vozovih ter da pazijo na ogenj.*¹¹

Leta 1903 je v vrsti svojih gostovanj prišel v Ljubljano spet zverinjak **Karla Kludskega**. Na 19 vozovih je imel trideset levov, tri šakale, šest tigrov, dvanajst različnih volkov in po enega gnuja, bizona, antilopo, tapirja, medveda, hijeno, slona, orla, *postojno* in mnogo različnih opic. Prostor pred kletkami z živalmi je bil zavarovan s koli in železnimi drogi, tako da ni bilo nevarnosti za gledalce, zvečer pa je bil zverinjak razsvetljen s

plinsko lučjo.¹²

Kljub vsem varnostnim ukrepom pa je svobodeželnim "zverinam" nekajkrat uspelo tudi v Ljubljani pokukati izza rešetk in se nekoliko sprehoditi po mestu. Prav iz že omenjenega cirkusa Henry se je uspelo izmuzniti mlademu medvedu, ki se je napotil proti Rudolfinumu (danes Narodni muzej). Na poti je naletel na Rudolfa Zorniča, ki je bližnje srečanje z nevarnim kosmatincem opisal takole: *... ko sem prišel jaz iz hleva, in malo tamkaj postal, prišel je kar naenkrat medved semkaj in jaz sem začel takoj bežati, ko sem ga zagledal in sem tekkel proti Rudolfinumu, medved pa za menoj. Jaz sem skočil čez kup gramoz in sem ušel v Rudolfinum, medvedu pa se je baje gramoz podrl in se je na to sam od sebe najprej obrnil...*¹³

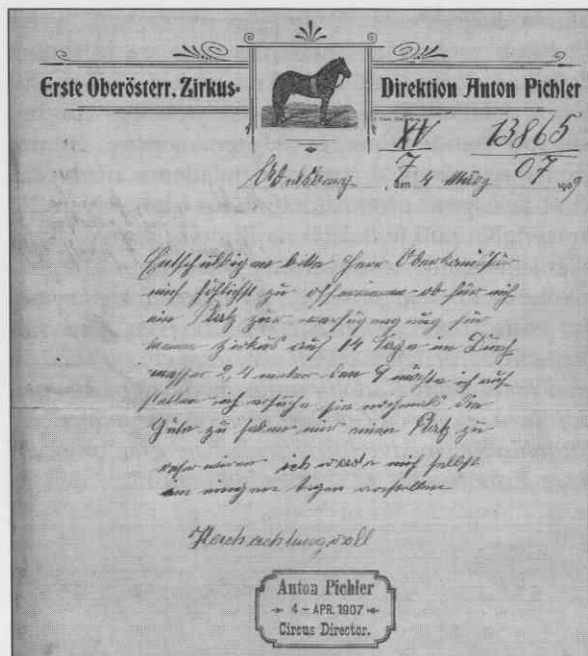
Eden najbogatejših **ZVERINJAKOV** tistega časa, **CONTINENTAL**, je bil leta 1889 na poti po Srednji Evropi. Iz Leobna so v juniju v Ljubljano poslali prošnjo za dovoljenje, da predstavijo svoj živalski vrt, velik 405 m². Dovoljenje so dobili in tako so si Ljubljančani lahko od 29. avgusta do 14. septembra v Lattermannovem drevoredu ogledovali dresuro in krmljenje levov, slonov in drugih živali ter nastop svetovno znane krotilke zveri, gosposkične Idune. (ZAL, LJU 489, fasc. 990, XV/8.)

¹⁰ Laibacher Zeitung, 4. 10. 1858.

¹¹ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1048/1049.

¹² Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1304/1305.

¹³ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1048/1049.

Manjši zgornjeavstrijski **CIRKUS PICHLER** je želel obiskati Ljubljano v letu 1909, vendar je obisk pozneje odpovedal. Julija tega leta so se Ljubljancani lahko zabavali v cirkusu Orpheum Lettiks und Artas. (ZAL, LJU 489, fasc. 1502, XV/7 in Laibacher Zeitung, julij 1909.)

Več kot trideset let pred tem (1862) je dogodek podobne vrste opisal graški *Blatt*, češ da je lev iz Casanovove menažerije odgriznil nos nekemu nakladalcu na ljubljanskem kolodvoru, ki se je preveč približal njegovi kletki. Članek je bil tako poln napak, da mu je časopis Laibacher Zeitung nekaj pozneje vljudno sporočil: *Treba je vtoliko popraviti, da se to ni zgodilo na kolodvoru, temveč na letnem sejmišču, da ni bil lev, ampak buldog, nadalje, da ni šlo za železničarskega nakladalca, ampak za krotilca, in da buldog temu ni odgriznil nosa, ampak ga je ugriznil v nogo. Vse drugo je res.*¹⁴ Tega seveda, razen da se je dogajalo v Ljubljani, ni ostalo prav nič.

Iz zverinjaka cirkusa Kludsky, ki je gostoval v Ljubljani tik pred začetkom prve svetovne vojne, se je ob odhodu 19. junija 1914 zgodil pobeg. Časopis Laibacher Zeitung je naslednji dan poročal: *Ob včerajšnjem odhodu cirkusa Kludsky, zlomil je slon na Dunajski cesti mitnico in tovarnjak za gramoz prevrnil. Od otrok razdražen je stekel naprej, naravnost na Dovožno ulico, kjer je vdrl v kuhinjo kolodvorskega skladiščnika. Z ognjišča je vzel precej veliko porcijo fižola, štrudelj in nekaj kislega zelja. Sit je začel s pospravljanjem*

kuhinje in sprehodil pod strop kar precej posode. Očitno zadovoljen s svojim delom se je nato pustil odpeljati. Kludsky je oškodovancu odštél 70 K.¹⁵

Končno... - cirkus

Zgodovina

Čeprav cirkus po definiciji izhaja iz Anglije, se je ob koncu 18. stoletja razvijal tudi na celini. Kot ustanovitelj cirkusa je v zgodovino zapisan **Philip Astley**, nekdanji vojaški narednik, ki je postal artist na konju. V drugi polovici 18. stoletja je bilo v Londonu sicer precej umetnostnih jahalcev, toda Astley je bil tisti, ki je uvedel *manežo*, cirkuško areno, in jo pozneje ogradil ter ji dodal streho (stala je ob Westminsterstrkem mostu). Svoje podjetje je poimenoval Royal Grove. Ime *cirkus* pa je prvi uporabil konkurenčni Royal circus **Charlesa Hughesa** leta 1782.

Član Astleyeve družine **Antonio Franconi**, Benečan v pregnanstvu, je ustanovil svojo Franconi Family, ki je postala osnova francoskega cirkusa. Njegov prispevek cirkuški dejavnosti je *premer ringa* - standardiziran na 13 metrov, kar velja še danes.

Ob koncu 18. stoletja se je cirkus razširil po Evropi. V Rusijo ga je uvedel Hughes, Astley je potoval po srednji Evropi in Balkanu in v času svojega življenja (do leta 1814) ustanovil 19 stalnih cirkusov.

Nekoliko drugače se je razvijal cirkus v Združenih državah Amerike. **John William Richetts** je 1793 ustanovil cirkusa v Philadelphii in New Yorku, prva v Ameriki. Tu je od 40. let 19. stoletja postalo razširjeno združevanje cirkusov v eno korporacijo. Cirkusi so se združevali, razdruževali in spet združevali z drugimi. Takšen razvoj ameriškega cirkusa je tekel do leta 1929 (gospodarska kriza!). Tedaj so, na primer, Ringling Brothers (nadzirali so že šest cirkusov, med njimi tudi **Barnum and Bailey's Greatest Show on Earth**) odkupili Ameriško cirkuško korporacijo (Circus Corporation of America) in spravili enajst cirkusov pod skupno upravo.

Razlik z evropskimi cirkusi je bilo kar nekaj. Medtem ko se je v ZDA zgodaj uveljavila železnica, so jo evropski cirkusi uporabljali le izjemoma. V Evropi so se družine raje razcepljale kot združevale, tako da je celo več cirkusov nosilo isto ime.

V prvih osemdesetih letih obstoja cirkusa so v njem imeli glavno vlogo konji. Številni ustanovitelji cirkuških dinastij so bili najprej jahalci in trenerji, na primer Renz v Nemčiji, Carré na Nizozemskem, Schumann v Skandinaviji in drugi. Tudi

¹⁴ Laibacher Zeitung, 26. 5. 1862.

¹⁵ Laibacher Zeitung, 20. 6. 1914.

nekateri drugi lastniki cirkusov so bili znani jahalci: Cooke iz Anglije na primer, katerega cirkus je prišel v Ljubljano leta 1890.

Sredi 19. stoletja so se počasi uveljavili tudi drugi elementi: gimnastika, nastopi klovnov in dresiranih živali. Na uvedbo akrobacije v cirkus je vplival izum trapeza in popularizacija hoje po vrvi, kar je bila zasluga Charlesa Blondina, ki je na ta način ob koncu 50. let prečkal Niagarske slapove. Cirkusi, ki so v petdesetih letih 19. stoletja prihajali v Ljubljano, so že imeli klovne, gimnastike in tudi že posamezne dresirane živali. Po drugi strani so vse te kategorije nastopale tudi še ločeno v lastni produkciji. Tako sta januarja 1854 v ljubljanskem gledališču nastopila kar dva komika: gospod **Schönau** iz Pešte in g. **Blumlachner**. Na dvorišču Avstrijskega dvora je januarja in februarja 1850 nastopil **učeni pes Fido** s precej obsežnim programom, v katerem je igral karte, domino, računal, sestavljal besede iz črk in znal na zahtevo izbrati nacionalne barve zastav posameznih držav. Leta 1854 je prišel g. Casanova z **opičjim gledališčem**. Istega leta so nastopili kitajski žonglerji, magi, akrobati in *nekromanti*. Kritika njihovega nastopa ni prištevala med najbolj osupljive: ... Žonglerji so si vsi bolj ali manj podobni, naj si bodo s Kitajske ali iz Francije ali pa iz Neaplja. Predstava je bila izvedena precizno in natančno, čeprav je bilo metanje nožev nekoliko preveč razburljivo za šibke živce Evropejcev. Najbolje pri vsem so bile pojave samih Kitajcev; videti in slišati jih, pa je bila zadeva opravljena.¹⁶

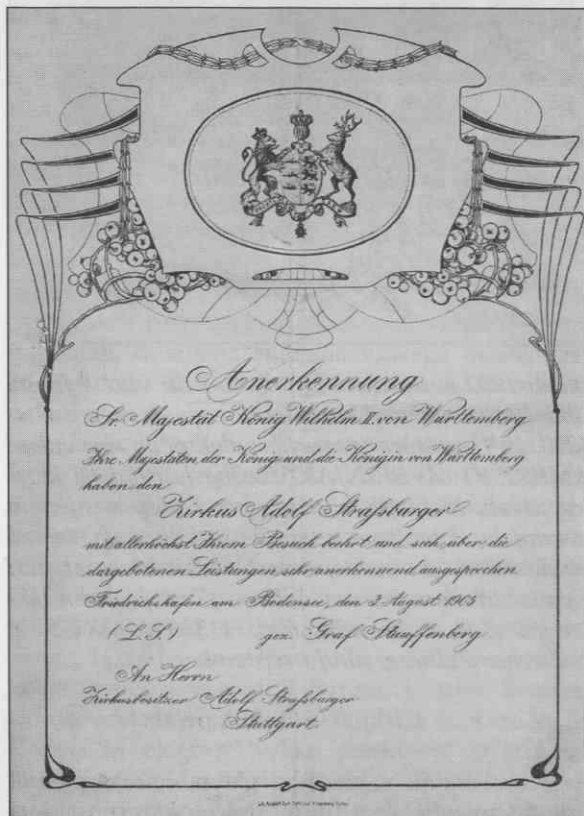
Če se na kratko ustavimo še pri razvoju cirkuškega šotora, moramo omeniti, da so pred njegovo uvedbo uporabljali s platneno pregrado ograjen prostor. Prva cirkuška predstava v šotoru se je baje zgodila leta 1826. Imenovali so ga "big top", kar bi lahko prevedli kot veliki pokrov. Kot večino drugih novosti pri potujočih cirkusih naj bi tudi šotor prišel iz Amerike, toda bolj verjetno se je razvil iz evropskih sejemskih lop.

Nekatere velike evropske cirkuške družine so imele stalne cirkuse. V Parizu je bil znan Cirque d'Été, pa cirkus v St. Petersburgu in drugi. Češki Kludsky je imel pred vojno, na primer, pozimi predstave v cirkuški zgradbi, poleti pa je potoval s cirkuškim šotorom. V obeh je lahko sprejel po 6000 oseb.

Večji cirkusi so zaposlovali tudi veliko ljudi. Danes ima, na primer, cirkus Medrano zaposlenih 70 ljudi, ki vzdržujejo 80 živali, Kludsky pa je imel leta 1914 samo akrobatov čez 200, več kot 300 živali, lastne gasilce, kovače, krojače, sedlarje in druge obrtnike, za transport pa 50 voz, dva vlaka in lastno električno centralo za razsvetljavo. Pa niti

ni bil največji. Ljubljana je gostila še večja Barnum & Bailey in Buffalo Billa, katerih opis sledi v nadaljevanju.

V povprečju so cirkusi, ki so prihajali v Ljubljano v 50. in 60. letih preteklega stoletja, zaposlovali okrog 50-60 ljudi. Povprečni cirkusi v 80. in 90. letih so premogli prostora za 500 do 1500 ljudi, v 20. stoletju pa so večji sprejeli od 3000 do 7000 ljudi, največji pa skoraj še enkrat toliko. Zverinjaki in manjši cirkusi so lahko gostili 300 do 800 oseb naenkrat.

Eden večjih cirkusov tistega časa, **CIRKUS STRASSBURGER** je gostoval v Lattermannovem drevoredu od 15. do 24. julija 1911. Tu je postavil šotor za 4600 oseb, v katerem so si obiskovalci lahko ogledali tudi točko s 46 konji naenkrat, dresirane morske leve in celo paleta ljudstev z vsega sveta. K prošnji za rezervacijo prostora mestnemu magistratu je lastnik cirkusa priložil tudi priznanje Njegovega Veličanstva Wilhelma II. von Württemberg, v katerem piše, da sta "Njuni veličanstvi kralj in kraljica von Württemberg cirkus Adolfa Strassburgerja počastila s svojim (nadvse visokim) obiskom in se o prikazanih uspehih zelo pohvalno izrazila". (ZAL, LJU 489, fasc. 1502, XV/7 in Laibacher Zeitung, julij 1911.)

¹⁶ Laibacher Zeitung, 4. 11. 1854.

Poleti 1900 je hotela v Ljubljano priti vdova Johna Ehlbecka, ki bi v Lattermannovem drevoredu na 1200 m² prostora postavila električno osvetljeni AMERIŠKI ZVERINJAK. Prošnji je priložila katalog živali, ki bi jih bilo mogoče videti v njenem zverinjaku. Ljubljane v tem letu ni obiskala, saj sta obiskovalce z nastopi zabavala kinematograf Oester in Panoptikum Lifkas. (Zadnja stran kataloga, ZAL, LJU 489, fasc. 1133/1134, XV/8 in Laibacher Zeitung, junij - september 1900.)

Cirkusi v Ljubljani

Leta 1850 je v kranjsko glavno mesto prispel cirkus **Ciniselli & Comp.**, tipičen klasičen cirkus s predstavami konj, katerega lastnik Italijan Ciniselli je bil šolan v Parizu. Nastopalo je 40 konjev, od teh 11 dresiranih. Ciniselli je vodil svojo jahalno šolo in v njej izučil večino umetnikov v cirkusu. Na konjih je nastopalo pet žensk in sedem moških, vključno s Cinisellijem in Angležem Ducrowom, ki je bil mogoče kak bližnji potomec Andrewa Ducrowa, med 1824 in 1842 ravnatelj znamenitega Astleyevega cirkusa (amfiteatra) v Londonu in briljantnega jahalca. Ta cirkus je imel v svoji zasedbi še tri klovne in skupino štirih gimnastikov, ki so izvajali svoje točke "na ameriški način".¹⁷ Družina Ciniselli si je ob koncu stoletja pridobila dominantno vlogo v ruskem cirkusu.

Prvi večji cirkus, ki se je v sredini stoletja ustavil v Ljubljani na poti iz Carigrada je bil cirkus

Emanuela Beraneka. Štel je petdeset ljudi in dvaintrideset konj. V dobrih petih tednih gostovanja so se predstave odvijale v cirkusu za Kolizejem in v gledališču: na prvem prostoru predstave s konji, na drugem pa so očitno predstavljali druge točke programa. Pri Kolizeju so na četrtek 22. julija 1852 priredili umetniško in nagradno tekmovanje v jahanju, in sicer v sedečem in stoječem položaju. Nazadnje so v zrak spustili še ogromen balon.

Istočasno kot Beranekov je nastopil v Ljubljani tudi **Cirkus Carré**, z lastnikoma Catinko in Wilhelmom; oba sta bila umetnostna jahalca. Priredila sta nekaj dobrodelnih predstav in veliko otroško predstavo, na katero so smeli otroci pod 8 leti starosti v spremstvu staršev priti brezplačno.

Od cirkusov so prišli v Ljubljano tudi nekateri zelo veliki in slavni. Na prvem mestu je treba omeniti največjega na svetu, ameriškega **Barnum & Bailey**, ki je bil poleg tega eden starejših ameriških cirkusov. V Ljubljano je s štirimi lastnimi vlaki¹⁸ s 67 vagoni prispel 30. maja 1901. Na mestni senožeti ob Lattermannovem drevoredu je za obiskovalce pripravil že popoldansko in večerno predstavo.

Barnum & Bailey si je dobre štiri mesece pred prihodom zagotovil 50.000 kvadratnih metrov prostora. Za Ljubljano je bil to kar velik zalogaj. Ker so pri cirkusu zahtevali vsaj 100 metrov široko zemljišče (kar pomeni, da je moralo biti dolgo 500 metrov), so jim odkazali mestno senožet ob Lattermannovem drevoredu. Prostor sta si prišla predhodno ogledat dva predstavnika cirkusa.

V Ljubljano je pripeljal 400 konj, tri črede slovonov (16) in dve menažeriji redkih živali. Predstave so potekale istočasno v treh arenah. Med njimi sta bila dva podija, na katerih so nastopali klovni, žonglerji, gimnastiki, požiralci ognja. Tam so kazali obiskovalcem bradato damo, dečka s pasjo glavo, moškega brez rok in druge zanimivosti. Okrog prizorišč je tekla široka cesta, kjer so se vrstila tekmovanja v teku, jahanju, vožnji. V enem od šotorov je bil zverinjak redkih živali. Glavni šotor je lahko sprejel 12.000 ljudi in je imel predstave ves dan. Zvečer so ga osvetlili z električno lučjo.

Ljubljancane je najbolj očarala nenavadna histrost, s katero so Američani postavili celotno prizorišče. *Tu se vidi razloček med Amerikanci in našimi ljudmi. Kar so Amerikanci v nekaj urah postavili in uredili, za to isto bi bili naši ljudje porabili ravno toliko tednov...*, je v tipični slovenski maniri zapisal Slovenski narod.¹⁹

Predstave si je v enem samem dnevu ogledalo 30.000 ljudi, od tega 8.000 tujcev. Kljub temu, da je šlo za največji cirkus na svetu, so javna občila

¹⁸ Prav ta cirkus je uvedel nov način nakladanja in razkladanja železniških vagonov.

¹⁹ Slovenski narod, 31. 5. 1901.

¹⁷ Laibacher Zeitung, 25. 5. 1850.

realno ocenila kakovost celega podjetja. *Barnum & Bailey sta imela v Ljubljani tako bogato žetev, da je pač niti sama nista pričakovala. Vse je bilo na nogah. Z vseh strani naše dežele pa tudi iz sosednih dežel je prišlo vse polno ljudi v Ljubljano... Sicer največji cirkus na svetu (z več kot 50 letno tradicijo!) ni navdušil toliko s kakovostjo kot z ogromnostjo. Zverinjak je bil sicer velik, vendar je bilo v njem bolj malo redkih živali. Med "abnormitetami" je bilo več takih, ki niso zaslužile tega imena. Nekaj točk programa je bilo zelo dobrih, nekaj pa jih tudi ni preneslo kritike. Na splošno so se akrobati dobro odrezali, jahačice pa so bile med slabšimi... Čudežev, ki so jih ljudje pričakovali, niso videli, razen čudežnega uspeha reklame.²⁰ Vendar si danes takšnega cirkusa skoraj ne moremo predstavljati.*

Težko si predstavljamo tudi največjo predstavo o ameriškem divjem zahodu "**Buffalo Bill's Wild West**", ki je prišla v Ljubljano maja 1906. Reklamni plakati so nanjo opozarjali že vsaj dva tedna prej, kajti v mestu je bil le en dan. *To je družba najdržnejših jahačev južnoameriških Gauchov, Arabcev, Beduinov in Rifflov, mehikanskih vakerov in kmetov, kubanskih patrijotov, Cowboyev, ameriških Indijancev in poldivjih kozakov, ki izvajajo vaje na konjih z uprav divjo neustrašnostjo, je pisalo v oglasu.²¹*

16. maja 1906 je William Cody prispel s svojo številno ekipo (1000 oseb) in živalmi (500 konj) v Ljubljano s petimi vlaki. Prizorišče so postavljali štiri ure (podirali pa le slabo polovico tega časa). Šotor je imel pokrit parter in tribuno, ne pa tudi arene. Imeli so lastno kapelo in električno razsvetljavo.

Dve predstavi, ob treh popoldne in ob osmih zvečer, sta bili kolosalni. Začeli sta se z velikim sprevedom in Codyjevim nagovorom v angleščini. Lahko si mislimo, kako je samo nastop stotih Indijancev, poleg njih pa še kozakov, Mehičanov, kavbojcev in celo japonskih samurajev navdušil gledalstvo. Predstavili so se krotilci divjih konj, ostrostrelci na konjih, Indijanke pri domačih opravilih, kavbojke na konjih, Japonci in Arabci v narodnih nošah in ob spremljavi njihove glasbe, metalci lasa in kozaki. Prikazali so tudi boje pri Little Big Hornu, ko je bila poražena ameriška vojska generala Custerja, zmagovalci pa Indijanci pod poglavarjem Sedečim bikom.

Verjetno je bolj kot predstava sama - obe je obiskalo 18.000 gledalcev - zanimiv vsakdan tako številčne in raznolike množice ljudi. Časopisi, ki so spremljali turnejo Buffalo Billa v Parizu leto pred tem,²² so se na široko razpisali o ustanovitelju showa Williamu F. Codyju, o njegovem podjetju, o

življenju pisane družine nasploh. Slednje najboljše prikaže opis jedilnice: *Refektorij je dvorana, ki sprejme petsto ljudi. Cody nas je posedel na svojo levo. Predstavil nas je svojim poročnikom, svojim možem. Pred nami so Japonci, prijazne Japonke, Rusi, Francozi, Angleži, Američani, Italijani, rdeče-kožci, Kitajci in Kitajke; nekoliko dlje Mehičani, naprej Madžari. Menu je enak za vse, zrezek, krompir, jajca, palačinke, sladica, marmelada. Najbolj skromen "uslužbenec" ima pravico, da dobi še eno porcijo tistega, kar mu je všeč. Alkohol in vino sta prepovedana. Pijejo le čaj (toda izvrstnega) in kavo (ki ni nič slabša)... Mize so pokrite z belimi prti in okrašene z rožami.*

Še malo statistike. Za tri običajne obroke na dan porabijo 600 kilogramov govedine, 400 kilogramov krompirja, 500 kilogramov kruha, 300 litrov mleka in 75 kilogramov kave.

Za oskrbo skrbijo trije mesarji, deset kuharjev, dva tehnika, trije šoferji, osem pomočnikov, 36 strežnikov, dvanaest pomivalcev posode in deset nadzornikov.²³

Njihove predstave so obiskovali vladarji, kralji, diplomati, družbena smetana vsakega mesta, kjer so nastopili. O Codyju so imeli veliko povedati; nekateri so mu priznavali pozitiven odnos do narave in ljudi, posebej do marginalnih skupin, kot so že tedaj bili Indijanci, kozaki in drugi, ki jih je vodil s seboj in kazal svetu, pošten odnos do zgodovine in realnosti. Drugi so ga imeli za prevaranta in izkoriščevalca teh istih ljudi. Posebej poklicni kolegi ga niso marali; če ne zaradi drugega gotovo zato, ker so bili ob zaslužek v tistih sezonah, ko je bil on v Evropi. Leta 1906, na primer, ko je gostoval v srednji Evropi, je med drugimi cirkusi zavlada prava panika. Toda veličina W. F. Codyja in njegove "velike predstave" je bila tolikšna, da še danes ni pozabljen. Nanj nas spominjajo številne knjige in tudi nekaj filmov.

Leta 1909 je prišel v Ljubljano že omenjeni **cirkus Zavatta**. Gostoval je že večkrat prej in tudi še pozneje, zato ga tega leta sploh ne bi omenjali, če ne bi potekala pod njegovo streho tudi - nenavadno za cirkus - **rokoborba v grško rimskem slogu** z mednarodno udeležbo. Tekmovali so sami vrhunski rokoborci, kar se je v Ljubljani zgodilo prvič. Vseh skupaj je bilo 13, nagrada trem najboljšim pa je bila vredna skupaj 2000 kron. Res so bili zastopani tekmovalci z vseh koncev Evrope; Ljubljančani so uživali, se spoznavali s pravili rokoborbe in navijali za svojega ljubljenca - Dalmatinca Roberta (Maxima) Rajčevića, ki je bil tudi že svetovni šampion.

Toda nenavadna cirkuška predstava je motila nekatere čiste "športne duše" zaradi svoje teatralnosti, nepristnosti, lahko bi rekli degradacije na

²⁰ Slovenski narod, 31. 5. 1901.

²¹ Slovenski narod, 4. 5. 1906.

²² Cody jih je priložil svoji prošnji za nastop, LJU 489, fasc. 1304/1305.

²³ Voyage Autour du Monde, Le Petit Journal, 23. 5. 1905.

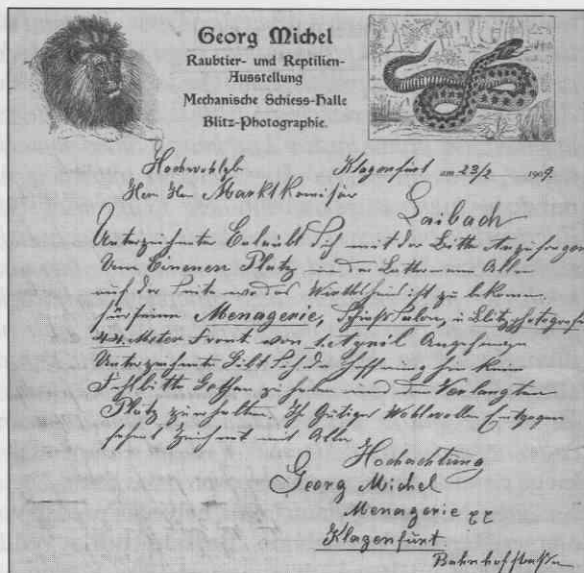
stopnjo nekakšnega pra-wrestlinga. V časopisu so protestirali: *V interesu občinstva, ki se ga vara na prav neotesan način, bodi tedaj povedano, da so rokoborbe v cirkusih čisto navaden humbug. Žal, da morajo pri tem sodelovati celo odlični borilci. Da je stvar res taka, vidi se že iz tega, da se, kakor pri drugih tekmah, ne volijo nepristranski razsodniki, temveč da vodi in odločuje rokoborbo podjetnik. Očitni so vnaprej dogovorjene izide in neodločene tekme, ki so privabljale gledalce. Čisto razumljivo. Zanimanje občinstva raste, če ostane borba neodločena in cirkus je drugi dan tem bolj obiskan.*²⁴

Prav tako iz športnih krogov je prišel tudi zagovor tej isti prireditvi. Ocenjevati s športnega stališča rokoborb v cirkusu, po njihovem mnenju, ne bi smeli, pomembno pa je, da profesionalni rokoborci, ki drugega vira zaslužka nimajo, nekaj tudi zaslužijo in si ob tem naredijo še reklamo.²⁵

Prizorišče rokoborbe je bilo res vsak večer bolj polno, posebno takrat, ko se je boril Rajčević. Ker se je organizator tega zavedal, je bil ta ljubljeneč občinstva, razen dveh izjem, v ringu prav vsak večer. Bilo pa je še nekaj zanimivih vložkov, ki so "suhoparno" športno prireditev nekoliko popestrili. Edini nastopajoči Ljubljančan Stadler je bil v ringu le enkrat in še takrat je zdržal komaj devet minut. Naslednji spopad ga je čakal z Rajčevićem, pa je očitno obupal, ker se je opravičil, češ da se ne počuti dobro. Po tednu dni tekmovanja se je pojavil nek drug domačin, ki ni hotel povedati svojega imena, tistemu pa, ki ga premaga, je ponujal 100 kron. Ta "neznanec" je po vrsti premagoval vse najmočnejše nasprotnike. Po enem neodločenem spopadu ga je, z nekaj težavami sicer, premagal - seveda Rajčević. Ta je nazadnje pobral tudi glavno nagrado (1200 kron), ostanek pa sta si razdelila Rus Gerighoff in Danec Hansen.

Dolgo tekmovanje v ne preveč nežnih prijemih je imelo posledice tudi v ljubljanskih gostilnah. Slovenski narod je pod naslovom "Rokoborec" v svoji črni kroniki objavil naslednjo prigodo: *V soboto zvečer je prišel A. K. livar, v gostilno na Dunajski cesti št. 52, kjer je začel pripovedovati, da je rokoborec in da se bode boril z Rajčevićem. Ker so se mu zato navzoči gostje začeli smejati, ga je to tako ujezilo, da je zgrabil za stol, začel zbijati po gostilni, polomil več stolov, ubil več vrčkov in napravil gostilničarki precej škode. Gosti so se zbal razsrjenega rokoborca in zbežali iz gostilne. Konec vsemu je napravil šele stražnik ko je odvedel domišljavca v zapor.*²⁶

Kako močna pa je bila borba med cirkusi za služček, pokaže dogajanje leta 1911. Zgodilo se je med dvema bolj znanima, Kludskym in Strassbur-

ZVERINJAK GEORGA MICHELA je v Ljubljani gostoval aprila 1909 v Lattermannovem drevoredu. Poleg zverinjaka bi se obiskovalci lahko zabavali še v strelskem salonu (Schießsalon) in si privoščili hitro fotografiranje (Blitzphotografie). (ZAL, LJU 489, fasc. 1502, XV/7 in Slovenski narod, 1909.)

gerjem. Kludsky je v Ljubljani nastopal prejšnje leto in si je hotel zagotoviti prostor tudi tega leta. Ker je skoraj istočasno in na istih lokacijah gostoval tudi cirkus Adolfa Strassburgerja, je prišlo med njima do resnega obračunavanja s precej nizkimi udarci. Že po Tirolskem in Predarlberškem sta bila boje po časopisju, kjer sta se obdajala z "manjvrednim Čehom" in "Židom". Kludsky je trdil, da ga hoče Strassburger ne samo poslovno uničiti, ampak tudi "spraviti s sveta". Konec maja je pisal ljubljanskemu magistratu: ... *Ker sem pravkar zvedel, da želi Strassburger s svojim cirkusom to leto obiskati slovansko deželno glavno mesto Ljubljano, se obračam direktno na vas v interesu vsega civiliziranega slovanskega sveta, da tega tujega, ja, celo židovskega podjetja ne spustite v Ljubljano...*²⁷ Magistrat mu na to vlogo ni odgovoril, se je pa pozanimal pri konkurenčnem cirkusu, kjer so mu povedali, da je Kludsky "produciral enake časniške izbruhe". Strassburger je v dvoboju očitno zmagal, saj je tisto leto gostoval v Ljubljani on, in ne Kludsky.

Med cirkusi z dolgo tradicijo gostovanja v Ljubljani je bil italijanski cirkus **Sidoli**, ki si je v začetku 20. stoletja pridobil romunsko "državljanstvo" in se je preimenoval v Cirkus Roumain Royal. Pogosto je bil v Ljubljani tudi največji avstro-ogrski cirkus **Schmidt**, ki so ga v časopisu Slovenski narod poimenovali "največje, najkras-

²⁴ Slovenski narod, 2. 6. 1909.

²⁵ Slovenski narod, 5. 6. 1909.

²⁶ Slovenski narod, 15. 6. 1909.

²⁷ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1502.

nejše in najzmožnejše podjetje avstro-ogrskih monarhije" in ga je literarno predstavil tudi Juš Kozak v eni od svojih črtic.

Potomec slavnega cirkusa Renz, **Veliki cirkus bratov Villand**, je v Ljubljani prvič postavil svoje šotore na Miklošičevi cesti (nasproti novemu sodnemu poslopju) 15. avgusta 1908. Občinstvo je bilo s predstavami zelo zadovoljno, tako, da je Veliki cirkus bratov Villand postal stalni obiskovalec našega mesta.

Lastnik CIRKUSA IN OPIČJEGA GLEDALIŠČA Jean Baese je v januarju 1888 pisal z Dunaja in prosil za dovoljenje nastopiti v Ljubljani septembra istega leta. Za postavitev cirkusa in gledališča bi potreboval približno 370 m² prostora. Tu bi potem lahko nastopali koza Esmeralda, pudlji, ovce, opice, gorila, konji in celo sloni. Živali so znale plesati, nastopale so v skečih, izvajale razne akrobacije, hodile po vrvi, jezdile in se vozile s kolesom. Nastopa v Ljubljani niso dočakali, saj so oktobra tega leta gledalce zabavali akrobati, ekvilibristi in vrvohodci Jozefa Strohschneiderja. (ZAL, LJU 489, fasc. 990, XV/8 in Laibacher Zeitung, 17. okt. 1888.)

Prva svetovna vojna je cirkuško dejavnost ustavila, družine so se razkropile, mnogo članov je bilo vpoklicanih v vojsko (v Ljubljani je prav ob začetku vojne gostoval cirkus Charles, ki je bil tu razpuščen), marsikaterega pa povsem uničila, na primer nemški Strassburger. Po njej pa je zaradi oteženih prehodov državnih meja, karanten, valut-

nih uredb postalo potovanje bistveno težje. Cirkus Sarasani se je, na primer, zaradi neznosnih gospodarskih razmer v Nemčiji preselil v Južno Ameriko. Že pred tem se je večina ustalila; zadnji ameriški cirkus, ki je prišel v Evropo, je od doma odrinil leta 1896. Od zgodnjih 20. let tega stoletja ni bilo na celino nobenega angleškega cirkusa več.

Seznam cirkusov, ki so gostovali v Ljubljani od sredine 19. stoletja

1849

Cirkus Beranek, pri Kolizeju in v stanovskem gledališču, 24. marec - 2. maj

1850

Cirkus Ciniselli & Comp., pri Kolizeju, 31. maj - 5. junij

1851

Menažerija Advinent & Kreutzberg, na Kongresnem trgu, 14. september

Menažerija Worell, na Francišanskem trgu, 25.-26. novembra

1852

Cirkus Beranek z velikim hipodromom, pri Kolizeju in v stanovskem gledališču, 4. julij - 2. avgust

Cirkus Carré, pri Kolizeju, 21.-31. julij

1854

Menažerija (Zoologische Gallerie) gospoda Charlesa iz Pariza, 19.-25. julij

Cirkus Naudmann & Krembsen, pri Kolizeju, od 12. avgusta

1855

Cirkus Carré, 28. julij

1856

Akrobati iz cirkusa Renz, v gledališču, 26. januar

Menažerija, na letnem sejmišču, 9.-14. junij

1858

Akrobatska družba Martinetti, na letnem sejmišču in na trgu sv. Jakoba, 24.-29. april

Menažerija Kreutzberg, na letnem sejmišču, 19.-29. junij

Menažerija Advinent & Cocci, na letnem sejmišču, 4.-10. oktober

1860

Menažerija Advinent & Cocci, v parku Zvezda, 15.-22. september

Menažerija Henckel, na letnem sejmišču, 19. oktober - 3. november

1861

Rimski cirkus (C. Lepicq), pri Kolizeju, 28. april - 13. maj

1862

Akrobatska družba Zanotti, na letnem sejmišču, okrog 24. maja

Menažerija Casanova, na letnem sejmišču, maja

1863

Menažerija Cocci & Advinent, na letnem sejmišču, januarja

Menažerija Kallenberg, v parku Zvezda, 18. maj - 6. junij

Velika orientalska menažerija, na letnem sejmišču, 30. maj - 14. junij

Ameriški cirkus Belling, na letnem sejmišču, 2.-12. oktober

1864

Cirkus Carré, na letnem sejmišču, januarja

Cirkus Belling, pri Kolizeju, 9.-11. januar

1865

Gimnastiki Meergarte, v gledališču, 20. - 23. marec

Menažerija Otto, na letnem sejmišču, 27. junij - 5. julij

1868

Henklova velika menažerija, na letnem sejmišču, 9. - 15. november

1879

Cirkus Sidoli, na Trgu Franca Jožefa, 6. april - 1. maj

1882

Cirkus Schneler, na Trgu Franca Jožefa, do 3. avgusta

Cirkus Smidt, na Trgu Franca Jožefa, od 26. avgusta

Zverinjak Bach, v Lattermannovem drevoredu, konec oktobra

1883

Entressova velika menažerija, v Lattermannovem drevoredu, od 7. aprila

1884

Cirkus Richter, na Trgu Franca Jožefa, marca

1886

Zverinjak Kludsky, za Rudolfinumom, 12.-29. junij

1889

Cirkus Amato, na Trgu Franca Jožefa, maj - junij
Böhmova menažerija, mestna senožet v Tivoliju, avgust

Zverinjak Continental, v Lattermannovem drevoredu, 29. avgust - 14. september

1890

Bayerjev zverinjak, na starem živinskem trgu, 12. - 18. maj

Zverinjak Kludsky, na Dunajski cesti nasproti Bavarskega dvora, 8. - 24. avgust

Cirkus Hubert Cooke, v Lattermannovem drevoredu, od 16. avgusta

1891

Cirkus Amato, v Lattermannovem drevoredu, 13. maj - 4. junij

1894

Afrikanski akvarij, v Lattermannovem drevoredu, od 23. junija

Cirkus Henry, v Lattermannovem drevoredu, 1. september - 4. oktober

Wolfingerjeva menažerija, v Lattermannovem drevoredu, od 5. septembra

1896

Cirkus Guillaum, v Lattermannovem drevoredu,

od 26. maja

1897

Cirkus Henry, v Lattermannovem drevoredu, 18. avgust - 5. september

1898

Zverinjak Kludsky, v Lattermannovem drevoredu, 28. maj - začetek junija

Cirkus Oreste Zavatta, v Lattermannovem drevoredu, 4.-9. avgust

1899

Zverinjak Leimberg, oktobra

1901

Cirkus Oreste Zavatta, maj

Barnum & Bailey, v Lattermannovem drevoredu, 30. maj

1902

Cirkus Enders, v Lattermannovem drevoredu, 26. avgust - 24. september

1903

Zverinjak Kludsky, v Lattermannovem drevoredu, januar - februar

Cirkus Oreste Zavatta, april - julij

Francoski cirkus, v Lattermannovem drevoredu, 13.-26. julij

1904

Orientalški cirkus, v Lattermannovem drevoredu, 19. marec - 9. april

Cirkus Guillaume, v Lattermannovem drevoredu, 26. april - 10. maj

1905

Cirkus Lipót, v Lattermannovem drevoredu, 16.-27. avgust

1906

Cirkus Walter, ob velikonočnih praznikih

Buffalo Bill, v Lattermannovem drevoredu, 16. maj

1907

Menažerija Kludsky, 16.-26. marec

Cirkus Richter, april - maj

Cirkus Zavatta, v Lattermannovem drevoredu, 8.-25. julij

Cirkus Colosseum, v Lattermannovem drevoredu, 7.-19. avgust

1908

Cirkus Frères Villand, v parku pred sodiščem, 15.-20. avgust

1909

Zverinjak Georg Michel, v Lattermannovem drevoredu, 24. april

Cirkus Zavatta, 15. maj - 14. junij, julij ?

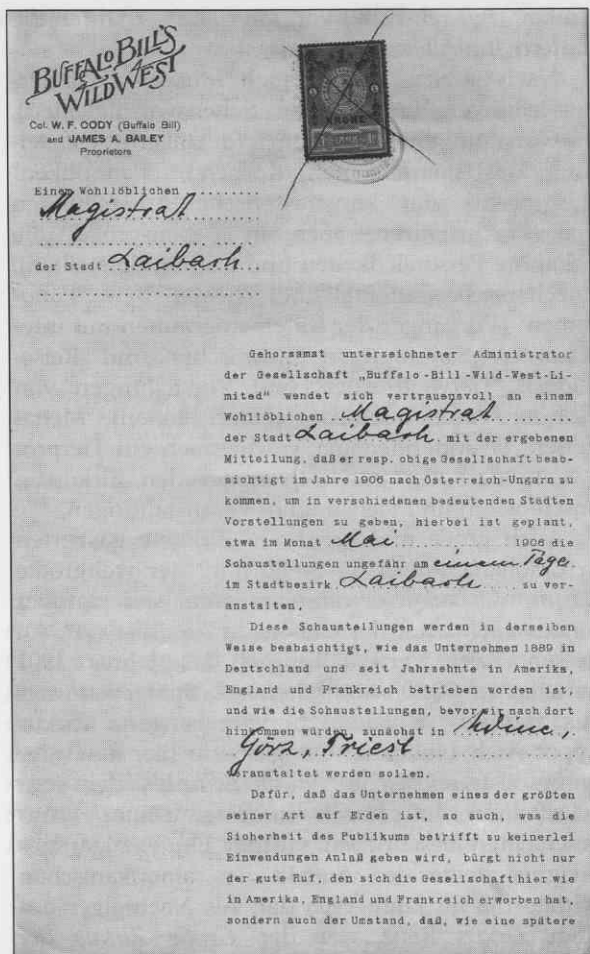
Zverinjak Ivana Priča, v Lattermannovem drevoredu, do 5. junija

Cirkus Orpheum, v Lattermannovem drevoredu, 3.-19. julij

Menažerija in cirkus Berg, na zemljišču hotela Union, 6.-9. november

1910

Cirkus (ravnatelj Liebl), v Lattermannovem drevoredu, od 4. junija

Predstava o ameriškem divjem zahodu, BUFFALO BILL'S WILD WEST SHOW, je v letu 1906 gostovala po vseh večjih mestih Avstro-Ogrske, pred prihodom v Ljubljano pa je obiskala Videm, Gorico in Trst. Med drugimi cirkusi je to sezono zaradi njegovega prihoda v Evropo nastala panika, saj so se upravičeno bali, da bodo ostali brez zaslužka. (ZAL, LJU 489, fasc. 1304/1305, VII/30, Laibacher Zeitung in Slovenski narod, maj 1906.)

- Cirkus Variété Apolo, v Lattermannovem drevoredu, od 9. junija
 Cirkus Berg, v Lattermannovem drevoredu, 8.-17. julij
 Cirkus Frères Villand, v Lattermannovem drevoredu, 28. julij - 2. avgust
 Cirkus Zavatta, v Lattermannovem drevoredu, od 4. avgusta
 Cirkus Kludsky, v Lattermannovem drevoredu, 1.-12. september
 Menažerija, v Lattermannovem drevoredu, 13. - vsaj 23. oktober
 1911
 Cirkus Schmidt, v Lattermannovem drevoredu, 16. maj - 1. junij

- Cirkus Strassburger, v Lattermannovem drevoredu, 15.-24. julij
 1912
 Cirkus Bratov Stutzbart, v Lattermannovem drevoredu, 15.-23. maj
 Cirkus Schmidt, v Lattermannovem drevoredu, 1. - 10. julij
 1913
 Cirkus Schmidt, v Lattermannovem drevoredu, 29. maj - 6. junij
 1914
 Cirkus Kludsky, v parku pred sodiščem, 13.-19. junij
 Cirkus Charles, v Lattermannovem drevoredu, 1.-29. avgust.

SLOVARČEK

maneža - cirkuška arena
menažerija - zverinjak
nekromantija - napovedovanje človekove usode iz oblik, potez mrtvega bitja
postojna - planinskemu orlu podobna ptica ujeda
zebroid - mešanec med konjem in zebro
ekvilibrist - izvajalec ravnotežnih spretnosti

VIRI IN LITERATURA

- Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura (REG I.)
 Encyclopaedia Britannica, 5. knjiga, London 1964
 Slovenski narod, letniki med 1879 in 1914
 Laibacher Zeitung, letniki med 1840 in 1914 (izbor)
 Kmetijske in rokodelske novice, 1846
 Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957
 Vlado Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, Ljubljana 1989
 Juš Kozak, Moje mesto, Ljubljana 1957

ZUSAMMENFASSUNG

Der Zirkus in Ljubljana (bis zum Ersten Weltkrieg)

Der moderne Zirkus wurde bald nach der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in England geboren, als die Zeit der mittelalterlichen Spielleute auf den Jahresmärkten zur Neige ging. Im Zirkus traten zunächst nur Kunstreiter, Akrobaten und Dresseure auf. Die Vorstellungen fanden auf einem eingezäunten Areal statt, das bald überdacht wurde. Bis Ende des Jahrhunderts faßte der Zirkus in Europa und Amerika Fuß.

Die einstigen Spielleute entwickelten schnell

neue Unterhaltungsformen, zunächst im Freien, später im Zelt. Zirkusveranstaltungen fanden dagegen in festen Objekten statt. Das Zelt wurde zum ersten Mal im Jahre 1826 verwendet, angeblich war seine Heimat Amerika, obwohl es durchaus möglich ist, daß es von europäischen Jahrmarktveranstaltungen übernommen worden war.

Seit der Mitte des 19. Jahrhunderts begannen sich die Zirkusse schneller zu entwickeln. Dies bezieht sich sowohl auf die Dressur als auch auf Reiseart, Einführung von elektrischer Beleuchtung in den Zelten, Vereinigung verschiedener Zirkusse unter ein und derselben Leitung und ihre spätere Trennung. In der zweiten Hälfte begannen sich Zirkusse aus ökonomischen Gründen mit viel älteren Tierzwingern zu vereinigen. Die bekannteste Menagerie in Slowenien, die sich zu einem Zirkus entwickelte, war die böhmische Menagerie *Kludsky*.

Neuheiten kamen vor allem aus den Vereinigten Staaten von Amerika. Die europäischen Zirkusse unterschieden sich von den amerikanischen dadurch, daß sie nur selten die Bahn benutzten und daß sie sich nicht zu Korporationen vereinigten.

Auch in Ljubljana sind mittelalterliche Jahrmärkte überliefert, die die Vergnügungssucht der Bürger in "lautstarker Weise" befriedigten. Im 17. und 18. Jahrhundert wurde die Stadt von verschiedenen, vor allem deutschen und italienischen Theater- und Komödiantentruppen aufgesucht, bei denen die Grenze zwischen Theater und Unterhaltung oft verschwommen war. Für jene Zeit ist eine merkwürdige Verbindung zwischen dem Beruf des Komödianten und des Arztes charakteristisch. Wanderärzte und Bader stellten auch ihre Zirkuskünste zur Schau und lockten auf diese Weise Patienten und Käufer für ihre Arzneien an. Auch Marionetten- und chinesische Schattenspiele erfreuten sich großer Beliebtheit. Die Spiele wurden in den Sälen, auch privater Gebäude aufgeführt, oder sie fanden im Freien, z. B. beim Hotel Bidelmon neben dem Rathaus, auf dem Neuen Platz und anderorts statt. Im Jahre 1791 trat in der St. Peter-Kaserne ein Kunstreiter mit 20 Pferden auf, und das war wohl eine der ersten Zirkusveranstaltungen in Ljubljana.

In den Quellen sind Zirkusgastspiele seit der Mitte des 19. Jahrhunderts belegt. In den 50er Jahren kampierten sie meistens hinter dem Koliseum, auf dem Kongreßplatz und in der Sternallee. Kleinere Vorstellungen wurden auch auf anderen Plätzen, in Gasthaus- bzw. Hotelhöfen abgehalten, viele auch im Theatergebäude. An die mittelalterliche Tradition erinnerten auch Auftritte auf dem Viktualienmarkt. In den 60er Jahren wurden zu diesen Zwecken der Platz hinter dem Koliseum und das Sommerjahrmartsgelände genutzt, in den 80er Jahren herrschte der Franz-Joseph-Platz (heute

Krekov trg/Krek-Platz) vor, seit den 90er Jahren die Lattermann-Allee.

Nach Ljubljana kamen auch "Museen" (Wanderausstellungen und andere Sehenswürdigkeiten), ein "anatomisches Museum" (detaillierte Darstellung des menschlichen Körpers), "Panoptiken" (historische und kunsthistorische Ausstellungen von Wachsfiguren, auch in Lebensgröße, die bekannte Persönlichkeiten und Szenen darstellten), "mechanische (automatische) Theater" bzw. "Panoramen" (Vorgänger der Kinematographen mit interessanten Sammlungen historischer und Reisebilder), "Tierwelttheater" (mit Vorstellungen von Hunden, Affen, auch Ziegen und Flöhen), "Menagerien" (Wandermenagerien, die auch ein Tierprogramm darboten und sich später den Zirkussen anschlossen) und viele andere Veranstaltungen.

Auch große und berühmte Zirkusse gastierten in Ljubljana. An erster Stelle muß der weltgrößte *Barum & Bailey* erwähnt werden, der darüber hinaus auch einer der ältesten in Amerika war. An dessen zwei Veranstaltungen des Jahres 1901 nahmen ca. 30.000 Menschen teil. Später kam der aus *Barnum & Bailey* hervorgegangene Zirkus Lypot nach Ljubljana. Oft gastierte hier auch der größte österreichische *Zirkus Schmidt*, der vom Schriftsteller Juš Kozak in einer seiner Kurzgeschichten beschrieben wurde. Ein einzigartiges Ereignis stellte der Auftritt des amerikanischen Buffalo Bill im Jahre 1908 dar. Als Nachfolger des alten Zirkus Renz war der *Große Zirkus der Gebrüder Villand* im Jahre 1908 zum ersten Mal in Ljubljana. Eine Vorstellung besonderer Art fand im Jahre 1909 im *Zirkus Zavatta* statt: ein vierzehntägiger gut besuchter Ringkampf um den "großen Preis" von Ljubljana (2000 Kronen). Oft gastierte in Ljubljana auch die *Menagerie Kludsky*, die zu Beginn des Jahrhunderts in einen Zirkus umgewandelt wurde, ferner die *Menagerie Continental* mit "einem Elephanten- und Löwentheater" sowie die *Menagerie Berg*.

Es kamen natürlich auch viele andere Zirkusse und Menagerien. Seit den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts begann die Ljubljanaer Gemeinde nach fremden Vorbildern die Reservierung für den Platz und eine Taxe für die Benutzung des Stadtareals zu verrechnen. Aus der Höhe der Gebühren läßt sich auf die Größe des Zirkusses schließen, zahlten die größeren doch mehr als die kleineren. So mußte etwa Buffalo Bill für einen einzigen Tag 600 Kronen entrichten, manch kleiner Zirkus oder manche Menagerie zahlte dagegen für einen ganzen Monat nur 20 Kronen.

Durch den Ersten Weltkrieg wurde auch die Stimmung, die bis dahin bei den Zirkusveranstaltungen geherrscht hatte, getrübt. Der Zirkus büßte seine Zauberkraft ein.

izvirno znanstveno delo

UDK 949.712 Slovenj Gradec "1929/1941"
prejeto: 19. 7. 1999**Anka Vidovič-Miklavčič**

znanstvena svetnica

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Okraj Slovenj Gradec v letih 1929-1941

IZVLEČEK

Na podlagi arhivskega in pretežno časopisnega gradiva so izbrani pomembnejši dogodki, ki opisujejo strankarsko politično, sindikalno in društveno organiziranost in dejavnost prebivalstva v okraju Slovenj Gradec v času od 1929 do 1941. Tu so delovale Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija oziroma Jugoslovanska nacionalna stranka, Jugoslovanska narodna stranka (Hodjerova), Slovenska ljudska stranka oziroma slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice. Privrženci razpuščene Socialistične stranke Jugoslavije pa so se vključevali v t.i. socialistično gibanje. Poleg tega so živahno delovali kmečko stanovsko gibanje-Kmečka zveza, katoliška strokovna organizacija Zveza združenih delavcev, med prosvetno-kulturnimi organizacijami pa so imele pomembno vlogo tudi mladinske organizacije. Obravnava naj bi prispevala k nadaljnji mikroraziskavi tega območja.

SUMMARY

THE DISTRICT SLOVENJ GRADEC IN THE YEARS 1929-1941

On the basis of historical and mainly newspaper materials important events have been selected to present political, syndicate and social organisation and activity of the population in the district Slovenj Gradec in the period from 1929 to 1941. Parties performing activities in the mentioned district were the following: The Yugoslav radical peasant democracy (Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija), namely the Yugoslav national party (Jugoslovanska nacionalna stranka), Yugoslav national Party (Bodjer's) (Jugoslovanska narodna stranka), Slovene people's party (Slovenska ljudska stranka), namely the Slovene part of the Yugoslav radical community (Jugoslovanska radikalna zajednica). Followers of the disintegrated Socialist party of Yugoslavia (Socialistična stranka Jugoslavije) joined in the so-called socialist movement. Also active were the peasant movement - the Peasantry alliance (Kmečka zveza), a catholic trade organisation The alliance of united workers (Zveza združenih delavcev), and of the educational-cultural organisations youth organisations had an important role. The purpose of this proceeding is to contribute to further micro research of the mentioned region.

Ključne besede: okraj (srez) Slovenj Gradec, politične stranke, kmečko-stanovsko gibanje, prosvetno-kulturna društva, mladinske in delavske organizacije

V prispevku bomo orisali, glede na omejen prostor le nekatere politične, sindikalne, kmečko-stanovske in prosvetno-kulturne organizacije, ki so delovale v tem okraju in nekaj zanimivosti. Poleg tega smo tudi upoštevali, da je nekaj te tematike za nakazano obdobje orisal za en del okraja, Šaleško dolino, že dr. Milan Ževart v uvodnem delu svoje obsežne monografije Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini.

Nekaj podatkov o okraju (srezu)

Po komasaciji občin leta 1933 v Dravski banovini, je ostalo v okraju (srezu) Slovenj Gradec od prejšnjih 27 le še 9 občin.¹ Vendar sta se njihovo število in obseg v naslednjih letih še spreminjala. Politični okraj Slovenj Gradec je namreč zajemal

¹ Primerjaj Domovina, 21. septembra 1933, št. 38.

Šaleška dolina s Šoštanjem.

leta 1937 petnajst občin in sicer Mislinjo, Pameče, Podgorje, Razbor, Slovenj Gradec, Št. Andraž pri Velenju, Št. Ilj pri Velenju, Št. Janž na Vinski gori, Škale, Stari trg pri Slovenj Gradcu, Šmartno pri Slovenj Gradcu, Šoštanj-mesto, Šoštanj-okolica, Topolšica in Velenje.² S komasacijo nekaterih občin v naslednjih letih pa jih je leta 1939 ostalo še trinajst. Odpadla je občina Stari trg pri Slovenj Gradcu, ki so jo priključili slovenjgraški občini, poleg tega sta se 1937 združili obe šoštanjski občini. Leta 1939 je okraj meril 484,27 km² in je imel 28.800 prebivalcev, od tega 14.112 moških in 14.688 žensk. Po površini je bila tedaj Mislinja največja občina s 103,49 km², med manjše pa so spadale Št. Janž na Vinski gori z 20,49 km², Št. Andraž pri Velenju s 17,41 km², najmanjša je bila občina Št. Ilj pri Velenju, bsegala je le 9,82 km².³ Nad 4.000 prebivalci sta imeli mesti Slovenj Gradec in Šoštanj, tri in pol tisoč trg Velenje, nekaj več pa Mislinja.⁴ Območje okraja se razprostira po Mislinjski in Šaleški dolini. Po odločbi Ministrstva za trgovino in industrijo z dne 22. decembra 1936 je sodil Slovenj Gradec med turistična mesta v Dravski banovini.⁵

V okraju sta delovali tudi dve okrajni sodišči in sicer v Šoštanju in Slovenj Gradcu, ki sta pripadali okrožnemu sodišču v Celju.⁶

Katoliška mladina

Z uvedbo šestojanuarske diktature 1929 so bile razpuščene ne le politične organizacije marveč decembra istega leta tudi katoliška mladinska organizacija Orlov in Orlic. Do razpusta so v okraju delovali v koroški srenji orlovski odseki v Pamečah, Šmartnem pri Slovenj Gradcu, v Slovenj Gradcu; v šoštanjski srenji pa v Št. Ilju pod Turjakom, Šoštanju in Velenju. Orliški dekliški krožki pa so delovali v koroški srenji v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, v savinjski srenji pa v Šoštanju in v Šmartnem pri Šaleku.⁷

Ker se katoliška mladina praviloma ni vključevala v novo ustanovljeni državni Sokol Kraljevine Jugoslavije (SKJ) je poslej delovala v okviru župnijskih prosvetnih društev, ki so spadala pod krovno Prosvetno zvezo v lavantinki škofiji s sedežem v Mariboru. Sprva so se ustanavljali v okviru prosvetnih društev Fantovski odseki (FO) in Dekliški krožki (DK). Po oblastni razpustitvi Prosvetne zveze februarja 1933 pa so se pričeli snovati ponekod Fantovski odseki in Dekliški krožki Katoliške akcije (KA), o organiziranosti in dejavnosti so poročali v glasilu Naš dom. Poleg versko-nravnega vzgoje so prirejali tudi izlete, tako npr. 16. septembra 1934 na Uršljo goro. Leto dni pozneje pa je dekanijско vodstvo v Slovenj Gradcu s sosednjimi dekanijami organiziralo fantovski tabor prav tako na Uršlji gori.⁸

² Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 547-557.

³ Splošni pregled Dravske banovine. Ljubljana 1939, str. 16.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, str. 47.

⁶ Ibidem, str. 22.

⁷ France Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla. Buenos Aires 1989, str. 177, 178, 181, 182.

⁸ Slovenski gospodar, 4. septembra 1935, št. 36.

Mislinjska dolina s Slovenj Gradcem.

V tem okraju je obstajala kar močna opozicija SLS, vendar so imeli tudi liberalno-unitarni privrženci šestojanuarske deklaracije in s tem unitarizma in centralizma močne postojanke. Privržence so imeli predvsem v državnem Sokolu kraljevine Jugoslavije, Zvezi kulturnih društev (ZKD) in v sindikalni organizaciji Narodni strokovni zvezi.

Skupščinske volitve 1931

V okraju so za skupščinske volitve 8. novembra 1931 kandidirali na edini, državni listi generala Petra Živkovića Ivan Mermolja, posestnik v Št. Ilju v Slovenskih goricah, namestnik Ivan Kac, posestnik v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, Franjo Rupnik, upokojeni uradnik Pokojninskega zavoda v Ljubljani, njegov namestnik Jakob Volker, krojaški mojster v Šoštanju in pa dr. Bogomil Vošnjak, narodni poslanec v pokoju v Beogradu, njegov namestnik dr. Alojz Bratkovič, odvetnik v Slovenj Gradcu.⁹ Nemška narodna manjšina v okraju se je, tako kot v drugih banovinah, ravnala po navodilih svojega vodstva in sklenili so, da se bodo udeležili volitev in s tem podprli kandidate na Živkovićevo listo. Volilnih upravičencev je bilo 7.616, glasovalo jih je 2.227 ali 29,10%, v primerjavi z drugimi okraji je bil slovenjgraški po volilni udeležbi med najslabšimi, takoj za šmarskim okrajem. Največ glasov je dobil dr. Vošnjak in sicer 1.161, za njim Rupnik 711 in najmanj Mermolja 354.¹⁰ Za narod-

nega poslanca je bil torej izvoljen dr. B. Vošnjak.

Nove stranke v unitarnem taboru

Potem ko je bila odobrena nova vsejugoslovanska stranka Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija (JRKD) konec leta 1931, so se po prvem banovinskem zboru JRKD v Dravski banovini pričele ustanavljati okrajne organizacije JRKD. V nedeljo 13. marca 1932 so se zbrali strankini zaupniki iz vseh občin slovenjgraškega okraja v Sokolskem domu v Slovenj Gradcu in ustanovili okrajno organizacijo JRKD. Po uvodnih besedah predsednika pripravljalnega odbora Ferda Šentjurca, ravnatelja meščanske šole v Slovenj Gradcu, je povzel besedo narodni poslanec Vošnjak in navzočim razložil delo narodne skupščine, program in cilje nove stranke. Banovinski svetnik dr. Bratkovič pa je poročal o banovinskih sejah, v imenu mariborske organizacije JRKD je govoril strokovni učitelj Robnik. Sledile so volitve vodstva okrajne organizacije, predsednik je postal F. Šentjurs, podpredsednik odvetnik in župan v Šoštanju dr. Franjo Mayer, tajnik privatni uradnik Fišer, blagajnik dimnikarski mojster Hmelina, člani odbora so bili še iz Šoštanja, Velenja, Šmiklavža (obč. Podgorje, op. avtorice) in drugih občin.¹¹ Maja so imeli okrajno skupščino JRKD ob prisotnosti 60 udeležencev, na njej je govoril dr. Vošnjak o političnem položaju v državi, za njim pa okrajni načelnik Eiletz.¹²

⁹ Kmetiski list, 28. oktobra 1931, št. 43; Domovina, 29. oktobra 1931, št. 44.

¹⁰ Domovina, 12. novembra 1931, št. 46.

¹¹ Domovina, 17. marca 1932, št. 12.

¹² Domovina, 2. junija 1932, št. 23.

Bogomil Vošnjak, narodni poslanec, izvoljen 8. novembra 1931.

Razen JRKD, sredi leta 1933 preimenovane v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), je delovala tudi Jugoslovanska narodna stranka, po njenem voditelju imenovana tudi Hodjerova, po osrednjem glasilu Borba tudi Hodjerovi borbaši. Kot "opozicijska" stranka si je prizadevala zajeti vsejugoslovansko opredeljene "narodne sile", ki naj bi v duhu jugoslovanske nacionalne ideje solidarno delovale v državni politiki za pravilen in enakopraven socialnogospodarski in kulturni razvoj vseh jugoslovanskih pokrajin. Stranka je simpatizirala z nacionalsocializmom. Svojo zaupniško mrežo je, sodeč po njenem slovenskem glasilu Edinost, imela predvsem med podeželskim prebivalstvom, zlasti v obmejnih krajih. Kot poroča Edinost so bili v okraju simpatizerji in naročniki Edinosti v Št. Janžu pri Velenju, Šaleku pri Velenju in v Velenju. Imeli so tudi shode, tako npr. v Velenju 22. julija 1934 v hotelu Rak¹³ in 2. septembra istega leta v Šoštanju.¹⁴ Privrženci so bili pretežno kmečko prebivalstvo in pa rudarji. Večkrat so se oglašali z vestmi v Edinosti, v katerih so poročali o slabem gmotnem položaju kmetov v Šaleški dolini in o hudih razmerah v velenjskem rudniku.¹⁵ Stranki-

nemu vodstvu je uspelo v številnih krajih Dravske banovine pridobiti privržence, ki so potem poskrbeli za ustanovitev krajevne organizacije, tako tudi v Škalah pri Velenju, Velenju in Šoštanju.¹⁶

Zveza kulturnih društev in Zveza absolventov kmetijskih šol

Poleg sokolskih organizacij, so delovala še druga društva v okviru matične Zveze kulturnih društev, ki je imela za štajersko svoj sedež v Mariboru. V tem času je ustanovila 25 novih potovalnih knjižnic, tako da jih je bilo skupaj 78, med njimi je delovala tudi v Škalah. Za Šoštanj pa so za prihodnjo jesensko-zimsko sezono 1931/32 načrtovali prosvetne večere in pa ustanovitev okrajnega pododbora ZKD.¹⁷

V prvi polovici tridesetih let je začela delovati v Dravski banovini stanovska organizacija Zveza absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ), katere ustanovni občni zbor je bil 2. septembra 1933 v Ljubljani. Organizacija je zajela vse absolvente neglede na svetovnonazorsko opredeljenost, čeprav so bili v vodstvu pretežno katoliško usmerjeni. Svoje podružnice je v naslednjih letih širila skoraj v vse okraje. Dne 23. julija 1935 se je ustanovila podružnica ZAKŠ v Št. Ilju pri Velenju za okraj Slovenj Gradec.¹⁸ ZAKŠ kot društvo "kmečkih šolancev" si je prizadevalo dvigniti kmetijstvo, obdržati mladino na kmečki zemlji in priboriti kmečkemu ljudstvu socialno in pokojninsko zavarovanje ter ustanovitev "kmečkega parlamenta", to je kmečke in ne kmetijske zbornice.¹⁹

Socialistično gibanje

Četudi vodstvu bivše Socialistične stranke Jugoslavije ni uspelo ustanoviti oziroma obnoviti svoje stranke, za kar si je večkrat prizadevalo, je vendarle ohranilo strankin aparat, svoje položaje v Delavski zbornici, Strokovni komisiji za Slovenijo, prosvetno-kulturna društva in organizacije. Med delavstvom pa so z večkratnimi akcijami širili mrežo naročnikov socialističnega tiska. V okraju, sodeč po Delavski politiki, je imelo t.i. socialistično gibanje močno postojanko v Šoštanju, od koder so

oktobra 1934, št. 34; ibidem 22. decembra 1934, št. 42.

¹⁶ Edinost, 29. septembra 1934, št. 31; ibidem, 15. septembra 1934, št. 29; Anka Vidovič-Miklavčič, Jugoslovanska narodna stranka v Dravski banovini. Zgodovina v šoli, Ljubljana, VIII, 1999, št. 1, str. 26.

¹⁷ Domovina, 6. avgusta 1931, št. 32.

¹⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Društvena pravila (D. P.) fasc. 6501-6600.

¹⁹ Več o ZAKŠ glej Anka Vidovič-Miklavčič, Vloga in organizacijski razvoj Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) in Zveze absolventk kmetijsko-gospodinskih šol (ZAKGŠ). Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana XXXVII, 1989, št. 3, str. 238-247.

¹³ Edinost, 21. julija 1934, št. 21; ibidem, 28. julija 1934, št. 22.

¹⁴ Edinost, 1. september 1934, št. 27, napoved shoda.

¹⁵ Primerjaj Edinost, 11. avgusta 1934, št. 24; ibidem 20.

se največkrat oglašali, medtem ko so v Velenju imeli več vpliva komunisti. V Šoštanju so socialisti v prvem polletju 1935 beležili nekaj uspehov, prizadevali so si razširiti naročninsko mrežo Delavske politike in pri tem ustanovili poverjenišvo, ki so ga sestavljali Anton Koradej, Franc Pevein in Ferdo Tomšič. V tovarni Woschnagg so ustanovili Splošno delavsko strokovno organizacijo in pa pozivili delovanje leta 1933 ustanovljenega Konzumnega društva za Šoštanj in okolico. Imeli so svoj lokal v Zadrudnem domu, ki so ga dali na voljo tudi drugim delavskim organizacijam in kulturno-prosvetnim društvom.²⁰ Zadrudna trgovina je bila dobro založena in je s številom kupcev konkurirala privatnim trgovcem.²¹ Toda ne za dolgo.

Veliko manifestacijo so priredili privrženci socialističnega gibanja v Šoštanju, ko je Splošna delavska strokovna organizacija 10. februarja 1935 priredila socialni tečaj v Zadrudnem domu. Predavala sta advokat dr. Avgust Reisman o socialni zaščiti, urednik Viktor Eržen pa o ciljih delavske strokovne in prosvetno-kulturne organiziranosti.²² V Šoštanju je delovala tudi Svoboda do oblastne razpustitve julija 1935, zatem Vzajemnost, znotraj katere sta živahno delovala Delavski pevski zbor Ivan Cankar in godbeno društvo Zarja. Prirejali so tudi predavanja, med njimi naj omenimo učitelja Martina Menceja,²³ ki je bil tedaj že član KPJ.²⁴ Omenimo naj še, da so bili "šoštanjski marksisti" nasprotni nastopom Združenja borcev Jugoslavije-Boj, ali t.i. bojevnike organizacije v tem okraju, ki je med delavstvom imela nekaj simpatij.²⁵

V Velenju je delovala podružnica Zveze rudarjev Jugoslavije, ki je napovedala shod za 7. februar 1937. Vendar je shod prepovedal okrajni načelnik, zato je potekal tega dne le "dobro obiskan sestanek" v hotelu Rak. Govorila sta Josip Polanec in Franc Znoj. Orisala sta beden položaj velenjskih rudarjev in pomen bližnjih volitev obratnih zaupnikov v II. rudarsko skupino.²⁶ Uspešna je bila krajevna Bratovska skladnica Velenje, kjer je pri volitvah njenega vodstva 28. februarja istega leta zmagala "rdeča lista" z nosilcem Košakom, ki je dobil 533 glasov, "združeni nasprotniki" pa 164 glasov.²⁷ V Velenju so imeli rudarji tudi predavanja o socialni zakonodaji, 30. maja 1937 sta predavala namesto odsotnega dr. Avgusta Reismana, Viktor Eržen in Adolf Jelen iz Maribora. Hkrati so pridobili tudi 17 novih naročnikov Delavske po-

litike.²⁸ Sicer pa je Delavska politika prinašala še druga zanimiva poročila iz Šoštanja in Velenja.

Večkrat so se oglašali tudi delavci iz Slovenj Gradca in v Delavski politiki opisovali razmere v tovarni meril in v usnjarni.

Delavstvo je bilo v drugi polovici tridesetih let precej naklonjeno JRZ, pa tudi JNS je ohranila nekaj svojih privržencev. Slednji so bili sindikalno organizirani pri Narodni strokovni zvezi, le malo je bilo socialistov. Zato pisec v omenjenem glasilu poziva delavstvo naj se organizira v socialistično gibanje, ki se vztrajno poteguje za dosledno izvajanje socialne zakonodaje.²⁹

Petomajske volitve 1935

Po razpustu narodne skupščine in volilnem proglasu februarja 1935 za skupščinske volitve 5. maja 1935, so se tudi v Dravski banovini vrstili volilni sestanki in zborovanja, na katerih so določali kandidate za vladno Jevtičevo listo, medtem ko so bili shodi drugih strank s strani lokalnih oblasti bolj ali manj ovirani. V slovenjgraškem okraju so bili sprva določeni štirje kandidati in sicer inž. Vrhjnak, Košan, Štrbenk³⁰ in pa Kopač,³¹ medtem ko je F. Šentjunc, po vesteh Domovine podeželskega glasila JNS, odklonil kandidaturo. Do volitev se je kandidatna lista še spreminjala, dokončna odločitev je bila v rokah predsednika vlade Jevtiča, besedo pa je imel tudi dr. Drago Marušič, tedanji minister za socialno politiko in narodno zdravje v Jevtičevi vladi in pa predsednik Glavnega volilnega odbora v Dravski banovini. Omenjeni Glavni volilni odbor je tudi poskrbel za tehnično plat skupščinskih volitev z raznimi okrožnicami, od okrajnih oblasti pa je pričakoval podrobna poročila o političnih razmerah in razpoloženju ljudi do Jevtčevega režima in do bližnjih skupščinskih volitev. Tudi za ta okraj domnevamo, da je živahno delovala skrivna propaganda privržencev Koroščeve Slovenske ljudske stranke (SLS), ki je kmete, delavce in izobražence "od moža do moža" pridobivala za volilno abstinenco. Sodeč po številu glasovalcev za skupščinske volitve v okraju, je tedaj opozicijski SLS dokaj uspelo, tako kot tudi za že omenjene skupščinske volitve novembra 1931. Slovenjgraški okraj je spadal v mariborsko volilno okrožje in sredi aprila 1935 je Jutro prineslo nekoliko spremenjen seznam naslednjih kandidatov na Jevtičevi listi: Leopold Kopač, šolski upravitelj iz Slovenj Gradca, dr. Anton Novačan, kon-

²⁰ Delavska politika, 12. januarja 1935, št. 3; ibidem, 2. februarja 1935, št. 9.

²¹ Delavska politika, 2. februarja 1935, št. 9.

²² Delavska politika, 6. februarja 1935, št. 10.

²³ Delavska politika, 16. marca 1935, št. 21.

²⁴ Milan Ževart, cit. d., str. 38.

²⁵ Delavska politika, 2. marca 1935, št. 17.

²⁶ Delavska politika, 10. februarja 1937, št. 12.

²⁷ Delavska politika, 6. marca 1937, št. 19.

²⁸ Delavska politika, 9. junija 1937, št. 46.

²⁹ Primerjaj Delavska politika, 28. aprila 1937, št. 34 Težak položaj delavstva tovarne Mikolič; Delavska politika, 19. maja 1937, št. 40.

³⁰ Kmetijski list, 27. februarja 1935, št. 9.

³¹ Kmetijski list, 6. marca 1935, št. 10.

zul v pokoju iz Beograda in dr. Bogomil Vošnjak, bivši narodni poslanec iz Beograda.³² Pri tem naj omenimo, da je od 25 narodnih poslancev, ki so bili izvoljeni na skupščinskih volitvah novembra 1931, kandidiralo zdaj za narodno skupščino le 12 narodnih poslancev³³ in kot vidimo je bil med njimi tudi Vošnjak.

Že omenjena Jugoslovanska narodna stranka (Hodjerova) je v Ljubljano povabila kandidate in njihove namestnike iz vseh okrajev Dravske banovine. V hotelu Štrukelj so razpravljali o političnem položaju in o vnovičnem izhajanju glasila *Edinost*. O podrobnem načrtu za volilno agitacijo v Dravski banovini je govoril predsednik dr. Ivo Potokar iz Kamnika. Kot je pisal Slovenec, sta bila za slovenjegraški okraj izbrana dva kandidata in sicer Josip Polanc, posestnik in rudar v Pesju, njegov namestnik pa Josip Sovinec, posestnik v Paki nad Šalekom.³⁴

Privrženci razpuščene Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ) so imeli svoje shode v več krajih, tako npr. 7. aprila v Šoštanju v Zadržnem domu. Po vesteh v Delavski politiki, naj bi bilo na shodu nad 700 delavcev, kmetov in malih obrtnikov, govorila sta Adolf Jelen in dr. Avgust Reisman, oba iz Maribora.³⁵ Shod so imeli 14. aprila v Slovenj Gradcu v gostilni Debelak, nadalje v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, v Mislinji in Pamečah. O političnem položaju in programu volilne liste Zveze delovnega ljudstva (Živka Topalovića) sta govorila A. Jelen in dr. Celestin Jelenc iz Ljubljane. Na shodih so izbrali več kandidatov, vendar nekateri niso kandidature sprejeli kot npr. dr. Avgust Reisman. Slednjič so izbrali dva kandidata na listi Zveze delovnega ljudstva za omenjeni okraj in sicer Adolfa Jelena, novinarja iz Maribora in njegovega namestnika Franca Kranjca, malega posestnika iz Št. Ilja pod Turjakom v občini Mislinja.³⁶ Toda tako kot lista Svetislava Hodjera, tudi lista Živka Topalovića ni bila odobrena, kasacijsko sodišče v Beogradu ju je namreč zavrnilo z utemeljitvijo, da nista zadostili zakonskim predpisom.

Na opozicijski listi dr. Vladka Mačka je kandidiral Albert Puncer, trafikant iz Slovenj Gradca, na Ljotičevi Franc Marčič, posestnik iz Slovenj Gradca in na Maksimovičevi, na kateri so bili kandidati pretežno iz južnih banovin, pa Milorad Marković, ekonom iz Zemuna.³⁷ Kot poroča celjski časopis *Deutsche Zeitung*, so zastopniki nemške narodne manjšine iz okraja na sestanku v Slovenj Gradcu sklenili, da bodo volili Jevtičevo listo in svoje glasove oddali kandidatu L. Kopaču.³⁸

Izidi petomajskih volitev so bili v okraju takšni: volilnih upravičencev je bilo 7.760, glasovalo je 3.726 ali 47,50%, Jevtičevi listi je oddalo glasove 2.896 volilcev in sicer največ dr. A. Novačanu 1.648 glasov, L. Kopaču 933 in najmanj dr. B. Vošnjaku 315 glasov. Na Mačkovi listi je dobil A. Puncer 748 in na Ljotičevi F. Marčič 46 glasov, medtem ko Maksimovičeva lista ni dobila niti enega glasu.³⁹ Za narodnega poslanca tega okraja je bil izvoljen dr. Novačan.

Oragniziranje jugoslovanske radikalne zajednice, (JRZ) cestni odbor

Novo zarezo političnega življenja v tridesetih letih predstavlja padec Jevtičeve vlade, ki jo je junija 1935 nasledila nova vladna kombinacija Milana Stojadinovića. Anton Korošec je postal notranji minister. Sredi avgusta so predstavniki srbskih radikalov, Slovenske ljudske stranke in Spahove Jugoslovanske muslimanske organizacije prijavili novo vsedržavno stranko Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ) in objavili njen program in statut.⁴⁰ V Dravski banovini so se v novo stranko JRZ pospešeno vključevali člani razpuščene SLS, s predhodnimi velikimi shodi in tabori, na katerih so nastopali prvaki nekdanje SLS, pri tem pa ovirali delovanje slovenskih radikalov. Dne 6. oktobra 1935 je imel v Slovenj Gradcu velik shod dr. Miha Krek. Navzlic dežju je množica napolnila Slomškov trg, na shod so prišli ljudje tudi iz sosednjih okrajev. Po navdušujočem govoru M. Kreka, so za njim nastopili še mariborski podžupan Franjo Žebot, Marko Kranjc, agilni organizator JRZ na Štajerskem, in zastopnika JRZ iz tedaj še prevaljskega okraja.⁴¹ V okraju Slovenj Gradec se je ustanovila okrajna organizacija JRZ 30. oktobra 1935, njen predsednik je postal Jakob Jaš, podpredsednik Anton Novak, tajnik Matko Vostner in blagajnik inž. Vinko Vrhnjak.⁴² Še predtem, bržkone septembra in oktobra, pa so vznikale krajevne organizacije JRZ, te so delovale v naslednjih občinah okraja: v Mislinji, Pamečah, Podgorju, Slovenj Gradcu, Šmartnem pri Slovenj Gradcu, Šoštanju, Topolšici, Velenju, Ložnici pri Velenju za občino Št. Ilj pri Velenju.⁴³ Ker prinaša Slovenec za te krajevne organizacije JRZ tudi imena vseh članov izvršnih odborov, bomo nekaj zanimivih podatkov tu navedli. V pretežni večini so bili člani vodstvenih organov posestniki (tudi kmečki), gostilničarji, trgovci, duhovniki, privatni

³² Jutro, 19. aprila 1936, št. 92 a.

³³ Kmeti list, 17. aprila 1935, št. 16.

³⁴ Slovenec, (ponedeljski), 8. aprila 1935, št. 14.

³⁵ Delavska politika, 10. aprila 1935, št. 28.

³⁶ Delavska politika, 20. aprila 1935, št. 31.

³⁷ Jutro, (ponedeljsko), 23. aprila 1935, št. 16.

³⁸ Jutro, 5. maja 1935, št. 103.

³⁹ Kmeti list, 8. maja 1935, št. 19.

⁴⁰ Slovenec, 20. avgusta 1935, št. 189 a.

⁴¹ Slovenski gospodar, 9. oktobra 1935, št. 41.

⁴² Slovenec, 3. novembra 1935, št. 253 a, Okrajni odbori JRZ.

⁴³ Slovenec, 3. novembra 1935, št. 253 a, Krajevni odbori JRZ.

nameščenci. Med predsedniki je bil industrialec Jakob Jaš v krajevni JRZ Mislinja, dva župnika in sicer Franc Schreiner v Ložnici (občina Št. Ilj pri Velenju) in Simon Kotnik v Podgorju, v Pamečah posestnik in župan inž. Vinko Vrhnjak, posestnik in župan Franc Hribnik v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, v Slovenj Gradcu pa zdravnik, primarij dr. Franjo Radšel. V Velenju pa je bil npr. podpredsednik posestnik in rudar Jernej Videmšek. Po podatkih, ki so nam na voljo naj še zapišemo, da je imela krajevna organizacija v Mislinji 450 članov in 20 odbornikov, v Ložnici pa nad 200 članov.⁴⁴

Potem, ko je septembra 1935 zamenjal bana dr. Dinka Puca novo imenovani ban dr. Marko Natlačen, je kmalu razrešil v banovini prejšnje okrajne cestne odbore in imenoval nove. Ti so bili tudi v tem okraju iz vrst organiziranih članov JRZ, vendar je po prejšnjem zakonu ostal še nadalje predsednik cestnega odbora Ivan Rojnik, trgovec in predsednik občine Slovenj Gradec in član JNS.⁴⁵

Tudi v slovenjgraškem okraju so skrbeli za obnovo starih in pa graditev novih cest. Denarna sredstva so dobili iz fonda za javna dela in v vladavini JRZ nadaljevali graditev banovinske ceste Šoštanj-Št. Vid (nad Valdekom, občina Mislinja), medtem ko so za popravilo in graditev občinskih cest dobivali denarna sredstva iz banovinskega bednostnega fonda.⁴⁶

Prosvetna društva in kmečko-stanovsko gibanje v katoliškem taboru, kmetijska zbornica

Po zaslugi A. Korošca notranjega ministra v Stojadinovičevi vladi, so se v okviru obnovljene Prosvetne zveze kot matične organizacije v lavantinski škofiji oživljala ali na novo ustanavljala številna prosvetna društva, posebej mladinska. Ta so se z ustanovitvijo Zveze fantovskih odsekov in Zveze dekliških krožkov leta 1937 pričela osamosvajati. Vzporedno s tem so se organizacijsko širili in v večini župnij so že delovali Fantovski odseki in Dekliški krožki. Prosvetna društva, posebej mladinske organizacije, vsa katoliška društva pa so imela duhovnega voditelja, so dobivala nove smernice delovanja v okviru uresničevanja krščanske socialne akcije, s poudarkom na ljudski izobrazbi in vzgoji. V okviru perečega socialnega in kulturnega vprašanja naj bi se člani teh društev posvečali predvsem t.i. socialni prosveti in protikomunistični propagandi, to je proti kulturnemu boljševizmu. Prosvetna društva kot Fantovski odseki in Dekliški krožki so se udeleževala prosvetnih taborov in drugih proslav v okrajnem ali

dekanjskem merilu pa tudi izven njih. Tako npr. je svoje zbrane vrste katoliška mladina tega okraja predstavila v pisanem sprevedu že na Slomškovih dnevih 28. in 29. junija 1936 v Mariboru. V nočni procesiji so posebej s plamenicami prisostvovali tudi možje in fantje iz Šaleške in Mislinjske doline.⁴⁷ Dne 4. julija 1937 pa je slovenjgraška JRZ priredila slovenski narodni tabor v okviru proslav 20-letnice majniške deklaracije, slavnostni gost je bil dr. A. Korošec. Številne prosvetne organizacije, kolesarji, konjeniki, okrašeni vozovi in ljudje v narodnih nošah, mnogi iz obmejnih krajev, so sodelovali in popestrili veliko manifestacijo za narodno misel,⁴⁸ hkrati pa se spomnili umrlega nadškofa dr. A. Jegliča. Slovenjgraški občinski odbor je počastil dr. A. Korošca s tem, da mu je izročil srebrno plaketo in ga imenoval za častnega občana v zahvalo za njegove pretekle zasluge. Korošec je sprva govoril o zaslugah pokojnega Jegliča, nato obudil spomnim na šentjanski tabor pri Slovenj Gradcu 7. aprila 1918, ki so se ga udeležili zastopniki iz Dravske, Mislinjske in Labudske doline. Omenil je tudi dogodek, ko so tedaj množico, ki se je navduševala za majniško deklaracijo, z noži in koli napadli nasprotniki. Korošec je kot pravkar imenovani častni občan svoj govor zaključil s pozivom udeležencem naj tudi ta okraj pozitivno sodeluje pri uresničevanju programa vsedržavne JRZ. Na slovenjgraškem taboru, kjer je bilo po poročilu Slovenskega gospodarja okrog 5.000 ljudi, so govorili še drugi strankini prvaki in predstavniki katoliških prosvetnih društev in organizacij.⁴⁹

Kmečko prebivalstvo pa je bilo posebej pritegnjeno v kmečko-stanovsko organizacijo. V okviru obnovljene Kmečke zveze konec leta 1935 so se poslej v Dravski banovini ustanavljale številne krajevne Kmečke zveze. V obravnavanem okraju so nastajale dokaj hitro, prva se je ustanovila že 13. septembra 1936 v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, naslednjih šest se je ustanovilo do januarja 1937 in le nekaj v letih 1938, 1939. Tudi v tem okraju so nekatere krajevne KZ delovale bodisi v okviru občin ali pa župnij. Delovale so v Pamečah, Starem trgu (občina Slovenj Gradec), v župniji Sv. Florijan v naselju Zgornji Dolič (občina Mislinja), v Škalah pri Velenju, Šmartnem pri Slovenj Gradcu, Šoštanju, Sv. Andražu pri Velenju, Št. Ilju pri Velenju, Št. Ilju pri Turjaku (občina Mislinja), Št. Janžu na Vinski gori, v Topolščici in v Velenju. Okrajna KZ je imela svoj sedež v Šoštanju.⁵⁰ Kmečka zveza pa je poskrbela tudi za svoj pod-

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Slovenski gospodar, 6. novembra 1935, št. 45.

⁴⁶ Slovenski gospodar, 29. julija 1936, št. 31.

⁴⁷ Primerjaj Slovenski gospodar, 1. julija 1936, št. 27.

⁴⁸ Domoljub, 23. junija 1937, št. 25; Slovenski gospodar, 7. julija 1937, št. 27.

⁴⁹ Slovenski gospodar, 7. julija 1937, št. 27.

⁵⁰ Anka Vidovič-Miklavčič. Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935-1941. Borec, Ljubljana, 1990, št. 1, str. 98-140.

mladek; leto dni po svoji obnovitvi je na seji Glavnega odbora sprejela sklep, da naj se v bližnji prihodnosti pričnejo ustanavljati samostojni mladinski odseki. Vodstvo KZ je kmalu pričelo pripravljati tečaje za usposabljanje vodilnega kadra mladinskih odsekov. Obenem je vodstvo tudi pozivalo, naj si vsak član krajevne organizacije KZ prizadeva zajeti kmečko mladino v kmečko stanovsko organizacijo. Vanjo se more vključiti vsak mladenič, ki se ukvarja s kmetijstvom in ki vestno opravlja verske dolžnosti.⁵¹ V okraju, kjer je bolj ali manj živahno delovalo proti koncu obravnavanega obdobja dvanajst krajevnih KZ, so ustanovili še šest Mladinskih odsekov KZ in sicer posebej fantovskih in posebej dekliških. Obe organizaciji sta delovali v Starem trgu, Škalah pri Velenju, Šmartnem pri Slovenj Gradcu, Št. Janžu pri Velenju, Topolščici in v Velenju.⁵²

Krajevne organizacije KZ in tudi njeni mladinski odseki so občasno poročali o svojem delu sprva v Domoljubu in Oraču, kasneje pa v Vestniku za organizacijska vprašanja. Pri tem ugotavljamo, da se je večkrat oglašala tudi kmečka mladina iz slovenjgraškega okraja. Tako izvemo, da so nekatere članice MKZ iz Šmartnega, ustanovljene 9. januarja 1938,⁵³ obiskovale v Ljubljani tečaj, na katerem so se usposobile za vodstvo dekliških odsekov v okraju.⁵⁴ Tečaja so se udeleževali tudi najbolj sposobni kmečki mladeniči iz okraja in ko so organizirali krajevno MKZ, so člani praviloma obiskovali t.i. kmečke večere. Na njih so se seznanjali z aktualnimi socialnimi vprašanji v luči krščanskega solidarizma, obenem pa tudi z idejnimi smernicami kmečkega mladinskega gibanja in s pridobitvami naprednega kmečkega gospodarstva. Tako kot v drugih okrajih je kmečka mladina tudi v slovenjgraškem prirejala razna tekmovanja in pa kmečke mladinske tabore. Eden odmevnejših, Orač ga je proglasil za "prvi tabor Mladinske Kmečke zveze v Sloveniji", je bil 3. septembra 1939 v Škalah pri Velenju pod pokroviteljstvom okrajnega narodnega poslanca, izvoljenega na skupščinskih volitvah decembra 1938, Ivana Theuerschuha (v časopisih tudi Teuerschuh). Tabora se je udeležila kmečka mladina iz sosednjih občin in župnij, prireditve je trajala ves dan. Najprej so ob navzočnosti množice na trgu pred cerkvijo blagoslovili prapor MKZ Škale, cerkvenemu obredu je sledilo

zborovanje. Prvi govornik je bil idejni vodja in predsednik osrednjega vodstva Mladinske Kmečke zveze Ludovik Puš, ki je v govoru poudaril pomen stanovskega organiziranja in geslo: "z mladino je treba začeti, če hočemo rešiti naše kmečke domove". Za njim sta govorila poslanec Theuerschuh in banski svetnik ter tajnik okrajne KZ Novak. Po kmečki himni je kaplan Rojht, ki je imel veliko zaslug za razvoj škalske MKZ, povabil zborovalce v dvorano, kjer so si ogledali "zabavno igro o kmečkem življenju."⁵⁵ Tudi Slovenec je poročal o lepo uspelem taboru in opozoril na govor L. Puša, ki je med drugim poudaril pomembne naloge mladinskega kmečkega gibanja: utrditev kmečkih domov, ohranitev kmečke zemlje in kmečkega poklica. Kmečka mladina naj predvsem z lastnimi silami ustvari gospodarske pogoje za boljše življenje, sodeluje pri ohranitvi in utrditvi krščanske vere in slovenske narodne zavesti.⁵⁶

Krajevne KZ so imele vsakoletni občni zbor na katerem so pregledali tudi organizacijsko stanje in dejavnost. Poleg tega so prirejali razne tečaje, strokovne posvete in javna zborovanja.

Ivan Theuerschuh, narodni poslanec, izvoljen 11. decembra 1938.

⁵¹ ARS, dislocirana enota Inštitut za novejšo zgodovino (INZ), Gradivo Zveze kmetijskih fantov in deklet, fasc. 3, med drugim so ohranjena tudi Pravila (katoliške) Mladinske Kmečke zveze 1937.

⁵² Podatki so zbrani v Oraču (1937-1941), Vestniku za organizacijska vprašanja (1940-1941) in Koledarju Kmečke zveze za leto 1941.

⁵³ Slovenski gospodar, 12. januarja 1938, št. 2.

⁵⁴ Orač. Za bodočnost slovenskega kmeta, marec 1938, št. 4, (prva številka je izšla decembra 1937).

⁵⁵ Orač, oktobra 1939, št. 10.

⁵⁶ Slovenec, 8. septembra 1939, št. 205.

Eno takih je bilo 25. aprila 1937 v Št. Janžu na Vinski gori, kjer je bil prisoten tudi predsednik Glavnega odbora KZ Ivan Brodar. Pol drugo uro je govoril v "nabito polni dvorani" možem in ženam, fantom in dekletom o pomenu stanovskega organiziranja kmečkega ljudstva. Popoldne istega dne so spremili Brodarja čez hrib še na kmečko zborovanje v Št. Ilju pri Velenju.⁵⁷ Znova so imeli kmečki tabor 11. julija 1937 v Št. Janžu na Vinski gori, tedaj so ustanovili mladinski odsek KZ za fante in odsek za dekleta.⁵⁸ Velik kmečki tabor s pisanim sprevedom je potekal 17. julija na Glavnem trgu v Slovenj Gradcu. Otvoril ga je župan občine Pameče Ivan Vrhnjak, govorili so Ivan Brodar, Ludovik Puš, banski svetnik Ivan Tovšak in urednica "Kmečke žene" rojakinja Kristina Prijatelj in pa predsednica MKZ Lenčka Mrzel. Tabor so zaključili s petjem kmečke himne "Mi smo slovenske zemlje orači".⁵⁹

Člani na novo ustanovljene Kmetijske zbornice 1937 so bili večinoma člani JRZ in Kmečke zveze. Slovenjgraški okraj je zastopal Stanko Sevcnikar iz Zabrdra v občini Velenje, njegov namestnik je bil Franc Hribernik iz Legna v občini Šmartno pri Slovenj Gradcu.⁶⁰ Toda tako kot drugod tudi v tem okraju kmetje niso bili povsem zadovoljni s Kmetijsko zbornico. Potegovali so se namreč, zlasti še člani ZAKŠ, da bi sodelovali vsi "kmetje od pluga in motike" v svojem resničnem predstavištvu - "kmečkem parlamentu" - kmečki zbornici, v kateri bi kmetje bolj neposredno vplivali na "kmečko politiko".

Jugoslovanska nacionalna stranka v opoziciji, mladina JNS (MJNS)

Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS), ki je po padcu Jevtićeve vlade prešla v opozicijo, se je polagoma pričela po sprejetju pohorskih punktacij avgusta 1935, ki so zahtevale dekoncentracijo državne uprave, organizacijsko in programsko prenavljati. Zlasti po strankinem kongresu sredi leta 1936 v Beogradu. Temu je v Dravski banovini sledila banovinska skupščina 10. avgusta istega leta, na kateri so govorili tudi o potrebi strnjevanja nacionalnih vrst v vseh političnih akcijah, še posebej na bližnjih občinskih volitvah.⁶¹

V Dravski banovini je osrednje banovinsko vodstvo v Ljubljani ustanovilo banovinski akcijski odbor, z namenom, da se prične nacionalna mladina tudi politično organizirati, pod imenom Mladina JNS (MJNS). V to mladinsko organizacijo so

vstopali iz vrst članov sindikalne organizacije Narodne strokovne zveze pa tudi mlajši člani Sokola in kmečke mladinske organizacije Zveze kmetiskih fantov in deklet, če so bili seveda politično naklonjeni unitaristični JNS. Od leta 1937 dalje so se pričele ustanavljati, kot so določala pravila, predvsem okrajne organizacije; v slovenjgraškem okraju se je ustanovila 31. oktobra 1937. Jutro je poročalo, da je bilo v hotelu Goll zbranih okrog 150 mladincev iz vseh občin okraja ob prisotnosti starejših članov stranke in narodnega poslanca geometra Milana Mravljeta ter tajnika banovinskega odbora MJNS Andreja Uršiča.⁶² Na tej skupščini je govoril član okrajne in krajevne JNS že omenjeni Ivan Rojnik, prisotne je vzpodbujal, naj bodo borbeni, požrtvovalni in vztrajni pri delu za "veliko jugoslovansko misel". Tajnik pripravljalega odbora Bogdan Pušenjak je udeležence seznanil z dejavnostjo nacionalne mladine v banovini in v tem okraju, pri tem pa poudaril, da se mora mladina zavedati, da je prihodnost Slovencev le v Jugoslaviji, zato je potrebno, da se nacionalna mladina kar najbolj uveljavi tudi v političnem življenju. Zatem je govoril o programskih smernicah in o tistih pojavih v političnem življenju v državi, ki silijo, da se v dogajanja vključi tudi nacionalna mladina, banovinski tajnik Uršič.⁶³ Za predsednika okrajne MJNS so izvolil Gustava Kaca iz Šmartnega, dva podpredsednika Karla Kokolja in Joca Slomška, tajnika Bogdana Pušenjaka in blagajnika Huberta Kovača, vsi iz Slovenj Gradca, razen Slomška, ki je bil iz Šoštanja. Odborniki pa so bili iz Slovenj Gradca, Mislinja, Zgornjega Doliča, Velenja. Po volitvah je Mravlje z govorom seznanil prisotne s političnim položajem v državi in banovini, skupščino pa so zaključili s petjem "Hej Slovani!".⁶⁴

Poleg okrajne MJNS so bile do konca leta 1937 ustanovljene še krajevne organizacije in sicer v Slovenj Gradcu,⁶⁵ Šmartnem pri Slovenj Gradcu,⁶⁶ Mislinji⁶⁷ in Velenju.⁶⁸ Po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu so bile nacionalne organizacije močno pritegnjene v narodnoobrambno gibanje. Dne 8. maja 1938 je bila izvedena velika nacionalna manifestacija v okraju. Na prireditvi se je zbralo nad 500 mladincev pretežno iz okraja, prišli so tudi zastopniki drugih okrajev, tako iz Celja, Dravograda, Maribora, Laškega, Radovljice, Kamnika, Ljubljana-okolice in Gornjega Grada. Prišli so nekateri člani banovinskega odbora MJNS in pa

⁵⁷ Domoljub, 12. maja 1937, št. 19.

⁵⁸ Domoljub, 14. julija 1937, št. 28.

⁵⁹ Slovenski gospodar, 27. julija 1938, št. 30.

⁶⁰ Domoljub, 1. julija 1937, št. 26.

⁶¹ Jutro, 11. avgusta 1936, št. 184.

⁶² Jutro, 4. novembra 1937, št. 257. Krasna manifestacija nacionalne mladine iz slovenjgraškega okraja.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, 4. novembra 1937, št. 257.

⁶⁵ Jutro, 13. novembra 1937, št. 265.

⁶⁶ Jutro, 17. novembra 1937, št. 268.

⁶⁷ Jutro, 24. novembra 1937, št. 274.

⁶⁸ Jutro, 4. decembra 1937, št. 282.

senator Ivan Pucelj ter narodni poslanci Ivan Prekoršek, Milan Mravlje in Rudolf Pleskovič. Potem ko so jih člani vodstev domačih nacionalnih organizacij pozdravili, se je razvil spreved po mestu, zatem pa so napolnili dvorano Gollovega hotela. Po govoru predsednika krajevnice organizacije MJNS za Slovenj Gradec Bogdana Pušenjaka, ki je orisal delo nacionalne mladine in njene naloge v prihodnje, so govorili še predsednik banovinske MJNS inž. Jože Rus, Ivan Pucelj in zastopniki JNS iz drugih okrajev. Ivan Pucelj je razložil mednarodni položaj v Evropi in pozival mladino k narodnoobrambni dejavnosti, ki naj pripomore k stabilnosti jugoslovanske države.⁶⁹

Ko je jeseni 1940 osrednje banovinsko vodstvo MJNS v Ljubljani sprejelo nov, obširen program in izvedlo začetno fazo akcije "Na skupno delo", z ustanovitvijo "Odbora naprednih strank",⁷⁰ so potem tako mladinske kot starešinske organizacije na svojih skupščinah po okrajih obravnavale te nove programske smernice MJNS. Med temi sta bili tudi okrajni organizaciji JNS in MJNS za Slovenj Gradec, ki sta na isti skupščini 16. februarja 1940 razpravljali o vsebini novega programa in nujnosti akcije povezovanja vseh "naprednih sil" v Dravski banovini.⁷¹

Občinske volitve

Privrženci Stojadinovičeve JRZ, zlasti krajevni strankini veljaki, so pričakovali veliko sprememb v občinskih upravah z napovedanimi občinskimi volitvami. Volitve so bile še vedno javne in so postopoma trajale v Dravski banovini od decembra 1935 do marca 1938. Slovenski gospodar je tik pred volitvami oktobra 1936 pisal: "Volitve so mobilizacija... Mobiliziramo se v obrambo demokracije, poštenosti, slovenstva in katoliške vere".⁷² Propaganda in volilni boj sta bila ponekod dokaj ostra; v slovenjgraškem okraju je bilo veliko pritiskov in groženj, zlasti na neorganizirano delavstvo. V občinah so zmagale liste JRZ tako na volitvah 25. oktobra 1936 in 6. decembra istega leta, zadnje volitve so potekale 25. marca 1938, med njimi tudi v štirih občinah v obravnavanem okraju.⁷³ Volilna udeležba je bila različna, ponekod je zabeležena velika abstenenca, vendar je JRZ uspela dobiti največ glasov in s tem občinskih odbornikov. Naj za primer navedemo Šoštanj, ko je od 618 volilnih upravičencev, glasovalo 406, vsi ti pa za JRZ.⁷⁴

Viktor Eržen, urednik Delavske politike in aktivist socialističnega gibanja.

Slovenj Gradec dobi dve novi zdravstveni ustanovi

Decembra 1938 je v Slovenj Gradcu potekala velika slovesnost ob otvoritvi Zdravstvenega doma in Protituberkuloznega dispanzerja. Slovesnost je bila v nedeljo 4. decembra 1938, prišli so zastopniki zdravstvenih ustanov iz Ljubljane in Celja. Slavnostni govor je imel slovenjgraški župan dr. Jože Picej, za njim je govoril primarij slovenjgraške bolnišnice dr. Lojze Simoniti, ki je tedaj tudi predsedoval tamkajšnji Protituberkulozni ligi. Pouadril je, da je dolgoletno skupno prizadevanje tako lokalnih kot banovinskih pristojnih organov rodilo lepe uspehe. Poleg tega je istočasno potekala tudi akcija za ustanovitev Zdravstvenega doma; njen pobudnik in voditelj je bil tamkajšnji podpredsednik Protituberkulozne lige in okrajni sanitetni referent dr. Maks Pohar.⁷⁵

Slavnost ob 20-letnici delovanja koroških borcev

V počastitev 20-letnice obstoja koroških borcev sta krajevna Legija koroških borcev in podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda v Šoštanju priredili svečanost in hkrati obudili spomin na koroška borca Okretiča in Jazbarja, ki sta žrtvovala svoje življenje. Že v soboto 10. junija 1939 je bila v Sokolskem domu narodnoobrambna prireditev z uvodnim pozdravom predsednika CMD dr. Jožeta Goričarja, posebna pozornost je bila izkazana dr.

⁷⁵ Slovenec, 11. decembra 1938, št. 284 a.

⁶⁹ Domovina, 12. maja 1938, št. 19; Jutro (ponedeljsko), 9. maja 1938, št. 19.

⁷⁰ Več o tem Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, Ljubljana 1994, str. 228-233.

⁷¹ Jutro, 7. marca 1941, št. 56.

⁷² Slovenski gospodar 21. oktobra 1936, št. 43.

⁷³ Slovenski gospodar, 30. marca 1938, št. 13.

⁷⁴ Slovenski gospodar, 9. decembra 1936, št. 50.

Maksu Šnuderlu iz Maribora in zastopnikom študentskega Narodno akademskega bloka z ljubljanske univerze. Po igri "Gremo v Korotan", zborovski deklamaciji Pregljeve pesnitve "Ubiti zvon", petju koroških narodnih pesmi učiteljskega okteta, je bila osrednja točka akademije govor dr. Šnuderla. Občinstvu je orisal zgodovinsko ozadje in potek bojev za Koroško. Po akademiji so se udeleženci zvrstili v "veliko povorko", peli domoljubne pesmi in vzklikali močni in neodvisni Jugoslaviji,⁷⁶ in kot poročajo nemški viri, protinacistična gesla. Tako kot druge narodne manifestacije je tudi to spremljal nemški konzulat v Ljubljani in konzul Bernard je "videl znak, da banska uprava in odločujoče osebnosti v Sloveniji niso voljne prispevati k normalizaciji odnosov" med Slovenci in slovenskimi Nemci.⁷⁷ Naslednji dan 11. junija pa so se nadaljevale svečanosti na Glavnem trgu. Po cerkvenem obredu so odšli na pokopališče ter se z venci poklonili že omenjenima borcev, ki sta bila 1919 leta ranjena pri Črni in sta po treh tednih umrla. Poleg tega je imela podružnica mladinske CMD svojo akademijo v Sokolskem domu. Celotna prireditev v Šoštanju je imela med prebivalci velik odmev.⁷⁸

Sokolske prireditve v znamenju narodnoobrambnega gibanja

Dne 16. junija 1938 je potekal javni letni telovadni nastop slovenjgraškega Sokola ob prisotnosti tudi bratskih sokolskih organizacij iz Črne, Žerjava in Dravograda. V imenu mariborske župe in koroškega okrožja je prisotne pozdravil okrožni načelnik Miro Veljak, starosta Ivan Rojnik pa je nato govoril o pomenu sokolske ideje in njihovi pripravljenosti za narodnoobrambno delo. Zatem so zapeli "Pesem sokolskih legij". Zvečer so priredili s "priznanim orkestrom slovenjgraškega jazz orkestra" zabavo v prostorih Sokolskega doma.⁷⁹ Dne 21. junija 1938 pa je bilo ob 30-letnici delovanja sokolske organizacije veliko narodno slavlje v Šoštanju. Ustanovni občni zbor davnega 1908 leta je vodil Vladimir Vošnjak, prva telovadnica je bila v Kolškovem gradu, kasneje last Vošnjakovih.⁸⁰ Že v soboto so mladinci s plamenicami korakali po Šoštanju in nato ob prisotnosti množice meščanov zanetili kres na bližnjih Goricah. Ob ognju so prepevali sokolske in narodne pesmi, v Sokolskem domu pa je istočasno potekal slavnostni občni zbor, ki so se ga udeležile številne organizacije,

med njimi tudi organizacija socialističnega delavskega kulturnega društva "Cankar". Množica, ki je bila prisotna pri kresovanju, je potem po mestu razvila povorko in vzklikala Jugoslaviji, kralju, Sokolu in "bratski Čehoslovaški". V nedeljo so znova priredili pisan spreved po mestu, govorili so sokolski funkcionarji, popoldne je bil telovadni nastop, ki je navdušil množico gledalcev. Zvečer je na družabnem srečanju v Sokolskem domu igrala delavska godba "Zarja".⁸¹

Skupščinske volitve decembra 1938

Od številnih taborov, ki so potekali v banovini od druge polovice leta 1935 pa tja do aprilskega zloma 1941, se jih je nekaj zvrstilo tudi v tem okraju. Omenili bomo le "narodni tabor" v Šoštanju, ki je bil 31. julija 1938 za okraje Slovenj Gradec, Celje, Slovenske Konjice in Gornji Grad. Kot poroča Slovenski gospodar je bilo prisotnih okrog 8.000 ljudi. Pomen tabora na severni meji je s svojo prisotnostjo poudaril dr. A. Korošec, domačini pa so mu postavili slavalok z napisom: "Voditelj naš, ves narod je Tvoj"! Obenem ga je šoštanjski občinski odbor imenoval za častnega občana "v znak hvaležnosti za zasluge za slovenski narod". Poleg dr. Korošca so govorili še minister dr. M. Krek, v imenu Prosvetne zveze Marko Kranjc, prof. Mirko Bitenc iz Celja kot član vodstva Zveze fantovskih odsekov, Rudolf Smersu iz Ljubljane v imenu Zveze združenih delavcev, zastopnik Kmetijske zbornice Martin Steblovnik in ravnatelj Ivan Theuerschuh.⁸² Poleti 1938 so bili tabori v znamenju narodnoobrambnega gibanja pa tudi kot uvod k pripravam na skupščinske volitve.

Razgretost političnega življenja, ki je se je po občinskih volitvah nekoliko poglela, se je znova pokazala v volilnem boju za skupščinske volitve, ki so potekale 11. decembra 1938. V tem volilnem boju je s številnimi shodi in tabori mož in fantov vse daleč prekašal katoliški tabor, ki je imel v JRZ, kot vladni stranki, močno politično zaledje in razvejeno organizacijo številnih katoliških društev in organizacij. Na Stojadinovičevi listi JRZ je bil za obravnavani okraj izbran kot kandidat že omenjeni Ivan Teuerschuh, ravnatelj meščanske šole v Slovenj Gradcu, njegov namestnik pa Anton Novak, župan v Šoštanju.⁸³ Na opozicijski listi dr. Mačka so v Dravski banovini v enem bloku kandidirali privrženci Slovenske združene opozicije in v drugem socialisti, ki so se tehnično povezali z JNS. Seveda je politični katoliški dnevnik Slovenec veliko pisal in pri tem komentiral povezavo sled-

⁷⁶ Jutro, 14. junija 1939, št. 135.

⁷⁷ Primerjaj Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. Ljubljana 1966, str. 159-162.

⁷⁸ Jutro, 14. junija 1939, št. 135.

⁷⁹ Jutro, 24. junija 1939, št. 144.

⁸⁰ Primerjaj Jutro, 16. junija 1938, št. 138.

⁸¹ Jutro, 24. junija 1938, št. 144.

⁸² Slovenski gospodar, 20. julija 1938, št. 29; ibidem, 3. avgusta 1938, št. 31.

⁸³ Dr. Milan Ževart, n. d. str. 23.

njih dveh (socialistov in JNS), sicer pa je v katoliškem tisku nasploh potekala velika gonja proti volilnim shodom in kandidatom na opozicijski listi dr. Vladka Mačka. Kmečkodelavsko gibanje, ki so ga sestavljali krščanski socialisti, stara SLS in skupine dr. Kukovca (t.i. Slovenska združena opozicija) se je v okraju sporazumelo za kandidata Simona Blatnika, posestnika in trgovca iz Stare vasi pri Velenju, katerega so podpirali tudi tamkajšnji komunisti. Za njegovega namestnika je bil izbran Leopold Kališnik, rudar iz Velenja.⁸⁴ To je bil en blok Mačkove združene opozicije, drugi blok pa, kot smo že omenili socialisti in JNS. Na okrajni volilni konferenci socialistov 6. novembra 1938 v hotelu Rak v Velenju je A. Jelen govoril zastopnikom, ki so prišli iz vseh večjih krajev. Za namestnika kandidata so izbrali Franca Kranjca.⁸⁵ Jutro je za slovenjgraški okraj navedlo kot kandidata Alberta Puncerja, trafikanta iz Slovenj Gradca in njegovega namestnika Franca Kranjca, posestnika v Št. Ilju pri Velenju.⁸⁶ Na Ljotičevi listi je bil za okraj določen Rudolf Šimnovec.⁸⁷

V okraju je bilo 7.795 volilnih upravičencev od tega jih je volilo 5.382. Ugotavljamo, da je bila v primerjavi z nekaterimi drugimi okraji udeležba volilcev kar velika. Z veliko večino je zmagala lista JRZ (Theuerschuh), ki je dobila 4.945 glasov, kandidat slovenske združene opozicije (Blatnik) je dobil 329 in drugi blok socialisti in JNS (Puncer) 108 glasov, skupaj je dobila lista dr. Mačka 437 glasov, medtem ko Ljotičeva lista ni dobila nobenega.⁸⁸

Zveza združenih delavcev

Potem ko je bila novembra 1935 v Ljubljani ustanovljena krščanska strokovna organizacija slovenskega delavstva - Zveza združenih delavcev (ZZD), ki je imela za cilj združiti vse slovenske delavce v eno stanovsko organizacijo in v katoliško skupnost, je začela širiti svoje podružnice tudi v tem okraju. Med prvimi se je ustanovila podružnica ZZD v Velenju in za njo nova podružnica 18. decembra 1938 v Topolščici, v katero so se vključili stavbinski in zdraviliški delavci. Predsednik okrožne organizacije ZZD s sedežem v Velenju Vekoslav Zajc je na občnem zboru razložil pravila ZZD in kolektivno pogodbo stavbinskih delavcev.⁸⁹ Po delavskem taboru ZZD 21. avgusta 1938 na Gradu pri Slovenj Gradcu⁹⁰ se je tu ustanovila podruž-

nica ZZD, zajela je delavce zaposlene v tovarni kos, meril, usnja in kravat. Kot poroča glasilo ZZD Slovenski delavec so se vključili tudi mnogi stavbinski delavci, ki so bili prej organizirani v "nasprotni organizaciji".⁹¹ Ustanovljena podružnica ZZD v Mislinji, ki je štela 170 zaposlenih in so skoraj vsi bili člani ZZD, je imela veliko razprtij s tamkajšnjim tujim podjetnikom gozdarske industrije dr. Arturjem Pergerjem. Nikakor ni privolil v podpis kolektivne pogodbe, izplačeval jim je, kot je zapisal Slovenski delavec, zelo nizke mezde in pri tem šikaniral delavce, vse to je tamkajšnje delavstvo prignalo v stavkovno gibanje, ki ga je podprlo vodstvo ZZD. Stavka je trajala je od 9. marca do 11. aprila 1939, četudi se je končala z delnim uspehom, se lastnik in uradništvo podjetja niso držali pravil kolektivne pogodbe. O nadaljnjem šikaniranju delavcev, neizpolnjevanju delavskozaščitne zakonodaje in negiranju ustanov delavske zaščite, oviranju dejavnosti tamkajšnje ZZD, pa tudi o maščevalnih ukrepih, kot npr. odpustitev "agilnega strokovničarja in organizatorja ZZD v tem podjetju" Konrada Gumpota, je poročal Slovenski delavec skoraj vse leto.⁹² Pisal je tudi o solidarnosti prebivalcev Mislinjske doline s stavkujočimi delavci, o njihovi pomoči in še posebej pomoči trgovca Miroslava Vernika, ki ni poznal nobene razlike med "zaposlenim in nezaposlenim delavcem". Delavci pa so se oprijeli gesla "Svoji k svojim, tujci pa naj prav tako (gredo op. A. V. M.) tja, kamur spadajo".⁹³ Večina delavcev je bila naperjena proti nemškutarjem, tujim izkoriševalskim podjetnikom in nasploh privržencem nacionalsocializma. Sicer pa je vodstvo ZZD rado predstavljalo svojo organizacijo za "sodobno delavsko organizacijo", ki utira pot korporativizmu.

Nova podružnica ZZD se je ustanovila v Škalah 26. novembra 1939, kot na novo ustanovljena rudarskega odseka ZZD 12. novembra 1939 v Ljubljani. Na sestanku je Vekoslav Zajc, kot delegat Delavske zbornice, razlagal pomen tega odseka in zahteve o reguliranju plač glede na rastočo draginjo za rudarje v trboveljskih in državnih rudnikih. Velenjski rudnik lignita je bilo rudarsko državno podjetje, vendar so bili rudarji ves čas zelo nezadovoljni z upravljanjem Generalne direkcije, ki je bila v Sarajevu.⁹⁴

Prizadevanje za dosego višjih mezd ob naraščanju cen v obdobju vojnega gospodarstva, je rodilo ustanovitev še druge podružnice ZZD v Ve-

⁸⁴ Slovenska vas, 30. novembra 1938, št. 13; primerjaj tudi dr. Milan Ževart, n. d., str. 23, 24.

⁸⁵ Delavska politika, 8. novembra 1938, št. 114.

⁸⁶ Jutro, 4. decembra 1938, št. 281.

⁸⁷ Dr. Milan Ževart, n. d., str. 23.

⁸⁸ Slovenec, 13. decembra 1938, št. 285; Jutro, 13. decembra 1938, št. 288.

⁸⁹ Slovenski delavec, 21. januarja 1939, št. 4.

⁹⁰ Slovenski delavec, 27. avgusta 1938, št. 34.

⁹¹ Slovenski delavec, 21. januarja 1939, št. 4.

⁹² Primerjaj, Slovenski delavec, 27. maja 1939, št. 22; ibidem, 8. julija 1939, št. 28; ibidem, 15. julija 1939, št. 29; ibidem, 12. avgusta 1939, št. 33; ibidem, 4. novembra 1939, št. 45.

⁹³ Slovenski delavec, 2. septembra 1939, št. 36.

⁹⁴ Slovenec, 20. avgusta 1935, št. 189 a; Slovenski delavec, 9. decembra 1939, št. 50.

lenju in sicer 16. februarja 1941 za lesno in gozdno delavstvo.⁹⁵ Nasploh je Slovenski delavec pisal, da mora biti delavstvo "pošteno plačano", s čimer bo med drugim preprečeno, da bi se navduševalo za "nemški fašizem" ali "ruski komunizem".

Že prej, zlasti pa proti koncu tridesetih let si je ZZZD močno prizadevala zajeti poleg neorganiziranih delavcev, tudi tiste iz vrst krščanskih socialistov. Ponekod so pridobili delavce tam, kjer niso bili delavni sindikati v nasprotnih taborih, tako npr. nekaj iz vrst socialistov in narodnega delavstva. Podružnice ZZZD v okraju so se redno oglašale v Slovenskem delavcu, med drugim so pisale o organizacijski rasti in o svojih akcijah za dosego socialne zakonodaje.

Obisk bana dr. Marka Natlačena

Velik dogodek za okraj je bil obisk bana dr. Marka Natlačena 26. aprila 1939 v Šoštanju. Obisk je bil v znamenju Natlačenove inšpekcijske turneje po severnem delu Dravske banovine. Na glavnem trgu so ga pričakali občinski in politični veljaki JRZ, "vseh vrst uradništva ... požarno-brambne organizacije, čestita duhovščina, vseh vrst organizacij in razne druge korporacije".⁹⁶ Ta dan so se zvrstili na občinskem uradu pri banu predstavniki raznih organizacij, ki jih je vodil banski svetnik iz slovenjgraškega okraja Marko Novak. Predstavniki ZZZD Vekoslav Zajc je v imenu velenjskih rudarjev izročil spomenico, v njej so izrazili "starodavno željo velenjskega delavstva", da naj rudnik prevzame banska uprava, pričnejo naj se tudi dela za razširitev elektrarne, s čimer se bo povečala zaposlitev delavstva. Zatem so prišli s svojimi spomenicami, ki so vsebovale "želje in prošnje" socialnogospodarske in prosvetnokulturne narave tudi predstavniki duhovščine, uradnikov, občinskih odborov okraja in še mnogih drugih organizacij. Ban Natlačen je vsem prisotnim obljubil svojo pomoč in med drugim zatrdil, da je "nevarnost vojne in nepotreben strah odstranjen, ker živimo v najboljših prijateljskih odnosih med sosednjimi državami predvsem z Italijo, Nemčijo isto tudi z Madžarsko..."⁹⁷

Toda politični dogodki so se zasukali drugače in čez nekaj mesecev se je pričela druga svetovna vojna; aprila 1941 pa je tudi Slovenijo in s tem slovenjgraški okraj zasedla nemška vojska.

VIRI IN LITERATURA

- Arhiv Republike Slovenije (ARS) fond Društvena pravila, fasc. 6501-6600.
- Arhiv Republike Slovenije (ARS), dislocirana enota Inštitut za novejšo zgodovino, (INZ). Gradivo Zveze društev kmetijskih fantov in deklet, med drugim tudi pravila katoliške Mladinske Kmečke zveze 1937.
- Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
- Splošni pregled Dravske banovine. Ljubljana 1939.
- Fran Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla. Buenos Aires 1989.
- Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977.
- Anka Vidovič-Miklavčič, Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935-1941. Borec, Ljubljana 1990, št. 42, str. 73-143.
- Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Ljubljana 1994.
- Anka Vidovič-Miklavčič, Vloga in organizacijski razvoj Zveze absolventov kmetijskih šol in Zveze absolventk kmetijsko-gospodinjstev šol na Slovenskem v zadnjem desetletju stare Jugoslavije. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Ljubljana 1989, št. 3, str. 238-247.
- Anka Vidovič-Miklavčič, Jugoslovanska narodna stranka v Dravski banovini. Zgodovina v šoli VIII. Ljubljana, 1999, št. 1, str. 24-31.
- Slovenec (Ljubljana) 1929-1941.
- Jutro (Ljubljana) 1929-1941.
- Slovenski gospodar (Maribor) 1929-1941.
- Domovina (Ljubljana) 1929-1941.
- Kmetijski list (Ljubljana) 1929-1941.
- Slovenska vas (Ljubljana) 1938.
- Orač (Ljubljana) 1935-1941.
- Domoljub (Ljubljana) 1929-1941.
- Edinost (Ljubljana) 1934-1936.
- Vestnik za organizacijska vprašanja (Ljubljana) 1940-1941.
- Koledar Kmečke zveze za leto 1941.
- Delavska politika (Ljubljana) 1929-1941.
- Slovenski delavec (Ljubljana) 1937-1941.

⁹⁵ Slovenski delavec, 21. februarja 1941, št. 8.

⁹⁶ Slovenski delavec, 6. maja 1939, št. 19.

⁹⁷ Ibidem.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Bezirk Slovenj Gradec in den Jahren 1929-1941

Nach einigen Zahlenangaben über den Bezirk Slovenj Gradec (Windisch Graz) setzt sich der Autor mit folgenden Ereignissen der ersten Hälfte der dreißiger Jahre auseinander: Auflösung der Orel-Verbände (Orli und Orlice), Gründung der Burschenverbände (Fantovski odseki) und der Zirkel für junge Frauen (Dekliški krožki), Tätigkeit des Verbandes der Kulturvereine (Zveza kulturnih društev), Wahlergebnisse der Parlamentswahlen vom November 1931, Gründung der Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie (Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija/JRKD), der späteren Jugoslawischen Nationalen Partei (Jugoslovanska nacionalna stranka/JNS), der Jugoslawischen Volkspartei (der Hodjera-Anhänger) (Jugoslovanska narodna stranka), ferner Charakteristika der sozialistischen Bewegung, des Verbandes der Absolventen der Landwirtschaftsschulen (Zveza

absolventov kmetijskih šol) sowie Ergebnisse der Wahlen vom 5. Mai 1935. Es folgt ein Umriß der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre: Tätigkeit der Jugoslawischen Radikalen Union (Jugoslovanska radikalna zajednica, JRZ), des Bauernverbandes (Kmečka zveza), des Verbandes der Vereinigten Arbeiter (Zveza združenih delavcev) und der Jugendorganisationen im katholischen Lager sowie der JNS und ihrer Jugendorganisationen - der Jugend der JNS im liberal-unitaristischen Lager. Die Schlüsselpositionen hielten zur Regierungszeit der JNS die liberal-unitaristischen Anhänger der JRKD bzw. der JNS, nach dem Beitritt der Slowenischen Volkspartei (Slovenska ljudska stranka) zur JRZ wurden unter der Schirmherrschaft dieser Partei katholische Organisationen erneuert oder neu gegründet, darunter vor allem jene, die unter der Herrschaft der JNS aufgelöst worden waren. Im Bezirk Slovenj Gradec überzog in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre im Hinblick auf die Ergebnisse der Gemeinde- und Parlamentswahlen vom Dezember 1938 zwar die JRZ, obwohl die Opposition auch stark, wenn auch nicht einig war. Der Autor stellt in seinem Beitrag auch Besonderheiten des damaligen kulturellen Lebens dar.

izvirno znanstveno delo

UDK 331.5:949.712 Ptuj "1919-1941"

prejeto: 30. 7. 1999

Ljubica Šuligoj

dr., docentka, Pedagoška fakulteta v Mariboru, v pokoju
SI-2250 Ptuj, Belšakova 8

Socialna gibanja na ptujskem območju med svetovnima vojnama

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja posamezna socialna gibanja na gospodarsko zaostalem ptujskem območju, in sicer protidraginjske akcije, shode, proteste, mezdna in stavkovna gibanja ter socialne nemire med viničarji.

SUMMARY

SOCIAL MOVEMENTS IN THE PTUJ REGION BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The author presents individual social movements in the economic undeveloped Ptuj region, that is anti-dearth actions, meetings, protests, wage and strike movements and social turmoil among the vintagers.

Ključne besede: socialno gibanje, protidraginjske akcije, stavkovna gibanja

Gospodarsko in družbeno zaostalost ptujskega območja so med obema vojnama zaznamovali viničarstvo, razdrobljenost zemljiške posesti, nizka kmetijska produktivnost, agrarna prenaseljenost, odvisnost cenene delovne sile predvsem od nemških delodajalcev ter ob sorazmerno razvejani obrtniški dejavnosti, skromno razvita industrija. Take razmere so imele za posledico, da v okraju ni bilo večjih socialnih gibanj. Razen gibanja ptujskih usnarjev leta 1911 proti delodajalcu Josefu Pirichu, organiziranih mezdnih gibanj do konca prve svetovne vojne ne poznamo.¹

Zaradi šibke ekonomske osnove, posledic vojne, nenehnih kriz, nizkega vrednotenja delavcev in odpuščanja z dela ter nespoštovanja kolektivnih pogodb, je občasno med svetovnima vojnama prihajalo v okraju do posameznih socialnih nemirov med delavci v industrijskih obratih, med obrtniški pomočniki, nameščenci in viničarji; stavka

železničarjev aprila v letu 1920 je dosegla tudi ptujske Železniške delavnice.

Ptujski okraj je bil po prvi svetovni vojni gospodarsko povsem izčrpan. Okraj se je otepal z gospodarsko nelikvidnostjo, saj je ostalo breme vojnih posojil v vrednosti čez 27 milijonov kron. Mestna občina Ptuj je ob pomanjkanju sredstev težko izvajala posamezne transakcije. Proračunski primanjkljaj naj bi se pokrival z občinskimi dokladi, toda posredni davki, kot trošarine in takse, so samo bremenili prebivalstvo brez premoženja. Porast življenjskih stroškov je prizadeval širše socialne plasti v okraju; za ok. 2% svojih "ubožcev" je mestna občina v letu 1920 namenila 27 tisoč kron ob davčni moči nad 168 tisoč din.² Okrajno glavarstvo je ocenjevalo razmere na ptujskem območju kot "skrajno neugodne". Poverjeništvo za notranje zadeve pri Deželni vladi je v letu 1919/20 opozarjalo na veliko draginjo, do katere je prišlo z

¹ Pokrajinski muzej Ptuj (PMP), Arhiv oddelka za novejšo zgodovino, fas. Topografija (gospodarske organizacije).

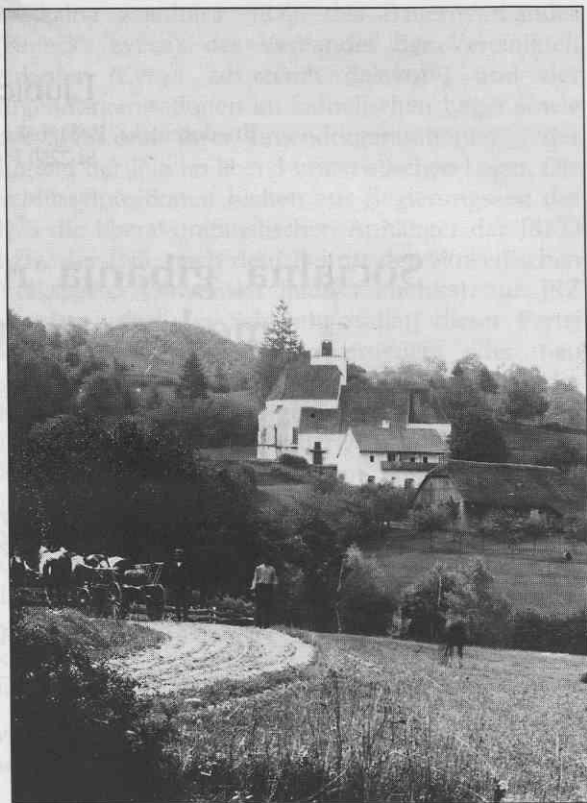
² Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Mestna občina Ptuj (MOP) 1921, šk. št. 250, dok. št. 31/11-1921.

razvrednotenjem krone, kar je povečalo nezadovoljstvo med prebivalstvom in prizadelo "revnejše sloje".³ Opozorila Okrajnega glavarstva o več kot polovici nepreskrbljenega prebivalstva in o prizadetih haloških viničarjih potrjujejo zaskrbljenost oblasti, saj je na ptujskem območju že prihajalo do delavskih nemirov. V pričakovanju agrarne reforme so postali nemirni poljedelski delavci, kot težak socialni problem pa se je kazalo viničarsko vprašanje. 4. aprila 1920 so protestno zborovali viničarji pri Sv. Trojici v Halozah. O haloški bedi je poročal liberalni Ptujski list in si hkrati prizadeval odvrniti viničarje od "hujskačev", ki kočarje in delavce odvrtaajo od dela, če jim delodajalec ne nameni ustreznega plačila. Pisanje lista si lahko razlagamo kot svarilo oblasti pred povojnimi "rudečimi dnevi"; razmere je bilo potrebno umiriti.⁴

Obdobje viničarskega gibanja se je zaključilo v marcu 1921. Po vladnem posredovanju naj bi se poslej viničarska plača določala po pogodbi z gospodarjem. Viničar naj bi imel prosto stanovanje in hlev, dobil naj bi 3% nagrado od pridelka vina, kar naj bi se izplačalo glede na dnevne cene. Vsak član viničarske družine, sposoben za delo, naj bi delal za gospodarja najmanj 150 dni na leto.⁵ Toda usodo viničarjev so še nadalje krojili njihovi gospodarji.

Delodajalci, ne le na podeželju, so na ptujskem območju izkoriščali odvečno in zato podcenjeno delovno silo. Tako je v letu 1919/20 prihajalo v okraju do pogostih manjših mezdnih in drugih gibanj različnih kategorij prebivalstva. Ta so bila običajno slabo organizirana in z nejasnimi smotri. Gibanja so bila navadno le "javni ljudski shodi", kot npr. prvomajsko zborovanje leta 1919 Krajevne organizacije JSDS v Ptuj. Protestni shodi so opozarjali na življenjsko stisko ljudi, kot npr. protidraginjski shod Krajevne organizacije JSDS Ptuj v oktobru leta 1919 in shod državnih nameščencev za "pošteno eksistenco" v decembru.⁶ Na naraščajočo draginjo in slabši materialni položaj delavcev mestne občine je opozorila tudi Spomenica občinskih delavcev o zvišanju mezd. V imenu ptujske socialnodemokratske organizacije je Spomenico v oktobru 1919 poslal Mestni upravi Ivan Šegula, mizar v Železniških delavnicah. V Spomenici so opozorili, da zahteva po višjem izplačilu ne more biti razlog za odpoved dela in da delavci v pri-

merjavi z drugimi območji prejemajo manjši zaslužek (urna mezda 7 kron, drugod 9 do 12 kron).⁷

Leta 1920 so viničarji protestno zborovali pri Sv. Trojici v Halozah (Podlehnik). (PMP, fototeka kulturnozgodovinskega oddelka.)

Zahteve "Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo" leta 1919 o izboljšanju položaja železničarjev je na nekaj shodih podprla ptujska Krajevna skupina pod vodstvom Ivana Šegula. Na padec življenjske ravni so odločneje odgovorili usnarji kot najštevilnejša skupina ptujskih delavcev; v marcu in aprilu 1920 so bili v svojih zadevah tudi uspešni. Ob prisotnosti zastopnika Strokovne komisije in načelnika Krajevne organizacije JSDS Jožeta Rožeta je bil dosežen sporazum o zvišanju delavske mezde za 30%.⁸

Drugače je v letu 1919/20 potekal spor med trgovskimi nastavljenici in gremijem trgovcem v Ptuj, v katerem so še vedno trdno sedeli zastopniki nemške manjšine. Le-ti zaradi lastnih davčnih bremen niso pristali na sklenitev v kolektivne pogodbe. Tako se je delovno razmerje samovoljno urejalo. Več ptujskih obrtnikov in trgovcev ni spoštovalo 48-urnega delavnika in nedeljskega

³ Glej op. 2.

Arhiv Republike Slovenije (ARS), Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo, Poverjeništvo za notranje zadeve, Situacijska poročila leta 1919 in 1920, Okrajno glavarstvo Ptuj št. 2038/pr. 3. 11. 1919; št. 1977/preds. 22. 11. 1919; št. 2092/pr. 7. 12. 1919.

⁴ Ptujski list 13. 7. 1919, 18. 1., 18. 4. in 25. 4. 1920, 20. 2. 1921; Rdeči prapor 23. 10. 1920.

⁵ Glej op. 4, 13. 3. 1921.

⁶ ZAP, MOP 1919, šk. št. 241, dok. št. 26/54 in šk. št. 243, dok. št. 618/919.

⁷ ZAP, MOP 1920, šk. št. 247, dok. št. 843/2.

⁸ ZAP, MOP 1920, šk. št. 247, dok. št. 363/2.

počitka. Obveljal je 10-urni delavnik. Šele po posredovanju Zveze trgovskih nastavljenecv je decembra 1919 reagiral Mestni urad z zahtevo po "strogem nadzoru".⁹

Nenaklonjenost krajevnih oblasti do zahtev trgovskih nastavljenecv se je pokazala že avgusta 1919, ko so ti predložili osnutek kolektivne pogodbe o čezurnem delu, obiskovanju trgovske šole, draginjskih in družinskih dokladah, plačevanju vajencev od 50 do 100 kron na mesec in plačilu trgovskih pomočnikov v razponu od 300 do 500 kron. Mestni urad je zavrnil predloge, češ da nima "ingerence" urejati status članov. Urad bo poskušal urediti stanje pri trgovskem gremiju.

Osrednja Prešernova ulica v Ptujju leta 1921. Nemški napisi v mestu še niso bili odstranjeni. (Vir: fototeka Zgodovinskega arhiva Ptuj.)

V naslednjem letu so se razmere še zaostrele. Zahtevi Odbora trgovskih nastavljenecv v oktobru leta 1920, da naj se plače zaradi "vedno naraščajoče draginje" (jeseni leta 1919 kg pšenice 1,50 kron, spomladi 1920 kg moke 10 kron) dvignejo za 75% in da se mora upoštevati zakonsko določeni nedeljski počitek tudi v Ptujju, se je trgovski gremij vztrajno upiral in ni prišlo do sporazuma.¹⁰

Splošno padanje življenjske ravni ob zaostrenih gospodarskih razmerah je v letih 1920/22 pripeljalo do več mezdnih gibanj pri obrtniškem delavstvu, zlasti med živilskimi in stavbnimi delavci. Slaba organiziranost in neenotnost med njimi sta vodili do izkoriščanja delovne sile, zlasti vajeniške; kršenje delovne pogodbe je bilo običajno.

Leta 1920 so stopili v mezdno gibanje pekovski pomočniki. Kljub posredovanju Osrednjega društva živilskih delavcev za Slovenijo se mezdni premiki niso dosti dvignili. Iz poročanja Enakosti v septembru 1922 povzemamo razlike v vrednotenju dela pekovskih pomočnikov: V Mariboru se je npr.

dvignila mezda od 1.075 na 1.128 kron, v Ptujju pa od 630 na 700 kron.

Tudi delodajalci stavbinskih delavcev niso upoštevali mezdne pogodbe; nadurnega dela niso plačevali procentualno, urno mezdo so dvignili za krono pri več kot 8-urnem delavniku. Na delavskem shodu v gostilni Beli križ v Ptujju avgusta 1922 so sklenili nastopiti "enotno in odločno".¹¹ So-deč po nadaljnjih dogodkih, se je izkoriščanje stavbinskih delavcev nadaljevalo.

V začetku leta 1921 se je začelo mezdno gibanje med lesnimi delavci, zaposlenimi na mestni žagi v Ptujju. Povišanje delavskih plač za 50%, ko bi najnižji zaslužek znašal 8,25 kron na uro ali 66 kron na dan, izplačevanje nadur in nedeljskega dela po zakonu, zahteva po višjih mezdah, ki ne more biti vzrok odpovedi dela, so bile poglavitne zahteve Spomenice ptujske podružnice Osrednjega društva lesnih delavcev in sorodnih strok, poslane na Deželno vlado za Slovenijo.¹²

Po vladnem posredovanju je mestni sosvet v marcu 1921 delno ugodil zahtevam delavcev. Odpuste z dela je utemeljeval s trditvijo, da je do letih prihajalo zaradi "kršenja delovnega reda". Mestni sosvet je tudi ugotavljal, da delavci, ki so doma na podeželju, ne prispevajo v fond občinskih doklad ter zato niso upravičeni do polovičnega plačila v primerih, če stroji ne obratujejo. Zahtevo po 50% zvišanju mezd so na občini odklonili, ker je bila razen strojnikov na žagi zaposlena le nekvalificirana delovna sila. Delavci so se morali zadovoljiti z 20% dvigom mezd, tako da je navaden delavec poslej prejemal 6,60 kron na uro. Nadure naj bi se izplačevale po zakonu, enako naj bi bile urejene tudi odpovedi dela.

Splošna železničarska stavka aprila 1920 je pritegnila delavce Železniških delavnic v Ptujju, kjer je bilo ob koncu vojne zaposlenih okoli 70 delavcev. Stavkovno gibanje ptujskih delavcev lahko spremljamo skozi prevladujoči vpliv socialne demokracije, čeprav tudi ni mogoče obiti vplivov oktobrske socialistične revolucije. Ker so slabe življenjske razmere pogojevale nezadovoljstvo ljudi, so oblasti spremljale morebitno revolucionarno nevarnost. Okrajno glavarstvo je npr. 16. aprila 1920 pisalo Poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani, da se v mestu "do sedaj še ni pojavil boljševiški agitator".¹³

Isti dan pa je zavrelo med slovenskimi železničarji, ki so iskali boljše življenjske pogoje. Stavka ptujskih železničarjev se je pričela z zborovanjem

¹¹ Delavske novice 24. 8. 1922.

¹² ZAP, MOP 1921, šk. št. 250, dok. št. 716/11-1921.

¹³ Glej op. 3, ARS, Pokrajinska uprava za Slovenijo, odelek za notranje zadeve, Pov. Protidržavne akcije boljševikov, Mestni magistrat Ptuj št. 12/146 z dne 16. 4. 1920.

⁹ ZAP, MOP 1919, šk. št. 244, dok. št. 1329-1919.

¹⁰ ZAP, MOP 1920, šk. št. 247, dok. št. 852/1-1920; glej op. 4, 26. 4. 1920.

pred ptujskim magistratom. Organizirala sta jo skupinovodja kovačev iz mariborskih železniških delavnic, komunist Andrej Čanžek, in socialdemokrat Jože Rože iz Maribora, sicer uradnik Bolniške blagajne v Ptuj in po oceni oblasti "glavni stavkovni agitator". Imenovana sta že prej zahajala med delavce Železniških delavnic v Ptuj.¹⁴ Stavkajoči, ki jih je vodil socialdemokrat Ivan Šegula, so bili nenehno povezani z Mariborom.

Ukrepi oblasti potrjujejo, da je bila stavka solidno organizirana in da je imela "protidržavni" smoter. Stavkajoči so vztrajali do 2. maja, pa čeprav so oblasti zahtevale njigovo vrnitev na delo. Odločno zastavljene zahteve in ne "mile resolucije" naj bi delavce privedle do stavkovnega uspeha.¹⁵ Oblasti so stavko razumele kot revolucionarno nevarnost, ki jo je potrebno s silo zadušiti; stavko so imele za velik nemir na sicer "umirjenem" ptujskem območju.

19. aprila je Okrajno glavarstvo sprejelo navodila o ukrepih proti stavkajočim in o vzdrževanju reda. Naslednji dan sta v Ptuj prišla ukrepati orožništvo in državna policija.¹⁶ Enajst železničarjev so pripeljali v staro kasarno že 20. aprila. Do 29. aprila se je od 22 zasledovanih, ki se niso odzvali na dvomesečne orožne vaje, znašlo v zaporu 15, med njimi Franc Kramberger, Franc Rozman in Ivan Šegula. Po zbranih podatkih je bilo vseh aretiranih 17, od katerih so imele oblasti posameznike za komuniste. V situacijskem poročilu Okrajnega glavarstva v Ptuj dne 18. maja 1920 izvemo, da so bili "radi komunistične agitacije aretovani in ovadeni" posamezniki in da je komunistov v okraju več, vendar njihovega aktivnega delovanja med stavko ni bilo mogoče dokazati. Poročilo med drugimi omenja Jožeta Rožeta in Ivana Šegula kot "vodjo" socialnodemokratske stranke oz. stavkajočih.¹⁷ Liberalni Ptujski list je poročal, da je "glavni agitator Rože na varnem".

Medtem je vlada takoj po dogodkih na Zaloški cesti v Ljubljani poostrila nadzor in prepovedala "vsako zbiranje v gručah". Mestni magistrat v Ptuj je zato omejil nočno gibanje ljudi na ulicah in prepovedal nočno obratovanje javnih lokalov. Mestna policija je opozorila tiste, ki stanujejo v

mestnem okolišu, delajo pa v mestu, da ga morajo zapustiti do 21. ure oz. prihajati le v mesto v delovnem času.¹⁸

Oblasti so po zlomu stavke javnosti hotele dokazati, da stavkajočim ni šlo za "zboljšanje meznega vprašanja", temveč za druge namene. Ptujski list je zapisal, da je stavka "prekoračila meje" in da so jo hoteli "na boljševiški način" izbrati komunisti ter doseči zmago. Po uradni oceni je stavkalo "socialistično delavstvo", ki je organizirano v Splošni železničarski organizaciji - Krajevni skupini Ptuj, vendar se je gibanje "izpremenilo v politično, komunistično in je bilo naperjeno proti obstoju države".¹⁹ Čeprav je bilo delavstvo upravičeno do boljših življenjskih pogojev, je omenjeno glasilo ljudi strahovalo pred "opasnim" komunizmom in stavko, ki "dela draginjo". Oblasti so ukrepale tako, da nekaterim delavcem nekaj dni niso priznali dnevnega zaslužka. Štirje delavci so izgubili delo. Vodja stavke Ivan Šegula je bil premeščen. Jože Rože, ki so ga z drugimi izpustili iz zapora, ni smel ostati v Ptuj, čeprav so se zanj zavzeli organizirani delavci v mestu. 6. avgusta je namreč Ivan Šegula v imenu Krajevne skupine železničarjev, Okrožne organizacije JSDS, Gasilskega društva, Osrednjih društev usnjarjev, živilskih in stavbinskih delavcev zaprosil Načelstvo okrajne bolniške blagajne v Ljubljani za Rožetovo vrnitev v Ptuj, ker ga tukajšnje delavstvo "silno potrebuje".²⁰

Po uvedbi Obznane so oblasti pozorneje spremljale strokovno organiziranost delavstva in ovirale delo delavskih zaupnikov. Po pravilniku o delavskih zaupnikih iz leta 1923 se le-ti niso smeli udeleževati delavskih gibanj in stavk. V Ptuj je zato februarja istega leta prišlo do protestnega shoda delavcev.²¹

Manjši nemiri so se na ptujskem območju v tem obdobju nadaljevali, čeprav je na Slovenskem po letu 1925 sledilo krajše deflacijsko obdobje. Življenje v ptujskem okraju ni krenilo na bolje. Zastale družbenogospodarske razmere so bile med obema vojnoma visoka cena za delovno silo. Ostalo je viničarstvo, agrarna reforma ni prinesla rezultatov, premajhne gospodarske možnosti okraja so odvečni delovni sili onemogočale delo in primeren zaslužek.

Povprečni mesečni zaslužek ni zadoščal za pokrivanje eksistenčnega minimuma; revščine je bilo veliko. Delavčeva mezda v tovarni Petovja je glede na kvalifikacijsko strukturo veljala leta 1926

¹⁴ Rdeči prapor 25. 9. 1920; Ptujski tednik 10. 4. 1920.

¹⁵ ZAP, Okrajno sodišče Ptuj, šk. št. 149, spis UV 87/21 z dne 17. 3. 1921; Franc Rozman, Nežika Kramberger ustni vir.

¹⁶ ZAP, MOP 1920, šk. št. 247, dok. št. 489-1920; Prav tam, Državna policija Ptuj - Okrajno glavarstvo, št. 656/preds.; št. 1652; št. 256/a; št. 229; št. 1267; št. 230; MOP 1922, šk. št. 254, dok. št. 2384/11; glej op. 1, fas. Železničarji.

¹⁷ Glej op. 3, ARS, Okrajno glavarstvo Ptuj, št. 5607/pr; Zapisniki sej Deželne vlade za Slovenijo, 146. seje; ZAP, MOP 1920, dok. št. 565-1920; Janko Kos, Železničarska stavka aprila leta 1920, Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino 1968/XVI., št. 11, str. 11.

¹⁸ ZAP, MOP 1920, Okrajno glavarstvo, dok. št. 679/preds.; glej op. 17, ARS, Zapisniki.

¹⁹ Glej op. 15, Okrajno sodišče.

²⁰ Glej op. 15, Okrajno sodišče; ARS, fond ACK ZKS, Bernotovo gradivo 1920.

²¹ Delavec, glasilo Strokovne komisije za Slovenijo, 17. 2. 1923.

2 do 8 din na uro. Tako je ob 12-urnem delavniku delavec z najnižjim prejemkom delal ok. 3 ure za kg črnega kruha, ki je v Ptujju stal 5 do 6 din.²² Uvedba akordnega sistema, uvedenega predvsem za nekvalificirane in priučene delavce (teh je bilo v okraju največ) je bila zanje neugodna. Nizki akordni zaslužki so silili delavce k nadurnemu delu, zato je delavnik presegel osem ur.²³

Ptujska mestna občina, ki je v okraju imela še največ ekonomskih zmogljivosti, se je v dvajsetih letih otepala s "silno težkim" gospodarskim položajem.²⁴ Posledice zadolženosti občine ob najemanju posojil v avstrijskih denarnih zavodih pred vojno so jo zdaj silile k najemanju novih kreditov. Uvajanje tržnine, stojnine, davščin (200% doklade na zemljarino) naj bi dvignili dohodek občine. Zato so bile pristojbine v Ptujju višje kot v Mariboru in so se zato ob špekulacijah obrtnikov in trgovcev višje vrednotile tudi osnovne življenjske potrebščine.

Nova socialna gibanja so bila torej odsev razmer, tako tudi viničarsko gibanje in boj za novi Viničarski red. Brezpravnost viničarjev in njihova hlapčevska ponižnost do gospodarjev sta ostali, čeprav v dvajsetih letih ugotavljamo nekaj premikov v boju za nov Viničarski red. Tega so doslej krojili vinogradniki sami. Vsa prizadevanja po organiziranosti viničarjev so zato naletela na odpor gospodarjev. Organizirane viničarje so le-ti preganjali. Bojazen pred izgubo dela je viničarje potiskala v pasivnost. Garali so raje za sramotno dnino; na ptujskem območju je leta 1928 le malokdo imel kruh. Zaslužki viničarjev niso bili v sorazmerju s cenami obleke in obutve. Dnina je znašala 3 do 10 din, pozimi še te ni bilo. O močnem izkoriščanju viničarske delovne sile in strahu pred delodajalcem govorijo tudi razmere v premogovniku Ključarovci, kjer so ceno za primitivno tehnologijo in drago proizvodnjo plačevali delavci. Njihov položaj se je konec leta 1922 tako poslabšal, da se je kazalo organizirati; delodajalec je odslovil oba delavska zaupnika.²⁵

Poskusi izboljšave življenjskih pogojev socialno ogroženih so se kazali na različnih ravneh. Do leta 1923 se je zvrstilo več protidraginskih shodov. Oktobra leta 1922 so se ptujski nameščenci znova pritožili zaradi draginje, a brez uspeha. V januarju

1923 je bil zbor ptujskih državnih nameščencev in železničarjev, kljub brzojavki Zveze javnih nameščencev in železničarjev o "odpovednih" shodih, češ da bo vlada razrešila problem prejemkov. Omenjeno ptujsko zborovanje, ki ga je vodil gimnazijski ravnatelj dr. Josip Komljanec, je izzvenelo kot protest nezadovoljnega "uradništva in delavstva" zaradi pomanjkanja in socialnega položaja.²⁶

V slabem stanju ohranjena viničarska hiša na Gorci v Halozah. Kot etnološki muzej naj bi poznarjala življenje viničarjev.

Posamezni vinogradniški hrami v Halozah še pričajo o udobju njihovih lastnikov. Na posnetku Ornigova vila na Gorci nad Podlehnikom.

Novo razburjenje je prinesel vladni osnutek o državnih nameščencih in železničarjih, s katerim so kršili priborjene pravice o dopustu, delavniku in socialnem zavarovanju. Zato sta se 2. avgusta 1923 povezali strokovna organizacija železničarjev in društva nameščencev ter razglasili 24-urno protestno stavko.

V Ptujju so 3. avgusta stavkali državni uradniki

²² ZAP, MOP 1924, šk. št. 261, dok. št. 358/1924 in MOP 1928, šk. št. 267, cenik kruha in mesa v MOP; Delavska politika 23. 1. 1926.

²³ Dr. France Kresal, Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v Sloveniji 1921-1925, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letu 1921-1924. Referat z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. jun. 1974, Ljubljana 1975, str. 58.

²⁴ ZAP, MOP 1923, šk. št. 258, dok. št. I/1923 in šk. št. 259, Priloge k proračunu MO v l. 1919/1922.

²⁵ Jože Rozman, Viničarji v boju za nov in pravičen viničarski red, 5. Ptujski zbornik, Ptuj 1985, str. 272 in 276; Enakost 15. 12. 1922.

²⁶ Enakost 9. 2. 1923; France Filipič, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939 I., Ljubljana 1981, str. 211.

Dr. Josip Komljanec tajnik Ptujске čitalnice in vodja društvene ljudske knjižnice v l. 1907-1918.

in poduradniki, med njimi tudi sodno osebje. Zaprti so bili pošta, sodišče in finančni uradi, ustavljen je bil železniški promet. Da je dogodek vzbudil v javnosti odmevnost, sklepamo po zasedanju občinskega sveta 28. avgusta. Ta je razpravljal o resoluciji "socialističnega občinskega kluba", naslovljeni na občinske svetnike. Zahtevali so posredovanje pri vladi, da se "izboljša obupni položaj železničarjev in državnih nameščencev in da se prisili s pomočjo socialne zaščitne zakonodaje tuji kapital kakor domači, da ne bo ogrožal delavčevega življenja".²⁷ Resolucijo je podprlo 13 svetnikov od 18 prisotnih.

Po železničarski stavki je bila omenjena enodnevna stavka leta 1923 širše gibanje različnih socialnih struktur. Zahteve stavkajočih so bile načelno postavljene, toda strankarska razcepljenost v delavskih vrstah je zavirala uspešnost boja.

Med največja socialna gibanja v okraju gotovo sodi mezdno gibanje v usnjarski industriji Petovia.

Obrat je zaposloval največ delovne sile, ki je prihajala večinoma s podeželja. Število delovne sile je bilo sicer odvisno od razmer na tržišču; leta 1921 je bilo zaposlenih v tovarni od 183 do 406 delavcev, konec leta le 80 do 120. Delavstvo je bilo izpostavljeno brutalnosti nadrejenih in je prejelo malo nizke mezd. Z akordnim delom so delodajalci iskali dodatne dobičke. V tovarni je zato prihajalo do občasnih socialnih nemirov, zahvaljujoč solidni strokovni organiziranosti delavstva; leta 1921 so ustanovili stavkovni sklad.

Prvi štrajkovni štirinajstnevni val po vojni je bil v tovarni spomladi 1921. Na pogajanja stavkovnega komiteja, ki ga je vodil usnar Matevž Schmidt, je bil ob prisotnosti zastopnika osrednjega odbora usnarjev iz Ljubljane dosežen sporazum o višjih mezdah in ureditvi sanitarij v tovarni.

Naslednje leto je ob ugodnih tržaških razmerah in skrajnem izkoriščanju delavcev delničarjem prineslo veliko dobička. To je bil razlog za novo stavkovno gibanje. "Delavec" je leta 1922 v 17. številki poročal o "mezdnem pogajanju" v čevlarskem oddelku ptujske Petovie.²⁸ Glasilo je opozorilo, da so delavci v ptujski tovarni med najslabše plačanimi v Sloveniji in do so izpostavljeni strahovanju ravnatelja, po rodu češkega Nemca.

Stavka se je najverjetneje pričela 9. avgusta 1922, ker je vodstvo podjetja kršilo kolektivno pogodbo: slabšali so se mezdni in delovni pogoji, de-

lavskih zaupnikov niso upoštevali. Poleg usnarjev so se za stavko odločili še delavci drugih oddelkov, tako da je bilo stavkajočih okrog 350.

Iz časopisnih poročil razberemo, da je gibanje ptujskih usnarjev sprožilo solidarnostne akcije slovenskega delavstva, kar je skušalo vodstvo Petovie preprečiti. Mariborska socialistična Enakost je poročala o "izbornem" držanju stavkajočih in o posredovanju Rudolfa Golouha pri vladi in Okrajnem glavarstvu v Ptuj. "Delavec" je opozarjal, da je potrebno "podpreti sodruge", saj se ti borijo za kruh in svoje pravice.²⁹ Vodstvo Petovie se je medtem obrnilo z okrožnico na podružnice po Sloveniji. Zapisali so, da so v skladu z dogovorom med zastopniki delavcev usnjarske industrije uvedli tudi v Petovii akordno delo, ki je ovrednoteno s 15% poviškom meзде. Toda delavci so odklonili akordno delo in se uprli odpuščanju z dela "brez njihovega dovoljenja". Opozorili so, da je možno pričakovati podporo delavcev iz drugih krajev. Med drugimi je vodstvo tovarne navedlo: "Uprava našega podjetja je odločena izbojevati ta boj do skrajnosti, ker temelji stavka ne samo na socialističnih, marveč še na boljševiskih principih."³⁰

Solidarnost s stavkajočimi v Ptuj je prisilila delodajalce k pogajanju. Delavci so dosegli 15% zvišanje mezd. Akordno delo naj bi se poslej dooločalo sporazumno z delavskimi zaupniki, enak dogovor naj bi veljal pri sprejemanju in odpuščanju delavcev. Odpuščeni delavci so bili znova sprejeti na delo.³¹

Tritedenska stavka usnjarskih delavcev je pritegnila dotlej največje število delavcev. Uspešna je bila zaradi dobre organiziranosti in povezanosti delavcev, čeprav si je vodstvo tovarne ob podpori krajevnih oblasti prizadevalo stavko zlomiti. Toda že dober teden po sklenjenem sporazumu je vodstvo Petovie ne glede na mnenje delavskih zaupnikov začelo množično odpuščati delavce, sklicujoč se na krčenje obratovanja.³²

Sodeč po nadaljnjih dogajanjih, je delavcem zmanjkalo poguma. Upešala je tudi strokovna organiziranost. Strah pred izgubo dela je vodil v oportunistem. Število zaposlenih se je v naslednjih letih krčilo od 80 do 120, od teh je bilo ok. 50 delavk. Primerjalno lahko navedemo, da je urna mezda v Petovii leta 1926 veljala 2 do 8 din in da je v podeželski trgovini leta 1925 veljal npr. sladkor 15 do 17,5 din za kg, da je bilo potrebno za svinjsko mast odšteti 30 do 35 din za kg, za pralno milo 16 do 18 din in za 86 dkg črnega hleba 5,50

²⁷ ZAP, MOP, Zapisniki občinskih sej 1920/23, knjiga št. 99; ARS, fond ACK ZKS, fas. letaki - sindikati, fas. Partija pred vojno 2. Elaborat - izsledki, podatki od A-KO, France Klopčič, Kratek zgodovinski pregled KP v Sloveniji od leta 1921 - leta 1930.

²⁸ Glej op. 1; Delavec 9. 4. 1921 in 1. 7. 1922.

Socialdemokrat Matevž Schmidt med stavkajočimi delavci v Pirichovi usnjarni l. 1911. Po vojni med organizatorji strokovnih delavskih organizacij.

²⁹ Enakost 11. 8. 1922; Delavec 26. 8. 1922.

³⁰ Delavec 2. 9. 1922.

³¹ Glej op. 30.

³² Glej op. 1; Enakost 8. 9. 1922.

din.³³ Delavci so delali v težkih pogojih. Organiziranega mezdne gibanja v tem času več ni bilo. Delodajalci so v kali zadušili kakršnokoli nezadovoljstvo.

Ustavitev proizvodnje v največjem tovarniškem obratu v ptujskem okraju leta 1936, je bil hud udarec za delavstvo. (Vir: Spominski list septembrskih dogodkov, Ptuj 8., 9., 10. september 1933. List hrani oddelk za novejšo zgodovino PMP.)

Ukrepi kraljeve diktature so sicer ustavili socialne nemire, toda posamezne listkovne akcije so opozarjale na politične razmere v okraju in hkrati na težke življenjske pogoje prizadetih družbenih slojev. Na nerazvito ptujsko območje je občutno vplivala svetovna gospodarska kriza. Upad šibke industrijske proizvodnje je spremljala naraščajoča brezposelnost. Kriza je povzročila izreden padec dohodkov ptujskih podjetij, tako da se je mestni občinski svet lotil omejevalnih ukrepov. V proračunskem letu 1933 so se delavske mezde znižale za 10% v tistih podjetjih, kjer je znašal urni zaslužek 5 ali več din (leta 1932 se je mezda na akord gibala v mestni žagi od 4 din na uro do 6,80

din v mestni klavnici). Istočasno bi se morale za 10% znižati plače tudi uslužbencem mestne uprave, na kar se je odzval "Krožek mestnih uslužbencev Ptuj". Ugotovil je, da cene življenjskih potrebščin nenehno rastejo in da bi predvideni omejevalni ukrep Mestne občine spravil uslužbence ob eksistenčni minimum. Mestni uslužbenci so opozorili na varstvo "popolne avtonomije" in na zastojanje prejemkov za mariborskimi občinskimi uslužbenci.³⁴

Mestna občina Ptuj pa ni mogla zakonsko uskladiti prejemkov občinskih nameščencev z državnimi uslužbenci, ker ji finančne zmogljivosti tega niso dovoljevale. Občino so pestili milijonski primanjkljaji, ki jih pa z rednimi dohodki ni mogla pokrivati.³⁵ Obremenjevala jo je tudi velika brezposelnost in le s težavo je odštevala dodatna sredstva ubožnemu skladu; v obdobju gospodarske krize je poraslo število revežev. Leta 1933 se je število brezposelnih v Ptuj in primestni okolici povzpelo na ok. sto, proračunskih sredstev v ta namen pa je bilo na voljo le 25 tisoč din. Tega leta je bilo v mestni občini 57 revežev, ki so prejeli 30 do 150 din mesečne podpore in so imeli brezplačno kurjavo ter delno brezplačno stanovanje v mestnih hišah. Hkrati je mestna občina, zaradi "izrednih narodnostnih prilik", se pravi, zaradi gospodarske moči in politične vplivnosti ptujskega nemštva, namenjala sredstva v dodatne proračunske postavke, npr. za Narodno odbrano, požarno brambo in Narodno strokovno zvezo.³⁶

Ptujska mestna občina je nove finančne vire iskala z dodatnimi dokladi, davščinami, trošarini in taksami. Posledice so se kazale v znatnem porastu življenjskih stroškov. Krizo v okraju so spremljala cenovna neskladja, visoke cene osnovnih živil in stanarin, vstevši še vedno najemniški vinar. Ob splošni draginji je padala realna vrednost delavčeve mezde.³⁷

V "skrajno neugodnem" finančnem stanju se je znašlo kmečko prebivalstvo. V hudi zimi 1928/29 in ob pomanjkanju krme živina ni imela realne cene. Cene mesa in kruha niso bile v skladu z nakupom klavne živine in s ceno moke. Kmet je tržil

³⁴ ZAP, MOP 1933, šk. št. 277, Krožek mestnih uslužbencev 21. 12. 1932 proti znižanju plač; Kraljevska banska uprava II. No 25172 Mestnim načelstvom 9. 12. 1933.

³⁵ V začetku l. 1933 znašal nepokrit dolg MO v Mestni hranilnici od zapadlih obresti 344.445,75 din ter od posojila 2.401.818,40 din.

³⁶ ZAP, MOP 1934, šk. št. 277, dok. št. U 373/15. Leta 1931 je bilo v MOP 3490 (81,9%) Slovencev in 542 (12,7%) Nemcev. Na območju okraja je v Ptuj obratovalo 68,2% industrijskih podjetij, od teh 46,6% v nemški lasti, s pretežno tujimi obrati skupaj 53,3%. Konec tridesetih let je bilo v mestu 60,8% nemških trgovin (Ljubica Šuligoj, Socialna in narodnoobrambna gibanja na ptujskem območju med vojnama, doktorska disertacija, str. 89 in 92).

³⁷ Delavska politika 16. 3. 1935.

³³ Delavska politika 23. 1. 1926; Enotnost 1. 7. 1927; ZAP, Okrajno sodišče Ptuj, šk. št. 226, spis UVI. 678/25, spis UVI. 709/25.

svoje pridelke pod ceno. Potrošnika so bremenile cene na drobno. Ptujski trgovci, peki in mesarji so se okoriščali z visokimi maržami. Od januarja do junija 1929 so se cene moke znižale za ok. 75 par, tako da je bila cena pšenične moke tretje vrste od 3,50 do 3,75 din, cena kruha je ostala nespremenjena; za kg črnega kruha je bilo potrebno odšteti 4,50 din. Po posredovanju sreskega načelnika so se morale cene kruha v ptujskem okolišu znižati za 50 par. Ko pa je leta 1930 "Društvo državnih nameščencev in upokoјencev v Ptuj" zahtevalo znižanje cen mesa in kruha, so občinski organi menili, da te niso visoke. Cena mesa je bila npr. v neskladju z nakupno ceno živine: kg govedine je npr. veljal 16 do 18 din, živa teža krave se je gibala od 3,25 do 6 din za kg.³⁸ Mestni magistrat se je sicer lotil protidraginskih ukrepov že leta 1931 in tudi izvolil aprovizacijski (prehrambeni) odbor, toda cenovna neskladnja so ostala. Družbenogospodarska nasprotja so se poglobljala.

Ptuj leta 1936. (Vir: fototeka Zgodovinski arhiv Ptuj.)

Špekulacije na tržišču so izzvale proteste. "Zveza delavskih žena in deklet" je leta 1933 pod vodstvom socialistke Ane Podlaha opozorila Mestno načelstvo na naraščajočo bedo prebivalstva in ga pozvala, naj pri banski upravi doseže, da se "borznim špekulantom onemogoči neupravičeno izžemanje že itak obubožanega ljudstva".³⁹

Spremenjene politične razmere po diktaturi so ustvarile pogoje za nova socialna gibanja. Njihov močnejši val spremljamo v zadnjih tridesetih letih,

ko je bližajoča se druga svetovna vojna vnesla v gospodarstvo nova neskladja in zato dodatno krizo.

Materialne težave Mestne občine Ptuj so se sicer nadaljevale, saj se je le-ta, še vedno ukvarjala z urejanjem nekdanjih vojnih posojil. V ta namen je bilo najeto novo posojilo, ki je leta 1940 znašalo več kot 2,7 milijona dinarjev. Na krizne razmere pa so opozarjali draginja, pridobivanje tržnega dobička s špekulacijami, brezposelnost in tržno ogoljufani kmet. Mezde so zaostale za rastjo cen, ki so od konca leta 1935 spet naraščale. Samo v zadnjih mesecih omenjenega leta je bilo npr. potrebno odšteti za kg krušne moke 2,50 do 2,75 din (prej 2 do 2,50 din), za sto kg krompirja 75 din (prej 60 din); živa teža prašičev je veljala 6 din za kg (prej 5,50 din), cena svinine na drobno pa je znašala za kg 11 din (prej 10 din).⁴⁰

Kriza je potisnila podeželje na rob preživetja. O tem govore raztreseni letaki, ki so včasih segli tudi na vas. Letaki "s komunistično vsebino" na haloškem območju v januarju 1934 in nato na Ptujskem polju poleti istega leta so npr. opozarjali na "strašno krizo", na vse večje zadolževanje, izterjave davkov, brezposelnost in hkrati pozivali ljudi na protestne shode.⁴¹ Posebnih odmevov na take aktivnosti med podeželskim prebivalstvom ni bilo, saj je bilo le-to za politična dogajanja pretežno nezainteresirano. Slednje potrjuje tudi gibanje kmečke pomoči v ptujski okolici sredi tridesetih let. Raztreseni letaki po živinskih sejnih so pozivali kmete, naj organizirano nastopijo na tržišču in dosežejo višje cene krompirja, čebule in živine, tako da bi imel koristi proizvajalec in ne posrednik. Zaradi neorganiziranosti in prevladujočih političnih dejavnikov na podeželju je bilo gibanje zadušeno.⁴²

Na vinogradniških območjih je gospodarska kriza občutno posegla v življenje ljudi. V letih 1938/39 so oblasti pomagale vinogradnikom iz gospodarskih težav z ustanavljanjem zadrug v Halozah, tako pri Sv. Trojici in pri Sv. Barbari. Organizirani vinogradniki naj bi prišli do zaščitnih sredstev in naj bi ugodneje iztržili svoj vinski pridelek.⁴³ Medtem pa vinogradniki niso ničesar storili za svojo viničarsko delovno silo, torej niso

⁴⁰ ZAP, MOP 1935, št. št. 282, dok. št. 1826/35, dok. št. 46/36; MOP 1940, šk. št. 302, dok. št. U 34/5.

⁴¹ ZAP, Okrajno sodišče Ptuj 1930/41, šk. št. 482, spis Ki V. 105/34; ARS, fond ACK ZKS, fas. Partijski letaki od l. 1919 do l. 1934; glej op. 1, fas. Antikomunistična dejavnost 1919/41, Okrožno sodišče Maribor, spis VII. Kzp 6/34 (prepis).

⁴² Jože Jurančič, Markovci 1930-1936, Učesniki i svedoci I., Beograd 1974, str. 301.

⁴³ ZAP, MOP, Zapisniki občinskih sej 1937/38, javna seja mestnega sveta 15. 9. 1938; dr. Vladimir Bračič, Vinorodne Haloze, Maribor 1967, str. 74; glej op. 25, Jože Rozman, str. 278.

³⁸ ZAP, MOP 1934, šk. št. 277, dok. št. 284/33; šk. št. 271, dok. št. 513; šk. št. 276, dok. št. 1455.

³⁹ ZAP, MOP 1933, šk. št. 277, dok. št. 42/1-1933. O Ani Podlaha je poročalo Okrajno glavarstvo Ptuj, da je "voditeljica ženskega proletarijata v Ptuj in okolici" in da se "druži tudi s komunisti" (ARS, fond ACK ZKS, fas. leto 1930, Okrajna glavarstva mariborske in ljubljanske oblasti - seznami komunistov B/64. II; fas. leto 1940, Gradivo AS - Kraljevska banska uprava oddelek II., Dravska banovina - komunisti).

spoštovali Viničarskega reda in se niso odzvali na zahteve ljutomerskega viničarskega zbora leta 1936 o statutu viničarja kot delavca in njegovem socialnem zavarovanju. Omahljivost in strah viničarjev sta omejevala uspehe boja za viničarske pravice; vinogradnik je ostal viničarjev "gospod". Banska uprava je sicer leta 1939 izdala nov Viničarski red, toda večina vinogradnikov tudi tega ni upoštevala. Vinogradniki so se novim določilom o viničarskih prejemkih in viničarskem skladu izognili z navideznim uvajanjem dinarskega razmerja.⁴⁴ Viničarjev več niso najemali, ampak so oddajali stanovanje v najem. Najemnik (viničar) je poravnal obveznosti do delodajalca z delom v vinogradu po določeni dinarski ceni.

V boju za preživetje se je znašla tudi tista maloštevilna, pretežno podeželska delovna sila, ki ji je uspelo najti delo v skromni industriji. Odvisna od samovolje delodajalcev je zaradi majhnega zaslužka zahajala v oportunistem. Od moči strokovne organizacije je bil odvisen uspeh mezdnih gibanj, ki so v tridesetih letih predvsem zasledovala izvajanje kolektivnih pogodb. Iz boja za uveljavitev delavske zakonodaje povzemamo značilnosti posameznih gibanj.

Sveta Barbara v Haložah (Cirkulane) okoli leta 1900. (PMP, fototeka kulturnozgodovinskega oddelka.)

V tovarni "Petovia" organiziranega meznega gibanja v tridesetih letih ni bilo, zato pa so stekla prizadevanja po uveljavitvi delavske zakonodaje. Ker je tovarna v tem času zašla v veliko krizo, naj bi breme nosili delavci. Vodstvo podjetja je samovoljno urejalo delovni čas in zniževalo mezde. Tako je konec leta 1934 tedenska mezda veljala 286 din, po ponovni oživitvi proizvodnje na začetku leta 1935 pa le 208 din. Leta 1936 so kvalificirani delavci prejeli 4,50 do 9,50 din na uro, nekvalificirani 2,80 do 5 din, delavkam pa so izpla-

čevali urni zaslužek v razponu od 1,40 do 2,50 din. Nadurno delo se v tovarni ni plačevalo, delavce so vrednotili z normalno akordno mezdo. Po zakonu naj bi bil akord 48-ti del povprečnega tedenskega zaslužka, akordna mezda v Petovii pa se je izračunavala na osnovi urne mezde po 5 din z 20% dodatkom. Nepravilnosti je razkrilo Okrajno sodišče v Ptuj, potem ko je vodstvo podjetja odslavilo obratnega zaupnika in aktivnega odbornika Delavskega kulturnega društva "Vzajemnost" Mihaela Hercoga, pri oblasteh označenega za "politično nevarnega".⁴⁵ Ugotovljeno je bilo, da so v tovarni v najhujši krizi 1934/35 obdržali za različna opravila še deset delavcev in jim za 8-urno delo dajali 40 din, medtem ko je Hercog ostal brez dela, ker morata v obratu "vladati mir in red". Šele po posredovanju Delavske zbornice se je Petovia obvezala, da bo Mihaela Hercoga sprejela na delo ob ponovnem obratovanju, toda ne kot delavskega zaupnika.

Reinhardova perutninarska tvrdka je prenašala udarce svetovne gospodarske krize s pomočjo delovne sile, ki jo je odpuščala in skrajno izkoriščala. Leta 1935 se je na stran delavskim pravicam postavila Splošna delavska strokovna zveza (SDSZ), ki jo je vodil usnjar Matevž Schmidt. Zveza je tožila podjetje, ker je odpustilo organizirane delavce in jim ni izplačalo nadur. Oškodovani delavci bi soglašali s kompromisno rešitvijo, tako da bi jih delodajalka Josipina Reinhard za dve leti zaposlila in jim izplačala le 50% nadur. Podjetje pa je bilo pripravljeno izplačati le 20% nadur in zaposliti delavce za eno leto. S tem tudi zastopnika Delavske zbornice nista soglašala in pogajanja niso uspela.⁴⁶ Neuspeh boja lahko pripišemo neenotnosti delavstva, saj so v svojih zahtevah vztrajali le posamezniki. Oportunistem delavcev in samovolja vodstva podjetja sta se pokazala tudi v primeru organiziranosti delavstva v SDSZ leta 1938.

V gradbeništvu je prihajalo do kršitve kolektivne pogodbe o plačilu delavcev, tako da je leta 1938 prišlo na Mestnem poglavarstvu v Ptuj do poravnalne razprave o minimalnih mezdah med zastopniki Združevanja skupnih rokodelskih obratov v Ptuj in Zvezo stavbinskih delavcev Jugoslavije - sekcijo sobočrkoslikarjev, pleskarjev in ličilnih pomočnikov podružnice Ptuj. Po doseženem sporazumu so bili pomočniki razvrščeni v tri razrede, tako da so pomočniki začetniki prejeli 3 din, pomočniki z večletno prakso pa 5,50 din na uro. Pogodba je med drugim predvidevala za pomočnike deseturni delavnik, proste nedelje, praznike in prvi maj. Za delo v oddaljenejših krajih naj bi ob običajni mezdi plačevali še 20 din dnevne

⁴⁵ Glej op. 39, ARS, Mihael Hercog; Glej op. 15, ZAP, šk. št. 355, spis III P 228/35.

⁴⁶ Ljudska pravica 1. 6. 1935.

⁴⁴ Glej op. 43, dr. Vladimir Bračić, str. 155 in Jože Rozman.

doklade ali hrano in prenočišče.⁴⁷

Ne glede na sklenjeno kolektivno pogodbo so se poskusi izrabljanja delovne sile nadaljevali. Nemški podjetnik, gradbenik Viljem Dengg iz Ptuja, je npr. izkoriščal delovno silo pri kanalizacijskih delih v Majšperku. V oktobru leta 1940 je zato prišlo na Sreskem načelstvu v Ptuj, ob prisotnosti zastopnikov Delavske zbornice, zaradi doplačila k dogovorjeni mezdi po kolektivni pogodbi, do poravnalne razprave med delodajalci in Zvezo združenih delavcev. Spor so rešili tako, da se je podjetje obvezalo izplačati delavcem razliko in jih poslej plačevati po 4,25 din na uro. Delavcem na orožnih vajah je bila priznana urna mezda 4 din za prvih šest dni po vpoklicu.⁴⁸ Dogovor je bil za delavce in njihove družine zelo pomemben - še posebej v Majšperku, na obrobju pasivnih haloških krajev.

Gospodarska kriza tudi ni prizanesla mizarski obrti, saj ni bilo dela. Mojstri so se največkrat opirali na vajeniško delovno silo. Mizarski pomočniki so lahko bili zadovoljni, če so sploh dobili hrano in delo, plačano po 10 din na dan. V mestu je veljal 10-urni delavnik, za vajence pa 12-urni. Na podeželju se je poleti delovni čas ravnal po soncu. Pomočniška urna mezda se je glede na delovna leta gibala od 2 do 3,50 din. Pomočnik, ki je dobival hrano pri mojstru, je ob 12-urnem delavniku prejemal 60 do 100 din plačila. Pomočniki niso bili deležni 50% povišanja za nadurno delo in povračila za bolniško odsotnost v prvem tednu.

Za ptujske mizarske pomočnike ugotavljamo, da so bili v primerjavi z drugimi kraji v banovini najnižje ovrednoteni. Pomočniki do treh mesecev po izučitvi so npr. v Ptuj prejemali 2,50 do 2,75 din na uro, drugje 3 do 4 din. Po enem letu do izučitvene dobe je pomočnik v Ptuj dobil 3 do 4,5 din na uro, drugod pa se je urna mezda gibala od 3,50 do 6,50 din. Tedenska mezda pomočnikov mizarske stroke na območju ptujskega Združenja mizarjev in strugarjev se je globalno gibala od 120 do 160 bruto din. Hkrati lahko mezdna izplačila primerjamo z življenjskimi stroški: kg črnega kruha je npr. veljal v Mestni občini Ptuj 3,75 din, kg govedine 12 din, kg sladkorja 16 din in kg masla 25 din. Jeseni leta 1938 je Združenje štelo 67 mojstrskih obratov z 19 registriranimi pomočniki in 31 vajenci s štiriletno učno dobo.⁴⁹ Položaj vajen-

cev je bil še posebej težak. Ti so običajno bili pri mojstru deležni le hrane in stanovanja. Dogovorjenega delovnega časa mojstri niso upoštevali; vajenci so bili izpostavljeni samovolji mojstrov. Za ptujsko okolico je bilo značilno pomanjkljivo šolanje vajencev, zato so se pozneje težje zaposlovali.

Po posredovanju Delavske zbornice v Ljubljani pri Okrajnem načelstvu je bila junija 1938 na Mestnem poglavarstvu v Ptuj sklenjena kolektivna pogodba med Združenjem skupnih rokodelskih obratov ter ptujsko podružnico Zveze lesnih delavcev in sorodnih strok Jugoslavije. Pomočniške mezde naj bi se poslej gibale v prvem letu po izučitvi od 2,50 do 2,75 din na uro, po štirih letih od izučitve pa od 3,50 do 4 din. Toda naraščajoča draginja je vzpodbudila ptujske pomočnike, da so oktobra 1940 znova zahtevali sklenitev nove kolektivne pogodbe. Zaupnik ptujske podružnice pri Zvezi lesnih delavcev in sorodnih strok, mizarski pomočnik Franc Peršon, po rodu primorski Slovenec, je o novih zahtevah obvestil Delavsko zbornico v Ljubljani. Peršon, ki je bil zaposlen pri mizarju Štefanu Matjašecu, aktivnem sindikalistu in komunistu, se je zlasti zavzel za organizirane člane, ki so jih mojstri onemogočali. Odpoved kolektivne pogodbe iz leta 1938 je v oktobru 1940 privedla do poravnalne obravnave na Mestnem poglavarstvu v Ptuj. Ugotovljeno je bilo, da mojstri niso upoštevali niti minimalnih mezd in da jih je večina brez pomočnikov; teh je bilo registriranih v Ptuj 18.

Čeprav so bile zahteve delavcev mizarske stroke jasne, je bil uspeh mezdnega boja skromen. Odslej je veljala urna mezda do treh let pomočniške prakse 4 din, od treh do petih let pa 5 din.⁵⁰

V času, ko se je začela druga svetovna vojna, je velika draginja ogrozila tudi življenjsko raven krojaških delavcev. Ti so lahko s svojimi izdelki konkurirali le najcenejši konfekciji, a življenjske potrebsčine so se dvignile do 40%. Zato od avgusta 1940 spremljamo pozive k organiziranosti v Zvezo oblačilnih delavcev.⁵¹

Gibanje ptujskih krojaških pomočnikov in vajencev septembra 1940 proti izrabljanju mojstrov, ki niso upoštevali kolektivne pogodbe, je bilo v bistvu del "protidraginjske akcije" istega leta. Toda organiziranost krojaških pomočnikov in vajencev v Ptuj je bila zelo slaba, tako da so svoje zahteve do mojstrov postavili šele ob podpori mariborskih delavcev oblačilne stroke.

⁴⁷ Inštitut za novejšo zgodovino, fond JSZ, Delavska zbornica, Kolektivne pogodbe 1938-1940.

⁴⁸ Prav tam, fas. 33/II., reg. št. 2454/1, poravnalna postopanja 1940/41.

⁴⁹ Glej op. 47, fas. II. Kolektivna pogodba za mizarsko stroko 1937/40, dopis Strokovni komisiji v Ljubljani 17. 5. 1938; tam, fas. 33/II. reg. št. 2301/1-40, poravnalno postopanje-krojaški pomočniki Ptuj, poročilo Delavski zbornici, št. 650/9-40; ZAP, MOP, šk. št. 290, dok. št. 3593/37 in šk. št. 293, dok. št. 1433/38; Delavska politika 4. 11. 1935 in 29. 11. 1938; France Kresal, Delavstvo med

gospodarsko krizo na Slovenskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1970/X., 1-2, str. 81.

⁵⁰ Glej op. 49, fas. II. Kolektivna pogodba; glej op. 39, ARS (Matjašec Štefan se druži "z levičarsko opredeljenimi osebami, je sumljiv komunizma, svoječasno je sodeloval pri "Svobodi" in "Vzajemnosti" ...).

Franc Peršon ustreljen v Mariboru 1943. leta.

⁵¹ Delavska politika 13. 8. 1940.

Spor s krojaškimi mojstri je nastal zaradi nizkega vrednotenja pomočniškega dela. Tedenski zaslužek pomočnikov do dveh let prakse je bil pri 60-urnem delu 180 din. Poravnalna razprava na Mestnem poglavarstvu v septembru 1940 je pokazala, da do sklenitve kolektivne pogodbe ne bo prišlo in da so se mojstri glede na prihajajočo sezono pripravljali pogajati le o zvišanju mezd. Po doseženem sporazumu je tedenska mezda zdaj veljala 200 din za pomočnike do dveh let prakse in najmanj 315 din za tiste z večjo delovno dobo.

Ker niso sklenili kolektivne pogodbe, je predsednik ptujskega osrednjega društva delavcev oblačilne stroke Adolf Murko poslal Delavski zbornici v Ljubljani, Združenju poslodajalcev in Mestni občini osnutek kolektivne pogodbe za krojaške obrtnike v Ptuj. ⁵² Zapisal je, da bodo šli v boj z vsemi razpoložljivimi sredstvi, če mojstri ne bodo podpisali pogodbe.

Osnutek kolektivne pogodbe o odnosih delodajalcev in delavcev v obrtniških in industrijskih krojaških delavnicah v ptujskem okraju je predvidel tri mezdne razrede. Krojaški delavci v prvem mezdnem razredu naj bi zaslužili 5,25 din na uro ali tedensko 315 din, v drugem razredu naj bi veljala urna mezda 4,50 din oz. 270 din na teden, v tretjem razredu pa naj bi pomočniki do šest mesecev prakse zaslužili 3,35 din na uro ali tedensko 200 din. Plačevanje nadurnega dela naj bi potekalo po zakonu o zaščiti delavcev. Mezde naj bi se dvigovale vzporedno z naraščujočo draginjo. Delo ob praznikih in nedeljah naj bo le izjemno; 1. maj mora postati "zapovedan praznik". Pri sprejemanju na delo naj bi imeli prednost organizirani člani društva oblačilnih delavcev. Osnutek je predvidel tudi 14-dnevni odpovedni rok.

Kako se je končal spor s krojaškimi mojstri glede kolektivne pogodbe, nimamo poročil. Ob splošni gospodarski krizi in široko zasnovani "protidraginjski akciji" konec leta 1940 lahko sklepamo, da se položaj krojaških pomočnikov in vajencev ni bistveno izboljšal. Zadnja dejanja v gibanju delavcev oblačilne stroke pa nakazujejo smotno zasnovanost gibanja.

"Protidraginjska akcija" v Ptuj kot posledica vse težjih življenjskih razmer sodi med pomembnejša socialna gibanja. Slaba letina leta 1940, predvsem slab donos pšenice, je povzročila dvig življenjskih stroškov za skoraj 100%. Nabavljalna za druga državnih uslužbencev v Ptuj je marca 1941 ugotovila, da je bilo ob pomanjkanju osnovnih živil nujno maksimirati cene in uvesti racionalizirano prodajo (po maksimiranih cenah je kg go-

vedine stal 14 din, kg slanine 20 din). ⁵³

"Protidraginjska akcija", ki so jo sprožili ptujski levičarji je naletela na širšo odmevnost socialno ogroženih slojev - delavcev in nameščencev. Da je akcija imela politično vsebino oz. je bila protirežimsko naravnana, potrjujejo kazenski spisi, med katerimi je tudi letak "protidraginjske akcije".

Sodeč po "Osnutku resolucije" z dne 9. septembra 1940, se je akcija pričela, ko so "delavci in nameščenci ptujskega okraja" predložili oblastem Spomenico, v kateri so zahtevali maksimiranje cen in zaradi draginje zvišanje plač delavcev in nameščencev najmanj za 50%. Poseben poudarek je namenila Spomenica protidraginjskim odborom, ki naj bi jih sestavljali socialno ogroženi sloji, torej delavci, nameščenci in revni kmetje. Spomenica je zahtevala zakonsko ureditev minimalnih plač in mezd, organizacijo javnih del in stalno zaposlitev delavcev in nameščencev, kar pomeni, da podjetniki ne bi smeli omejevat obratovanja.

Letak Krajevnega medstrokovnega odbora (K.M.O.) delavskih organizacij v Ptuj pod naslovom "Sporočilo javnosti o boju proti draginji" in dogodki, ki so sledili, kažejo na to, da so za temi aktivnostmi stali ptujski komunisti. ⁵⁴ 15. decembra 1940 je namreč K.M.O. nameraval pripraviti "protidraginjsko zborovanje" v prostorih Vzajemnosti, ki je bila sicer pri oblasteh, zaradi revolucionarne naravnosti, nenehno pod nadzorom. Odbor je z letakom vabil ljudi, naj se udeležijo omenjenega zbora. Med drugimi lahko preberemo, da je "draginja, kot posledica vojne in slabega gospodarstva predvsem prizadela siromašne sloje ... Eno k drugim se nam je podražilo življenje v enem letu za več ko od 125% ... Delovno ljudstvo ni dolžno in ne bo samo nosilo vseh bremen vojne in slabega gospodarstva". Letak je tudi opozarjal, da so se prejemki ob nenehnem dvigu cen in uvajanju kart dvignili "le na papirju" za 10 do 20% in zato naj se ljudje vzdramijo.

Omenjeni letak je bil povod za kazenski pregon nekaterih sodelavcev gibanja. Pred sodiščem so se znašli Alojz Šuler, tiskarnar iz Budine pri Ptuj, pekovski vajenec in razpečevalec letaka Mihael Vidovič in pobudnik gibanja, trgovski pomočnik Kazimir Koželj-Rogelj, pri oblasteh zaznamovan kot "izrazit komunist, zelo agilen in pretkan". ⁵⁵ Iz sodnih spisov lahko povzamemo, da je

⁵³ ZAP, MO Ormož, ovroj 123/III-2, cene kmetijskih pridelkov.

⁵⁴ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) 1941 Kzp šk. št. 264, spisi zoper Koželj-Rogelj Kazimirja, Šuler Alojza, Vidovič Mihaela.

⁵⁵ Glej op 39, ARS, Koželj - Rogelj Kazimir. Leta 1934 obsojen na celjskem komunističnem procesu in zaprt v Sremski Mitrovici. 1937. leta prišel v Ptuj. Glej op. 15, šk. št. 483, dok. V. Ki 202/40-1, Krivična prijava Kazimir Koželj-Rogelj.

⁵² Muzej narodne osvoboditve Maribor (MNO), fas. 124/III., Anton Lorger, Spomini na delo v sindikalnem gibanju pred vojno v Mariboru; Glej op. 47 in 49, fas. 33/II. Adolf Murko ustreljen 1942. leta v Mariboru.

celotna akcija izšla iz Vzajemnosti, kjer so pozimi tedensko pripravljali diskusijske večere. Na takem večeru, 5. decembra 1940, se je zbralo okoli 20 udeležencev in se dogovorilo o protidraginjskem shodu ter o vsebini letaka, ki ga je predložil Kazimir Koželj. Ker je policija prestregla razpečavanje letaka, natisnjenega v tisoč izvodih brez "označene tiskarne", načrtovanega množičnega protidraginjskega zborovanja K.M.O. ni bilo. Lahko pa ugotovimo, da je K.M.O. v gibanje uspelo povezati strokovne organizacije v Ptuj, med njimi podružnice Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije, Zveze stavbinskih delavcev Jugoslavije, Osrednjega društva oblačilnih delavcev, Zveze lesarskih delavcev, Zveze živinskih delavcev in Zveze privatnih nameščencev.⁵⁶

Pred Okrajnim sodiščem v Ptuj, je obdolženi Kazimir Koželj 2. januarja 1941 poudaril, da strokovne delavske organizacije delujejo legalno in da bi se zato po predhodni 48-urni prijavi lahko izvedel javni shod. Koželj je oporekal, da bi zborovanje nameravalo ščuvati delavstvo proti državni ureditvi in besede v razglasu "v teh kritičnih časih" naj bi se nanašale le na draginjo. Namen shoda naj bi bil opozoriti oblasti na težak materialni položaj delavstva ter doseči pomoč najrevnejšim. Mariborsko Državno tožilstvo je presodilo, da so obdolženci hoteli "povzročiti nerazpoloženje zoper uredbo oblasti", saj je sporni letak izpostavil, da sedijo v protidraginjskih odborih ljudje, ki imajo koristi od draginje, seveda v škodo tistih, ki delajo.⁵⁷

O razsodbi sodišča ni ohranjenih podatkov. Medtem je bil Kazimir Koželj že "predlagan za konfinacijo" in je moral v januarju 1941 na "orožne vaje" v Ivanjico. 31. decembra 1940 je bilo zaradi dramske uprizoritve ob Miklavževem večeru razpuščeno Delavsko kulturno društvo Vzajemnost. Prireditvi so oblasti pripisale "politični pomen", toda zaradi pomanjkljivih dokazov proti nastopajočim (med njimi tudi proti Kazimirju Koželju), je Državno tožilstvo sodišča za zaščito države v Beogradu decembra 1940 ustavilo postopek. Za Kazimirja Koželja je tožilstvo v februarju 1941 sporočilo, da "ni osnov" za njegov kazenski pregon, toda imenovani je bil tedaj že v Medjurečju.

Prav gotovo je bila "protidraginjska akcija" povod za ostrejšje ukrepe oblasti, zato se je po razpustu Vzajemnosti zasledovanje politično "sumljivih" nadaljevalo. Od 14 interniranih v Medjurečju jih je bilo 10 aktivnih članov razpuščenega delavskega društva.⁵⁸

21.70
26.00
1/24
2009
T. L. 100 488/10

Krajevni medstrokovni odbor delavskih organizacij v Ptuj.

Sporočilo javnosti o boju proti draginji.

Draginjo, kot posledica vojne in slabega gospodarstva je predvsem zadela siromašne sloje: delavce, vinčarje, siromašne kmete, male obrtnike, nameščence, uradnike in upokojenke. Njeno breme postaja dan za dnem neznošljive. Nobenih učinkovitih ukrepov ni od nobene strani - izvršitvi akcije del. protidraginjskih odborov v nekaterih krajih.

Nikjer niso bili dohodki delovnega ljudstva zvižani in zjamčeni v razmerju do naraščajoče draginje.

Noben pravi spekulant v Sloveniji še ni bil kaznovan.

Niti se še ni storilo za gladujoče ljudstvo, a draginja raste naprej - dan za dnem: sol se nam je podražila skoro 100 %, bela moka 200 %, koruzna moka 125 %, mast, olje in druge važne življenske potrebščine čez 100 %, Eno k drugim se nam je podražilo življenje v 1 letu za več ko od 125 odstotkov.

Plače in prejemki se nam niso povžili več ko 10-20 %. Pa še to le na papirju. Celi sloji delovnega ljudstva morajo životari z istimi sredstvi, kot pred draginjo...

Na pragu je zima...
Ljudje ostajajo sploh brez zaslužka...
Uvajajo se karte...
Predno pa bodo uvedene karte, bodo oni, ki še imajo, izpraznili zaloge in si doma nakopili vsega, da bomo siromaki s kartami stali pred praznimi trgovinami...

V protidraginjskih odborih sede ljudje, ki imajo v večini slučajev korist od draginje. Kako jo bodo ti pobijali?

Državi bi bilo bolj kakor, kadar koli potrebno zadovoljno ljudstvo.

Delovno ljudstvo mesta in vasi!

Zganim se sami in poskrbimo za uspešno protidraginjsko delo in boj. Zahtevamo, da se z najenergičnejšimi ukrepi in našim sedevanjem:

1. ustavi vsako nadaljnje naraščanje cen,
2. zatve vsaka spekulacija,
3. povišajo in zjamčijo mezde, plače, pokojnine in sploh vsi dohodki delovnega ljudstva tako, da bodo v pravem razmerju z naraslo draginjo,
4. za zimo preskrbi vsem siromašnim slojem zaslužek, podpora in oskrbovanje z življenskimi potrebščinami,
5. priznajo naši protidraginjski odbori, ki si jih bomo sami izvolili.

Delovno ljudstvo ni dolžno in ne ho samo nosilo vseh bremen vojne in slabega gospodarstva. Naj se obremene primerno tudi kapitalisti: bogati in posedujoči državljani, ki so dosedaj imeli od ljudske stiske le profite. Občine, banovina in država imajo dolžnost in morajo uporabiti sredstva, ki jim jih lahko nudi ljudstvo, da take ukrepe izvedejo.

Pridite vsi na protidraginjsko zborovanje, ki ga bodo priredile naše organizacije v Ptuj v nedeljo, dne 15. decembra ob 9. uri dopoldne, da se kupaj pogovorimo o vsem potrebnem.

Pridite vsi, da dokazate, kako se čutite prizadete po draginji.

Pridite, da uveljavite svoje glasove javno.

Zborovanje se vrši **Vzajemnost** K. M. O. Ptuj.

Krajevni medstrokovni odbor delavskih organizacij v Ptuj, je z letakom vabil na "protidraginjsko zborovanje". "Protidraginjska akcija" leta 1940 je izzvala reakcijo oblasti. (Vir: PAM, šk. 264, Spisi Kzp 1941.)

⁵⁶ Glej op. 54, Žandarmerijska stanica Ptuj, št. 3380 Okrajnemu sodišču Ptuj (ad V. Ki 202/40-1), Sresko načelstvo v Ptuj, št. Pov. 1595/2.

⁵⁷ Glej op. 54, Obtožnica Državnega tožilstva Okrožnemu sodišču Maribor, št. Kk 2378/40-2.

⁵⁸ Glej op. 1, fas. Topografija Ptuj - društva (Franc Gabriel); Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867-1968, Ljubljana 1969, str. 143; Mitja Vošnjak, Drobni utrinki velikih let, Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str. 111-112.

Leto	Mezdna gibanja (shodi, protesti)			Protidraginjske akcije	Stavke	Na podeželju
	Industrijski obrati	Obrt, trgovina	Nameščenci			
1919	1	1		2		
1920	1	1			1	
1921		1			1	
1922	1	1			1	
1923	1		1			
1926/28						1 x
1932/33			2			
1934/35						1
1935	2					
1936/38						1 x
1938	2	2				
1939		1				
1940		1		1		
Skupaj	8	8	3	3	3	3

x - viničarsko gibanje

Povzamemo lahko, da je bilo na ptujskem območju med svetovnima vojnama le nekaj socialnih gibanj, predvsem med delavstvom v industrijskih obratih ter med pomočniki v obrtniških dejavnostih in nameščenci. Le-ti so svojo socialno-ekonomsko stisko izražali na protestnih shodih in s protidraginjskimi akcijami, še zlasti po prvi svetovni vojni, na začetku tridesetih let, ko so posledice svetovne gospodarske krize občutno poslabšale življenje ljudi, ter v zadnjih mesecih pred okupacijo 1940/41.

Svetovna gospodarska kriza je še zlasti prizadela podeželje in ob družbeni zaostalosti je vaško življenje teklo v konservativni zaprtosti. Nekaj nemirov je bilo le med viničarji v času uveljavitve Viničarskega reda. Kmečko vprašanje (agrarna reforma, zadolženost, agrarna prenaseljenost, tržne razmere) je ostalo temeljni družbenoekonomski problem v okraju. In ker so manjši industrijski obrati na ptujskem območju lahko zaposlili le nekaj delovne sile, večinoma podeželske, je bila ta pripravljena delati za skromen zaslužek. Oportunizem je bil zato spremljajoč pojav socialnih gibanj. Konec tridesetih let so jasnejši smotri socialnih gibanj dobivali tudi politično vsebino.

VIRI IN LITERATURA

Vire in literaturo podrobneje navajam v opombah. Največ gradiva o obravnavani temi je fragmentarno ohranjenega v posameznih arhivskih fondih. Ugotovitve sem dopolnjevala s publicističnimi viri in temeljno literaturo.

Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), fond Mestne občine (MOP) 1919 (šk. št. 241), 1920 (šk. št. 247), 1921

(šk. št. 250), 1922 (šk. št. 254), 1923 (šk. št. 258), 1924 (šk. št. 261), 1928 (šk. št. 267), 1933 (šk. št. 277), 1934 (šk. št. 277), 1935 (šk. št. 282), 1940 (šk. št. 302); Zapisniki občinskih sej 1920/23, 1937/38; Okrajno sodišče 1930/41, šk. št. 482, 483; Mestna občina Ormož, ovoj 123/III-2.

Pokrajinski muzej Ptuj (PMP), Arhiv zgodovinskega oddelka, fas. Topografija (gospodarske organizacije, društva), fas. Antikomunistična dejavnost.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), spisi Kzp 1941, šk. št. 264.

Muzej narodne osvoboditve Maribor (MNO), fas. 124/III. (spomini).

Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond CK ZKS, Bernotovo gradivo 1920; fas. Letaki-sindikati; fas. Partija pred vojno 2, Elaborat - izsledki, podatki A-KO (F. Klopčič); fas. Partijski letaki od leta 1919 do leta 1934; fas. leto 1930 Okrajna glavarstva mariborske in ljubljanske oblasti - sezname komunistov B/64 II; fas. leto 1940, Kraljevinska banska uprava odd. II., Dravska banovina - komunisti. ARS, Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo, Poverjeništvo za notranje zadeve, Situacijska poročila (Okrajno glavarstvo Ptuj). Inštitut za novejšo zgodovino, fond JSZ, Delavska zbornica, Kolektivne pogodbe 1938-1940, fas. II. Kolektivna pogodba za mizarsko stroko 1937/40, fas. 33/II. Poravnalna postopanja 1940/41 (krojaški pomočniki Ptuj).

Ptujski list 1919-1921, Rdeči prapor 1920, Delavec 1921-1923, Delavske novice 1922, Enakost 1922-1923, Enotnost 1927, Delavska politika 1926, 1935, 1938, 1940, Ljudska pravica 1935, Ptujski tednik 1959.

Dr. Vladimir Bračič, Vinorodne Haloze, Maribor. 1967.

Jože Rozman, Viničarji v boju za nov in pravičen viničarski red, 5. ptujski zbornik, Ptuj 1985.

Jože Jurančič, Markovci 1930/36, Učesnici i svedoci I., Beograd 1974.

Mitja Vošnjak, Drobni utrinki velikih let (1939-1941), Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981.

Janko Kos, Železničarska stavka aprila leta 1920. Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino 1968/XVI.

France Kresal, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1970/X.

Dr. France Kresal, Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v Sloveniji 1921-1925, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924, Ljubljana 1975.

ZUSAMMENFASSUNG

Die sozialen Bewegungen im Raum Ptuj in der Zwischenkriegszeit

Der agrarisch ausgerichtete, schlecht urbanisierte Raum Ptuj (Pettau) mit verstreutem Agrarbesitz und spärlichem Ertrag bot dem großen Überschuss an ländlicher Arbeitskraft keine Erwerbsmöglichkeiten. Auch die spärlichen industriellen Kleinbetriebe (68% davon in Ptuj selbst) boten nur wenige Arbeitsplätze. Die zu gut 70% unqualifizierten Arbeiter waren bereit, jede Arbeit zu jeder Entlohnung zu übernehmen, und waren daher den (überwiegend ausländischen) Arbeitgebern so gut wie ausgeliefert. Daher verwundert es nicht, daß hier die Arbeiter (eigentlich Halbproletarier) im Vergleich zu anderen Gebieten einer besonders starken Ausbeutung preisgegeben waren. Letzteres gilt auch für das Winzerwesen, wo sich in den dreißiger Jahren ein Lohnverhältnis zwischen Winzern und Eigentümern von Weinbergen herausbildete.

Die objektiven Bedingungen im Raum Ptuj, darunter die Folgen des Ersten Weltkrieges (die Lasten der Krieganleihen betrugen im Bezirk Ptuj gut 27 Millionen Kronen), veränderte Marktbedingungen im neuen jugoslawischen Staat, die nicht durchgeführte Bodenreform, Auswirkungen der Weltwirtschaftskrise, schlugen sich in der An-

schauung der Arbeiter und ihrem Mangel an gesellschaftlichem Bewußtsein nieder. Opportunismus unter der Arbeiterschaft war oft eine Begleiterscheinung der sozialen Bewegungen, und aus diesem Grunde kam es nur selten zu einem Lohnkampf mit klar umrissenen Zielsetzungen. Dazu kann der Eisenbahnerstreik im April 1920 gezählt werden, der nach Ansicht der Behörden "staatsfeindliche Ziele" verfolgte, ferner die größte Streikaktion: der dreiwöchige Lohnkampf 1921 im Lederindustrialbetrieb "Petovia" im Jahre 1921, wo die meisten Arbeiter beschäftigt waren, ebenfalls der eintägige Streik der Ptujer Eisenbahner und Angestellten im August 1923.

Angesichts des allgemein sinkenden Lebensstandards, der Teuerung und Not manifestierten sich die sozialen Unruhen nach dem Ersten Weltkrieg, während der Weltwirtschaftskrise und vor dem Zweiten Weltkrieg auch in Form von öffentlichen Volkskundgebungen oder einfach Protestversammlungen von Menschen, die sich in Not befanden (z.B. der Protest des Verbandes der Arbeiterfrauen/Zveza delavskih žena in deklet im Jahre 1933). Zu den sozialen Bewegungen nach dem Ersten Weltkrieg sind auch die Antiteuerungskundgebungen der Ortsorganisation der Jugoslawischen sozial-demokratischen Partei (Jugoslovanska socialno-demokratska stranka) und der Staatsbeamten in Ptuj im Jahre 1919 zu zählen, in den Jahren 1919-1920 der Kampf um die Anerkennung des Kollektivvertrags der Bau-, Holz- und Lebensmittelarbeiter sowie die Bestrebungen der Handelsangestellten nach Abschluß des Kollektivvertrags mit dem Handelsgremium, welches noch immer von den Vertretern des Deutschtum in Ptuj angeführt wurde. Die Winzerbewegung in den Jahren 1920-1921 (das Winzertreffen im Jahre 1920 bei Sveta Trojica in den Haloze - heute Podlehek) und weitere Bestrebungen in den dreißiger Jahren nach der Durchsetzung der Winzerordnung brachten keine Früchte. Die Angst vor dem Verlust der Arbeitsplätze trieb die Winzer in die Passivität.

Die Arbeitgeber beachteten die Rechte der Arbeiter nur wenig. Die Kollektivverträge wurden oft verletzt, etwa in Pirichs Lederfabrik, in Reinhardts Geflügelfarm, in der Bauindustrie, im Tischler- und Schneidergewerbe. Ende der dreißiger Jahre kämpfte man bei wachsender Teuerung um die Durchsetzung der Kollektivverträge, im Jahre 1940 fand die "Antiteuerungsaktion" in Ptuj einen großen Widerhall unter den Arbeitern und Angestellten. Die Behörden verfolgten politisch "Verdächtige". Einzelne Mitarbeiter der genannten Aktion wurden sogar gerichtlich verfolgt.

Die sozialen Bewegungen in der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg wurden von einer regen politischen Aktivität begleitet.

izvirno znanstveno delo

UDK 656.835.91(497.4)"1918/..."

prejeto: 16. 7. 1999

Ljudmila Bezljaj Krevel

prof. zgod. in univ. dipl. etn., kustosinja - muzejska svetovalka, vodja oddelka Muzej Pošte in telekomunikacij
Tehniški muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Parmova 33

Slovenske znamke od razpada Avstro-Ogrske do osamosvojitve Slovenije (ob osemdesetletnici prvih slovenskih znamk)

IZVLEČEK

3. januarja 1919 so izšle prve slovenske znamke oziroma prve znamke, ki jih je izdala slovenska poštna uprava. V veljavi so ostale do novembra 1921. K uradnim slovenskim znamkam prištevamo tudi znamke, ki so jih ob osvoboditvi Prekmurja avgusta 1919 pripravili kar posamezni oficirji z odobritvijo svojih komand ali brez nje. Po koncu druge svetovne vojne je slovenska poštna uprava do srede junija pripravila izdaje lastnih znamk. To so bili pretiski nemških okupacijskih, nemških rednih ter madžarskih rednih znamk in so prve veljavne znamke, ki so imele napis Slovenija. V prometu so bile le do 1. julija 1945, ko so postale v Sloveniji vse do osamosvojitve leta 1991 spet v veljavi samo skupne jugoslovanske znamke. Izjema je ostala še nekaj časa Primorska.

SUMMARY

SLOVENE STAMPS FROM THE DECLINE OF THE AUSTRIA-HUNGARY MONARCHY TO THE INDEPENDENCE OF SLOVENIA

On the 3rd of January 1919 the first Slovene stamps were issued, namely they were the first stamps issued by the Slovene post administration. They were valid until November 1921. Official Slovene stamps are also considered those laid by individual officers - with or without authorisation of their commands - for the occasion of liberation of Prekmurje in August 1919. After World War II the Slovene post administration prepared editions of its own stamps. Those stamps were copied prints of the German occupational, regular stamps, and of Hungarian regular stamps and were the first valid stamps to have the title Slovenia on them. They were in circulation only until the 1st of July 1945, when only common Yugoslav stamps became valid in Slovenia. It remained so until Slovenia became independent in 1991. An exception was for a short period Primorska (The Littoral).

Ključne besede: poštne znamke, slovenske znamke, pretisk znamk, poštna uprava

Prve slovenske znamke

Z uvedbo poštne znamke se je zelo poenostavil način obračunavanja poštne takse za prenos pošt-nih pošiljk. Poleg tega je že prva znamka, ki je bila izdana leta 1840 v Veliki Britaniji, imela določeno propagandno in politično vlogo, saj je bila na njej

upodobljena kraljica Viktorija. Najbolj očitno pa se politično propagandna vloga teh malih, nazob-čanih listkov z natisnjeno podobo in nominalno vrednostjo, ki se lepijo na poštne pošiljke, uvelja-vlja v prelomnih obdobjih zgodovine posameznih držav ali narodov, ko ne pripravljajo izdaje znamk le državne poštne uprave, temveč tudi vlade v iz-

gnanstvu, vojaške uprave, razne odporniške in alternativne skupine ali pa vlade in poštne uprave narodov, ki se šele borijo za samostojnost in vzpostavitev lastne uprave.¹ Žal se tedaj pogosto pojavljajo tudi špekulantske znamke, ki jih iz želje po čimvečjem dobičku v majhnih nakladah izdajajo posamezniki ali skupine za prodajo zgolj v filatelistične namene.

Slovenci smo svoje prve znamke dobili šele ob koncu drugega desetletja 20. stoletja, ko je bilo treba po propadu avstro-ogrske monarhije in ustanovitvi Države SHS rešiti tudi vprašanje znamk v novi državi.² Poverjenik za pošto in brzojav narodnega sveta - vijeća v Zagrebu je bil Cezar Akačić, ki je imel svoj urad na zagrebški glavni pošti in je bil obenem tudi član hrvaškega banskega sveta.³ Na čelu poverjeništvu za promet Narodne vlade SHS v Ljubljani, v katerega je bila vključena tudi pošta, pa je bil dr. Pavel Pestotnik. Ta je že 4. novembra na seji narodne vlade SHS v Ljubljani sprožil vprašanje znamk. Ker je slovenska vlada menila, da novih znamk sami ne bi mogli tiskati, so sklenili, da se bodo o tem dogovorili z narodnim svetom-vijećem v Zagrebu.⁴ Toda že naslednji dan je na popoldanski seji dr. Pestotnik predlagal nove rešitve glede poštne znamke, ki jih je vlada sprejela in sklenila, da naj jih objavijo v prihodnjem uradnem listu.⁵ Pestotnikovi predlogi med gradivom narodne vlade niso ohranjeni, ker pa tudi niso bili objavljeni v uradnem listu, lahko o njih le ugibamo. Pač pa je dnevnik Slovenec 8. novembra 1918 objavil vest, da je narodna vlada SHS v Zagrebu razpisala natečaj za načrte novih poštne znamke. Vlada naj bi želela, da bi bili motivi za te znamke vzeti iz narodnih motivov ali pa naj bi ponazarjali osvoboditev, npr. sužnja, kako trga vezi itd. Načrte naj bi umetniki poslali narodni

vladi v Zagreb.⁶ Ker je bil 28. oktobra na seji narodnega sveta-vijeća v Zagrebu sprejet sklep, da bo do dokončne sestave vlade nove države delovalo predsedstvo narodnega vijeća kot vlada,⁷ ni povsem jasno, ali gre za razpis natečaja hrvaške vlade za hrvaške znamke ali za razpis narodnega vijeća kot vrhovnega organa Države SHS za znamke te nove države. Vsekakor sta poslala svoje predloge za znamke na naslov narodnega sveta - vijeća v Zagrebu dva avtorja iz Slovenije. Eden od njih je bil slikar A. Koželj. Osrednja pisarna narodnega vijeća je pet njegovih skic za znamke posredovala poverjeništvu za pošto in brzojav SHS v Zagrebu.⁸

Predsedstvo narodnega sveta-vijeća je razpravljalo o poštne znamkah na seji 11. novembra 1918. Tedaj je na vprašanje Ivana Hribarja o skupnih znamkah v novi državi odgovoril C. Akačić in povedal, da se je o tem vprašanju že pogovarjal tako z narodnim svetom v Sloveniji kot z organizacijo v Dalmaciji in da je za sedaj je pošta le hrvaško-slavonsko-dalmatinska (!) ter da bodo do konca leta 1918 ostale v veljavi stare, prežigosane znamke. Po končani diskusiji je bil sprejet sklep, da bodo morale nove poštne znamke nositi napis "Pošta SHS".⁹ Že naslednji dan je bil na predlog Akačića na seji hrvaškega banskega sveta sprejet sklep, da naj bi predsedstvo narodnega sveta-vijeća vsaj enkrat tedensko prisostvovalo sejam hrvaške vlade, ker se je menda pogosto dogajalo, da so se v svetu-vijeću in v hrvaški vladi sprejemali različni sklepi. To naj bi se dogodilo tudi v primeru pošte, ko je hrvaška vlada sklenila, da se pošta imenuje "Državna pošta Hrvaške, Slavonije in Dalmacije", a jo je narodni svet-vijeće preimenoval v "Jugoslavenska pošta".¹⁰

Narodni svet-vijeće je 14. novembra 1918 po razpravi o odnosih med narodnimi vladami in narodnim svetom-vijećem v Zagrebu sprejel sklep, da ostanejo v pristojnosti narodnega sveta-vijeća

¹ Namenoma sem citirala razlago besede znamka, kot jo navaja Slovar slovenskega knjižnega jezika, kajti filatelisti uporabljajo za znamke, o katerih bom pisala, tudi dodatne specialne izraze, kot npr. nalepke, zalepke, vinjete, eseji ipd.

² Podrobneje glej v Ljudmila Bezlaž Krevel, Težave, zdrahe in zamere ob izdajah prvih slovenskih znamk, Zbornik 50 let Filatelističnega društva Lovro Košir - Škofja Loka, Škofja Loka 1999, 57-74.

³ Hrvatski državni arhiv Zagreb, Narodno vijeće SHS, fond 124, škatla 1, 2.7.13., zapisnik seje osrednjega odbora Narodnega vijeća z dne 11. novembra 1918 in dopisi med hrvaškim banskim svetom in narodnim svetom-vijećem, ibidem, škatla 2, št. 191.

⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Deželna vlada za Slovenijo, fond 60, Zapisniki sej, fasc. 1, zapisnik seje narodne vlade z dne 4. novembra 1918; Peter Ribnikar, Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo, 1918-1921, I. del, Ljubljana 1998, 70.

⁵ ARS, Deželna vlada za Slovenijo, fond 60, Zapisniki sej, zapisnik seje narode vlade z dne 5. novembra 1918; Ribnikar, n.d., 76.

⁶ Dnevne novice - Za umetnike, Slovenec, 08. 11. 1918, št. 258, 5.

⁷ Hrvatski državni arhiv, Narodno Vijeće SHS, fond 124, škatla 1, 2.7.8.

⁸ Ibidem, škatla 6, št. 878. Spis, s katerim so bile odpisane skice za znamke slovenskega slikarja A. Koželja poverjeništvu za pošto in brzojav SHS v Zagrebu ima datum 13. 11. 1918. Poleg skic za znamke A. Koželja je prispel v pisarno narodnega sveta-vijeća v Zagrebu iz Slovenije še izredno primitiven predlog s povsem neuporabno skico za znamko nove države H. Juretića, ki pa ga niso posredovali naprej in je ostal v arhivu pisarne pod št. 2327.

⁹ Ibidem, škatla 1, 2.7.13.

¹⁰ Ibidem, škatla 2, št. 191. V odgovoru z dne 16. novembra 1918 se narodni svet-vijeće vprašanja pošte ni niti dotaknil, odklonil je le zahtevo, da bi prisostvoval sejam hrvaške vlade, ker so bile kompetence narodnega sveta-vijeća natančno določene in so bile povsem ločene od kompetenc hrvaške vlade.

samo še železnica, vojska, denar in zunanje zadeve. Pošta tedaj ni bila sprejeta kot skupna zadeva.¹¹ Še isti dan je narodna vlada SHS v Ljubljani sprejela in nato 21. novembra 1918 tudi razglasila odredbo o prehodni upravi za Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico ter za Štajersko in Koroško, kolikor sta bili ti deželi del države SHS. V njej so bili z ustanovitvijo Poštne in brzojavnega ravnateljstva za vse slovensko ozemlje v Ljubljani postavljeni tudi temelji slovenske poštne uprave.¹² Slovensko poštno in brzojavno ravnateljstvo je bilo neposredno podrejeno poverjeništvu za promet narodne vlade v Ljubljani, ki je vodstvo tega zaupalo dr. Janku Debelaku.¹³

Kljub taki razdelitvi pristojnosti med narodno vlado in zagrebškim svetom-vijećem 14. novembra 1918, je dnevnik Slovenec 17. novembra prinesel novico, da se v Zagrebu snuje generalno ravnateljstvo za pošto.¹⁴ Dnevnik Slovenski narod pa je 18. novembra naznanil, da hrvaški listi poročajo o skorajšnjem izidu novih poštних znamk za Državo SHS. Načrti zanje naj bi bili že gotovi in znamke naj bi že v nekaj dneh pričeli tiskati. Do njihovega izida pa naj bi se uporabljale dosedanje znamke, samo slika naj bi bila pretiskana s črkami SHS.¹⁵ Nekaj dni kasneje je bil objavljen protest, ker ne bo na znamkah nove države tudi oznake v cirilici, saj "srbskim junakom rabi v pismih cirilica".¹⁶ Vendar pa so bile 29. novembra 1918 dane v promet le hrvaške priložnostne poštne znamke, izdane v Zagrebu v počastitev 29. oktobra - dneva razglasitve samostojnosti. Izdelane so bile po načrtih umetnikov R. Sabljaka in R. Valića, na njih je bil upodobljen suženj, ki je zlomil verige, zgoraj v sredini je bil napis Hrvatska, v desnem in levem kotu pa SHS. Na spodnjem delu znamke je bil grb Hrvatske, Slavonije in Dalmacije.¹⁷

Vsekakor so obstajale težnje, da bi bila poštno-telegrafska direkcija v Zagrebu povišana v generalno direkcijo pošt in telegrafov s tendenco, da bi razširila svojo pristojnost še na območje Slovenije, Vojvodine, Dalmacije in Bosne ter da bi upravljala poštno-telegrafski in telefonski promet prek obstoječih direkcij v Ljubljani, Temišvaru, Sarajevu in Splitu. Po nekaterih trditvah naj bi narodni svet-vijeće že do druge polovice novembra poleg poverjeništvu za pošto in brzojav ustanovil v Zagrebu tudi generalno poštno in brzojavno ravnateljstvo in hrvaško ravnateljstvo pošte in brzojava ter imenoval vodje teh ustanov. Po združitvi s Srbijo in Črno goro naj bi zaradi centralistično organizirane nove države generalno ravnateljstvo že mesec dni po ustanovitvi prenehalo delovati, vendar je bil njegov direktor Pavle Hadži premeščen v Beograd na čelo glavne direkcije kraljevine. Tako naj bi bila do 4. junija 1919 v Beogradu dva generalna direktorja: Hadži in Mijalković. Vzrok za imenovanje dveh generalnih direktorjev naj bi bil v tedanji dualistični koncepciji države v vodstvu poštno-telegrafskega prometa.¹⁸

kasneje s "Kraljestvo S.H.S." pretiskane jubilejne znamke Bosne in Hercegovine iz leta 1910. Primerjaj še kataloge poštних znamk jugoslovanskih dežel, ki jih je izdajalo podjetje za proizvodnjo in promet poštних znamk Jugomarka v Beogradu in so do razpada Jugoslavije 1991 vsebovali pod oznako pokrajinske oz. regionalne izdaje tudi prve hrvaške, slovenske in bosansko-hercegovske znamke, ki so bile izdane po razpadu avstro-ogrske monarhije.

- 18 Nikola Gulan, Pravni status PTT između dva rata (1918-1941), Ptt arhiv, 13, Beograd 1968, 93 in isti, Sindikalne ptt organizacije u Jugoslaviji, Ptt arhiv, 23, Beograd, 1985, 198 /op. 35/ in 205 /op. 99/. Gulan se pri tem sklicuje in povzema članek M. Vujadinovića iz glasila Udruženja PT iz leta 1918 ali 1919. Čeprav ne navaja, kdaj in kje je bil članek izdan, gre najverjetneje za prispevek Milutina Vujadinovića iz februarja 1919 Nade i zebnje, izdan v glasilu ptt uslužbenecv v Državi SHS Pošta, ki je izhajalo v Zagrebu (Pošta, 1919, št. 4, 6-7). Vujadinović v njem omenja prihod generalnega ravnatelja Hadžija iz Zagreba v Beograd in navaja zagrebško ravnateljstvo kot eno od treh dosedanjih generalnih uprav, ki jih bo treba združiti v eno. Iz prispevka veje predvsem strah pred prevlado Beograda. Med gradivom narodnega sveta-vijeća v Zagrebu, narodne vlade v Ljubljani in med gradivom poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani doslej nisem našla potrditve te Gulanove trditve. Žal verjetno ni več ohranjen arhiv poverjeništvu za pošto in brzojav narodnega sveta-vijeća kakor tudi zagrebške poštne direkcije iz tega obdobja, da bi bila možna primerjava. V resnici sta bila poleg ministra za pošto in telegraf E. Lukinića 7. decembra 1918 imenovana za glavna direktorja ministrstva P. Hadži in S. Mijalković (Poštansko-telegrafski vesnik /Pt vesnik/, 1919, št. 1, 1), toda 4. junija 1919 je bil za generalnega direktorja pošt in telegrafov v ministrstvu imenovan samo P. Hadži, dosedanjí generalni direktor pošt in telegrafov Hrvatske in Slavonije /torej ne Države SHS / (Pt vesnik, 1919, št. 6, 7).

11 Ibidem, škatla 1, 2.7.14., zapisnik seje osrednjega odbora narodnega sveta-vijeća v Zagrebu z dne 14. novembra 1918. A. Koželj, katerega skico je dan pred tem narodni svet-vijeće posredoval poverjeništvu za pošto in brzojav SHS v Zagrebu, je postal eden izmed avtorjev hrvaških znamk, ki so bile izdane leta 1919.

12 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi na ozemlju narodne vlade SHS v Ljubljani, Uradni list narodne vlade SHS v Ljubljani (UI NV SHS), I., št. 1.

13 UI NV SHS, I., št. 12. Glej še Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1985, št. 1/2, 49-74; isti, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru 1918, Prispevki za novejšo zgodovino, 1988, št. 1/2, 46-47.

14 Slovenec, 17. novembra 1918, št. 265, 1.

15 Slovenski narod, 18. 11. 1918, št. 272, 3.

16 Za cirilico, Slovenski narod, 21.11. 1918, št. 275, 4.

17 Slovenski narod, 27. 11. 1918, št. 282, 3. Sicer so na Hrvatskem že od 18. novembra do konca decembra 1918 izhajale pomožne izdaje rednih znamk; to so bile z žigom "Hrvatska SHS" pretiskane madžarske znamke. Tudi v Bosni in Hercegovini so od novembra 1918 do novembra 1919 izhajale pomožne izdaje rednih znamk, in sicer z žigom "Država S.H.S. - Bosna in Hercegovina" in

Prve frankovne znamke, ki jih je izdala slovenska poštna uprava v vrednosti za 3, 5, 10, 15, 20, 25, 30 in 40 vinarjev. Na njih je osvobojenec, ki ga obsevajo v ozadju žarki vzhajajočega sonca v trenutku, ko raztrga verige suženjstva. Napis na njih pa je Država SHS in to v latinici in cirilici. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

Vendar je ostala pošta nesporno vse do združitve s Srbijo in Črno goro v kraljevino SHS v pristojnosti posameznih narodnih vlad, kakor je bilo to določeno pri razdelitvi pristojnosti med posameznimi narodnimi vladami in narodnim svetom-vijećem 14. novembra 1918. Zmedo so povzročile najverjetneje le težnje v hrvaški vladi, da bi ta razširila svoje pristojnosti tudi na druga ozemlja v državi.¹⁹

Ena od znamk t.i. "celjske izdaje", ki naj bi izšle kot priložnostne poštne znamke ob prvi obletnici ustanovitve Države SHS, izkupiček pa naj bi šel v sklad za koroški plebiscit, vendar ministrstvo za pošto in telegraf v Beogradu izdaje ni dovolilo. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto D. Habicht.)

¹⁹ Kljub velikim oblastnim pristojnostim, ki jih je imela v Državi SHS narodna vlada v Ljubljani, je bilo pri njej ves čas opaziti strah in odpor do kakršnihkoli centralističnih tendenc Zagreba. Prav pri znamkah bi lahko celo rekli, da je opazna težnja po prvenstvu Ljubljane in na njih ni niti napis Slovenija. Motivi in napisi na znamkah, ki jih je Ivan Vavpotič pripravil po združitvi s Srbijo in Črno goro pa so, kot bomo videli, zelo primerni za znamke skupne države - kraljestva SHS (glej še op. 22).

Po ustanovitvi Države SHS so v Sloveniji vse do izida novih znamk uporabljali kar nepretiskane stare avstrijske znamke. Ker je bilo vprašanje znamk zelo pereče, so se brez razpisa natečaja za osnutke novih znamk odločili, da bodo zaupali njihovo izdelavo slikarju Ivanu Vavpotiču.²⁰ Ta je pozneje zapisal, da je komisija iz množice dosti boljših osnutkov izbrala "baš nesrečno podobico moža, ki je strgal verige - gladek simbolični kič", ki bi mu najraje zatajil očetovstvo.²¹ Prav po tem motivu osvobajajočega se sužnja se je tudi za vse ostale Vavpotičeve znamke uveljavil naziv "verigarji". Motivi na njih so še: žena v srbski narodni noši s tremi sokoli, podoba kralja Petra, mali Merkur kot simbol svobodne pošte, okrasni ornament in angel miru s palmovo vejico, ki se dviga iznad ruševin in lobanj.²² Na načrtih za znamke je bil najprej napis "Jugoslavija", na spremnicah pa "SHS" in "Narodna vlada v Ljubljani", na znamkah je bil namesto Jugoslavije napis "država SHS" v cirilici in latinici, poznejši poskusni tiski so imeli že trivrstični tekst, znamka sama pa je imela napis "kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev", "kraljevina SHS" ter "kraljevstvo SHS" v latinici in cirilici in to samo v dveh vrstah.²³

Vavpotič je moral pri delu zelo hiteti, saj so bile prve, za frankaturo najpotrebnejše znamke na poštah že 3. januarja 1919, kar pomeni, da so bile že decembra 1918 odposlane iz zaloge vrednotnic.²⁴ V Sloveniji tedaj ni bilo niti primernih strojev za tiskanje znamk niti za to delo usposobljenih ljudi, poleg tega je v težkih povojnih razmerah primanjkovalo tudi barv in papirja, zato so bile

²⁰ Visoki poštni uradnik, nekaj časa celo direktor direkcije v Ljubljani, Janko Tavzes je to navedel v spominskem zapisu Zgodovina slovenske poštne znamke, tipkopis dela je v v Muzeju pošte in telekomunikacij Slovenije. Tipkopis je iz prve polovice petdesetih let, ko je ljubljanska poštna direkcija zbirala spominsko gradivo o poštni zgodovini za PTT muzej v Beogradu.

²¹ Ivan Vavpotič, Malo avtokritike, Jutro, 08. 03. 1925, št. 58, 10.

²² O motivih, napisih na znamkah, vrednostih in zaporedju izhajanja Vavpotičevih znamk, ki jih je poštno in brzojavno ravnateljstvo v Ljubljani izdajalo v lastni upravi, glej Službeni list poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani, 1920, št. 18, 87-89; št. 30, 183-184 in št. 46, 275. Primerjaj še Priručnik maraka hrvatskih (jugoslavenskih) zemalja, (urednik Vladimir Fleck), zv. 4 (slovenska izdanja), Zagreb 1945, 45-74.

²³ Ibidem; primerjaj še A(nte) G(aber), Po prevratu, Jutro, 15. 02. 1925, št. 46, 10. Gaber je posebej poudaril, da so imele na spremnicah vtisnjene znamke okrog monograma SHS napis Narodna vlada v Ljubljani, ki naj bi pričal, kdo jo je naročil. V objavljenih seznamih izdanih znamk (glej op. 22) ljubljansko ravnateljstva tega napisa ne omenja. Gaber pa je ob tej trditvi še pripisal "Naj mi hrvatski filatelisti ne zamerijo te konstatacije!", kar daje slutiti, da so hrvaški filatelisti Vavpotičevega verigarja verjetno povezovali z že navedenim razpisom narodne vlade v Zagrebu (glej op. 5), kar tudi zaradi samega napisa in motiva na znamki niti ni tako čudno.

²⁴ Tavzes n.d.

med posameznimi izdajami verigarjev večkrat razlike v barvah, prihajalo je do različnih tipkarskih napak, zlasti pri napisih v cirilici. Tiskali so jih na kar 36 različnih vrstah papirja in v treh tiskarnah ter v dveh tehnikah: v kamenotisku in v knjigotisku. Tudi zobčane in prebodene so bile različno, nekatere so bile celo samo rezane. Kadar je posameznih znamk primanjkovalo, je poštno ravnateljstvo dovolilo rabo portovnih in časopisnih znamk kot nadomestilo za frankovne in obratno. Kot take so bile znamke označene z žigi "FRANKO", "P" oz. "PORTO" ali pa kar enostavno prepisane s črnim ali barvnim svinčnikom ali črnilom. Dostikrat pa je kar sama raba določala vrsto znamke.²⁵ Če je zmanjkalo znamk nižjih vrednosti, so si pomagali tudi tako, da so po diagonali preplovali znamke višjih vrednosti. In če je znamk povsem zmanjkalo, so na pošti na kuverto napisali znamenje, da je pismo frankirano v gotovini, ali pritisnili žig "FRANCO", nato so pismo označili še s podpisom uradnika in označbo plačane vsote.²⁶

Kaže, da se verigarji niso uveljavili le kot znamke Države SHS, temveč so jih uporabljali na ozemlju celotnega kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. To je na Hrvaškem seveda povzročilo negotovanje. Zagrebški list Hrvat je leta 1919 zapisal: "Slovenija, ki ni pred oktobrom 1918 obstajala niti državnopravno niti upravnopravno in ki vsled tega ni mogla imeti nobenih prerogativ, si je v novi ureditvi vključil Pribičevićevi centralistični politiki zasigurala "samoodločbo" ... Za Slovenijo in v Sloveniji odločujejo danes samo Slovenci. Vključ svojih ljubezni za državo SHS - Slovenci vendar le ne dovoljujejo, da bi karkoli odločevalo o Ljubljani brez Ljubljane. Tudi v podrobnostih pazijo na to. Kot primer za to je bilo navedeno tudi "Njihove poštne znamke in vrednotnice niso take, kakor določa odredba ministra za pošto in brzojav glede poštne znamke v Hrvatski, ki so v resnici po svoji zunanosti znamke države SHS, in morda baš zaradi tega niso v porabi niti v Sloveniji niti v Srbiji".²⁷ Na to je glede znamk Slovenski narod pojasnil, da je tako pač zato, ker je napis na slovenskih znamkah v latinici in cirilici "dočim imajo hrvatske marke samo izrazito hrvatsko obiležje, kakor da bi obstajala samo Hrvatska in kakor da bi na svetu vobče ne bilo kraljevine SHS".²⁸

V resnici so imele vse do tedaj izdane hrvaške znamke še napis Hrvatska in vse bosenske Bosna

in Hercegovina.²⁹ Samo na verigarjih je bil samo naziv države. Kljub temu jih v Beogradu uradno niso sprejeli kot znamke Kraljestva SHS. Šele 1. februarja 1921, torej že po izidu prvih skupnih znamk kraljevine, pa je ministrstvo za pošto in brzojav s posebnim odlokom odredilo, da se morejo pošiljke veljavno frankirati le z znakami, ki so bile izdane za dotični del države. Tako se odtlej na področju beograjskega ravnateljstva pošiljke niso smele frankirati z znamkami, ki jih je izdalo ravnateljstvo v Ljubljani, in obratno.³⁰ Ravnateljstvo v Zagrebu je po tem odloku določilo, da se na področju, ki ga pokriva, lahko uporabljajo le ljubljanske in hrvaške znamke ter januarja 1921 izdane prve skupne znamke Kraljevine SHS, ne smejo pa se uporabljati znamke, ki jih je dala v promet beograjska poštna direkcija kakor se tudi slovenske znamke na področju Srbije in Črne gore ne smejo več uporabljati.³¹ Verigarji so v prečanskih krajih ostali v veljavi do novembra 1921, ko so bili vzeti iz prometa.³² Odtlej so bile vse do okupacije Jugoslavije leta 1941 v Sloveniji v veljavi samo skupne, jugoslovanske znamke.³³

K verigarjem prištevajo filatelisti tudi tako imenovane plebiscitarne znamke. V dogovoru s slovensko vlado in z dovoljenjem ministra za pošto in telegraf jih je izdalo ljubljansko poštno ravnateljstvo, dobiček pa je bil namenjen za propagando na Koroškem. Tiskali so jih od 17. do 28. septembra 1920, ljubljansko poštno ravnateljstvo pa jih je šele 29. septembra prevzelo iz tiskarne. Odločili so se za pretisk že obstoječih časopisnih znamk z risbo dečka, ki lete deli časopise, in to v sivi barvi. Ta Vavpotičeva znamka ni preveč uspela niti po risbi, niti po barvi. Poleg tega pa so se odločili menda za najmanj primeren predlog pretiska, ki ga je pripravil slikar Koželj, kjer je ornamentalno uporabil samo zahtevani tekst KGCA (Koroška glasovna cona A), leto plebiscita - 1920 - in številčno vrednost znamke.³⁴ Taka znamka že sama po sebi ni mogla izpolniti svoje propagandne vloge in vseh niti niso utegnili prodati pred plebiscitom. Izkupiček od znamk, ki so bile prodane po plebiscitu, je šel v korist fonda za olajšanje socialne bede.³⁵

²⁹ Šele kasnejši pretiski bosenskih znamk so imeli le napis "Kraljestvo Srba, Hrvata i Slovenaca" (op. Bezljaj Krevel).

³⁰ Službeni list poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani, 1921, št. 6, 28.

³¹ Lavoslav Dill, S.H.S., Filatelista, 1925, 162.

³² Raspis br. 342, Pt vesnik, 1921, št. 21, 364. Primerjaj še Tavzes, n.d.

³³ Verjetno je na svetu zelo malo znamk, o katerih bi bila literatura tako obsežna, kot je o verigarjih. Glej o tem v Bezljaj Krevel, n.d., 62.

³⁴ Priručnik maraka jugoslovanskih zemalja, zv. 7, del 4, Zagreb 1947, 775-787.

³⁵ Gaber, Naše plebiscitarne znamke, Jutro 21. 11. 1925, št. 271, 8; Tavzes, n.d.

²⁵ Gaber, Po prevratu, Jutro, 15. 02. 1925, št. 46, 10.

²⁶ Podrobneje glej v Priručnik maraka jugoslovanskih zemalja, zv. 6 in 7 (slovenska izdanja), 3. in 4. del, Zagreb 1947.

²⁷ Citirano po prevodu v Slovenski narod, 14. 12. 1919, št. 243, 2.

²⁸ Ker smo Jugoslovenci, zato smo dobri državljani, Slovenski narod, 14. 12. 1919, št. 243, 2.

Dva primerka slovenskih plebiscitarnih znamk, ki so izšle tik pred plebiscitom na Koroškem leta 1920. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

Prav gotovo je na svetu zelo malo izdaj znamk, o katerih bi bila literatura tako obsežna kot o verigarjih. Najpomembnejši je gotovo že navedeni Priručnik maraka jugoslavenskih zemalja, ki ga je izdajala hrvaška filatelistična zveza v letih 1945 do 1947, in ima na koncu podan tudi seznam vse dotedaj izdane literature. Seveda pa so verigarje proučevali tudi pozneje, zlasti ob vsaki obletnici njihove izdaje.³⁶

Poleg verigarjev je leta 1919 ljubljansko ravnateljstvo pripravilo še eno izdajo znamk, ki jo filatelisti imenujejo "celjska izdaja". Znamke celjske izdaje so avstrijske znamke iz leta 1916/17, na kateri je ročni pretisk v rdeči, modri in črni barvi z uokvirjenim poševnim trivrstičnim napisom: SHS - SLOVENIJA - 29. X. 1918. Na nekaterih je tudi odtisnjena oznaka nove vrednosti. V desnem kotu okvirja je še majhna okrasna spirala v obliki trikotnika.³⁷

Po razpadu avstro-ogrske monarhije si je večina držav, ki so nastale na njenem nekdanjem ozemlju, v začetku pomagala s pretiski avstrijskih ali madžarskih znamk. Slovenci se takoj po razpadu Avstrije, kot smo videli, niso ogreli za tako rešitev. Kdo bi vedel, kaj je nato leta 1919 botrovalo odločitvi, da so se v času, ko so bili verigarji že v prometu, lotili pretiskavanja starih avstrijskih znamk. Pretiske naj bi opravili spomladi leta 1919 v prostorih ekonomata poštnega ravnateljstva v Ljubljani.³⁸ Izdajo pa naj bi preprečil minister za pošto in brzojav, ki je bil prav tedaj na obisku v Ljubljani.³⁹ Težko je reči, ali je slovensko

poštno ravnateljstvo zgolj iz varčnosti skušalo uporabiti še zaloge avstrijskih znamk ali pa so se za pretisk odločili, ker so si obetali velik dobiček od prodaje. Vsekakor je res, da so se tako na Hrvaškem kot v Bosni in Hercegovini pretiski zelo dobro prodajali. Večina naj bi jih sploh ne prišla v poštni promet, ker so jih filatelisti takoj razgrabili. Rahel namig, da gre morda za politično izdajo, je mogoče zaslediti leta 1936 v dnevniku Jutro v rubriki Filatelija: "Po krivici pa bi šteli med sleparske znamke tiste, ki jih sicer ni izdala redna državna pošta, pa so bile pripravljene za kakšno novo vladno, ki se je borila za oblast, da jo naposled ni dobila. To so razne politične izdaje... Tudi razne prevratne znamke, kakor na primer posebne avstrijske znamke za Tirolsko, razni pretiski za češko pošto, avstrijske znamke s pretiskom "Slovenija" itd., lahko štejemo v to vrsto."⁴⁰ Če bi namreč te znamke tedaj izšle, bi bile to prve znamke z napisom SLOVENIJA.

Kakor koli že, a s to izdajo pretiskov starih avstrijskih znamk se je strinjala tudi slovenska deželna vlada. Konec poletja 1919 je ob diskusiji o tem, kako bi čim uspešneje podpirala propagandno delo na Koroškem in dobila sredstva za to propagando, kot prvo sprejela odločitev, "da se zaprosi ministrstvo pošte, da dovoli prodajo znamk za filatelistične namene pod kontrolo komisije, ki bi se ustanovila od deželne vlade, poverjenišva za finance in poštne uprave, katere dobiček bi bil namenjen za Koroško propagando, zlasti naj bi dovolilo, da se komisiji za ta namen prepusti 6.600 serij z žigom Slovenije z dne 29. oktobra 1918."⁴¹ Iz zapisnika se je bi mogli sklepati, da so znamke tedaj že bile prežigosane z navedenim žigom. Seveda pa je tudi mogoče, da so člani vlade v diskusiji zvedeli, da je v Sloveniji še 6.600 serij starih avstrijskih znamk in so šele nato sprejeli predlog za pretisk z navedenim žigom. V obeh vodilnih dnevnikih, liberalnem in katoliškem, nisem zasledila niti poročila niti komentarja o tej vladni odločitvi. Ne moremo zanikati določene simbolike ideje, da kot propagandne znamke za Koroški plebiscit pretiskajo stare avstrijske znamke z napisom SHS Slovenija in datumom 29. X. 1918.

Izšle naj bi kot priložnostne poštne znamke ob prvi obletnici ustanovitve Države SHS, torej 29. oktobra 1919. Izkupiček od njihove prodaje pa naj bi se uporabil za propagando na Koroškem. Vendar ministrstvo v Beogradu izdaje ni dovolilo.⁴²

³⁶ Glej Bezlaž Krevel, n.d. 62.

³⁷ Filatelisti se glede znamk celjske izdaje strinjajo le v ugotovitvi, da niso bile uporabljene v poštnem prometu, ker poštno ministrstvo v Beogradu izdaje ni dovolilo oz. jo je prepovedalo. Podrobneje glej o tem v Bezlaž Krevel, n.d., 64-67.

³⁸ Tavzes, n.d.; primerjaj še Avgust Jug, Handbuch und Spezialkatalog über die Briefmarkenausgabe 1919/20 von Ljubljana (Slowenien), neobjavljen tipkopis v nemščini iz leta 1950 hrani Muzej pošte in telekomunikacij, kasneje (1954) je Jug svoj tipkopis razširil.

³⁹ Tavzes, n.d. Če je ta podatek v njegovem spominskem zapisu točen, potem je bilo to med 22. in 24. aprilom 1919, ko se je minister Lukinić mudil v Ljubljani (glej

Slovenski narod, 23. 04. 1919, št. 25, 6).

⁴⁰ B.R., O zbiranju znamk, Znamke, ki jih ni v katalogih, Jutro (ponedeljkova izdaja), 23. 11. 1936, št. 47, 4.

⁴¹ ARS, Deželna vlada za Slovenijo, fond 60, fasc. 1, Zapisniki sej, zapisnik seje deželne vlade za Slovenijo z dne 10. septembra 1919.

⁴² Slovenske jubilejske znamke, Balkan, 1919, 287. Podrobneje v Bezlaž Krevel, n.d., 67-68.

Tako so, kot smo videli, izšle znamke, s katerimi naj bi financirali propagando na Koroškem, šele skoraj leto kasneje.

V letu 1919 pa sta bili na ozemlju Slovenije izdani še dve znamki, ena v Beltincih in druga v Dobrovniku. Ob osvoboditvi Prekmurja so posamezni oficirji po bodisi pisni ali kar ustni odobritvi svojih komand v naglici pripravili zelo primitiven pretisk, kar z ročno štampiljko, madžarskih znamk iz let 1915 do 1918. V Beltincih izdane znamke so bile prežigosane z velikimi, okornimi črkami "SHS", v Dobrovniku pa z trovrstičnim napisom "Preko - murje SHS".⁴³ Ljubljansko pošto in brzojavno ravnateljstvo je v začetku opozarjalo poštne urade, da so te znamke, ki so se pojavile v prometu v Prekmurju, neveljavne. Poštni nameščenci so bili dolžni natančno izprašati osebe, ki bi prinesle pošiljke z znamkami, na katerih so čez sliko natisnjene črke "SHS", kje so dobili znamko, o tem sestaviti zapisnik in zadevo naznaniti policiji ali orožništvu, saj ni kaznivo le ponarejanje poštних znamk temveč tudi njihovo razpečevanje.⁴⁴

Kasneje se je glede teh znamk slovensko pošto ravnateljstvo sicer premislilo in jih je priznavalo kot polnopravne vrednotnice ali pa jih je vsaj toleriralo. Ker je bilo tedaj za izdajo poštних znamk potrebno pridobiti dovoljenje ministrstva v Beogradu, je ljubljansko pošto ravnateljstvo to lahko storilo samo z dovoljenjem iz Beograda. Zato so jih tudi vsi po drugi svetovni vojni izdani katalogi znamk uvrščali med uradne izdaje slovenskih znamk.⁴⁵ Tako kot ob verigarjih je tudi pri prekmurskih znamkah prihajalo do sporov med slovenskimi in hrvaškimi filatelisti. Hrvaški filatelisti so jih ali uvrščali med hrvaške znamke, ker naj bi jih izdala hrvaška vojska, ko je osvobodila Prekmurje, ali pa so jim odrekli uradno veljavo, ker naj bi vojaška uprava ne bila pristojna za izdajanje znamk.⁴⁶

Ker je ljubljansko ravnateljstvo v začetku zavračalo prekmurske znamke kot "potvorjene", si jih slovenski zbiralci niso pravočasno nabavili. Toda zaradi svoje redkosti so kmalu postale silno dragocene in nastalo je mnogo falsifikatov. Te je le

težko ločiti od originalov, saj so bili pretiski tudi na pristnih znamkah zelo slabi.⁴⁷

Slovenske znamke od razpada kraljevine Jugoslavije do osamosvojitve Slovenije

Po okupaciji Slovenije leta 1941 so Nemci vpe-ljali redne nemške znamke, Madžari pa redne madžarske znamke. Poleg njih so že v prvem letu okupacije Nemci izdali priložnostne poštne znamke z motivi Triglava, Bleda, Ptuj in Maribora, Madžari pa dve priložnostni znamki iz redne serije s pretiskom "DEL VISSZATÉR".⁴⁸ Italijani so v Ljubljanski pokrajini uvedli kar pretiskane jugoslovanske znamke, kasneje pa poleg njih tudi redne italijanske znamke.⁴⁹

Po nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine so sprva uporabljali kar redne italijanske znamke, pretiskane z napisom "Ljubljanska pokrajina - Provinz Laibach" in kranskim deželnim grbom.⁵⁰ V zadnjem letu vojne pa so izdali še posebne znamke s slovenskimi pokrajinskimi motivi in z napisom "Provinz Laibach - Ljubljanska pokrajina".⁵¹

Kljub temu, da je Demokratična federativna Jugoslavija svoje prve izdala že decembra 1944,⁵² so po koncu vojne izšle v Sloveniji pretiskane nemške okupacijske, nemške redne in madžarske redne znamke. V Ljubljani so bile 7. junija 1945 izdane nemške okupacijske znamke za Ljubljansko pokrajino s pretiskom: Jugoslavija Slovenija Jugoslavija, s peterokrako zvezdo nad Triglavom in datumom 9. 5. 1945. V Mariboru so 15. junija 1945 izšle pretiskane redne nemške znamke s Hitlerjevim profilom in pretiskom: Slovenija Jugoslavija, s peterokrako zvezdo nad Triglavom in datumom 9. 5. 1945. Z enakim pretiskom so nato 22. junija v Murski Soboti izšle redne madžarske znamke. Vsi katalogi poštних znamk in vsa dosedanja literatura o teh provizorijih navaja, da je bil pretisk, ki je bil v knjigotisku, narejen v tiskarni ljubljanske poštne

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ivanuša, n.d., 350; Miroslav Mršol, Pošta u okupiranoj Sloveniji, tipkopis v Muzeju pošte in telekomunikacij Slovenije.

⁴⁹ Poštne znamke dobe drugačen pretisk, Jutro, 1941, 28. 04. 1941, 3; Mršol, Pošta u okupiranoj Sloveniji...; isti, Slovenija in Slovenci pod zbiralevo lupo, Filatelistični zbornik I, Ljubljana 1983, 35 in 49.

⁵⁰ Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralevo lupo..., 49.

⁵¹ Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralevo lupo..., 29-30; Ivanuša, n.d., 350. Motivi na teh znamkah so: Križna jama pri Ložu, Cerkniško jezero, viadukt pri Borovnici, okolica Ljubljane, Novo mesto, Ribnica na Dolenjskem, ljubljanski grad, Kočevje, slap pri Borovnici, Kostanjevica, Turjak, Žužemberk, Krka, Otočec, dolenska hiša in Tabor.

⁵² Prve povojne jugoslovanske znamke so bile nemške okupacijske izdaje znamk za Srbijo, ki so jih pretiskali z napisom Demokratična federativna Jugoslavija, prve znamke z likom maršala Tita pa so izšle v Beogradu že 21. februarja 1945.

⁴³ Gaber, Ob šestletnici prekmurskih znamk, Jutro, 23. 08. 1925, št. 195, 8.

⁴⁴ Uradni list poštne in brzojavnega ravnateljstva za slovensko ozemlje, 1919, št. 22, 128; Slovenski narod, 3. 10. 1919, št. 230, 3.

⁴⁵ Gaber, Ob šestletnici prekmurskih znamk, Jutro, 23. 08. 1925, št. 195, 8; Tavzes, n.d., Andrej Ivanuša, Poštne znamke na ozemlju Slovenije, Pošta na slovenskih tleh, Maribor 1997, 349; Bezlaž Krevel, n.d., 62-63; primerjaj še kataloge poštних znamk jugoslovanskih dežel, ki so izhajali v Beogradu do osamosvojitve Slovenije, in slovenske kataloge poštних znamk. Tako kot o verigarjih je vsa predvojna literatura o prekmurskih znamkah navedena v Priručnik maraka jugoslovanskih zemalja, zv. 7, (slovenska izdanja, četvrti dio), Zagreb 1947, 829-838.

⁴⁶ Gaber, Ob šestletnici prekmurskih znamk...

direkcije. To bi seveda pomenilo, da so iz Maribora in Murske Sobote poslali v Ljubljano na tamkajšnjih poštah zatečene zaloge okupatorjevih znamk. Pretisk je v resnici stilno enak, prilagojen je le različnim formatom osnovnih znamk. Seveda pa je možno, da so znamke pretiskali, vendar po natančnih navodilih ljubljanske direkcije, v različnih tiskarnah v Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti. Avtor osnutkov pretiska pa je bil očitno isti.⁵³ Te znamke so bile v prometu le do 1. julija 1945, ko so postale tudi v Sloveniji veljavne spet samo skupne jugoslovanske znamke.⁵⁴ Izjema je bila še nekaj časa le Primorska.

Pretiski nemških okupacijskih, nemških rednih in rednih madžarskih znamk, ki jih je izdala slovenska poštna uprava v prvi polovici junija 1945. V prometu so bili do 1. julija 1945. So prve veljavne znamke z napisom Slovenija. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

Takoj po osvoboditvi, že v prvi polovici maja 1945, je odsek za zveze pri PNOO za Slovensko Primorje in Trst uporabljal preprosto izdelani znamki za eno in za dve liri, tiskani sta v modri in rdeči barvi na sivkastobelem gumiranem papirju. Na njiju je v krogu narisna rdeča zvezda in v njeni sredini avto, poleg vrednosti v lirah je na njiju še napis Odsek za zveze pri PNOO Trst. Še leta 1946 ju je PNOO uporabljal kot zalepki za svojo službeno oz. za interno pošto in to nalepljeni na zadnji strani ovojnice.⁵⁵

V pričakovanju priključitve Trsta k Sloveniji sta bila, prav tako že maja 1945, v Ljubljani pripravljena osnutka dveh priložnostnih poštih znamk z motivom tržaške katedrale sv. Justa in

dvojezičnim napisom: Trst / Slovensko primorje / Trieste Litorale Sloveno. Ker do priključitve ni prišlo, znamki seveda nista bili izdani.⁵⁶

Oddelek za pošto, telegraf in telefon, ki je bil 4. junija ustanovljen pri odseku za zveze PNOO, je med 5. in 19. junijem izdal nekaj pomožnih znamk, ki so bile namenjene za promet na celotnem območju Trsta in Slovenskega Primorja.⁵⁷ Zanje so uporabili znamke nekdanje RSI (Repubblica sociale italiana), ki so jih pretiskali z datumom 1. 5. 1945, besedilom Trieste Trst, peterokrako zvezdo ter z novimi vrednostmi v lirah, dotedanji italijanski naziv pa so zakrili z debelo črto. Zaradi splošnega pomanjkanja znamk so bile te v uporabi v Trstu in njegovi okolici do porabe vseh zalog, to je nekako do konca julija 1945, torej še po vzpostavitvi zavezniške vojaške uprave v con A.⁵⁸

Tudi v Pulju so, tik pred prihodom anglo-ameriških sil, za področje Istre pretiskali več italijanskih rednih, priložnostnih in letalskih znamk s pretiskom: Istra in popravljen vrednostjo v lirah. Čeprav so se morale ob prihodu zavezniških sil jugoslovanske čete umakniti iz Pulja, so znamke prišle v promet.⁵⁹ Po odredbi PNOO pa so v Kopru 1. julija 1945 štirim vrednostim puljskih pretiskov pretiskali dotiskane vrednosti s štirimi črticami in dotiskali novo vrednost v lirah. Te pretiske so uporabljali predvsem v južnem delu cone B. Za reško provinco so izdali 26. junija 1945 provizorije pretiskanih italijanskih znamk z napisom: Fiume Rijeka, s peterokrako zvezdo nad vzhajajočim soncem in z oznako vrednosti v lirah.⁶⁰

Po razdelitvi Slovenskega Primorja in Istre na dve con je zavezniška vojaška uprava v con A dala najprej v promet kar znamke RSI. V drugi polovici septembra 1945 pa so izšle italijanske znamke s pretiskom AMG-VG (Allied Military Government - venezia Giulia). V con B, ki je bila pod upravo jugoslovanske armade (VUJA), so že 15. avgusta začele izhajati prve redne znamke s krajevnimi motivi Slovenskega Primorja in Istre. Zadnje v con B VUJA izdane znamke so bile 8. februarja 1947 izdane jugoslovanske znamke s črnim pretiskom: Vojna uprava Jugoslovanske armije.

Po ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja, ki je bilo prav tako razdeljeno na dve con, so v

⁵³ Primerjaj Ivanuša, n.d., 351, in Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralčevu lupo..., 35-36.

⁵⁴ Uradni list NVS in SNOS, 04. 07. 1945.

⁵⁵ Podrobneje glej v M. Gombač, Oddelek za pošto, telegraf in telefon pri pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst, Kronika 1986, št. 3, 191-192; primerjaj še Branko Morenčič, Pošte, poštini promet in znamke v Slovenskem Primorju od leta 1945 do 1954 v Veselko Guštin, Branko Morenčič, Poština zgodovina in filatelija na Primorskem, Koper 1997, 48.

⁵⁶ Guštin, Litoralika, n.d., 32; Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralčevu lupo..., 33.

⁵⁷ Anglo-ameriška vojska je 12. junija 1945 prevzela upravo v con A.

⁵⁸ Fran Jurišević, S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre, Koper 1981, 163; Guštin, n.d., 31, in Morenčič, n.d., 49-52.

⁵⁹ V Puljski provinci so bila tudi slovenska mesta Koper, Piran, Izola in Portorož z okolico.

⁶⁰ Pod reško provinco so bili tudi slovenski kraji Knežak, Prem, Materija in Kozina.

coni A STO, ki je bila pod anglo-ameriško vojaško upravo, izhajale znamke s pretiskom AMG-FTT (Allied Military Government - Free Territory of Trieste). V coni B pod jugoslovansko vojaško upravo pa je znamke izdajala okrajna pošta Koper na podlagi odloka poštne inšpektorata, ki ga je predhodno odobril oddelek za promet in zveze pri VUJA. V začetku so v coni B STO uporabljali kar preostale znamke iz prejšnje cone B VUJA. Za cono B STO je izšlo zelo malo na novo natisanih znamk, večinoma so bile izdane le jugoslovanske znamke s pretiskom STT VUJNA (vojaška uprava jugoslovanske narodne armije svobodnega tržaškega teritorija) oz. STT VUJA. Vse znamke, ki so bile izdane za cono B STO, so bile v veljavi do 31. decembra 1954, torej še dva meseca po priključitvi k Jugoslaviji.⁶¹ Poslej so bile seveda tudi v novo priključenih krajih, tako kot že sicer v Sloveniji, vse do njene osamosvojitve v veljavi samo skupne jugoslovanske znamke.

Priložnostna poštna znamka Osamosvojitve Slovenije, ki jo je slovenska pošta uprava pripravljala v največji tajnosti in je izšla na dan osamosvojitve Slovenije 26. junija 1991. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto D. Habicht.)

Slovenska poštna uprava oz. tedanje Sestavljeno PTT podjetje Slovenije je pred osamosvojitvijo Slovenije v največji tajnosti pripravljalo izdajo priložnostne poštne znamke Osamosvojitve Slovenije. Na njej je bil upodobljen vizionarni natečajni osnutek zgradbe slovenskega parlamenta arhitekta Jožeta Plečnika iz leta 1947 kot simbola slovenske samobitnosti, na vrhu napis PTT in Slovenija '91, spodaj pa vrednost, vendar brez oznake vrste valute, ob levi in desni strani sta bila še napisa samostojnost in independence. Znamka je izšla 26. junija 1991, na dan osamosvojitve Slovenije in je bila takoj po predstavitvi dana v poštni promet. Seveda je zvezna poštna uprava v Beogradu nemudoma reagirala in dosegla prepoved

njene uporabe. Njeno uporabo tako v notranjem kot mednarodnem prometu so prepovedali tudi mednarodni opazovalci, ki so bili v obdobju moratorija v Sloveniji. Šele po 8. oktobru 1991 se je znamka spet smela uporabljati v poštnem prometu.

Še o nekaterih neuradnih izdajah slovenskih znamk

Zaradi velike možnosti širjenja propagande, ki jo nudi pisemska znamka, so se razširile poleg uradnih pisemskih znamk tudi najrazličnejše nalepke z agitacijskimi strankarskimi, verskimi in protidržavnimi teksti, ki so jih lepili navadno na zadnjo stran pisma. V Jugoslaviji je bila taka oblika propagande zelo razširjena zlasti v dvajsetih letih tega stoletja.⁶² Večji porast izdajanja neuradnih nalepk pa je v Sloveniji zaznan ponovno šele po osamosvojitvi. Pač pa je bilo po drugi svetovni vojni pripravljenih nekaj privatnih političnih izdaj slovenskih znamk. Brez dvoma je največ pozornosti oblasti v začetku šestdesetih let pritegnila Topliškova izdaja znamk, ki je bila povezana s poskusom oboroženega vdora v Slovenijo, največjo medijsko pozornost pa je vzbudila tri desetletja pozneje privatna izdaja pole znamk Suverenost - Republika Slovenija.

Znamki, ki ju je leta 1961 izdala v Nemčiji ustanovljena Organizacija slovenskih protikomunistov za Evropo. (Hrani Muzej organov za notranje zadeve Slovenije; foto B. Zupančič.)

Na pobudo Društva slovenskih protikomunističnih borcev,⁶³ ki je imelo sedež v Clevelandu, je bila leta 1958 v Nemčiji ustanovljena Organizacija slovenskih protikomunistov za Evropo. V Nemčiji je bil njen zastopnik J. Toplišek, sicer pa je imela organizacija zastopnike tudi v nekaterih drugih evropskih državah. Ta emigrantska organizacija je v začetku šestdesetih let načrtovala, v povezavi s somišljeniki v Sloveniji, obsežno diverzantsko akcijo z vdorom oborožene skupine pod vodstvom

⁶¹ Podrobneje o posameznih izdajah znamk v coni B VUJA in v coni B STO glej v Guštin, Morenčič, Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem, 32, 62-70, 91-92, 95-106.

⁶² Protidržavne vinjete na poštne pošiljkah, Službeni list poštne in brzojavne ravnateljstva v Ljubljani, 1921, št. 56, 312.

⁶³ Društvo se je kasneje preimenovalo v Zvezo slovenskih protikomunističnih borcev.

Topliška v Slovenijo. Toda poskus vdora poleti 1963 ni uspel, Toplišek je bil ujet že ob prehodu meje pri Jesenicah. Poleg orožja, streliva in drugega vojaškega materiala so našli pri njem med različnim propagandnim gradivom tudi znamke. Osnutke zanje je izdelal po predlogu dr. J. Zdešarja kar J. Toplišek sam, tiskali pa so jih leta 1961 v tiskarni Mohorjeve družbe v Celovcu, in sicer v rdeči in zeleni barvi.⁶⁴ Na znamkah v rdeči barvi je zemljevid Slovenije, zmaj in meč, ki prebada rdečo zvezdo. V gornjem levem kotu znamke je še grb, v katerem je polmesec in tri zvezde ter v spodnjem desnem kotu oznaka vrednosti. Znotraj zemljevida je napis Boj komunizmu!, ob levem robu znamke napis pošta in na vrhu napis Slovenija. Znamka je bila natisnjena v 6.000 izvodih. Druga znamka, ki je bila natisnjena v zeleni barvi v 4.000 izvodih, je ponazarjala povezovanje Slovenije z Evropo. Na njej je 20 golobov, zadnji - dvajseti naj bi predstavljal samostojno Slovenijo v evropski skupnosti. Na desnem robu je napis Evropa in oznaka vrednosti, spodaj pa Slovenija.⁶⁵

Ena iz pole pisemskih znamk Suverenost - Republika Slovenija, ki jih je konec novembra 1990 izdal zasebnik Z. Jelinčič. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

V času priprav na osamosvojitve Slovenije je konec novembra 1990 zasebnik Z. Jelinčič iz Ljubljane, tedaj poznan Slovencem predvsem po svojih pripravkih iz zelišč, izdal 1.500 znamk Republike Slovenije.⁶⁶ Tiskali so jih v Italiji, v polah po 52 znamk in z dvema dodatnima znamkama z napisom Suverenost in brez oznake vrednosti. Vrednost osmih različnih znamk s tipično sloven-

sko tematiko pa je bila izražena v neobstoječi valuti kot so vinarji in lipe. Motivi na znamkah so bili: kranjski deželni grb, čebela s panjem, karantanski panter, knežji kamen, lipov list, karantanski klobuk na ščitu, vojvodski stol, Kozlerjev zemljevid iz leta 1864 in na njem zemljevid Slovenije iz leta 1990.

Slovenija tedaj še ni imela samostojne poštne uprave, znamke v Jugoslaviji pa je lahko izdajala le Jugomarka v Beogradu. Zato seveda teh privatnih znamk pošta v Sloveniji nikakor ni mogla sprejeti kot zakonite vrednotnice. Vendar naj bi v prevratnih dneh pred plebiscitom za samostojno Slovenijo na nekaterih poštah poštne uslužbenci bodisi zaradi nepazljivosti ali iz domoljubnega navdušenja s temi neuradnimi znamkami frankirane poštne pošiljke žigosali in jih tudi dostavljali naslovnikom. Seveda je pojav teh znamk v letu pred razpadom Jugoslavije kar precej razburkal slovensko javnost in predvsem filateliste.⁶⁷

VIRI IN LITERATURA

1. Arhiv Republike Slovenije, Deželna vlada za Slovenijo, fond 60.
2. Arhiv Republike Slovenije, Poštna direkcija v Ljubljani, fond 1167 in 1168.
3. Arhiv Slovenske obveščevalno - varnostne agencije, zadeva: Organizacija slovenskih antikomunistov.
4. Arhiv muzeja organov za notranje zadeve, zadeva: Toplišek - znamke.
5. Hrvatski državni arhiv Zagreb, Narodno vijeće SHS, fond 124.
6. Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, leto 1918 in 1919.
7. Uradni list poštne in brzojavne ravnateljstva za slovensko ozemlje, leto 1919.
8. Službeni list poštne in brzojavne ravnateljstva v Ljubljani, leto 1920 in 1921.
9. Poštansko telegrafski vesnik, Beograd, leto 1919, 1920 in 1921.
10. Uradni list NVS in SNOS, leto 1945.
11. Pošta, Glasilo poštanskih, brzojavnih i telefonskih namještenika u državi SHS, Zagreb, leto 1919.
12. Balkan, Zagreb, leto 1919.
13. Slovenec, Ljubljana, leto 1918.
14. Slovenski narod, Ljubljana, leto 1918 in 1919.
15. Jutro, Ljubljana, leto 1925, 1935, 1936 in 1941.

⁶⁴ Leto pred tem je Toplišek izdal v 400 izvodih tudi Spominski blok evropskih znamk - 1960-OSP (OSP je organizacija slovenskih protikomunistov) s protikomunističnimi parolami.

⁶⁵ Znamke in ostali propagandni material hrani delno Arhiv muzeja organov za notranje zadeve, sicer pa je večji del znamk priložen k dokumentaciji o zaslišanju, ki je v arhivu Slovenske obveščevalno-varnostne agencije.

⁶⁶ Pozneje je postal prvak Slovenske nacionalne stranke in poslanec Državnega zbora Republike Slovenije.

⁶⁷ Primerjaj poročila o njih v Dnevnik, 23. 11. 1990, 24. 11. 1990; 28. 11. 1990 in Mladina 03. 01. 1991; Gorazd Suhadolnik, Prve suverene slovenske znamke, Mladina, 11. 12. 1990; Renata Ažman, Slovenec sem, Jana, 12. 12. 1990; Janko Štampfl, Slovenske "skavtske znamke", Adut, 03. 01. 1991, 10-11.

16. Dnevnik, Ljubljana, 23. 11. 1990, 24. 11. 1990 in 28. 11. 1990.
17. Mladina, Ljubljana, 11. 12. 1990 in 03. 01. 1991.
18. Jana, Ljubljana, 12. 12. 1990.
19. Adut, 03.01. 1990.
20. Katalog poštanskih maraka jugoslovenskih zemalja, Beograd (izdaje do leta 1990).
21. Katalogi slovenskih poštних znamk, (izdaje od 1992 do 1998).
22. Priručnik maraka hrvatskih (zv. 4). oz. jugoslavenskih (zv. 5-7) zemalja, slovenska izdanja, 1-4, (uredil V. Fleck), Zagreb 1945-1947.
23. D. Novak, Priručnik maraka jugoslovenskih zemalja, zv. 9, del II., Zagreb 1951.
24. B. Balkovec, Prva slovenska vlada, 1918-1921, Ljubljana 1992.
25. L. Bezljaj Krevel, Težave, zdrahe in zamere ob izdajah prvih slovenskih znamk, Zbornik 50 let filatelističnega društva Lovrenc Košir, Škofja Loka 1999, 57-74.
26. L. Dill, S.H.S., Filatelista, Zagreb 1925, 153-163.
27. M. Gombač, Oddelek za pošto, telegraf in telefon pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst, Kronika, 1986, št. 3, 191-192.
28. N. Gulan, Pravni status PTT između dva rata (1918-1941), Ptt arhiv 13, Beograd 1968, 37-103.
29. N. Gulan, Sindikalne ptt organizacije u Jugoslaviji, Ptt arhiv 23, Beograd 1985, 5-233.
30. V. Guštin, B. Morenčič, Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem, Koper 1997.
31. A. Ivanuša, Poštne znamke na ozemlju Slovenije, Pošta na slovenskih tleh, Maribor 1997, 342-363.
32. A. Jug, Handbuch und Spezialkatalog über die Briefmarkenausgabe 1919/20 von Ljubljana, tipkopis v Tehniškem muzeju Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij.
33. F. Kunej, Pretisk "SHS Slovenija 29. X. 1918", Nova filatelija, Ljubljana 1954, št. 8, 248-249.
34. F. Kunej, Slovenija SHS iz listopada 1918, Filatelija, Zagreb 1967, št. 7/8, 137.
35. F. Jurišević, S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre, Koper 1981.
36. M. Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiraločvo lupo, Filatelistični zbornik I, Ljubljana 1983, 23-55.
37. M. Mršol, Pošta u okupiranoj Sloveniji, tipkopis v Tehniškem muzeju Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij.
38. J. Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1985, št. 1-2, 49-75.
39. J. Perovšek, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru 1918, Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1988, št. 1-2, 41-61.
40. Z. Skok, Ob 75. obletnici izdaj poštних znamk, Filatelistični zbornik VI, Ljubljana 1994, 12-48.
41. J. Tavzes, Zgodovina slovenske poštne znamke, tipkopis v Tehniškem muzeju Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij.
42. M. Vardjan, Celjska izdaja - predhodnica verigarjev?, Filatelistični zbornik IV, Ljubljana 1987, 51-56.
43. M. Vardjan, Kaj verigarji povedo današnjemu filatelistu?, Filatelistični zbornik VI, Ljubljana 1994, 49-68.
44. M. Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor 1986.

ZUSAMMENFASSUNG

Die slowenischen Briefmarken vom Zerfall Österreich-Ungarns bis zur Unabhängigkeit Sloweniens

Nach der Kompetenzentrennung zwischen den einzelnen Nationalregierungen und dem Zagreber Nationalrat am 14. November 1918, nach welcher die Post im Staate der Slowenen, Kroaten und Serben (im weiteren: SHS-Staat) nicht mehr im Kompetenzbereich des gemeinsamen Staates lag, erließ die SHS-Nationalregierung in Ljubljana noch am selben Tag eine Verordnung über die Übergangsverwaltung. In dieser wurden auch die Grundlagen der slowenischen Postverwaltung gelegt. Die Post- und Telegraphendirektion für das slowenische Gebiet in Ljubljana, die dem Ressortbeauftragten für Verkehrswesen bei der slowenischen Nationalregierung unterstellt war, gab am 3. Januar 1919 die ersten Briefmarken mit dem Motiv eines seine Ketten sprengenden Sklaven heraus. Die Zeichnung stammt vom Maler Ivan Vavpotič, und nach diesem ersten Motiv wurden auch die anderen Briefmarken von Vavpotič "verigarji" (Kettensprenger) genannt. Dazu gehörten auch die Briefmarken mit dem Motiv einer Frau in serbischer Nationaltracht mit drei Falken, mit dem Bild König Peters, mit dem Bild des Merkur - als Symbol der freien Post, mit Ornament und Friedensengel mit Palmenzweig, der aus einem Trümmer- und Schädelfeld emporsteigt. Die Briefmarken trugen zunächst die Aufschrift "Država SHS" (SHS-Staat) in lateinischer und kyrillischer

Schrift, die später erschienenen Briefmarken waren mit der Aufschrift "Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev" (Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen) und "Kraljestvo SHS" (Königreich SHS), ebenso in lateinischer und kyrillischer Schrift, versehen. Auf diesen Briefmarken fehlte die Aufschrift 'Slovenija', so wie etwa 'Hrvatska' auf den kroatischen oder 'Bosna i Hercegovina' auf den bosnischen Briefmarken.

Die "verigarji" setzten sich nicht nur auf dem Territorium des ursprünglichen SHS-Staates durch, sondern auch im Briefverkehr auf dem gesamten Territorium des späteren Königreichs SHS, bis ihre Verwendung am ersten Februar 1921 in den Gebieten Serbiens und Montenegro untersagt wurde. Bis zur Mitte November 1921, wo sie endgültig aus dem Briefverkehr gezogen wurden, hatten sie nur in den Gebieten nördlich von Save und Donau Geltung. Von diesem Datum an bis zur Besetzung Sloweniens im Jahre 1941 wurden nur noch die gemeinsamen jugoslawischen Briefmarken benutzt.

Die slowenische Postdirektion bereitete im Jahre 1919 auch eine Sonderbriefmarkenserie vor, die anlässlich des ersten Jahrestags des SHS-Staates am 29. Oktober 1919 herausgegeben werden sollte. Der Verkaufserlös sollte der Propagandaarbeit in Kärnten verwendet werden. Zu diesem Zweck wurden alte österreichische Briefmarken aus den Jahren 1916/17 in Handarbeit überdruckt. Der Überdruck in roter, blauer und schwarzer Farbe trug schräg, dreizeilig und in einem Rahmen, die

Aufschrift SHS - SLOVENIJA - 19.X.1918. Doch die Herausgabe wurde vom Ministerium in Belgrad nicht genehmigt. Die Briefmarken, mit denen die Propaganda in Kärnten finanziert werden sollte, erschienen kurz vor der Volksabstimmung. Dazu verwendete man die bereits bestehenden Zeitungstempelmarken Vavpotičs, die mit ornamental dargestellten Buchstaben KGCA (Koroška glasovna cona A/ Kärntner Abstimmungsgebiet A) überdruckt wurden.

Die ersten Briefmarken mit der Aufschrift 'Slovenija' kamen erst in der ersten Junihälfte 1945 in den slowenischen Briefverkehr. Dabei handelte es sich um überdruckte deutsche Dauermarken, deutsche Besatzungsbriefmarken und ungarische Dauermarken. Sie blieben nur bis zum 1. Juli 1945 im Umlauf, als wieder gesamtjugoslawische Briefmarken eingeführt wurden (eine Ausnahme bildete bis zu seiner Wiedervereinigung mit Slowenien das Küstenland). Sie hatten Gültigkeit bis zu Sloweniens Unabhängigkeit 1991.

Da auch die Briefmarke viele Propagandamöglichkeiten bietet, tauchten neben den offiziellen Briefmarken auch verschiedene Aufkleber mit agitatorischen parteilichen, religiösen und staatsfeindlichen Aufschriften. Eine deutliche Zunahme von solchen Aufklebern ist in den ersten Jahren nach der Vereinigung mit dem Königreich SHS zu verzeichnen, dann nach dem Zweiten Weltkrieg, vor allem in Emigrantenkreisen, und in den Jahren nach der Unabhängigkeitserklärung Sloweniens.

Gradivo

Gospod dr. Trevor R. Shaw je angleški zgodovinar in raziskovalec Krasa. Od leta 1992 je zunanji sodelavec Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SZU. Najbolj znana je njegova knjiga *History of Cave Science* (2. izdaja 1992). V reviji *Acta carsologica* je objavil precej člankov. Njegov študij raziskovanja jam na Krasu zajema opise potovanj po Sloveniji v preteklih stoletjih. Zanimajo ga poti, težave na potovanju, odnos potnikov do domačega prebivalstva, opis pokrajine. V zborniku *Historični seminar II.*, ki ga izdaja Založba ZRC je objavil daljšo razpravo *Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880*.¹ Med temi popotniki so bili tudi "trije angleški gospodje", ki so potovali čez Slovenijo leta 1734. V razpravi, ki je objavljamo v *Kroniki*, je potovanje teh treh gospodov podrobneje predstavljeno. Razveseljivo je, da je dr. T. R. Shawu uspelo identificirati do sedaj neznanega avtorja potopisa. Za slovenskega bralca pa bo prav gotovo tudi zanimivo spoznanje, kako so tuji gospodje sprejemali naše okolje. Nasedli so marsikateri lovski zgodbi; ob poimenovanju krajev je očitno da so imeli nemško ali italijansko govoreče informatorje, ker niso znali slovensko. Dogodilo se je tudi, da so imena krajev malo pomešali in ob tem še globokoumno razpravljali; n.pr. Vernich (Vrhnika) se kar naenkrat spremeni v Franciz (Vranitz, Vrancz, Vranysz, apual Vraniciam, Wrauncz je Borovnica²). Kadar se potopis spušča v obsežnejše opisovanje krajev, običajev, ljudi in živali, je očitno, da pobira iz Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske, in še to površno.

Še nekaj o merah:

1. Nemška milja. V različnih nemških državah 18. stoletja je bila različna. Merila je od 7.363 m do 8.888 m pa do 9.081 m, kolikor je merila v Sach. Altenburgu. Nemška geografska milja pa je bila 7.420 m.
2. Italijanska milja. V različnih italijanskih državah 18. stoletja je bila različna. Merila je od 1.486 m na Siciliji do 2.466 m v Piemontu. V Beneški republiki je merila 1.738 m, v Lombardiji pa 1.784 m.³
3. Liga (ligne) = 3 angleške milje = 4.828 m.⁴
4. Palec = 2,54 cm
5. Funt = 450 gramov
6. Ped = 22,5 cm
7. Unča = 28,35 g

uredništvo Kronike

¹ Trewor R. Shaw, *Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880 v: Historični seminar II.*, Ljubljana 1997, 165-193; podatki o T. R. Shawu prav tam, str. 250.
² Milko Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I.*, Ljubljana 1975, 33; Mlinar Ivan, *Pripombe k tolmačenju nekaterih slovenskih krajevnih imen.* Celjski zbornik 1964. Celje 1964, 251.
³ Meyers *Konservations-Lexikon* 12, Leipzig und Wien 1896, 80.
⁴ Tine Kurent, *Merski sistemi v arhitekturi na Slovenskem; Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 9, Ljubljana 1987, 50.

gradivo

UDK 949.712"1734"
prejeto: 6. 5. 1999

Trevor Shaw

Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU, SI-6230 Postojna, Titov trg 2

John Swinton: Potovanje skozi slovenske dežele leta 1734

IZVLEČEK

Na potovanje po slovenskih deželah, katerega opis je tu ponatisnjen, so se odpravili trije Angleži v marcu leta 1734. Pričujoči opis je le del obširnega poročila z naslovom Potovanja treh angleških gospodov od Benetk do Hamburga ... v letu 1734 (*The Travels of three English Gentlemen from Venice to Hamburg ... in 1734*), ki je bilo prvič natisnjeno v letu 1745-46 iz zdaj na žalost izgubljenega rokopisa. Do zdaj anonimen pisec poročila, član Kraljeve družbe (*The Royal Society*) in Oxfordske univerze, je v tej razpravi identificiran. To je bil John Swinton (1703-1777). Reproducirana sta njegov portret in podpis. Omenjena so tudi ostala njegova potovanja in ocenjen pomen njegovega potopisa iz leta 1734. Pot po slovenskem ozemlju je tri Angleže vodila od Gorice skozi Vipavo, Razdrto, Planino, Ljubljano, Celje in Maribor. Poročilu dajejo posebno vrednost opisi praktičnih vidikov potovanja - jeziki, ki so jih na svoji poti uporabljali (vključno z latinščino), ceste, konji, počivališča, stroški, opisi vzdrževanja kočije. Opisana je tudi barka, ki je plula med Vrhniko in Ljubljano.

SUMMARY

TRAVELS THROUGH THE SLOVENE LANDS IN 1734 BY JOHN SWINTON

The journey through Slovenia reprinted here was made in March 1734 by three Englishmen. It forms part of a longer account "The Travels of three English Gentlemen, from Venice to Hamburg ... 1734", first printed in 1745-46 from a now lost manuscript. The anonymous author, a fellow of the Royal Society and of an Oxford college is here identified for the first time as John Swinton (1703-1777). A portrait and his signature are reproduced. Attention is drawn to his other travels, not hitherto recorded, and the significance of the 1734 journal is assessed. The route in Slovenia was from Gorica, through Vipava, Razdrto, Planina, Ljubljana, Celje and Maribor. The special value of the account is in the practical aspects of travel - languages used (including Latin), roads, horses, inns, costs and even carriage maintenance. Also described here is one of the boats sometimes used for travelling between Vrhnika and Ljubljana.

Ključne besede: evropska potovanja, angleški popotniki, potovanja po Sloveniji

Angleški popotniki, njihova potovanja in potopisi v 18. stoletju

Anonimni popotnik, ki je v tem spisu prvič razkrit kot John Swinton (1703-1777), je v letu 1734 potoval čez slovensko ozemlje z dvema prija-

teljema in spisal pričujoče (prevedeno) poročilo o tem potovanju. Na slovensko ozemlje so vstopili pri Gorici in na svoji poti proti Ljubljani šli skozi Vipavo, Razdrto, Planino in Vrhniko, in naprej skozi Celje in Maribor proti Gradcu.

Potopisi so bili vedno cenjeni zaradi podatkov,

ki jih vsebujejo, in mnenj, ki jih izražajo. Poročilo s poti Edwarda Browna,¹ člana Kraljeve družbe (Fellow of The Royal Society), iz leta 1669 po Avstrijskem cesarstvu, je bilo v svojem času tako popularno, da je bilo prevedeno v francoščino, nemščino in danščino in tako imelo močan vpliv na kasnejše potnike iz vse Evrope. Omenjeno poročilo je za zgodovinarje še vedno pomemben vir. Swintonovemu potovanju časovno bližji so potopisi s potovanj po Slovenskem Simona Clementa² iz leta 1715, Johanna Keyslerja³ iz leta 1730 ter Richarda Pocockeja⁴ in Jeremije Millesa iz leta 1737.

V zadnjih letih je potovanje kot tako deležno naraščajoče pozornosti; še posebej vpliv potovanja na popotnika in s tem na trenutno modo v posamezni deželi,⁵ izbrane poti in sistem cest⁶, njihovo stanje, najemanje konj, iztrošenost prevoznih sredstev, opisi gostišč, stvari, ki veljajo kot zanimive, jezikovni problemi, in mnenja popotnikov o lokalnih prebivalcih.⁷

"The Travels of three English Gentlemen, from Venice to Hamburg, being the Grand Tour of Germany, in the year 1734" (Potovanja treh angleških gospodov od Benetk do Hamburga, kot del velikega popotovanja po nemških deželah v letu 1734)⁸ nam v tem smislu ponuja veliko informacij.

Omenjeni trije gospodje so se odpravili iz Benetk 10. marca (po novem koledarju, po starem pa so šli na pot 27. februarja) in potovali skozi Kranjsko in Štajersko, Gradec, Dunaj, Prago, Dresden, Berlin in Hannover v Hamburg, kjer se je njihovo potovanje končalo. Njihov namen je bil potovati in ne prekinjati poti ter raziskovati krajev, v katere so prispeli ali vanje zašli s svoje začrtane poti. To zanimanje za potovanje zgolj zaradi potovanja se odraža v opisih podrobnosti v zvezi z njihovimi postanki, menjavami konj, težavami itn.

Poročilo s te poti je kar dolgo in podrobno. V prvi izdaji obsega 107 tiskanih strani. Sloveniji je namenjenih prvih 13 strani. Posebej nesrečna okoliščina je, da avtor do sedaj ni bil znan. Ni omenjen niti v potopisu samem in tako ga ni najti v katalogih knjižnic, prav tako ne v referenčni literaturi.

Objavljena verzija iz let 1745-1746 je predstavljena kot "rokopis, še nikoli do zdaj objavljen"; sam rokopis pa kaže, da ni ohranjen. Mogoče bi ga bilo pričakovati med Harleian MSS (Manuscripts) v British Library, kajti podnaslov *The Harleian Miscellany*, v katerem je bil natisnjen, je zbirka redkih, nenavadnih in zanimivih pamfletov in člankov, tako v rokopisu kot v tisku, najdena v knjižnici pokojnega grofa Oxfordskega (Edward Harley). V omenjeni zbirki o rokopisu ni sledu, prav tako ne v ostalih zbirkah British Library, niti v Royal Society, Bodleian Library in Oxfordskih fakultetah.

V Royal Society Journal Book za obdobje 1734 - april 1735 prav tako ni najti omembe obravnavanega potovanja. Sám poročilo s potovanja tudi ne vsebuje osebnih podrobnosti, na primer podatkov o poklicu ali posebnih zanimanjih, ki bi lahko bili v pomoč pri identificiranju avtorja, niti ne nakazuje tesnejših povezav med ljudmi na poti, katerih dokumenti bi se utegnili nanje poimensko nanašati.

Kakorkoli, nekaj izhodišč je danih v uvodnem zapisu, ki predstavlja publikacijo.

Objava rokopisa

Rokopis *The Travels of three English Gentlemen, from Venice to Hamburg ... in the year 1734* je bil natisnjen enajst in dvanajst let kasneje kot *The Harleian Miscellany* v petih samostojnih zvezkih.

Prvi del je bil predstavljen s kratkim uredni-

from Venice to Hamburg, being the grand tour of Germany, in the year 1734, *The Harleian Miscellany* ... 4: 348-359, 385-394, 422-453 (1745); 5: 321-345 (1745); 8: 212-239 (1746) (London, Osborne). Obstojajo vsaj še tri kasnejše izdaje. Veliko tukaj citiranih strani je iz zv. II (1819) str. 218-355 izdaje v 12 zvezkih iz let 1808-1811 (London, Dutton).

¹ E. Brown, *A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, and Friuli ...* (London: Tooke, 1673). Druga angleška izdaja je izšla leta 1685, s ponatisom v letu 1687. Tri izdaje so iz 17. stoletja, francoska je izšla leta 1674, nemška 1686, danska 1696.

² S. Clement, *Of my travails into the Lower Hungary, Slavonia, Croatia, Friuli, Carniola and Styria in the year 1715*. British Library Egerton MS. 2167, ff. 23-26. V prevodu objavljeno v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 16, Maribor, 1920/21: 79-104; in v Z. Levental, *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV. Do početka XIX. veka*, Gornji Milanovac, Dečje novine, 1989, str. 174-184.

³ J. G. Keyser, *Travels through Germany, Bohemia, Hungary, Switzerland, and Lorrain ...* (London, Keith, 1760) zv. 4, str. 121-122, 132-157 (prvič objavljeno kot *Neueste Reise durch Teütschland, Bohmen, Ungarn, die Schweitz, Italien und Lothringen* (Hannover, 1740).

⁴ R. Pococke, *A Description of the East, and some other countries*. Zv. 2, drugi del, str. 257-262 (London, avtor, 1745).

⁵ J. W. Stoye, *English Travellers Abroad 1604-1667*. Their influence in English society and politics (London: Cape, 1952).

⁶ E. Holz, *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju* (Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994).

⁷ T. R. Shaw, "Many languages are understood here ..." foreign travellers in Slovene lands, str. 31-51 v M. John in O. Luthar (ured.) *Un-Verständnis der Kulturen, Multikulturalismus in Mitteleuropa in historischer Perspektive* (Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Hermagoras, Mohorjeva, 1997). Prav tako T.R Shaw, Tuji popotniki na Slovenskem 1669-1880, str. 165-193 v O. Luthar in V. Likar (ured.), *Historični seminar II* (Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1997).

⁸ (J. Swinton), *The Travels of three English Gentlemen,*

škim odstavkom, ki vsebuje pomembno informacijo o piscu:

Gospod, ki je spisal sledeče poročilo, je zanimiva oseba. Ko je prvič šel v tujino, prav tako za časa bivanja v tujih deželah, je bil član Royal Society (Kraljeve družbe) in Univerze v Oxfordu.⁹

Zadnji del poročila je izšel s precejšnjo zamudo, ki jo pojasnjuje še vedno anonimni avtor v tiskanem pismu iz Oxforda z datumom 5. decembra 1745:

*Ker sem bil zaradi nujnih opravkov primoran preživeti večino poletja v vasi, več kot sto milj oddaljeni od Oxforda, kjer so že mnogo let depolarirane moje knjige in moji papirji, mi je bilo popolnoma nemogoče pred začetkom septembra pripraviti za tisk naslednje sekcije. Zdelo se mi je prav sporočiti vam in javnosti razloge zakaj zadnji zvezek ne more ugledati luči prej. Upam, da so razlogi tehtni, da vas bodo zadovoljili in prepričali gospoda Osborna, da ne obstojajo zli nameni zadrževati izid le-tega.*¹⁰

Te izjave nudijo dovolj podatkov za identifikacijo avtorja. Gospod Osborne, na katerega se obrača avtor, je bil knjigarnar in izdajatelj *The Harleian Miscellany*. Njegovo pismo, citirano v naslednji sekciji, samo potrjuje identifikacijo.

Pomembno je tudi, da je na imenskem seznamu naročnikov na *The Harleian Miscellany* tudi "The Rev. Mr. Swinton".¹¹

Identifikacija avtorja

Znano je torej, da je bil avtor v letu 1734 in konec leta 1745 član Kraljeve družbe in Univerze v Oxfordu. Poleti leta 1745 je bil "preko sto milj od Oxforda", kjer je imel shranjene svoje knjige in razne dokumente, in šele v začetku septembra se je vrnil v Oxford. Iz teksta je razbrati, da je bil leta 1733 v Rimu in je potem februarja 1734 prispel v Benetke, od koder se je marca začelo potovanje.

Proces identifikacije lahko začnemo z eliminacijo. Od 278 angleških članov Kraljeve družbe v letu 1734 jih je leta 1746 na seznamu članov še 153. Od teh jih je samo 53 z diplomom Oxfordske univerze. Od teh 53 jih lahko izločimo še nekaj, ki so bili leta 1734 zaposleni s čim drugim, in ki v letu 1745 niso živeli v Oxfordu.

Na koncu je ostala le peščica imen. Nato je bilo treba iskati dokaze v biografijah.

Iz Dictionary of National Biography razberemo, da je bil John Swinton (1703-1777) član Kraljeve družbe in diplomant Wadham Collegea v Oxfordu:

Ne dolgo po juniju 1729 je sprejel mesto duhovnika v "Angleški tovarni" pri Livornu. Ker mu ni ustrezalo podnebje, je leta 1733 odšel v Firence, od koder se je, po obisku Benetk, Dunaja in Bratislave, vrnil v Anglijo. Nastanil se je v Oxfordu, kjer je bil do leta 1743, ko je bil 11. oktobra imenovan za kanonika v St. Asaph. Takrat je tudi opustil članstvo v Royal Society. V letu 1746 se je preselil v Christ Church.¹²

"Angleška tovarna" ("English Factory") blizu Livorna je bil kraj, kjer so angleški trgovci sklepali svoje posle. Neobjavljeni dnevnik¹³ in drugi dokumenti,¹⁴ hranjeni v Oxfordu, opisani bodo kasneje, kažejo, da Swinton pred letom 1732 ni bil v Livornu. Leta 1733 se je že pripravljaj na vrnitev v Anglijo - čez Benetke in Dunaj. Res je šel v St. Asaph, dobrih sto milj od Oxforda, leta 1743, toda do jeseni 1745 je bil nazaj v Oxfordu.

Vse naštetu se dobro sklada s tistim, kar vemo o anonimnem avtorju. Toda to še vedno ni dokaz, da je bil pisec Swinton. Prav tako je lahko bil eden od ostalih dveh "angleških gospodov".

Kot že omenjeno, potopis, razen datuma in poti, ne vsebuje podatkov, ki bi potrdili identiteto. Avtor je očitno govoril latinsko, nemško in italijansko, toda to se je od mnogih Oxfordskih popotnikov tudi pričakovalo. Njegovo pisanje izraža zanimanje za natančno beleženje dogodkov na poti. Tako beremo: "Plačali smo osem grošev (grosse), da so nas z voli povlekli navkreber" - med Mariborom in Gradcem¹⁵ in, na Kranjskem: "Kolesa poštnih kočij so namastili tukaj."¹⁶ Kot bomo videli, sta legi Leipziga¹⁷ in kraja Celle v severni Nemčiji¹⁸ v smislu zemljepisne širine in dolžine opisani zelo natančno, prav tako smeri in oddaljenosti bližnjih krajev.

Če bi našli še en potopis, katerega avtor bi bil Swinton, in bi bil napisan v podobnem stilu in s takim zanimanjem za nepomembne podrobnosti, bi to še bolj potrdilo Swintona kot avtorja. Tak tekst se je našel. Rokopisni dnevnik, hranjen v Wadham College Library, ki večinoma opisuje potovanje po morju v Italijo v letih 1730 in 1731, vsebuje fraze kot: "Otok Gorgona leži dve milj severovzhodno med Korziko in Italijo." Na morju ni

¹² *The Dictionary of National Biography*, informacije o Swintonovi vrnitvi iz Italije povzete po A. Chalmers, *The General Biographical Dictionary*, zv. 29: 70-74 (London, Nichols etc., 1816).

¹³ J. Swinton, rokopisni dnevnik, ki se v večini nanaša na potovanje po Mediteranu leta 1730-1731, Wadham College Library MSS. AII. 5 in AII. 6 (Oxford).

¹⁴ J. Swinton, Rokopisni Zapisi stroškov s potovanja v Francijo ali Italijo leta 1732, Bodleian Library MS. Eng. Misc. b. 4, fol. 14-15.

¹⁵ *The Harleian Miscellany* II: 237 (1810).

¹⁶ *The Harleian Miscellany* II: 225 (1810).

¹⁷ *The Harleian Miscellany* II: 326 (1810).

¹⁸ *The Harleian Miscellany* II: 347-348 (1810).

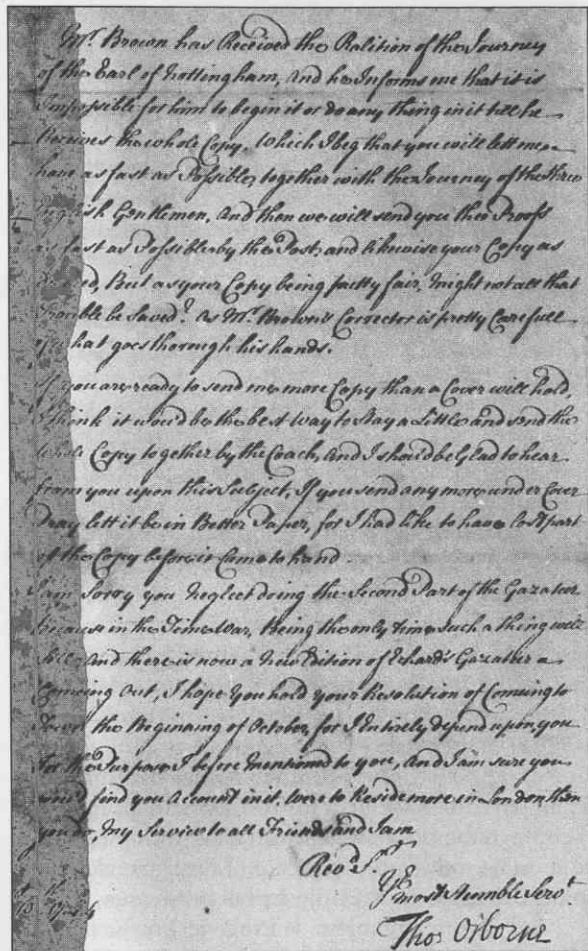
⁹ *The Harleian Miscellany* 4: 348 (1745) in II: 218 (1810).

¹⁰ *The Harleian Miscellany* 8: 212-213 (1746) in II: 318 (1810).

¹¹ *The Harleian Miscellany* I: viii (1744).

bilo nobenih koles za mazanje, zato je svojo lju-bezen do detajlov zadovoljil z nizanem navigacijskih podatkov.

Vse naštetu še vedno ni dovolj trden dokaz, da je potopis iz leta 1734 res napisal Swinton. Dokaz najdemo v pismu, hranjenem v Bodleian Library¹⁹, ki mu ga je 13. septembra leta 1744 pisal Thomas Osborne, izdajatelj The Harleian Miscellany. V njem sprašuje Swintona po še enem rokopisu, "skupaj z The Journey of the three English Gentlemen ..."

Del pisma, ki ga je 13. septembra 1744 Thomas Osborne napisal Johnu Swintonu, izdajatelju The Harleian Miscellany, in se nanaša na rokopis The Journey of the three English Gentlemen. Reproducirano - z dovoljenjem - iz rokopisa Auct. V. 2 infra. 2.22* fol. 13r, hranjenega v Bodleian Library Univerze v Oxfordu.

Swintonovo življenje

O večini Swintonovega življenja tu ne bom pisal, čeprav je dobro dokumentirano. Rodil se je leta 1703. V letu 1719 se je vpisal na Wadham College v Oxfordu, leta 1723 diplomiral in v letu 1726 postal magister. Skoraj vse življenje je preživel v Oxfordu, na Wadham College do 1743; potem na Christ Church College od leta 1745 do svoje smrti leta 1777.

Potrebno je razložiti posebnosti, značilne za Oxfordsko in še nekatere stare univerze. Univerza v Oxfordu je bila ustanovljena v 12. stoletju. Zanimiv je akademski (kolegijski) sistem, ki obstoja še danes, v katerem so bili študentje in večina osebja imenovani na posamezne fakultete znotraj Univerze. Večino poučevanja so opravljali predavatelji znotraj fakultet individualno ali v majhnih skupinah. Obstajala so tudi univerzitetna predavanja. Primernim diplomantom so podelili štipendije - v Swintonovem času²⁰ je bilo takih v Wadhamu 15. Izbranci so morali biti neporočeni duhovniki anglikanske cerkve. Swinton je bil član Wadham Collegea od 1729 do 1743. Pogoji, da so člani morali biti duhovniki, je povzročil, da je bilo precej diplomantov posvečenih v duhovniški poklic ne glede na to ali so prvotno hoteli biti znanstveniki ali duhovniki. Pogosto so bili oboje, na primer slavniti geolog William Buckland (1784-1856). S takim načinom so ohranjali tradicionalne predmetnike klasike in teologije.

Swinton, kot že omenjeno, je imel nekaj cerkvenih dolžnosti, vključno s tisto kaplana v "Angleški tovarni" pri Livornu v letu 1730, kar je leta 1734 vodilo k njegovi vrnitvi preko Evrope domov.

Član Royal Society je postal 16. oktobra leta 1729.²¹ Člani te družbe, ustanovljene leta 1660, njen član je leta 1687 postal tudi Valvasor, so bili ugledni in vplivni ljudje. V prvih sto letih njenega obstoja poklic znanstvenik še ni bil uveljavljen, tako da ne moremo govoriti o znanstvenih dosežkih v današnjem smislu. Člani so bili ljudje s širokim zanimanjem za znanstvene zadeve, fizikalne, naravoslovne in medicinske, kratka, ljudje raziskovalnega in radovednega uma. Že do konca 17. stoletja pa so posamezniki, ki jih je znanost aktivno zanimala, postali formalni člani ustanov.²² Tako so popotniki kot Brown, Keysler, Pocoche, Milles in drugi, postali člani Royal Society. Čeprav

²⁰ D. Defoe, *A tour through England and Wales*, zv. 2, str. 24 (London, Dent, 1928).

²¹ Royal Society Journal Book Copy, zv. 13 za 1726-1731. Str. 358. Izvolitev ni bila 16. oktobra 1728 kot je navedeno v *The Dictionary of National Biography*, niti junija leta 1730 kot navaja Chalmers, zv. 29, str. 71.

²² D. Goodman in C.A. Russell (ured.), *The Rise of Scientific Europe 1500-1800*, str. 227 (Sevenoaks, Hodder & Stoughton, 1991).

¹⁹ Bodleian Library. MS. Auct. V.2 infra. 2.22* fol. 13r.

je bil Swinton morda manj znan od ostalih članov, pa ga je prav tako preveval raziskovalni duh.

V letu 1767 je bil imenovan za čuvaja Univerzitetnih arhivov. Takrat je veliko pisal o zgodovini in antikvitetah, predvsem kovancih. Precej njegovih razprav je bilo v letih od 1756 do 1772 objavljenih v *Philosophical Transactions*, ki jih je izdajala The Royal Society. Njegov edini znan portret hranijo v Oxfordu; reprodukcijo podpisa kaže sl. 3.

John Swinton (1703-1777). Reproducirano - z dovoljenjem - iz rokopisa Top. Oxon. C. 19 fol. 70, hranjenega v Bodleian Library Univerze v Oxfordu.

*Your most obedient humble serv.
John Swinton.*
*Christ Church, Oxon.
June 30th 1766.*

Podpis Johna Swintona v pismu z datumom 30. junij 1766 (Royal Society. L&P. IV. 354). Reproducirano z dovoljenjem predsednika in sveta Royal Society.

Biografi so ga včasih zamenjali s še enim Johnom Swintonom, nekaj let starejšim, ki je prav tako bil v Wadhamu, kjer je magistriral leta 1720.²³

²³ Moža enakega imena in priimka zamenjujejo v obeh serijah Fosterjevih *Alumni Oxonienses*. V *Alumni Oxonienses ... 1500-1714*, zgodnje serije zv. 4. Str. 1448 (1891) se večina življenjske poti Johna Swintona 1703-1777 pri-

Njegova potovanja so tisto, kar doslej še ni bilo zabeleženo. Znana so tale tri:

september 1730 - avgust 1731: London, Gibraltar, Korzika, Livorno, Firence, Pisa, ob obali mimo Monaka, Nice in Lizbone. Njegov rokopisni dnevnik v dveh zvezkih s te poti hranijo v Oxfordu v knjižnici Wadham Collegea.

1732: Francija ali Italija. S te poti so ohranjeni samo njegovi zapisi o stroških, v Bodleian Library.

1733: Iz Benetk do Hamburga, kot je tu zapisano.

V zvezi z njegovo zaposlitvijo v Livornu niso znani ne datum ne podatki s poti, razen če to ni bila zgoraj omenjena pot v letu 1732.

Potovanje po Evropi leta 1734

Mesta med Benetkami in Hamburgom, ki so jih Swinton in sopotniki obiskali, so že bila omenjena. Nekateri takratne poti med večjimi mesti se ne skladajo z današnjimi, zato so tukaj omenjena tudi manjša mesta - z današnjimi imeni - in z namenom čimbolj predočiti njihovo pot. Mesta, kjer so se ustavili, so napisana z velikimi tiskanimi črkami:

BENETKE, Treviso, Palmanova, Gorica, Vipava, Razdrto, Planina, LJUBLJANA, Celje, Maribor, GRADEC, Bruck, Wiener Neustadt, DUNAJ, Hollabrunn, Slavonice, Tábor, PRAGA, Ústi, DRESDEN, Meissen, Leipzig, Wittenberg, Potsdam, BERLIN, Gardelegen, Brunswick, HANNOVER, Celle, Harburg, HAMBURG.

Del potopisa, ki zadeva potovanje preko ozemlja današnje Slovenije, je tukaj natisnjen v celoti. Zadnji del uvoda se ukvarja s pomembnostjo tega potovanja v kontekstu obiskov tujcev v naših krajih v tistem času.

Razen da se je potovanje začelo 10. marca in da so tri dni kasneje bili v Ljubljani, potopis ne vsebuje nobenih datumov in tako tudi ni znano, kdaj se je potovanje končalo. Edini stavek, ki se sploh navezuje na trajanje in čas potovanja, je:

Med našim bivanjem v Pragi je bilo vreme izjemno mrzlo. Za tukajšnje podnebje bi pričakovali blažjo zimo, pomlad pa je bila še daleč.²⁴

Mogoče sredina aprila? V tem primeru bi bili prispeli do Hamburga neke v maju.

Kar je tukaj treba poudariti, je zapis biografja iz leta 1816, ki pravi, da je Swinton na poti v Anglijo preko Benetk in Dunaja "obiskal tudi Bratislavo na Madžarskem in tam prisostvoval enemu njihovih

pisuje drugemu Johnu Swintonu. V *Alumni Oxoniensis ... 1715-1886*, kasnejše serije, zv. 4, str. 1378 (1891) so navedena dejstva točna, toda 1703-1777 živeči Swinton je naveden brez podrobnosti o karieri, ki so že prej bile napačno pripisane starejšemu Swintonu.

²⁴ *The Harleian Miscellany II*: 315 (1810).

zborovanj".²⁵ V tiskani verziji Swintonovega potopisa Bratislava sploh ni omenjena, niti kraji na poti do tja. Malo verjetno je, da bi napačno zapisali Bratislavo za katero od drugih mest, ki so jih obiskali, ker je posebej navedeno, da je mesto "na Madžarskem". V tistem času je bila Slovaška, in z njo Bratislava, del Madžarske, Češka in z njo Praga pa je bila del Avstrije. Možna je razlaga, da so pot v Bratislavo dejansko opravili, kar je bilo znano biografu iz tedaj še ohranjene kopije Swintonovega rokopisa, v tiskani verziji pa je urednik zaradi prostorske omejitve ta del izpustil.

Na isti način lahko razložimo končni stavek objavljenega potopisa: "Čeprav v Hamburgu zaključujemo naše potovanje, imamo namen obiskati Nizozemsko in Flandrijo, in sicer po poti skozi Bremen."²⁶ Popotniki bi se bili v Anglijo lahko vrnili naravnost iz Hambruga in je bil obisk Nizozemske mišljen za naslednjo priliko. Toda stavek "po poti skozi Bremen", ko so že bili v Hamburgu, komaj 90 kilometrov stran, nam da misliti drugače. Če se rokopis iz leta 1734 kdaj najde, utegne biti v njem opisan ne le obisk Bratislave, temveč tudi podaljšek poti skozi Bremen na Nizozemsko in v Flandrijo.

Celovit pomen potopisa iz leta 1734

Treba je povedati, da so nekateri deli Swintonovega potopisa danes malo ali čisto nič pomembni. Dobre informacije o krajih - opise ali zgodovino le-teh - je danes moč najti v referenčnih knjigah. V tistem času pa je obstajalo malo zgodovinskih študij, in Baedekerjevi vodiči so se pojavili šele stoletje kasneje. Tako so bili opisi 31 cerkva in 16 palač v Pragi "o katerih nam je mnoge njihove posebnosti ... posredoval naš vodič",²⁷ v tistem času zelo dragoceni. Slikovit je tudi opis značajeve članov pruske kraljevske družine, ki pa verjetno vsebuje tudi obrekljive govorice.²⁸

Veliko bolj zanimiva pa so dejstva, zapisana na osnovi avtorjevih izkušenj, ki v drugih virih največkrat niso na voljo.

Tako na primer se nam razkrije razširjenost latinščine, ki je bila v letu 1734 še vedno lingua franca, navkljub širjenju francoščine.

V mestu južno od Prage:

Ko nam z visoko nemščino ni uspelo, je avtor te pripovedi uporabil svoje znanje latinščine, kar je vsem nam tukaj odlično služilo. Skoraj vsi, tako odličniki kot navadni ljudje, so ta jezik govorili ne

le površno, temveč z veliko eleganco in pravilno.²⁹

V Pragi je Swinton "konverziral z našim vodičem v celoti v latinščini",³⁰ in v neki vasi med Prago in Dresdenom so nekateri ljudje "govorili latinsko, čeprav so izgledali izjemno revno".³¹ V Ljubljani je gospodar gostišča "govoril zadovoljivo latinsko", prav tako je "tekoče govoril italijansko".³² Latinščina je v tistem času še vedno bila mednarodni jezik učenih ljudi, nekatere strokovne revije so izhajale v latinščini, in številni učeni popotniki kot Swinton, ki je potoval po Evropi, so k nadaljnji rabi le-te gotovo pripomogli.

Swintonova zavzetost za praktične detajle na poti nam ponuja očarljiv vpogled v njihovo potovanje. Z začetka potovanja je nadrobnih podatkov več,³³ morda zato, ker sta bili Kranjska in Štajerska manj znani, ali pa preprosto zato, ker je na začetku poti pisal dnevnik z večjo vnemo. Kakorkoli že, veliko zvemo o cestah, mejnih prehodih, gostiščih, pijači, ženskah, pa tudi o mnenju prebivalcev o Francozih.

Na primer o današnji meji med Slovenijo in Avstrijo: *Pokrajina med Mariborom in Ernovžem (Ehrenhausen), naslednjim postajališčem, je zelo hribovita. To je tri nemške milje dolg in dolgačasen odsek. Plačali smo osem grošev (grosse), da so nas z voli potegnili navkreber.*

In na Avstrijsko-Moravski meji: *Ta del poti je hribovit in slab, čeprav je prejšnji del poti vseskozi dobra cesta.*³⁴

Ko so šli skozi carino: *Ob našem prihodu na Dunaj smo naleteli na precej stroge cesarjeve uradnike. Naša prtljaga je bila podvržena strogemu pregledu. Carina, ki so nam jo določili, je znašala dvajset grošev. Po plačilu le-te nam je bil dovoljen vstop v mesto.*³⁵

Pri Gradcu: *Tukaj je veliko dobrih gostišč ..., najboljše med njimi je Zajec (The Hare), kjer smo se nastanili, kakor večina Angležev, ki se ustavijo v tem mestu.*³⁶

Na Štajerskem: *Kmetje pijejo slabo vrsto piva, gospoda pa namizno vino imenovano marčno vino; kljub temu pa se govori, da so mnogi popotniki bolj zadovoljni z nastanitvijo in zabavo tu, kot kjerkoli drugje v cesarstvu.*³⁷

Swinton, takrat star 31 let, piše: *Ženske v Avstriji in na Češkem se po značaju in videzu lahko kosajo, vsaj tako mi mislimo, s saksonskimi.*³⁸

²⁹ *The Harleian Miscellany* II: 294-295 (1810).

³⁰ *The Harleian Miscellany* II: 317 (1810).

³¹ *The Harleian Miscellany* II: 320 (1810).

³² *The Harleian Miscellany* II: 228-229 (1810).

³³ *The Harleian Miscellany* II: 224-226, 234-237 (1810).

³⁴ *The Harleian Miscellany* II: 284 (1810).

³⁵ *The Harleian Miscellany* II: 251 (1810).

³⁶ *The Harleian Miscellany* II: 242 (1810).

³⁷ *The Harleian Miscellany* II: 243 (1810).

³⁸ *The Harleian Miscellany* II: 324 (1810).

²⁵ A. Chalmers, *The general biographical dictionary* ..., zv. 29, str. 71 (London, Nichols etc., 1816).

²⁶ *The Harleian Miscellany* II: 355 (1810).

²⁷ *The Harleian Miscellany* II: 301-307, 317 (1810).

²⁸ *The Harleian Miscellany* II: 333-336 (1810).

In v Leipzigu: Večina mladih žensk tukaj ima lepo polt, in nam so se zdele izjemno lepe. Tako veliko število žensk, ki so se sprehajale po ulicah, je bilo videti nosečih, da se ne spomnimo, da bi kje že videli kaj podobnega.³⁹

Domačini so včasih nepristransko opisani, kot na primer tisti iz Brucka, malce severno od Gradca: Podoželanke tukaj nosijo kožuhaste kape. Njihova krila redko segajo čez kolena. Nekatere nosijo polškornje z debelim podplatom, podobne tistim, ki jih nosijo beneški gondoljerji ali Madžari. Ženske tu so močne in močate, obdelujejo zemljo in sploh delajo stvari, ki jih v Angliji, Franciji, Španiji, Italiji in celo v drugih delih Nemčije delajo izključno moški. Njihova polt je večinoma v redu, izgled zadovoljiv.⁴⁰

V Gradcu: Prebivalci so bili razburjeni zaradi vojne, ki je izbruhnila med cesarjem in Francijo. Izražali so skrajno antipatijo in averzijo do Francije in njenih zaveznikov. Težko so se zadrževali v mejah dostojnosti, če je bila kakršnakoli sila, ki je po njihovem ogrožala Avstrijsko cesarstvo, samo omenjena.⁴¹

Skratka, Swintonovo zanimanje ni veljalo političnim dogodkom ali osebnostim, niti običajnim znamenitostim, ki so jih sicer obiskovali popotniki, temveč lastnim izkušnjam in opažanjem. To še kako drži za potovanje preko Slovenije. Zato je potopis tudi zanimiv.

Potovanje po ozemlju današnje Slovenije in pomen Swintonovega potopisa

Trije možje so torej začeli pot v Benetkah 10. marca, s tremi služabniki; dva dneva kasneje so stopili na ozemlje današnje Slovenije.

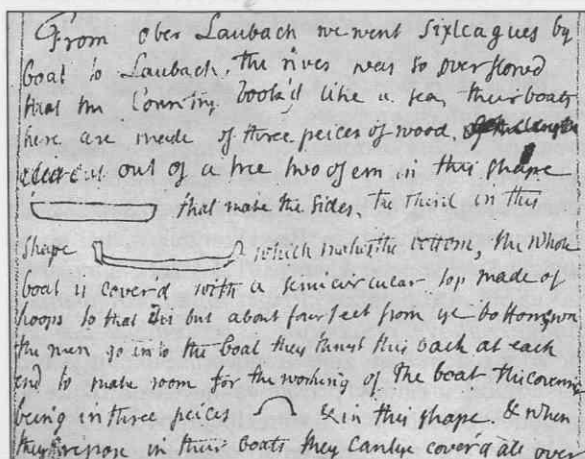
Gorica. Imeli so dve ali tri lastne kočije, še eno pa so najeli za svoje služabnike. Postanki so si od Gorice sledili takole: Črniče, Vipava, Razdrto, Planina (kjer so se ustavili, da so jedli in popili "kozarec zelo dobrega vina"; za pol florina so jim namazali kolesa na kočijah), Vrhnika (polurni postanek in mazanje koles), Ljubljana, kamor so prispeli kako uro pred sončnim zahodom. Cesta od Vrhnike do Ljubljane je bila "pretirano slaba" in "nekateri potniki so se raje odločili za pot po vodi". V Ljubljani, kamor so prispeli 13. marca, so se nastanili v gostišču Pri črnem konju (Schwarzes Pferd), katere gospodar je bil "zelo ljubezniv in prijeten" ter je govoril latinsko in italijansko.

Prvi postanek po Ljubljani je bil v Podpeči (malce vzhodno od Lukovice, kjer lahko vidimo ohranjenih še nekaj stavb). Tam so se zadržali eno uro, zamenjali so konje in namastili kolesa.

Nadaljevali so proti Šentožboltu, do kamor so jih po strmem bregu vlekli voli za ceno 15 grošev. Ustavili so se za eno uro, se oskrbeli s spočitimi konji. Sledilo je Vransko, kjer "je nekakšna mitnica in smo za prehod naših treh kočij in dveh konjev plačali tri groše", Celje, Slovenske Konjice, (tam so prenočili), Slovenska Bistrica in Maribor.

Swinton zgoraj omenja, da je bila cesta Vrhnika - Ljubljana tako slaba, da so "se nekateri potniki raje odločili za pot po vodi". In tako sta samo tri leta kasneje Richard Pococke in njegov bratranec Jeremiah Milles, 2. julija 1737,⁴² napravila točno to. Pococke je v svoj dnevnik zapisal⁴³:

Tri milje (six leagues) dolgo pot od Vrhnike do Ljubljane smo prepluli s čolnom; reka je tako poplavljalna, da je bila pokrajina videti kot morje. Tukajšnji čolni so napravljeni iz treh kosov lesa, izrezanih iz debla, dva kosa v taki obliki (glej sl. 4), ki tvorita stranici, tretji v taki obliki (glej sl. 4), ki je dno. Čoln je pokrit s polkrožno streho iz obročev, ki je približno štiri čevlje nad dnem. Ko se možje vkrcajo, potisnejo streho, ki je iz treh delov, k obema koncema čolna, da napravijo prostor za upravljanje z njim (glej sl. 4). Kadar na svojih čolnih počivajo, so lahko v celoti pokriti.

Richarda Pocockeja opis ladje, s katero sta on in Milles plula od Vrhnike do Ljubljane 11. julija 1737. leta. Reproducirano - z dovoljenjem - iz rokopisa Add. MS. 22993, fol. 110, hranjenega v British Library.

Ostale ceste pa so bile nedavno izboljšane: v letu 1728, ko je cesar Karel VI. obiskal Gradec, Ljubljano, Gorico, Reko in Trst ... so ceste na Šta-

³⁹ The Harleian Miscellany II: 329 (1810).

⁴⁰ The Harleian Miscellany II: 248 (1810).

⁴¹ The Harleian Miscellany II: 246 (1810).

⁴² J. Milles, Letters of the Bishop of Waterford 1736-37, while on a tour of Europe with Richard Pococke, zv. 2. British Library Add. MS. 15774, fol. 92r. Tu je potrjen datum potovanja po reki, ni pa drugih podatkov.

⁴³ R. Pococke, Journal of travels (1733?-1741), vol. XVI. The Duchies of Styria, Carinthia, Goritz, Carniola, and Cilli. British Library Add. MS. 22993, fol. 110.

gerskem in Kranjskem postale bolj udobne kot kdajkoli prej.⁴⁴

V tistem letu so popravili tudi cesto čez Trojane,⁴⁵ kjer je potekala meja med Kranjsko in Štajersko, kar tudi pojasni "nekakšno mitnico" pri Vranskem. Cesto južno od Vipave proti Razdrtem, ki je Swinton ni komentiral, je Pococke⁴⁶ tri leta kasneje označil kot "novo cesto".

Ostali popotniki, za katere je znano, da so potovali čez ozemlje današnje Slovenije v času dvajsetih let okrog potovanja Swintona in njegovih sopotnikov, so šli skozi veliko istih krajev, čeprav njihove poti niso bile enake. Tako sta Pococke (1704-1765) in Milles (1714-1784) 6. julija 1737 prav tako stopila na slovensko ozemlje pri Gorici, toda iz Vipave sta šla skozi Hrušico v Idrijo in od tam do Vrhnike in v Ljubljano. Po štiridnevni ekskurziji v Celje in nazaj sta dva dneva preživela v Cerknici, preden sta nadaljevala pot v Rakov Škocjan, Planino, Predjamo, Postojno in Črno jamo. Trst sta zapustila 23. julija. Medtem ko so Swinton in sopotniki samo potovali čez ozemlje, sta si Pococke in Milles ogledovala znamenitosti.⁴⁷

Johann Georg Keyssler (ali Keyssler) (1693-1743),⁴⁸ Nemec in član Kraljeve družbe, je opravil podobno potovanje. V letih od 1729 do 1731 je prepotoval Evropo kot varuh dveh mladih grofov. Na ozemlju današnje Slovenije so bili od konca maja do junija leta 1730. Iz Trsta so na poti v Gradec šli skozi Socerb, Reko, Postojno, Predjamo, Planino, Cerknico, Idrijo, Vrhniko, Ljubljano in Celje. Temeljito je opisano Cerkniško jezero. Pri opisovanju Idrije⁴⁹ je šel v precej v podrobnosti v zvezi z rudarstvom, taljenjem, oskrbo z gorivom, mezdami in zdravjem. Iz Postojne je obiskal Črno jamo (St. Mary Magdalene's Cave). Torej, tudi Keyssler je pot načrtoval tako, da so videli določene kraje.

Simon Clement (1695-1718) pa je potoval zaradi posla, kot trgovec. Od leta 1710 do leta 1716 je bil v Nemčiji in avstrijskem cesarstvu. Na slovensko ozemlje je stopil 23. avgusta leta 1715 pri Karlovcu, naslednji dan je na poti v Trst šel skozi Dobropolje, Cerknico, Planino in Studeno. Potovanje je

trajalo enajst ur. Od 28. avgusta do 4. septembra je po poštni cesti potoval iz Gorice skozi Ljubljano v Gradec.

POTOVANJE SKOZI KRANJSKO IN ŠTAJERSKO V LETU 1734

Ponatisnjeno po:

Potovanje treh angleških gospodov od Benetk do Hamburga leta 1734

Rokopis. Še nikoli prej objavljeno

Gospod, ki je spisal poročilo, ki sledi, je ne- navadna oseba. Za časa, ko je bil prvič v tujini, in tudi, ko je bival v tujih deželah, je bil član Kraljeve družbe (Royal Society) in Univerze v Oxfordu. Opažanja, ki jih poročilo vsebuje, od katerih so mnoga povsem nova, so rezultat skrajne natančnosti. Zatorej se ga lahko smatra kot dodatek k imenitnemu potopisu dr. Browna Potovanja v Nemčiji (Travels in Germany); kot tak bo zapolnil praznine in pojasnil mnoge obskurne dele?

Potovanje od Benetek do Gorice, glavnega mesta (province, dežele) istega imena, v vojvodini Kranjski.

Verjeli smo, da se pomorske sile ne bodo mogle izogniti vpletanju v izbruh vojne med Francijo in njenimi zavezniki ter avstrijskim dvorom proti koncu leta 1733; tako smo opustili vsakršno misel na vrnitev v Anglijo skozi Francijo, kakor smo načrtovali, ko smo bili v Rimu. To je povzročilo, da smo se odločili za veliko potovanje po Nemčiji, ter da se snidemo v začetku februarja 1734 v Benetkah. Tja smo, kakor dogovorjeno, tudi prispeli. Potem, ko smo si ogledali znamenitosti in zaključek karnevala, smo odpotovali, s svojo prtljago, po vodi in s kočijama v Mestre, 27. februarja, O.S. 1733; ali 10. marca, N.S. 1734. Mestre je majhno mesto ali vas, približno pet milj skoraj zahodno od Benetk, in mesto, kjer barke, namenjene iz glavnega mesta proti beneškim teritorijem in Italiji, še posebej tiste z gospodi, ki potujejo proti Nemčiji, pogosto pristajajo in odlagajo svoje potnike in njihovo prtljago. Padrone barke, ki smo mu plačali po dogovoru, ob našem pristanku, je bil dokaj uglajen mož, čeprav silno željan napraviti vtis na nas; toda temu se ne gre čuditi; tako obnašanje se natančno sklada s splošnimi dispozicijami Italijanov.

Uro pred sončnim zahodom, 28. februarja, smo pripotovali v Gorico. Naša pot od Benetk do Gorice je bila naslednja:

od Benetk do Mester, pet milj,

⁴⁴ *The Harleian Miscellany II*: 235

⁴⁵ M. Natek, Vransko, str. 534-536 v: *Krajevni leksikon Slovenije*, zv. 3, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1976.

⁴⁶ R. Pococke, *A Description of the East, and some other countries*, zv. 2, drugi del, str. 258 (London, avtor, 1745).

⁴⁷ British Library Add. MS. 15774, ff. 91-98. In Add. MS. 22993, ff. 96-139.

⁴⁸ Kot Keysslerjevo rojstno leto se pogosto navaja leto 1689, toda iz župnijskih knjig v Thurnauu se da ugotoviti, da se je rodil 13. aprila 1693 (U. von Pezold, Johann Georg Keyssler (1693-1743), *Geschichte am Obermain*, 18, Jahrbuch 1993-1994: 65-84).

⁴⁹ J. G. Keyssler, Opis rudnikov živega srebra v Idriji (prev. M. Petrič). *Idrijski razgledi* 41: 78-83, 1996; J. Čar, Johann Georg Keyssler (1693-1743) in njegov opis idrijskega rudnika. *Idrijski razgledi* 41: 84-86, 1996.

od Mester do Trevisa ena pošta in pol,
od Trevisa do Conegliana tudi ena pošta in pol,
od Conegliana do kraja Sacile spet ena pošta in pol,

od kraja Sacile do Pordenona ena pošta,
od Pordenona do kraja Codroipo ena pošta,
od kraja Codroipo do Palme dve pošti,
od Palme do Gorice prav tako dve pošti.

Razdalja med Benetkami in Gorico bi bila zaokrožena na 72 ali 74 milj, po italijanskih merah bi bilo to 80 italijanskih milj.

Gorica je veliko mesto, glavno mesto distrikta z istim imenom, in spada pod cesarja. Leži ob reki Soči, delno na vzpetini, delno na ravnini, približno 14 nemških milj severozahodno od Ljubljane, metropole Kranjske. Ulice so dolge in ozke hiše so večinoma borne. Mesto sestoji iz zgornjega in spodnjega mesta. Grad z zgornjim mestom leži na hribu, ki obvladuje spodnje mesto. Trdnjavo smo našli v slabem stanju. Varuje jo samo garnizon tristoletih mož. Grof Rabata, poveljnik, ima lepo hišo, za katero se zdi, da je del gradu, ali pa je prizidana h gradu, in je ovalne oblike. Slovenski (Wendish ali Sclavonian) jezik ne seže dlje na zahod kot do tegale mesta. Jeziki, govorjeni tukaj, so italijanščina, nemščina, slovenščina in čudna latinščina, ki se nagiba k francoščini. Prebivalci uporabljajo slednjega, in jih Benečani in ostali Italijani razumejo z veliko težavo. Italijanščina, ki jo tukaj govorijo, je furlanski dialekt. Vsi pravni spisi in cesarjevi edikti so objavljeni v nemščini. Nekateri učenjaki menijo, da je Gorica antična Noreia. Ker to mnenje temelji na domnevi, da je antična Noreia najprej spremenila svoje ime v Noritia in nato v Goritia, kar je zelo negotovo, če ne neverjetno, temu ne gre preveč verjeti. Poleg tega se ni treba zatekati k taki domnevi z namenom odkriti izvor besede Gorizia ali raziskovati začetke tega mesta. Beseda Gorizia je brez dvoma slovanskega izvora. V slovanskem jeziku, ki ga govorijo tudi tukaj, gora pomeni hrib, in Gorizia majhen hrib ali vzpetino, kot je na primer tista, na kateri sta Goriški grad, kjer živi grof Rabata, in gornje, srednjeveško mesto. In zares se zdi, da je starodavni del mesta edini, ki so ga pozidali stari Slovani. Ostali del mesta je moderen, brez utrd, in postavljen na ravnini, ki ji gospoduje prej omenjeni hrib. Kar se trenutne podobe Gorice tiče: ima slavno župnijsko cerkev, ki jo nadzira nadškof, minoritski samostan, kapucinski samostan, uršulinski samostan, samostan klaris, jezuitsko akademijo, ki jo je ustanovil cesar Ferdinand II. z imenitno gimnazijo, kjer se mladino poučuje poleg humanističnih ved tudi principe moralne teologije, Aristotelovo filozofijo, pripadnost le-tej. Sem bi lahko dodali tudi karmeličanski samostan na sosednjem hribu. Jezuitska akademija se zdi najboljša

zgradba v Gorici. Ni nam ušlo, da so hiše tukaj večinoma povprečne in ulice ozke, da pa se kljub temu po mestu giblje precejšnje število kočij in odličnih oseb. Glavni, če ne edini trg v Gorici, je Travnik, kjer stoji jezuitska akademija. Prenočevali smo pri Črnem orlu ali Aquila Negra, ki med tujci, posebej Angleži, velja za najboljše gostišče tukaj. Gospodar je bil zelo veder, prijeten mož, smrtno je sovražil Francoze, govoril je italijansko s tako eleganco in prikladnostjo, skupaj z lepo izgovorjavo, da se lahko po pravici reče, da je imel "la lingua toscana in bocca romana". Rekli smo mu, da bodo Francozi kmalu uničili cesarja. Odgovoril je, z veliko topline: "Aspetta un poco, Signore mio, adesso adesso saranno ben bastonati i Francesi da nostro Carlo". (Imejte malce potrpljenja, dobri gospod, Francoze bo naš Karel kmalu dobro zmlatil.) Sobe tukaj niso bile nič posebnega, je pa naš račun zjutraj bil zato zmeren. Odslej bomo imeli priliko reči kaj o vojvodini Kranjski.

Potovanje od Gorice do Ljubljane, prestolnice Kranjske

Po ogledu vsega zanimivega v Gorici smo se pripravili, da zapustimo ta kraj. Dogovorili smo se, med drugim, s kočijažem za po tri konje za vsako našo kočijo in še dva za dva angleška služabnika, ki sta nas spremljala. Poleg njiju smo imeli še Švicarja. Ta je večinoma potoval z enim od nas v kočiji. Vredno je omeniti, da mora gospod, ki potuje po cesarstvu v svoji kočiji, vedno vzeti isto število konj, kot jih je vzel na začetku poti. Tako, če hoče kočijaž štiri konje, mu bodo ob vsakem postanku, skozi vse cesarstvo, oskrbeli štiri, če samo tri, bodo trije zadostovali. Se pa primeri, da se potniku naprti štiri konje, četudi je prej imel tri, kadar ceste tako zahtevajo. Toda, ko se ceste izboljšajo, četrtega konja odvezamejo. Od Gorice do Dunaja smo plačali 15 grošev, to je 45 krajcarjev (creutzers ali karantani) za konja na vsaki poštni postaji, in 8 grošev na vsaki poštni postaji za kočijaža. Z namenom, da si v tem predvelikonočnem postnem (lent season - 40 dni pred Veliko nočjo) času zagotovimo boljše oskrbo, smo dali beneškemu zdravniku zlatnik (zecchin) za potrdilo, da smo vsi v slabem zdravstvenem stanju in da ne moremo živeti brez mesa, čeprav so naši obrazi izdajali, da to ni res. Kot se je izkazalo, takega potrdila sploh nismo potrebovali. Vse gostilne ob cesti so nam, ne da bi potrdilo sploh kazali, brez pomislekov postregle z vsemi živili, ki smo si jih zaželeli. Vino v Gorici, ki je belo, je precej drugačnega okusa od ostalih, ki smo jih spoznali v Italiji. Malo pa spominja na vino iz porečij Rena in Mozele. Meso je dobro, kuhanje zadovoljivo okusno, čeprav drugačno od francoskega in italijanskega.

Ko smo uredili vse okrog našega potovanja in ko so bili konji pripravljeni, smo 2. marca zgodaj zjutraj zapustili Gorico in se usmerili proti Ljubljani ali Lubiani, kot ji pravijo Italijani. Približno ob deveti uri smo prišli do Črnič, majhnega mesta ali vasi, ki je bila zadnja postaja za ta del poti. Čeprav se mora reči, da je to bil dolg del poti, se je zdela nižinska pokrajina, skozi katero smo potovali, prijetna. Je pa bila cesta na nekaterih delih precej surova. Vredno je na tem mestu omeniti, da gospod, ki je tole poročilo spisal, ni znal, kljub večim poskusom, izgovoriti besede Črniče tako, kot so jo znali naši kočijaži, domačini s Kranjske. Ta nezmožnost izgovorjave je šla na račun "Cz" (č), katerega pravilne izgovorjave govorni organi Angleža ne dopuščajo. Zdi se, da je to glas med SH in CH, v angleških besedah recimo v shoe (fon. šu: - čevlji) in cherry (fon. čeri - češnja). Slovani, Madžari, Čehi in Moravci veliko lastnih imen začnejo s CZ, na primer: Czerna, Czaslaw, Czacki, Czernin, Czechorod, itn. Izgovorjava cz-ja je večinoma zelo podobna tisti na Kranjskem. Sestavljeni soglasnik dejansko pripada Madžarom, ki imajo ekvivalenten znak v svoji stari hunski ali hunsko-skitski (Scythian) abecedi. To zvemo iz znamenite razprave Matthiasa Beliusa z naslovom *De vetere Literatura Hunno-Scythica Exercitatio*, na katero opozarjamo naše duhovite radovedne bralce, če se hočejo še podrobneje poučiti o tej temi.

Iz Črnič smo šli v Vipavo, lepo vas, ki jo Italijani imenujejo Pipaco ali Vipaco, Kranjci Vipava in Nemci Wipach. Nekoč je to bilo veliko in gosto naseljeno mesto, podrejeno svojemu vladarju, ali vsaj v lasti družine s priimkom, izvirajočim iz imena tega mesta. Kasneje je postalo last grofa Osterwicza, čigar družina je bila ena najbolj plemenitih na Koroškem. V letu 1487 je cesar Friderik IV. mesto podaril Leonardu grofu Herbersteinu. V lasti te družine je bilo precej časa. Turki so Vipavo in okoliško pokrajino izropali leta 1478. Benečani so jo nepričakovano zavzeli leta 1508. Vipava stoji ob reki z istim imenom, ki izvira v bližnjih pečinah. Ta reka je tista opevana reka Frigidus iz antike, ki je omenjena v Peutingerjevi tabeli, Antonijeve in Klavdijevem Itinerarju. Slavnostna je postala zaradi velike zmage cesarja Teodozija, leta 394, dobljene na sijajen, če ne čudežen način, nad tiranom Evgenijem (Eugenius). To zmago so do podrobnosti opisali Rufinus, Orosius, Socrates, Sozomenos Jordanes in Claudian. Zadnji od naštetih avtorjev zaključuje svoj opis s sledečim prelepim vzklikom:

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hyemes, cui militat æther,
Et conjurati veniunt in classica venti!
Alpinæ rubuere nives, & *Frigidus* amnis
Mutatis fumavit aquis, turbaque cadentum

Staret, ni rapidus juvisset flumina sanguis.

Mesto leži ob južnem vznožju Karnijskih Alp, ali Čavna, (Čavenske gore - kot jih imenujejo domačini). Grof Lanthieri ima tukaj lepo palačo. Vsa okoliška pokrajina je znana po svojem prijetnem in dobrem vinu, ki ga tu pridelajo. Med Črničami in Vipavo, med katerima sta približno dve nemški milj, smo šli skozi vas in prečkali majhno reko. Vas je stala na reki. Vas se je imenovala, kot nas je seznanil naš kočijaž, Ajdovščina (Aiduschna ali Adushna), in reka Hubelj. Na tem delu poti ni bilo, razen Ajdovščine in Hublja, ničesar omembe vrednega.

Naslednja poštna postaja in vas, v katero smo prispeli, se je imenovala Razdrto in ni naredila močnejšega vtisa. Cesta je bila surova in gorska, odsek poti precej dolg.

Od Razdrtega do Planine je dve nemški milj dolga odsek. Nemci in Kranjci imenujejo Planino Plania. Leži ob reki Unici, približno eno nemško miljo od Logatca. Ker je to zadnje postajališče en odsek od Vrhlike, mora biti Planina en in pol odseka ali vsaj zelo dolg odsek od te vasi, kot lahko razbere vsakdo iz zemljevida Kranjske. Tukaj smo ostali eno uro, da smo se mi in naši služabniki osvežili, vsi precej utrujeni zaradi slabe ceste na zadnjih dveh odsekih. Kljub nič odlični vasi smo tu pili zelo dobro vino, ki je nemalo dvignilo našega hirajočega duha. Kolesa na kočijah so precej pretrpela, tako da smo jih tu morali dati namastiti, kar nas je stalo deset grošev (grosse) ali pol florina. Za naša dva angleška služabnika smo vzeli kočijo v Razdrtem in še eno tukaj. Takoj, ko je bilo to storjeno, smo nadaljevali pot.

Ničesar zanimivega nismo videli med Planino in Vrhlike, naslednjim mestom, kjer so nas oskrbeli s konji in kočijo za naše služabnike. Kranjsko in nemško ime za Vrnich je Franicz (to je Borovnica op. p.). Mesto leži ob reki Ljubljani, nedaleč od njenega izvira. Vrnich, italijansko ime za Franicz, potrjuje, kar smo že prej ugotovili v zvezi s kranjskim sestavljenim soglasnikom cz. Vrhlike je majhno mesto ali vas, po ničemer znamenito, kolikor smo mi utegnili ugotoviti. Stoji pa ob poštni cesti. Tukaj smo se zadržali približno pol ure. Ko so nam spet namastili kolesa, smo nadaljevali pot proti Ljubljani (Laubach ali Lubiana). Plačali smo našim slugam kočijaže na dveh prejšnjih postajah, 20 krajcarjev (creutzers ali karantani) na vsaki postaji.

Cesta od Vrhlike do Ljubljane je izjemno slaba. Tako se mnogi potniki odločijo, da omenjeno pot opravijo po vodi, kar zlahka storijo po Mali in Veliki Ljubljani. Odsek od Vrhlike do Ljubljane je vsaj tri nemške milje dolg. V Ljubljano smo prispeli uro pred sončnim zahodom. Gospodar Črne konja, kjer smo se nastanili, je bil zelo

uslužen in prijeten. Iz povedanega bodo naši bralci zlahka ugotovili število postaj med Gorico in Ljubljano, ki so:

Od Gorice do Črnič, en odsek, tri nemške milje.

Iz Črnič do Vipave, en odsek.

Iz Vipave do Razdrtega, en odsek.

Iz Razdrtega do Planine, en odsek.

Iz Planine do Vrhnike, en dolg odsek.

Iz Vrhnike do Ljubljane, tri nemške milje.

Ljubljano, prestolnico Kranjske, latinsko *Laba-cum*, domačini imenujejo Lublana, Nemci Laybach in Laubach in Italijani Lubiana. Mesto leži ob reki istega imena, na 46 st. 10. min. zemljepisne širine in 38 st. 40 min. zemljepisne dolžine približno 27 nemških milj južno od Gradca, glavnega mesta Štajerske. Obkroženo je z zidom, ki ima šest vrat. Reka Ljubljanica, ki teče skozenj, ga deli na dva dela. Reka tu teče tako počasi, da je gibanje komaj razločiti, dokler malo niže ne pride do pobočja, po katerem z veliko hitrostjo teče v Savo. Kaže, da je to Nauportus, o katerem pišeta Plinij in Strabo. Po nemških piscih zavzema Ljubljana isto ozemlje kot ga je antična Emona; čeprav se ne more reči, da je bila mesto pred letom 1416. Takrat so prebivalci okrog mesta postavili zid, ki ga je kasneje, leta 1475, utrdil in izboljšal cesar Friderik IV. z namenom obvarovati mesto pred Turki. Zid je bil nato razdejan. Mesto je bilo brez zidu od leta 1520 do leta 1553, ko so prebivalci postavili novega, precej močnejšega, in mu dodali branike, jarke, ki še obstojajo, kar je dalo mestu videz prave utrdbe. Večinski del stroškov za to nujno delo je pokril cesar Ferdinand I. K mestu sodi tudi velik vojvodski grad, ali palača, na vrhu hriba. Vzpetina je obrasla z gozdom, ki je vedno zelen. Ta utrdba je precej močna, dodatno zavarovana še z enojnim, trdnim zidom proti vzhodu, in na nekaterih mestih s trojnim, ki danes deluje zelo antično. Da je antična Emona res stala na mestu današnje Ljubljane ali vsaj zelo blizu, se da razbrati z mnogih kamnov, izkopanih v Ljubljani, na katerih so latinski napisi. Če gornjo trditev upoštevamo, se Ljubljana lahko kosa z večino evropskih mest, kar se antike tiče; ker, sklicujoč se na Zosimosa in Sozomena, so Emono zgradili Argonavti ob povratku z njihove azijske odprave. Če je tako, je Ljubljana potemtakem vsaj 400 let starejša od Rima.

Kar se tiče tukajšnjih cerkva: če štejemo še tiste v predmestjih, jih je trinajst. 1. Katedrala sv. Miklavža, za katero velja, da so jo, veliko pred letom 1386, sezidali mornarji in ribiči, kar je verjetno. Tistega leta je pogorela in bila nato ponovno sezidana in olepšana z mnogimi oltarji. 2. Cerkev Blagoslovljene Device Marije, priključena k hiši nemškega križarskega reda, zgrajena v obliki križa,

in predvidoma stoječa na ruševinah zidov antične Emone. 3. Minoritska cerkev, imenovana cerkev veličastnega vnebovzetja Blagoslovljene device. Temelji za to cerkev so bili prvič postavljeni leta 1403, na ruševinah cerkve iz leta 1073. 4. Jezuitska cerkev, ustanovljena leta 1596, za katero je velik delež prispeval baron Valvasor. Pred cerkvijo je prelep velik prostor, z jezuitskim kolegijem na eni in gimnazijo na drugi strani, kjer poučujejo razna plemenita znanja, na primer moralno teologijo. Učenci so razdeljeni po sedmih šolah. Ta gimnazija ima zelo velik avditorij z odrom; vse so podarili kranjski deželni stanovi. Bilo nam je rečeno, da so šole vedno polne učencev ter da jezuiti skrbijo za njihovo izobrazbo. Nasproti jezuitski cerkvi je ogromen bronast kip Brezmadežne device, ki stoji na marmornem podstavku, katerega štirje vogali so okrašeni s kipi Jožefa, sv. Leopolda, sv. Ignacija in sv. Franciška Ksaverija. 5. Cerkev sv. Jakoba, ki je velika, toda ne zelo stara. 6. Majhna cerkev sv. Elizabete, ki je tik bolnišnice, ki mora biti zelo stara; leta 1386 jo je uničil ogenj. 7. Cerkev sv. Fridolina, kakor navadni ljudje imenujejo cerkev sv. Lavrencija. Na dan tega svetnika vsako leto zelo svečano praznujejo njeno posvetitev. 8. Cerkev sv. Florjana, zgrajena z dobrotelnimi prispevki pobožnih ljudi, od leta 1660, ko je velik del mesta pogorel. 9. Kapela sv. Jurija, ki je v gradu, kateremu tudi pripada. 10. Avguštinska cerkev in samostan v predmestju, posvečena v letu 1669. 11. Cerkev sv. Jožefa, skupaj s samostanom bosonogih avguštincev, ki jo je leta 1657 zgradil princ Eggenburški. Cerkev in kapucinski samostan je ustanovil Ferdinand II., ko je bil avstrijski nadvojvoda. Ob ustanovitvi te cerkve in samostana, leta 1607, je Tomaž Hren, ljubljanski škof, položil temeljni kamen. Zgradba je bila končana naslednje poletje, in posvečena z velikim obredom, ki se ga je udeležilo 20.000 ljudi pod 500 prapori, z vseh koncev Kranjske, Štajerske in Koroške. 12. Nunska cerkev blizu cerkve sv. Jožefa (št. 12 v orig. manjka) 13. Cerkev sv. Petra, ena najstarejših v tem mestu, in zelo velika. Obstojata seznam vseh pastorjev te cerkve, od leta 1385 do zdajšnjega časa. Prav je, da omenimo, da je v Ljubljani ženski samostan, ki pripada devicam svete Klare, ki ga je ustanovil Michael Hiller leta 1648.

Prav tako ima Ljubljana še druge elegantne zgradbe, ki si zaslužijo pozornost vsakega radovednega popotnika. Najzanimivejše so: 1. *Domus Provincialis, Comitum* ali deželna hiša, kjer se sestajajo deželne oblasti in sestankujejo. Oblasti sestojijo iz štirih redov: prvi ali cerkveni, ki ga predstavljajo škofi Ljubljane, Freisingena, Brixena, Pične in Trsta, predstojniki verskih hiš in kanoniki stolne cerkve; v drugem so principi, grofje in baroni; v tretjem vitezi, ali, kot jih nekateri nemški pisci

imenujejo, deželani; v četrtem pa so sodniki vojvodskih mest. 2. Mestna hiša, zgrajena leta 1484, na mestu druge, ki je stala na stari tržnici okrog leta 1297. 3. Tri veličastne orožarne, prvi dve pripadajo cesarju in provinci in stojita na vzpetini pod gradom, ločeni od ostalih zgradb. Tretja, ki pripada meščanom, je v mestu. 4. Hiše mnogih kranjskih plemiških družin, ki tu živijo, in so zgrajene z veliko okusa. Prav tako je tu tiskarna, od koder je šlo v svet veliko dobrih in učenih tekstov. Leta 1461 je cesar Friderik IV. določil Ljubljano za škofijsko mesto, in postavil Sigismunda Lamberškega za prvega škofa ter imenoval, v njegovo pomoč in da bi povzdignil njegovo dostojanstvo, še prošta, dekana in deset kanonikov. Naslednje leto je papež Pij II. razglasil to škofijo, ki so jo sestavljali okoliši, ki so pred tem pripadali Salzburgu in Ogleju, za neodvisno od patriarhove in nadškofovske zakonodaje. Od ustanovitve te škofije do tega stoletja je imela Ljubljana trinajst škofov princev svetega Rimskega cesarstva.

Iz Ljubljane je izšlo mnogo učenih mož, med njimi tudi Janez Ludvik Schönleben, apostolski protonotar, ki je leta 1681 objavil bistroumen esej z naslovom *Carniola Antiqua et Nova* o zgodovini Kranjske, civilni in cerkveni; Janez Vajkard Valvasor, ki je leta 1689 izdal imenitno knjigo z naslovom *Slava vojvodine Kranjske*, in je bila veliko boljša od prejšnje. Obe deli sta bili natisnjeni v Ljubljani in sta mestu v čast. Kot že zgoraj omenjeno, je bilo v Ljubljani in okolici najdenih veliko latinskih napisov. Nekatere od njih je opisal Lazius, veliko pa Schönleben, ki Laziusa pogosto graja in popravlja njegove napake. Jezik, ki se tu govori, je kranjsčina, ki je slovanski dialekt, čeprav so Nemci in Italijani tu zelo dobro razumljeni. Ni čudno, če je kranjski sestavljeni soglasnik "cz" res madžarkega izvora, kajti Avari in Huni, predniki Madžarov, so to deželo nekoč imeli v posesti. Vino tukaj je dobro in se natančno ujema z Valvasorjevim opisom kranjskega vina.

Naš gospodar tukaj je bil dobrovoljna in prijetna oseba, razumen in razumevajoč mož. Tekoče je govoril italijansko, latinsko še kar dobro. V teh jezikih so se gospodje, ki so tole poročilo zapisali, z njim pogovarjali in mu postavili veliko vprašanj v zvezi z vojvodino Kranjsko. Na vsa vprašanja je dal zelo zadovoljive odgovore, ki so, med drugim, vsebovali te podatke:

Kranjska, ki ji domačini pravijo "Krainska des Kela" (Kranjska dežela), je v preteklosti imela različna imena. Ta so bila pogojena z narodi, ki so jo naseljevali in se različno imenovali. Najpomembnejši so bili prvotni prebivalci, Japodi, Tavriski, Panonci, Noričani, Romani, Vandali, Goti, Huni, Avari, Langobardi, Slovani, Franki itn. Podnebje je ugodno, kot se da sklepati iz velikega števila starih

ljudi, ki jih srečaš po vsej deželi. Večina ljudi, ki so skoraj sto let stari, je zdravih in močnih. Kakorkoli, podnebje med posameznimi deli pokrajine se razlikuje do take mere, da so neke zrele breskve in grozdje, drugje pa šele češnje. Te zadnje se včasih nabirajo okrog dneva sv. Mihaela (29. september). Tudi razdalje med kraji, kjer hkrati dozorejo breskve, grozdje in češnje, so redko večje kot tri nemške milje; predel pa je pretežno gozdnat. Še en argument v prid zdravilnosti podnebja tukaj - kot smo lahko opazili, vsi zgoraj omenjeni zelo stari ljudje ne kažejo več kot 50 ali 60 let. Na Kranjskem je letno tudi več rojstev kot smrti. Kmetje so znani po svoji silni moči, čeprav živijo zelo skromno in varčno. Zemlja je marsikje tako rodovna, da da dva pridelka na leto. Vino pa je dobrega okusa in polno ter čisto kot voda. Najrevnejši Kranjci pijejo žganje iz brinovih jagod, ki jih je tukaj v neverjetnih količinah in so škrlatne barve, kot tiste, ki rastejo v Istri. Nekatere jagode pa so črne kot v večini drugih dežel. Vreme je tukaj pogosto viharo. Poleti doživljajo Kranjci grmenje in bliskanje skoraj vsak dan, in nevihte s točo, ki ju pogosto spremljajo, letno uničijo petino žita in ostalih pridelkov. Takšna uničenja preprosto ljudstvo pripisuje zlobi čarovnic in čarovnikov, ne da bi se vprašali po naravnih vzrokih. Vsi učeni ljudje na Kranjskem visoko cenijo delo barona Valvazorja z naslovom *Slava vojvodine Kranjske*, za katerega trdijo, da je napisano skrajno verodostojno, vestno in natančno. Po Valvazorju je na Kranjskem leta 1689 bilo 21 mest, 39 manjših mest, preko 4000 vasi in 254 gradov. Tu niso vštete zgradbe, ki se v kranjskem jeziku imenujejo tabor in so ostanki utrdb, ki so bile postavljene v hribih, da so varovale deželo pred tujimi zavojevalci. Isti bistroumen gospod nam pove, da je vojvodina razdeljena na pet delov: Gorenjska (Carniola Superior), Dolenjska (Carniola Inferior), Srednja Kranjska (Carniola Media), Notranjska (Carniola Interior) in del Istre (Portio Istrensis), ki ji je priključen. Izvemo še, da ima vsaka pokrajina svojo oblast. Tukaj je veliko toplic, ki jih domačini imenujejo Töplitz. Na hribih so grmade, postavljene iz lesa, s katerimi opozorijo na prihod sovražnika, posebej Turkov, ki so prej vpadali v to pokrajino. Prižiganje ognjev je spremljalo pokanje številnih možnarjev, ki so bili postavljeni pred grmadami z namenom čimbolj učinkovito in čim hitreje alarmirati deželo, sklicati ljudi, da so se ali branili ali pa pred sovražnikom zbežali. Ti kraji so se imenovali Grmade. To območje je zelo gorato in ima kot tako več možnosti za pravočasno obveščanje domačinov o približevanju sovražnika. Glavna vera tukaj je rimokatoliška, Uskoki pa opravljajo svoje obrede in slovesnosti po grški cerkvi. Uskoški može visoko cenijo odlaganje konzumiranja zakonskega

stanu za štiri do pet let. Kar pogosto storijo. Nekateri od njih dosežejo izjemno visoko starost. Valvasor omenja moža, ki je umrl malo pred letom 1689, 124 let star. Bil pa je precej mlajši od Turka, ki je umrl na gradu Perušić okrog leta 1684 in je dopolnil 190 let. Uskok pomeni v slovanskem jeziku ubežnika, dezerterja. To so ljudje, ki so pred približno dvesto leti na Kranjsko pribežali iz Turčije. Kranjska je dežela mnogih rek, glavna je Sava. V teh rekah je obilje rib vseh vrst, predvsem ščuk, in rečnih rakovic. Ščuke tehtajo po 20, 30 in celo 40 funtov, rakovice pa so tudi po 15 ali 16 palcev dolge. V rekah je tudi riba, klen, tako zelo majhna, da jih naenkrat lahko poješ 20 ali 30, in postrvi škrlatne barve, pogosto 25 funtov težke. Gozdovi v tej provinci so veliki in številni in dajejo zatočišče živalim vseh vrst. Tu bomo omenili samo dve ali tri vrste. Nekateri gadje tukaj so debeli kot roka krepkega moškega, vendar ne daljši od treh pedi. V teh gozdovih je pod velikimi kamni najti škorpione, posebej v Karnijskih Alpah, v tako velikem številu, da jih od tam izvažajo v druge dežele v velikih količinah. Robidovje je pogosto pokrito z majhnim svetlim črvom, približno palec in pol dolgim in kot gosje pero debelim, ki v temi oddaja svetlobo iz celega telesa, ne le iz posameznih delov kot je to običajno pri kresnicah. V tukajšnjih, predvsem bukovih, gozdovih živi žival, čudna za te kraje, ki jo Nemci imenujejo Pilich ali Bilch, Kranjci pa polh, pepelnate barve in podobna veverici. Vso zimsko sezono preživi pod zemljo in takrat se, razen da liže nek kamen, ne prehranjuje z ničemer. Toda poleti zna iz ene luknje priti tudi tisoče teh živali. Preprosto ljudstvo misli, da jih v takem številu ven prižene hudič, ki v ta namen uporabi glas biča ali piščali, največkrat ob sobotah ali drugih praznikih zvečer. Rečeno je, da jim ta peklenski čuvar napravi, ko se prvič pojavijo, vrez v eno od ušes, da jih označi. Kakor že je, zanesljivo se na vsakem tem bitju vidi vrez, po tem ko je že nekaj časa zunaj. Vsi mladiči, četudi že dorasli, še v luknjah, takih znakov nimajo. Večina Kranjcev jih uporablja za hrano. Maščoba, ki je imajo te živali v obilju, je, če je pravilno začinjena s soljo, prava delikatesa. Veliko ljudi pa se jih niti ne dotakne, zaradi prej omenjenega mišljenja. Njihove kože ali kožuhe uporabijo za podlogo v oblačilih, ki jih nosijo v mrzlem vremenu. Krzno preparirajo s pripravo iz krede ali apna na tak način, da je potem le-to polno črnih pik in izjemno lepega izgleda. Ogromne količine tega krzna prodajo Dalmatincem, Turkom, Hrvatom in sosednjim Nemcem. Za medvede, jelene in divje svinje pravijo, da so v gozdovih Kranjske večji kot v ostalih delih Evrope. Orli, ki jih je tu precej, pa da so tako veliki, da lahko v svojih krempljih nesejo odraslo ovco. Tu je tudi veliko golobov, ki se

v zimskem času skrivajo v hribih, zgodaj spomladi pa v tisočih priletijo s hribov in se razpršijo po vsej deželi. Veliko kamnov, ki jih prirodoslovci imenujejo klopotni kamni ali klopotci, najdemo v štirih kranjskih okoliših, v različnih velikostih. Najmanjši tehta približno osmino unče, največji pa deset unč. Marsikje je videti znatne količine okamenelih školjk - ostrig in drugih. Valvasor poroča, da je v tej regiji najti 13 vrst marmorja, različnih barv, nekateri med njimi so lepo pisani. Domačini pa pravijo, da je ta številka večja. Veliko zgoraj omenjenih klopotcev dovršeno spominja na gadov jezik, nekateri pa, posebej največji, so cenjeni kot velike posebnosti. Za rudnike železa tukaj je dovoj, če jih samo omenimo, med njimi tudi tiste živega srebra; najbolj znan je v Idriji, ki so ga opisali dr. Pope, dr. Brown in baron Valvasor, in ki je bilo prvič najdeno leta 1497. Za opis slavnega Cerknškega jezera, bomo naše radovedne bralce prosili, da se zatečejo k M. Schönleбену in baronu Valvasorju. Medtem pa - podzemni izviri in reke v okolici, skupaj z vihnarjem in muhastim vremenom, nam bodo omogočili zadovoljivo poročati o sijajnem fenomenu tega jezera. Znano je, da jezero včasih izgine in se spet pojavi večkrat v letu. Drugič spet, toda redko, pa ostane leto, dve, tri, štiri ali celo pet let, ko na primer leta 1655. Mesto, po katerem ima jezero ime, je približno šest nemških milj oddaljeno od Ljubljane. Štirikrat so ga oplenili Turki, med letoma 1522 in 1560.

Moramo pripomniti, da je naš hišni lastnik upošteval, kar je baron Valvasor napisal o vampirjih, ki naj bi pustošili po nekaterih delih pokrajine. Vampirji naj bi bili trupla umrlih oseb, navdihnjena od zlobnih duhov, ki ponoči vstajajo iz grobov in pijejo kri živim ljudem in jih tako pokončajo. Takšno pojmovanje bodo mnogi v Angliji imeli za izmišljeno in pretirano, toda to ni le mišljenje barona Valvasorja in mnogih kranjskih odličnikov. Kot smo bili obveščeni, so o tem pisali tudi ugledni avtorji. M. Jo. Henr. Zopfius, direktor essenske gimnazije, izjemno učen mož, je objavil razpravo o vampirjih, ki je skrajno učena in natančna in od koder si bomo dovolili prepisati sledeči odstavek. "Vampirji, ki ponoči prihajajo iz grobov, napadajo ljudi, ki spijo v svojih posteljah, jim izsesajo vso kri in jih tako uničijo. Napadajo moške, ženske, otroke, nikomur ne prizanesejo. Ljudje, ki so jih napadli vampirji, imajo oteženo dihanje in moteno zavest, in kmalu po napadu izdihnejo. Nekateri, ki so jih, tik pred smrtjo, vprašali, kaj je z njimi narobe, so svoje muke opisali kot podobne nekaterim nedavno umrlih ali njihovih prikazni. Po opisih, ki so jih dale bolne osebe, so potem izkopavali trupla, ki so bila nabuhla in po nosnicah, licih, prsih, ustih in drugje, polna krvi, obrazi sveži in pordeli, nohti in lasje pa

dolgi. Čeprav so bili mrtvi dlje kot drugi, ki so tudi že dodobra razpadli, se na teh ni videlo nobenega znaka razkrajanja. Tisti, ki jih uničijo vampirji, po svoji smrti prav tako postanejo vampirji. Da bi preprečili širjenje tega zla, je treba tako truplo prebosti s kolom. Ko se to napravi, kri teče kot da bi bila oseba še živa. Včasih izkopano truplo zažgejo; po tem vse motnje prenehajo. Madžari imenujejo te prikazni pamgri, Srbi pa vampirji. Toda izvor imena ni znan." Vid. Dissert. De Vampyris Serviensibus quam Suprem. Numin. Auspic. Praesid. M. Joan. Henr. Zopffio Gymnas. Asind. Direct. publicē defend. &c. Christ. Frid. Van Dalen Emmericens. &c. p. 6, 7. Duisburgi ad Rhenum, Typis Johannis Sas, Academiae Typographi, Anno MDCCXXXIII.

Poročajo, da so take prikazni vnesle nemir tudi v mnoga okrožja Srbije in v območje Temišvar leta 1725, sedem ali osem let kasneje pa v Paračin blizu Morave. Iz leta 1725 imamo poročilo o nekaterih njihovih podvigih v drugih predelih Srbije. V tisku so zabeležene tragedije v Temišvaru v letu 1738. Oče Gabriel Rzaczynski v svoji prirodoslovni zgodovini kraljevine Poljske in velike vojvodine Litve, objavljene pri Sendomirju leta 1721, potrjuje, da v Rusiji, na Poljskem in vojvodini Litvi, trupla, oživiljena od zlih duhov, včasih ponoči vstopijo v hiše in napadajo moške, ženske in otroke in jih dušijo. O krutih dejstvih imajo njegovi sodržavljanji veliko avtentičnih poročil. Poljaki pravijo moškemu telesu krlatega ali pernattega videza upier, ženskemu pa upierzyca. Zdi se, da ime izhaja iz presenetljive svetlosti in spretnosti teh utelešenih demonov. Če nas spomin ne vara, najdemo še eno poročilo o njih, prav tako s Poljske, v nekaterih časopisih iz leta 1693, ki se popolnoma sklada s tistim, kar nam je o srbskih vampirjih napisal M. Zopffius. Skratka, tako pojmovanje o teh nadležnih bitjih je že davno prevladalo v večini Madžarske, Srbije, Kranjske, Poljske in drugih, kot nam dokazujejo številni avtorji skupaj s prej omenjenim M. Zopffiusom. Dovolimo si dodati, da kaže, da so tudi antični Grki bili trdno prepričani, da so včasih zli duhovi obudili mrtve, kar lahko razberemo iz odlomka v Phlegonu. Niti ni tako prepričanje, čeprav se iz njega mnogi norčujejo, čisto brez osnove, kajti Najvišji *more* napraviti zlobne duhove za svoje kaznovalno orodje, prav tako kot kuge, vojne, lakoto in drugo, in da je *dejansko tako že napravil*, je dovolj očitno iz Biblije, če prezremo vse, kar so na to temo rekli nekateri ugledni posvetni avtorji.

Preden zapustimo Ljubljano, je prav, da povemo, da so ljudje, čeprav večina tukaj govori kranjski ali slovanski jezik, in da imajo nekaj samosvojih običajev, v bistvu čisto podobni ostalim Nemcem. Vsi ugledni in dobro stoječi ljudje tekoče

govorijo nemško. - Ljubljano je leta 1269 zavzel Otokar, češki kralj. V letih 1472 in 1484 so jo neuspešno napadali Turki. Tudi Albertu, nadvojvodi Avstrijskem, je leta 1441 tak namen spodletel. Ulice niso široke, tudi hiše niso veličastne. Toda, če vzamemo v obzir vse, je Ljubljana lepo mesto. Tukaj ležimo, prvič v življenju, med dvema pernatima odejama, kar je piscu tega poročila povzročilo tako silovito potenje, da je v noči komaj kaj počival in bil zjutraj skrajno izčrpan. Mnogi Nemci imajo radi take vrste nastanitev, večini gospodov drugih narodnosti pa ni všeč.

Potovanje od Ljubljane do Gradca, prestolnice vojvodine Štajerske

Poštni konji, ki smo jih vzeli v Ljubljani, so nas pripeljali do vasi Podpeč, domačini pravijo Puotpoiz, Nemci pa Podbetsch. Kaže, da je to Mercatorjeva Popetsch. Če je tako, jo je avtor umestil preblizu Save. Približno nemško miljo od Ljubljane smo, pri Poratorju, prečkali Savo po velikem lesenem mostu. Porator je tako nepomemben kraj, da ga ni najti na nobenem zemljevidu Kranjske. Približno pol nemške milje od Poratorja smo prečkali še reko Bistrice, ki izvira v bližnjih gorah, ki, kot kaže, ločujejo Kranjsko in Koroško. Menimo, da so to tiste gore, ki jih baron Valvasor imenuje Bistriški snežniki in ki so, po Valvasorju, najvišje na Kranjskem. Za nekatere od njih trdi, da so 10.274 geometrijskih čevljev (geometrical feet) visoke. Že od antike najbolj znane gore na Kranjskem so Karavanke, Karnijske Alpe, Cetius, Ocra, Albius, Phlygadius, Alpe in Pisis, katerih lege je Valvasor natančno določil. Posebej Cetius je, sklicujoč se na Valvasorja, dolga gorska veriga, ki sega od Ljubljane do Dunaja. Razdalja med tema dvema mestoma, katere del je tudi gora Kalenberg, je približno 50 nemških milj. Pokrajina med Ljubljano in Podpečjo je bila dovolj prijetna, v nekaterih predelih polna različnih vrst rož, ki so naznanjale pomlad. Morda ne bo neprimerno ob tej priliki omeniti, da je na Kranjskem najti ogromno vrst rož, vsaj 35 vrst vetrnic, 18 ali 20 vrst ranunkul in več kot 70 vrst hijacint. Za prečkanje Save in Bistrice smo plačali približno pol florinta. Podpeč je skoraj dve in pol nemški milji od Ljubljane, in nemarkanten kraj. Tu smo ostali eno uro, namastili kolesa na kočijah, zamenjali konje in se odpravili proti Šentožbaltu, naslednji poštni postaji.

V tem mestu nismo videli nič nenavadnega in izrednega. Po hribu, ki je visok in strm, so nas do Šentožbaltu potegnili voli. To nas je stalo 15 grošev in nas tudi precej utrudilo. Cesarjevi kočijaži imajo tukaj, tako kot v ostalih dednih deželah avstrijskega cesarstva, preko ramen vrvi, na katerih

imajo privezane rumeno-črne rogove. V tej deželi so moški izjemno močni in prijazni. Ne samo kočijaži, ampak skoraj vsi moški nižjega stanu nosijo krznene kape, tako kot Hrvati in Slovenci, pa še Madžari, Rusi in Poljaki. Tudi nekaj revnejših Kranjic nosi take kape. Šentožbalt je skromen, nepomemben kraj, in stoji na meji celjskega okraja. Po enournem postanku smo se, s svežimi konji, odpravili proti Vranskemu.

Nedaleč od Vranskega smo videli obelisk ali steber na levi strani ceste z latinskima napisoma. Rečeno nam je bilo, da je steber služil kot mejnik med Kranjsko in Štajersko. Ker so bili napisi dolgi, jih nismo prepisali. Toda, kot se je iz začetka napisa dalo razbrati, je bil steber postavljen z namenom, da potnikom sporoči, kdaj in kdo je te ceste popraviljal in jih držal v tako dobrem stanju, kot jih potniki najdejo. Jo. Casp. grof Cobentzel, guverner Kranjske, je začel to pomembno delo. Končal ga je grof Wolfgang Weichard Gallenberg, naslednji guverner. Še veliko pomembnih uslužbencev Kranjske je prav tako omenjenih v tem napisu, npr. grof Orpheus Strasoldo, imenovan *Prætor et Locum tenens*, Franc Anton grof Auerperg maršal, Ernest Ferdinand grof Saurau, imenovan *Dep. Præs. Geor. Xav. De Marotti*, pičenski škof, in drugi. Ker nismo prebrali celotnega napisa, več o njem ne moremo povedati. Toda mnenja smo, da je bil ta steber ali obelisk, postavljen leta 1728, ko je cesar Karel VI. obiskal Gradec, Ljubljano, Gorico, Reko in Trst. Za to priliko so ceste uredili in izboljšali kot nikoli do takrat, predvsem na stroške Orientalne družbe z Dunaja.

Vransko leži ob reki Savinji (Soano, Saan ali Saana), dve kratki nemški milji od Šentožbalta. Spada v okraj Celje, ki ga nekateri prištevajo k Štajerski. Na Vranskem je nekaka mitnica. Za prehod skozenjo, z našimi tremi kočijami in dvema konjema, smo plačali tri groše. Po kratkem postanku smo se odpravili proti Celju (ali Cila, kot ga imenujejo Italijani).

Odsek od Vranskega do Celja je zelo dolg, vsaj tri nemške milje. Med tema dvema krajema je vas, imenovana Žalec, kjer je tudi most čez reko Savinjo. Pokrajina med Vranskim in Celjem je prelepa ravnina, in cesta tukaj je dobra. Preden zapustimo Celje, bomo našim bralcem opisali kratko zgodovino tega mesta, čeravno zdaj ne daje imenitnega videza, je pa bilo v antiki znamenito.

Celje - Cilley ali Cilly, Plinijeva Celeia in Ptolomejeva Celia, je zelo starodavno mesto. Stoji nedaleč od sotočja Savinje in Save. Plinij in Ptolomej sta mesto postavila v Noricum. Stoji blizu meje s Slavonjo. V nekaterih antičnih zapisih, ki jih je objavil Velserus, je zapisano kot Celeia Claudia, verjetno zaradi Klavdija, naslednika Kaligule. V drugih zapisih pa isti avtor mesto imenuje *Muni-*

cipium. V enem zapisov Panviniusa ima mesto ime Colonia. Mesto je znano zaradi rojstva in mučeništva Sv. Maksimilijana v letu 284, sklicujoč se na Schönleba, ali pa leta 288 po Megiserju. Kjer je pokopan, malce iz mesta, stoji zdaj cerkev Sv. Maksimilijana. Celje je bilo prej škofijsko mesto, trenutno pa je le župnija in arhidiahonat, podrejena oglejskemu patriarhu. Mesto so uničili Bavarci, leta 850 pa ga je obnovil neki Bruno ali Brino, ki je bil izgnan iz Moravske. Od Ludvika, vojvode Bavarskega, je dobil velik predel ozemlja med rekama Savo in Savinjo. To ozemlje so potem počastili z imenom Celjski okraj, sklicujoč se na Megiserja. Ta piše, da je še en Ludvik Bavarski leta 1339 imenoval Friderika Žovneškega za grofa Celjskega. Isti avtor nam našteje vrsto grofov Celjskih, od zgoraj omenjenega Friderika Žovneškega do Ulrika, ki je leta 1457 še živel. Omenjeni Ulrik je, po Megiserju, ker je nespravljivo sovražil Ladislava in Matijo Korvina, sinova slavnega Ivana Hunjadija, ki je umrl leta 1456, napisal pismo svojemu tastu Juriju, despotu Srbije, v katerem mu obljublja, da bo, ko bosta s kraljem Ladislavom prišla v Beograd, imel pokazati dve krogli za igro, misleč s tem dve glavi bratov Korvin. Pismo je prestregel služabnik kralja Ladislava in ga kralju izročil v cerkvi na dan sv. Martina. Kralj je nemudoma poklical Ulrika, ki je bil takrat na njegovem dvoru, k sebi in ga obdolžil izdaje. To je spodbudilo Ulrika, potegnil je meč in ranil kralja v glavo in v roko. Ta je prav tako potegnil meč in spopadla sta se. Na prizorišče je prišel še madžarski stražar in Ulrik je bil ubit, čeprav se je hrabro branil. Ko je za Ulrikovo smrt zvedel vladar cesar Friderik IV., se je polastil Celja, ki mu je pripadlo že prej s paktom ali konvencijo z grofi tega imena, in ga priključil Štajerski. V tem mestu, ki ta čas nima več kot 80 ali 100 hiš in 600 prebivalcev, je lep minoritski samostan, v njegovi cerkvi so pokopani grofje Celjski. Nedaleč iz mesta stoji grad, navadno imenovan Stari grad. Tukaj je videti precej antičnih spomenikov. Pri Starem gradu so izkopali precejšnje količine rimskih kovancev, prav tako veliko ostankov človeških teles ogromnih mer. Poročilo o tem kraju bomo zaključili z opazko, da je Turki ob pohodu na Celje leta 1492 zavrnil Jurij Herberstein in jim povzročil velike izgube.

Iz Celja smo se odpravili proti Konjicam, približno štirinajst nemških milj južno od Gradca. V Konjicah je grad in v njem silno nenavaden studenec ali izvir, ki, sklicujoč se na Meraniusa, nikoli ne naraste ali upade. V najhujših zimah je topel, v vročih poletjih pa hladen. Turki so prodrli do Konjic v letu 1473. Konjice ležijo ob vznožju gore, v lepi in rodovitni pokrajini in se zdijo velike kot Celje, od katerega so oddaljene najmanj tri nem-

ške milje. Tukaj smo ostali preko noči. Zrak se nam je zdel izredno oster. Kraj ima dve cerkvi in še kar lep trg na sredi. Konjice so, prav tako kot Celje, zelo čisto mesto, in ležijo v lepi ravnini. Tukaj smo imeli zelo dobro oskrbo, zjutraj, preden smo odšli, pa so nam izročili precej dolg račun. Nastanitev, na kakršno smo naleteli v Konjicah, je bila povprečna.

Odsek med Konjicami in Bistrico je kratek in cesta dobra. Nemci so Bistrico poimenovali Slovenska Bistrica (Windisch Feistritz ali Windisch Veistritz) z namenom razločiti jo od še enega kraja istega imena na Kranjskem. Leži pa ob reki z istim imenom. Ta reka izvira blizu vasi Fram, približno nemško miljo skoraj zahodno od Bistrice, in se izliva v Dravo, malce vzhodno od mostu čez to reko pri Ptuj. Bistrica se lahko smatra za še kar lepo mesto, in sestoji iz ene dolge ulice. Hiše so čiste, cerkev dovolj lepa. Angleški gospodje so se včasih ustavljali v gostilni Medved, zadnje čase pa raje v tisti nasproti, ki je bolj ustrezna. Po približno enournem počitku v Bistrici smo krenili na pot proti Mariboru, kjer smo nameravali obedovati.

Preden smo prispeli v Maribor, ki je skoraj tri nemške milje severovzhodno od Slovenske Bistrice, smo prečkali Dravo po lepem mostu blizu tega mesta. Maribor (Marburg ali Marchburg) je spodnještajersko mesto, leži na severnem bregu Drave in je devet nemških milj južno od Gradca. Mesto ima približno sto hiš in prek 2000 prebivalcev, tako smo zaključili iz opazovanja. Tako hiše kot prebivalci so izjemno čisti in urejeni. Mestu so vladali grofje, dokler si ga ni pridobil Otokar III., markiz Štajerske, od Bernarda grofa Marburškega. Leta 1532 se je mesta polastil turški sultan Sulejman Veličastni. Toda mesto je kmalu zapustil in se s svojo vojsko umaknil v Beograd. Vino je tukaj dobro, kozarci, iz katerih ga pijejo domačini, pa veliki. Iz tega smo zaključili, da so prebivalci Maribora težki pivci. Ta zaključek nam je potrdil njihov običaj, ki se ga mnogi Nemci držijo, in gre kot sledi. Ko družba v gostilni ali krčmi naroči vino, jim ga takoj prinesejo in točaj ali natakarkar vsem v družbi nalije polne čaše. Takoj ko odpijejo, jim dotoči. In tako, dokler vina ne zmanjka. Tudi nam so stregli na ta način, in ko smo natakarkar dali vedeti, da si ne želimo tolike postrežbe ter da bi rajši videli, da si nalivamo kakor nam ustreza, je odgovoril, da je v tej deželi običaj tako dotakati in nas prosil da nas sme postreči kot ostale gospode. Tukaj je veliko cerkva, ulice so čiste in dobro tlakovane. Najboljši gostišči v Mariboru sta Razprostrti Orel (Spread Eagle) in Zlati Jelen (Golden Deer).

Med Mariborm in Ernovžem (Ehrenhausen), naslednjim postajnim mestom, je pokrajina precej

gorata. Ta odsek se lahko smatra za dolgega in dolgočasnega, meri pa tri nemške milje. Za vleko v hrib, kamor so nas potegnili voli, smo plačali osem grošev. Ernovž leži ob reki Muri, šest ali sedem nemških milj od madžarske meje. Ni zanimiv kraj. Tu smo se zadržali le kratek čas. Do prihoda v Gradec, kjer smo nameravali to noč prenočiti, sta bila še dva dolga odseka.

Naslednji kraj, kjer so nas oskrbeli s poštnimi konji, se imenuje Wildan, ali kot mu reče večina Štajercev, Wildon. Je dobre tri nemške milje severno od Gradca in stoji na vzpetini, tako kot Ernovž, blizu sotočja rek Kainach in Mure. Vasi med Ernovžem in Wildonom so Gomilica (Gamlitz, Gamblich), Wagna, Seggau blizu sotočja rek Lasnica (Laßnitz), Sulm in Mure, Lipnice (Leibnitz) in Freibüchl. Čez reko Muro je pri Wildanu most. Razen tega o kraju ne vemo nič zanimivega. Predel na zahodnem bregu reke Mure je bil prekrit s prelepim zelenjem in je bil paša za oči.

Od Wildona smo pot nadaljevali proti Gradcu, kamor smo prispeli precej pozno. Razdalja med tema dvema krajema je približno tri nemške milje, čeprav ta odsek ni tako dolg kot prejšnji. Kakor smo mi ugotovili, in kakor si naši bralci lahko izračunajo, si postojanke med Ljubljano in Gradcem sledijo takole:

Od Ljubljane do Podpeči dve nemški milj in pol.

Od Podpeči do Šentožbalta najmanj dve nemški milj.

Od Šentožbalta do Vranskega dve nemški milj.

Od Vranskega do Celja najmanj tri nemške milje.

Od Celja do Konjic najmanj tri nemške milje.

Od Konjic do Slovenske Bistrice dve nemški milj.

Od Slovenske Bistrice do Maribora tri nemške milje.

Od Maribora do Ernovža tri nemške milje.

Od Ernovža do Wildona dobre tri nemške milje.

Od Wildona do Gradca tri nemške milje.

Zahvale

Posebej sem hvaležen gospodu Cliffordu Daviesu, arhivarju Wadham Collegea v Oxfordu, ki mi je dovolil vpogled v zapise, ki jih je napravil v zvezi s Swintonovimi dokumenti, hranjenimi v Bodleian Library. Te beležke so me pripeljale do odločilnega pisma, ki potrjuje Swintona kot avtorja potopisa iz leta 1734, in do njegovega portreta. Gospod Davies se je dogovoril tudi z osebjem Wadham College Library, da sem lahko Swintonov dnevnik z njegovih potovanj v letih 1730-1731 tudi prebral. Bodleian Library Univerze v Oxfordu je

preskrbela fotografije, iz katerih sta pripravljeni sliki 1 in 2. Arhivar in knjižničarji Royal Society so me oskrbeli z bistvenimi dokumenti in me spodbujali. V British Library so mi dali na vpogled ključne rokopise in mi tudi sicer bili v pomoč pri razreševanju problemov.

Prevedla Cvetka Puncer

ZUSAMMENFASSUNG

Reise durch die slowenischen Länder im Jahre 1734

Im März 1734 machten sich drei Engländer auf die Reise durch die slowenischen Länder. Der vorliegende Abriß ist Teil einer umfassenden Reisebeschreibung, die den Titel *Reise dreier englischen*

Herren von Venedig nach Hamburg ... im Jahre 1734 (The Travels of three English Gentlemen from Venice to Hamburg ... in 1734) trug. Das Werk wurde im Jahre 1745/46 zum ersten Mal auf der Grundlage eines inzwischen leider verloren gegangenen Manuskripts gedruckt. Der bisher anonyme Verfasser der Reisebeschreibung, Mitglied der englischen Royal Society und der Universität Oxford, wird in der vorliegenden Abhandlung identifiziert. Es handelt sich um John Swinton (1703-1777). Reproduziert werden sein Porträt und seine Unterschrift aus dem Jahre 1734.

Der Weg durch das slowenische Gebiet führte die drei Engländer von Gorica nach Vipava, Razdrto, Planina, Ljubljana, Celje und Maribor. Einen besonderen Wert verleihen dem Bericht die Beschreibungen der praktischen Gesichtspunkte der Reise, Verständigungsschwierigkeiten, Auskünfte über jene Sprachen, deren sie sich auf ihrer Reise bedienten (einschließlich des Lateinischen), Beschreibungen von Straßen, Einspannarten, Raststationen, Nahrungsmitteln und Getränken. Beschrieben und aufgezeichnet wurde auch das Schiff, das zwischen Vrhnika und Ljubljana verkehrte.

strokovni članek

UDK 353.13:394.4 Dunaj "1908"

prejeto: 24. 6. 1999

Sergej Vrišer

redni profesor FF in muzejski svetnik v pokoju
SI-2000 Maribor, Cankarjeva 25 a

Slovenski vojaki v jubilejnim sprevodu na Dunaju 1908

IZVLEČEK

V poklonitvenem sprevodu ob 60 letnici vladanja Franca Jožefa dne 12. junija 1908 na Dunaju je poleg drugih zastopstev iz avstrijskih kronovin nastopila tudi skupina iz vojvodine Kranjske. Skupina je štela okoli 400 udeležencev v ljudskih nošah, posebnost pa je bil konjeniški banderij na čelu skupine, ki so ga sestavljali slovenski vojaki iz različnih polkov, preoblečeni v stilizirane historične noše. Vojakom je poveljeval nadporočnik Rudolf Maister, ki je tudi sam jezdil v sprevodu v uskoški noši.

SUMMARY

SLOVENE SOLDIERS IN A JUBILEE SUITE IN VIENNA IN 1908

In a dedication suite at the 60th anniversary of reigning of Franc Jožef on the 12th of July 1908 in Vienna there was, beside other representatives from the Austrian crown-lands, a group from the duchy of Carniola. The group counted approximately 400 participants dressed in popular costumes. Originality was the cavalry consisting of Slovene soldiers from various regiments, dressed in historical costumes. First lieutenant Rudolf Maister was commanding the soldiers and he too was riding in an "uskok" costume.

Ključne besede: jubilejni sprevod, dragonci, konjeniški banderij, slovenski heroldi

Kadar omenjamo leto 1908, se v slovenski zgodovini nedvomno najprej spomnimo na septembrske dogodke. Sicer pa je Avstro-Ogrska v istem letu anektirala Bosno in Hercegovino, na obzorju se je zarisala zahteva po jugoslovanski združitvi znotraj habsburške monarhije in na slovenski politični sceni se je rivalstvo med liberalnim in katoliškim taborom z deželnozborskimi volitvami odločilo v prid slednjega.

Leta 1908 pa je avstroogrška monarhija slavila tudi 60 letnico vladanja cesarja Franca Jožefa. Zaznamovala jo je vrsta prireditev v njegovo čast, poseben odmev pa je imel jubilejni poklonitveni sprevod na Dunaju 12. junija 1908. Iz dalje današnjih dni in spričo aktualnejših poznejših poli-

tičnih dogodkov, ki so pomenili začetek razkroja in konca monarhije, se zdijo te slovesnosti precej marginalne, posebej za narode, ki so videli svoj samostojni razmah v koncu Avstrije.

Tako se zdi razumljivo, da je tudi slovenska udeležba pri teh slovesnostih tonila v pozabo: po mnenju nekaterih je bila za naš politični razvoj neodločujoča in je izpričevala prej udvorljivost kot slovensko pokončnost. A tudi drugod po Avstriji so se vemale debate za in proti prevelikemu pompu ob tem jubileju. Celo cesar sam je sprva nasprotoval sprevodu, a v Slovenskem narodu 9. junija 1908 piše, "štreberji vsake vrste, koristolovci in častilakomniki niso spoštovali cesarjevo voljo". Tako so slednjič počastitveni akt le speljali. V spre-

Kranjska skupina v dunajskem sprevodu 1908:

1. Uskoški poveljnik (Rudolf Maister)

2. Fanfarist

3. "Slovenski herold" - konjenik
(Rekonstrukcije po fotografiji).

vodu je sodelovalo okoli 12.000 ljudi in 4.000 konj, delegacije so se zbrale iz vse monarhije, svoj nastop so odpovedali le Čehi. Sprevod je bil deležen pohval in kritik: na koncu sta ostala le spomin na blišč in precejšen deficit, a tudi domoljublje, ki naj bi ga sprevod izpričeval, je čez deset let, s koncem svetovne vojne, splahnelo.

Če si odmislimo poglobitni namen jubilejnega spreveda - potrditev vdanosti avstrijskih narodov vladarski hiši, in si ga ogledamo le kot kulturnozgodovinski in narodnopolisni spektakel, vendarle ne moremo prezreti, da je šlo za podjetno

zamisel. Pri tem nas pritegnejo tudi prizadevanja, s katerimi so se hoteli v družini ostalih kronovin v prestolnici postaviti tudi Slovenci, pravilneje - Kranjci. Prav gotovo ni zanemarljivo, da je nastop zahteval kar precej truda, da je zaposlil vrsto slovenskih osebnosti in da ni bil brez odmeva. Nikakor ni nepomembno, da so pri tem odigrali svojo vlogo tudi slovenski vojaki. Zato menim, da je prav, če o njihovem deležu v tem sprevodu spregovorimo nekoliko obširneje.

Najprej kratek splošni oris jubilejnega spreveda. Že leta 1879, ob 25 letnici cesarjeve poroke

so na Dunaju pripravili sprevod, ki ga je zaznamoval slikar Hans Makart, znan po svojem smislu za pompoznost in bogato inscenacijo. Leta 1908 so organizacijo sprevoda zaupali posebnemu odboru, ki ga je vodil grof Hans Wilczek, kot strokovnjak za historične noše in uniforme je sodeloval slikar Carl Hollitzer, pri arhitekturnih delih pa arhitekt Josef Urban. Sprevod se je začel v Pratru, obšel ves Ring in se končal pri izhodišču. Ob vsej poti so zgradili številne tribune za gledalce, posebej domiselno pa je bil urejen prostor pred dvorom, kjer je cesar s spremstvom polne tri ure stoje odzdravljaj skupinam v sprevodu. Na nasprotni strani cesarjeve tribune sta dve vojaški godbi igrali skladbe, ki so ustrezale značaju skupin v sprevodu.

Sprevod je bil razdeljen v dva dela. V prvem je nastopilo 19 skupin, ki so prikazovale različne dogodke iz habsburške zgodovine. Nastopajoči so bili oblečeni v noše in uniforme tedanjih obdobij, pomembnejše zgodovinske osebnosti pa so "igrali" izključno plemiči. Tako je na primer v vlogi feldmaršala Radetzkega nastopil njegov pravnuk. Ohranjene fotografije in celo film nam pripovedujejo o slikovitosti teh skupin.

Ustanovitelja dinastije Rudolfa Habsburškega je spremljalo 41 vitezov v oklepih na konjih. Neka skupina je prikazovala obleganje gradu: v sprevodu so vlekli "mačko", t.j. lesen in s kožami pokrit ščit za obrambo pred ognjenimi puščicami in "ovna" za razbijanje grajskih vrat. Čas Friderika III. je prikazovala skupina vitezov, glasnikov, turnirskih razsodnikov in trobentačev. Potem so nastopili landsknehti iz časa prvega obleganja Dunaja, nato vojaki iz tridesetletne vojne - arkebuzirji, kirasirji, posebna skupina vojakov-Hrvatov, tudi vozarstvo. V skupini, ki je predstavljala obleganje Dunaja 1683, so poleg vojskovodij Leopolda I. jezdili poljski konjeniki in korakali mestna guardia, pa študentje in meščani. Skupino princa Evgena Savojskega so sestavljali konjeniki in topničarji s 3 topovi iz 18. stoletja. Slikovito je bilo prikazano življenje na dvoru Marije Terezije, skupina kurirjev na konjih pa je prinašala novico o zmagi nad Prusi pri Kolinu. Potem so sledili general Laudon in Trenkovi pandurji, zmagovalec v bitki pri Aspernu nadvojvoda Karel in spet izvirni topovi iz leta 1809, nato uporniški tirolski kmetje Andreasa Hoferja, v zadnji skupini pa je nastopil štab feldmaršala Radetzkega s predstavniki nekdanje avstrijske armade iz vojn v Italiji.

V drugem delu sprevoda so se cesarju poklonili Dunajčani z zastavami in znaki cehov, nato se je zvrstila pisana množica narodnih noš iz vseh delov monarhije, za konec sprevoda pa so poskrbeli še dunajski športniki in gojenci šolskih zavodov.

In sedaj k slovenski oziroma kranjski skupini. V

Slovenskem narodu so dne 8. maja 1908 zapisali, da je bil v ljubljanskem Unionu shod za udeležbo na jubilejnem sprevodu, dogovori zanj pa so očitno stekli že prej. Slikar Rihard Jakopič je namreč takrat že predstavil, kako si je kranjsko skupino zamislilo vodstvo umetniškega kluba Sava, ki mu je Dunajski centralni pripravljalni odbor zaupal realizacijo te skupine. Po Jakopiču naj bi jo sestavljali trije oddelki in sicer najprej jezdec iz deželnimi in državnimi zastavami, nato zgodovinski oddelek in "poklonstven" oddelek, oba s pododdelki. Nastopile naj bi posamezne slovenske province, na čelu sprevoda seveda Kranjska. Zato si je Jakopič zamislil jezdec v narodni noši z zastavo vojvodine Kranjske in 8 trobentačev. Tem naj bi sledili grbonosci vseh kranjskih mest, za njimi pa "romarska" skupina z ljudmi v dolenjskih, belokranjskih, gorenjskih, notranjskih, kočevskih in vlaških ljudskih nošah, ki naj bi peli nabožne in narodne pesmi. Za njimi bi korakali še izdelovalci in prodajalci domače obrti. V celoti naj bi šlo za 150 ljudi in nekaj vozov. Kot naslednja skupina je bil predviden "zeleni Jurij" s 4 trobilci na rogove iz brezovega lubja. Nastopili naj bi tudi gorenjski in belokranjski svatje, lovci in ribiči.

Jakopič je opozoril, da je rok do nastopa na Dunaju zelo kratek in da bi Sava za najnujnejše izdatke okoli priprav potrebovala takoj okoli 2000 kron. Izvršni odbor za uresničitev zamisli sprevoda je sestavljalo 29 Slovencev in 11 Nemcev. Kaže tudi, da so sprva močno računali na sodelovanje z umetniki, saj omenjajo v odboru poleg Riharda Jakopiča še slikarje Mateja Sternena, Ivana Groharja, Petra Žmitka, Marka Rašico, Heinricha Wettacha, nato kiparja Ivana Pengova in ravnatelja umetnoobrtne šole Ivana Šubica.

Očitno pa se je kranjski odbor otepal s precejšnjimi težavami: zatikalo se je pri organizatorjih, denarju, kostumih, pa še politična skepsa je posegla vmes. Že 9. maja beremo v Slovenskem narodu, da nas je pravzaprav lahko sram, ker naj bi kranjsko skupino predstavljali nekakšni "romarji". Pozneje je spet pisalo, da Jakopič ni imel v mislih pravih romarjev, pač pa podeželsko ljudstvo. Sploh pa da ni prav, da nastopamo Slovenci le kot Kranjci in ne kot enotna slovenska grupa. V vzdušju strankarskih nasprotij je potem župan Ivan Hribar, ki je Jakopiču sprva obljubil sodelovanje, sklenil, da se ljubljanski občinski svet sprevoda ne bo udeležil, češ, Čehi na Dunaju ne bodo nastopili, zato da je tudi on proti. Potem je R. Jakopič 22. maja v Slovenskem narodu sporočil, da tudi klub Sava v bodoče pri tej akciji ne bo več sodeloval. Ob vseh ovirah je Savane morda motila premajhna umetniška raven celotne zamisli.

V nadaljevanju nam več kot Slovenski narod povejo sestavki v Slovencu. Dne 9. junija, torej le

kratko pred odhodom na Dunaj, piše, da je bil sestavljen nov "arangement cele ekspedicije". Najbrž so v odboru spoznali, da je potrebno ukrepati naglo in da je potrebna tudi vojaška roka, saj so vodstvo razdelili takole: "vojaški komando" so zapupali nadporočniku Rudolfu Maistru in poročniku Lovrencu(?) Šušteršiču iz 27. domobranskega polka, "civilni komando" pa vodjema Belokranjcev Kregarju in Gorenjcev Pibru. Imenovali so tudi vodje skupin: za Belokranjce slikarja M. Rašico, za Gorenjce dr. I. Robido in slikarja P. Žmitka, za Kočevce slikarja H. Wettacha. Za konjeniško skupino - banderij naj bi skrbel inženir Skaberne, za fanfariste pa glasbeni pedagog in ravnatelj Matej Hubad. Poseben eksekutivni odbor se je konstituiral tudi na Dunaju; skrbel naj bi za reditelje, vodiče, prenočišča, prehrano in podobno.

Medtem so utrdili tudi sestavo kranjske skupine. Sprevod naj bi odprli trobentači-fanfaristi, oblečeni kot nekakšni "slovenski heroldi". Njihovo pokrivalo naj bi bilo plitka rdeča čepica, obleka pa ukrojena po belokranjski noši, prek nje naj bi nosili značilno brezrokavno oblačilo srednjeveških klicarjev-heroldov (nem. Herolsrock) z velikim modrim kranjskim orlom na prsih in "z vezeninami v trobojnih barvah z jugoslovanskimi motivi". Trobentačem naj bi sledil banderij z 8 jezdec, prav tako oblečenimi v nošo "belokranjskih heroldov", vendar s črnimi klobuki in z visokimi, prek kolen segajočimi škornji. Jezdec naj imajo v rokah kopja s slovenskimi tribarvnicami, pred njimi pa bo jezdil zastavonoša z veliko slovensko zastavo.

Posebnost naj bi bil naslednji banderij, sestavljen iz dolenjskih uskokov v slikovitih zgodovinskih krojih. Kot piše v Slovincu, so jih posneli po Valvasorju, fotografija pa nam priča, da so bili upodobitvam na Valvasorjevih grafikah le približno podobni. Vsekakor je šlo za prav dragoceno opravilo, zapisali so, da je "naravnost krasna": za pokrivala so izbrali krznene kalpake, surka in plašč sta bila obšita s pozlačenim okrasjem, kot orožje pa je konjenikom rabil "turški meč", pač ukrivljena hrvaško ogrska sablja orientalskega porekla. Nasploh je imela celotna noša hrvaški pridih. Zelo verjetno je pri stiliziranih belokranjskih in ostalih nošah imel besedo slikar Marko Rašica, morda so si kaj izposodili tudi pri Hrvatih.

Našteta skupina je predstavljala čelo slovenskega dela spreveda, za njo pa so se zvrstile skupine v ljudskih nošah, kakor smo jih že našli, s tem da so jih za konec še popestrili z motivi iz pravljice o Zlatorogu. Kranjska skupina naj bi štela 400 oseb, 40 konj in 10 vozov, Slovenci pa so bili zastopani tudi v koroški, štajerski, istrski in goriški - gradiščanski skupini.

Zanimivo je, da so v kranjski skupini nastopili tudi vojaki. V ljubljanskem odboru so namreč pre-

sodili, da bi s samo folkloro in "romariji" ne učinkovali dovolj odločno in samozavestno. Zato so se obrnili po pomoč na vojno ministrstvo, ki jim je dovolilo, da smejo v sprevodu sodelovati tudi vojaki Slovenci. In tako je iz mariborskih enot dragonskega polka št. 5 prišla skupina konjenikov, "samih zalih fantov". Ostali so bili pripadniki ljubljanskega 17. in tržaškega 97. pešpolka, slednji je poslal 6 trobentačev. Nadalje so bili iz Ljubljane vojaki 27. domobranskega in 7. divizijskega topniškega polka. V celoti je enota štela 60 mož, ki naj bi deloma jezdili in korakali v sprevodu, deloma pa skrbeli za spremstvo udeležencev. Zapisali so, "da se jim je radost, da smejo z rojaki nastopiti na Dunaju, brala na licu". Enoti je poveljeval nadporočnik Maister ob pomoči poročnika Šušteršiča, obema pa so naložili še druge obveznosti.

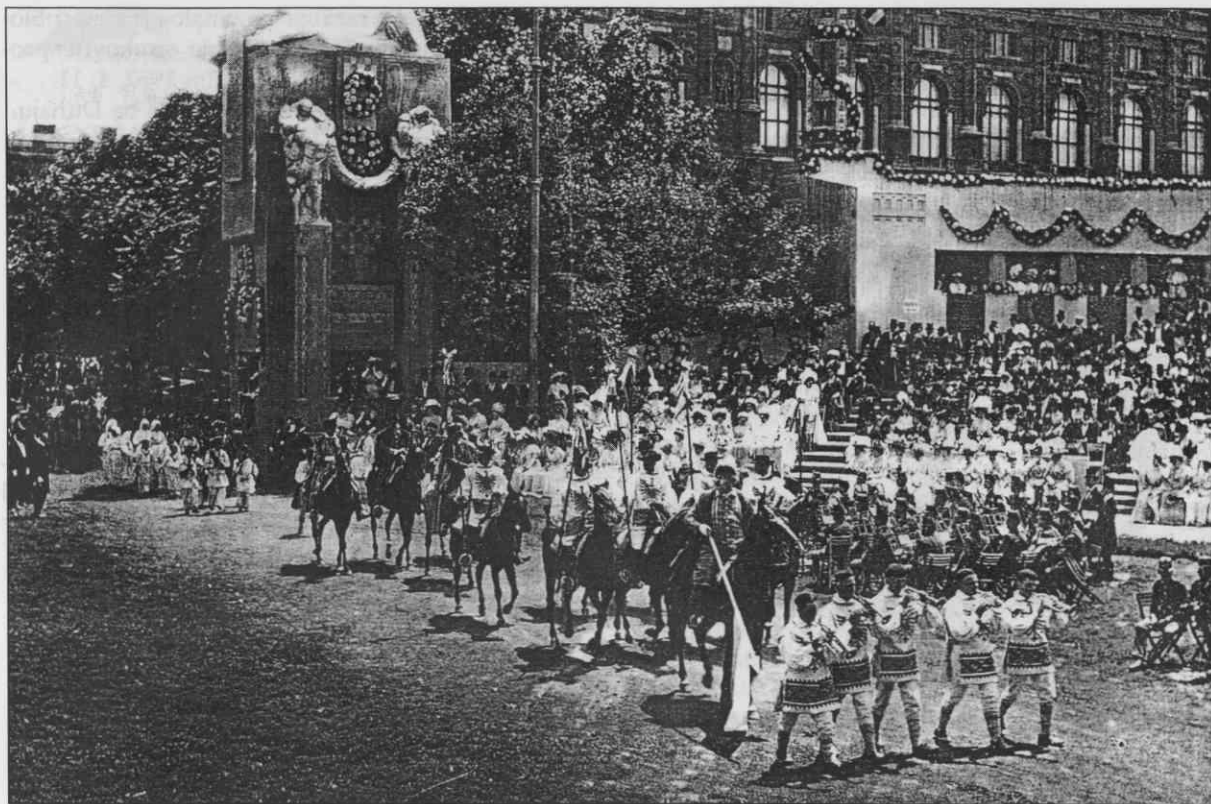
Med tem ko so v Ljubljani tekale priprave okoli prihoda skupin v slovensko glavno mesto, organiziranja prevoza, izbiranja in pomerjanja noš, je nadporočnik Maister kot "kvartirni reditelj" odpotoval na Dunaj. Tam je poskrbel za prenočišča v Pratu in prehrano v gostilni Swoboda, pobrigal se je za konje banderija, ki jih je preskrbel že dunajski odbor. Maister je nato brzojavil v Ljubljano, da je za prihod Kranjcev vse nared.

V Ljubljani so v herolde preoblečeni vojaki pridno vadili korakati v kostumih. Kako resno so oblačilni videz vzeli v vsej skupini, pove to, da sta za oblačila skrbela garderober Malachovski in zagrebški gledališki nadgarderober Löhr. Tudi vojaki-fanfaristi niso držali križem rok. Vadili so napeve Oj ta soldaški boben, Pridi Gorenjc z mrzle planine, Tam za turškim gričem, pa Regiment po cesti gre in Danes je taisti dan, ki jih je posebej za fanfare priredil Matej Hubad.

Udeleženci spreveda so se iz Ljubljane odpeljali na Dunaj s posebnim vlakom s 14 vagoni. Pot jih je vodila preko Celovca in Amstettna. S seboj so vozili prehrano, sanitetne potrebščine in seveda bogato garderobo kostumov in noš.

O samem dunajskem sprevodu sta vodilna slovenska časnika seveda poročala vsak po svoje. Slovenski narod je bil z vestmi kar se da skop ali pa je poskušal v prireditvi najti le spodrslejaje, omenjal je nezanimanje občinstva, stroške in je vse skupaj označil za "dunajsko maškarado". Še ostrejša je bila Domovina, ki je 15. junija 1908 menila, da slovensko kmečko in delavsko ljudstvo od spreveda nimata ničesar in "koliko dobrega bi se storilo s stotisoči, morda več kot milijon kron, katere je požrl ta sprevod..."

Slovenec se je seveda razvnel in nasprotno smer in je prireditve močno hvalil: "Nihče se ni upal zaleteti v kranjsko skupino pod plapolajočimi našimi trobojnicami..." Iz časopisa izvemo, da sta v skupini nastopila tudi častnika Maister in Šušteršič.

Dunajski sprevod 1908: Na čelu kranjske skupine fanfaristi, zastavonoša, konjeniški banderij "heroldov", za njimi skupina uskokov z R. Maistrom (v sredini).

Dne 20. junija piše v Slovincu, da je nadporočnik Maister v dragoceni uskoški opravi "sprejemal povelja glavnih rediteljev in jih izročal rediteljem skupin. Ta krasna postava na iskrem konju, katerega je krotila z elegantno lahkostjo, je imponiral vsem gledalcem in lahko trdimo, da je bilo tako elegantnih jezdecev malo v sprevodu. To si lahko čul iz raznih opazk gledalcev."

Poročevalec nato omenja župana Žurca iz Kandije, ki je na konju samozavestno vihtel slovensko tribarvnico, in poročnika Šušteršiča, ki je načeloval banderiju uskokov. Tudi slovenski dragonci s šopki in narodnimi trakovi na klobukih so se ponosno držali in "z jasnimi glasovi klicali slovenski živio".

Če obidemo časopisne odmeve, nam še vedno ostanejo fotografije in film o dunajskem sprevodu. Kranjska skupina, posebej njeno vojaško urejeno čelo sta nedvomno ustvarjala močan vtis in tudi hvalnica o konjeniku Maistru ni bila pretirana. Tudi kritiki sprevoda se ga niso lotili. Po vrnitvi skupine se je kranjski deželni glavar Fran Šuklje zahvalil nastopajočim, posebej pa ljubljanskemu štacijskemu poveljstvu, nadporočniku Maistru in poročniku Šušteršiču.

V življenjepisnih podatkih o Rudolfu Maistru njegove udeležbe pri dunajskem sprevodu ne zasledimo. Zakaj bi jo tudi, ko pa k postajam nje-

gove vojaške kariere ni sodila (ali mu je mar celo škodila?), istega leta 1908 je bil namreč premeščen v daljno Galicijo. Še manj pa bi bila navedba dunajske misije primerna za Maistrov jugoslovanski personalni dosje, saj bi jo prosrbski vojaški krogi povsem napačno razumeli.

Slovensko sodelovanje pri dunajskem sprevodu pa ima za domačo zgodovino zadosten pomen. Prav gotovo so septembrski dogodki 1908, ko je šovinistično nemštvo pokazalo svoj pravi obraz, to akcijo dodobra zasenčilo. Vendar so "Kranjci" želeli izpričati tudi slovenstvo in ne le pričakovano vdanost, prav vojaška nota skupine naj bi ob narodopisju nakazovala tudi našo zgodovinsko upornost. Nedvomno zasluži kranjska skupina pozornost zaradi velikega števila ljudskih noš. Nič manj pa ni kostumološko zanimiva zamisel o povezavi belokranjske folklore z elementi historične oblačilne tradicije, ki jo je razodevala naša trobentačev in jezdecev

Najbrž Rudolf Maister za skupino ni bil izbran po naključju. Morda sta se s Šušteršičem za udeležbo prijavila sama, potem ko so med vojaki izbirali primerna voditelja. Še verjetneje pa sta bila izbrana na priporočilo slovenskega prireditvenega odbora. Vsaj za Maistra lahko rečemo, da je združeval v sebi ambicioznost častnika in kulturno

osveščenega Slovenca, verjetno pa je odločalo tudi to, da je bil markantne, vojaške postave.

Kakršnakoli je že bila sodba o dunajskem sprevodu, velja, da je Maister z ostalimi slovenskimi vojaki svoje poslanstvo opravil vojaško korektno in v ugled svoje dežele.

Rudolf Maister kot nadporočnik.

VIRI IN LITERATURA

- J. P. Bled, Franc Jožef, Ljubljana 1990.
B. Hartman, Rudolf Maister, general in pesnik, Ljubljana 1998.
S. Schneider, Franz Josef I. Das Jubeljahr der sechzigjährigen Regierung des Kaisers, Oesterreichs Hort, Geschichts- und Kulturbilder aus den Habsburgischen Erbländern, 2, Wien 1910, 232-234.

J. Traven, Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, Priloga za obravnavanje strokovne problematike filmske umetnosti, Film 1952, 4, 11.

Dom in svet 1908: fotografija sprevoda ba Dunaju. Domovina 1908: 12. 6., 15. 6.

Slovenec 1908: 5. 6., 6. 6., 9. 6., 10. 6., 11. 6., 12. 6., 17. 6., 20. 6.

Slovenski gospodar 1908: 18. 6.

Slovenski narod 1908: 8. 5., 9. 5., 12. 5., 22. 5., 3. 6., 16. 6.

ZUSAMMENFASSUNG

Die slowenischen Soldaten beim Festumzug in Wien 1908

Im Rahmen der Feierlichkeiten anlässlich des sechzigjährigen Regierungsjubiläums Kaiser Franz Josefs fand in Wien am 12. Juni 1908 ein Festumzug statt, an dem unter den Delegationen aus den Kronländern auch eine Gruppe aus dem Herzogtum Krain teilnahm. Die Gruppe zählte rund 400 Mitwirkende in slowenischer Nationaltracht mit einer berittenen Abteilung an der Spitze. Die Abteilung wurde gebildet von als Herolde und Uskokken (Grenzer) verkleideten Soldaten slowenischer Abstammung, die das Verteidigungsministerium aus verschiedenen Regimentern (Ljubljana, Maribor, Triest) eigens für die Beteiligung am Festzug sowie die Begleitung der Gruppe zur Verfügung gestellt hatte. Das Kommando über die 60 Mann starke Einheit führten Oberleutnant Rudolf Maister und Leutnant Lovrenz (?) Šušteršič vom 27. Landwehrinfanterieregiment; die beiden Offiziere, in reich geschmückter Uskokentracht, ritten auch an der Spitze der Krainer Gruppe. Obwohl die Gruppe nur das Erbland Krain vertrat, kam der nationale slowenische Gedanke deutlich zum Ausdruck.

In memoriam

Stane Stražar (1929-1998)

Konec šestdesetih let sem bil kot študent in honorarni sodelavec Narodnega muzeja v Ljubljani poslan skupaj z znamenitim Hasanovim plaščem, to je mašnim plaščem, narejenim iz ogrinjala Hasana Predojevića, poraženca bitke pri Sisku leta 1593, v Dob pri Domžalah. Vzrok nenavadne naklonjenosti osrednje slovenske muzejske inštitucije do krajevne razstave, je bila bližina gradu Krumperk, katerega lastnik je bil Adam Ravbar, udeleženec znamenite bitke. Tam je bil plašč osrednji in najbolj dragocen eksponat na priložnostni zgodovinski razstavi, ki so jo pripravili tamkajšnji jamarji. Med njimi je bil osrednja osebnost električar, domačin Stane Stražar, ki je bil oče zamisli o razstavi in enodnevni izposoji izjemno dragocene zgodovinskega predmeta. Takrat je moral imeti že napisano ali pa vsaj v zaključni redakciji svojo knjigo, česar pa takrat nisem vedel. Ker tudi sam izviram iz obrtniške družine, mi je bilo še toliko manj jasno, kaj žene nekega električarja v tako ljubezen do zgodovine, da ji posveča toliko časa in energije, ki bi ju moral, kot praktičen človek,

uporabiti drugače, predvsem pa bolj donosno. Počasi sem dognal, da elektrotehnik Stane Stražar ni povsem navaden človek, da se za njim skriva osebnost, ki zasluži izjemno spoštovanje. Ker sem nekaj let kot absolvent in kasneje kot asistent na takratnem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja skušal sistematično spremljati slovensko krajevno zgodovino, sem hitro spoznal, da je Stane Stražar človek izjemnih sposobnosti in talentov, ki sicer nima formalne, zato pa toliko večjo dejansko izobrazbo. Ob njem nisi mogel biti prevzet in domišljav.

Pogosteje sva se začela videvati, ko sem se zaposlil leta 1979 na SAZU. Prihajal je tiho in skromno, si izposodil kakšno knjigo, prosil običajno prof. dr. Boža Otorepca za nekatere informacije in pojasnila, glede novejšje zgodovine mu je stal ob strani domžalski rojak prof. dr. Mirko Stiplovšek, ter na isti način, kot je prišel, tudi odšel. Enako skromen, tih in nevsiljiv je bil tudi takrat, ko je prinesel svoje knjige monumentalnega obsega. Strmeli smo vanj in se spraševali, kdaj in kako zmore vse to ob redni in raziskovanju vse preje kot prijazni terenski službi.

Opus krajevnega zgodovinarja ali bolje izjemnega in žlahtnega domoznanca Staneta Stražarja je enkrat. Napisal je devet knjig: Kroniko Doba (1970), Svet pod Taborom (1974), Moravska dolina (1979), Na pomoč (1980), Črni graben (1985), Ob bregovih Bistrice (1988), Mengeš in Trzin skozi čas (1993), Ljudje ob Rači (1995), Župnija Dob skozi stoletja (1997), pri deseti, namenjeni zgodovini slarnikarstva, je še pred dopolnjenim sedemdesetim letom omahnil. Njegove publikacije niso kakšne knjižice, ampak dela monumentalnega obsega, saj jih ima kar nekaj obseg blizu tisoč tiskanih strani. Nekateri, ki lahko delamo v veliko boljših razmerah kot on, ne bomo zmogli v vsem svojem življenju porabiti toliko tiskarskega črnila, kot ga je samo ena izmed njegovih knjig. Tako po znanju, kot po pristopu k tematiki, je daleč presegal vse svoje sodobnike, amaterske zgodovinarje in upam, da se ne motim, če zapišem, da se mu še dolgo ne bo nihče približal. Preteklost je pojmoval kot celoto. Kolikor je bilo mogoče, je delal na virih, pa tudi poznavanje literature mu ni bilo tuje. Nikoli ni podlegel modni muhi, da bi se ukvarjal le z "revolucionarnim obdobjem", kar bi mu prineslo

številne časti in velike denarne nagrade. Hotel je biti zgodovinar, ki ga zanima vsa preteklost, predvsem pa vsakdanje življenje običajnih ljudi. Prav zato je bil tudi zelo blizu slovenskim etnologom s katerimi je stalno vzdrževal stike in bil zanje tudi dragocen terenski sodelavec. V metodološkem pogledu je bil v bistvu skrajno sodoben, ne da bi se tega zavedal ali se boril za prvenstvo v raziskovanju vsakdanjega življenja na Slovenskem.

Stane Stražar je začel svojo "kariero" kot jamar in preko speleologije globoko zabredel v kulturo. V senci mogočnega Krumperka je pripravil preko trideset turističnokulturnozgodovinskih prireditev o bojih Adama Ravbarja s Turki in postal osrednji kulturnik domačega in sosednjih krajev. Njegovo življenje in delo praktično dokazujeta, da lahko človek, ki ima čut odgovornosti in ljubezen do lastnega naroda zanj tudi nekaj naredi, čeprav ni politično na "pravi strani". Bil je velik Slovenec in resničen domoljub.

Kljub temu, da je zgodovina ena najstarejših znanosti in bi morala imeti temu primerno tudi najbolj izdelano znanstveno metodologijo, ostaja dostopna in odprta vsem, ki iščejo resnico o pre-

teklosti. Prav iskanje resnice je tudi njena tragedija, saj jo izkoriščajo politiki in politikanti in njihovi slugi, tudi kvalificirane, za ugotavljanje "znanstvenih resnic". Stane Stražar ni bil tega kova. Pogosto je trdil, da pravzaprav zbira in objavlja gradivo za zgodovino, kjer je možno priti do splošnih ocen le na podlagi mikro študij. Bolj kot raziskovalec je hotel biti njihov pomočnik in terenski sodelavec. Znanosti je želel služiti, ne pa vladati v njej. V tem je tudi njegova strokovna veličina.

Slovenski zgodovinarji smo z odhodom Staneta Stražarja dejansko izgubili velikega kolega. Bil je bolj naš in bolj predan našim ciljem kot marsikdo, ki ga je po formalni izobrazbi in akademskih naslovih prekašal. V mnogočem, zlasti v pridnosti, odnosu do dela in ljubezni do stroke ga velja posnemati. Kot človek in Slovenec nam mora ostati trajen vzornik, saj še tako velika in odmevna dela ne morejo odtehati moralne izprijenosti znanstvenika. Stane Stražar je tudi v moralnem pogledu prekašal mnoge sodobnike in kolege.

Stane Granda

Ocene

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana, št. 7 (XXXI), leto 1998, 315 strani

Navkljub velikim obveznostim in ciljem, ki si jih je ob visokem, stoletnem jubileju, v preteklem letu zadal maloštevilni, a zelo delaven in požrtvovalen kolektiv Slovenskega šolskega muzeja, mu je uspelo izdati tudi redno številko glasila Šolska kronika. Seveda je tokrat vsebina zbornika v veliki meri posvečena stoletnici.

Publikacija je razdeljena v več vsebinskih sklopov:

- sto let Slovenskega šolskega muzeja
- šolski muzeji v Evropi
- šolstvo na prelomu stoletja v Sloveniji
- šolstvo na prelomu stoletja v Evropi
- jubileji
- iz muzejskega dela
- poročila in ocene.

Prvi sklop prispevkov z naslovom *100 let Slovenskega šolskega muzeja* prinaša tri prispevke. Med njimi je najprej razprava nekdanje ravnateljice muzeja Slavice Pavlič, ki opredeljuje mesto Slovenskega šolskega muzeja v zgodovini slovenskega muzealstva. Pelje nas skozi razvoj muzejev v svetu in nato v Sloveniji, kjer je bil med prvimi ustanovljen prav šolski muzej, sledi prikaz razvoja tovrstnih muzejev drugod in opis vzrokov, ki so pripeljali do ustanovitve takega muzeja tudi pri nas. Njegovo dolgoletno uspešno delovanje, s postavitvami razstav in z objavami publikacij, je utrdilo njegov položaj in mu ohranja vidno mesto v zgodovini slovenskega muzealstva. Sledi prispevek Andreja Vovka, ravnatelja, ki je nasledil Slavico Pavlič. Pobljže nas seznani z "ustanovnimi očetmi" Slovenskega šolskega muzeja, ki so že dobili svoj opis v Slovenskem biografskem leksikonu. To so učitelji: Jakob Dimnik, Luka Jelenc, Fran Gabršek, Engelbert Gangl, Armin Gradišnik, Fran Kocbek, Ivan Lapajne, Feliks Stegnar in Ivan Šega. Tretji prispevek, v katerem so predstavljene zbirke Slovenskega šolskega muzeja v zadnjih letih njegovega delovanja, je plod več avtorjev. Stanko Okoliš predstavi razstavno zbirko, njen razvoj in

današnje stanje, ko obsega že blizu 50.000 muzejskih predmetov. Branko Suštar, ki je v jubilejnem letu muzeja prevzel ravnateljstvo, nas seznani z arhivsko zbirko. Glavnina arhivskega gradiva, ki je nastalo ob zbirateljskem in razstavnem delu muzeja, se hrani v tej, nekaj pa tudi v njegovih drugih muzejskih zbirkah. O dokumentacijski zbirki piše Mateja Ribarič, glavna in tehnična urednica zbornika. Raziskovalcem šolske zgodovine tu lahko postrežejo z dokumentacijskimi mapami posameznih šol, s šolskimi letnimi poročili in zajetno zbirko fotografij. Nič manj pomembna zbirka muzeja ni knjižnica, o kateri izvemo več v prispevku Tatjane Hojan. Sledi kronološki prikaz vseh razstav in izdajateljske dejavnosti muzeja med leti 1978 in 1998.

Drugi vsebinski sklop prispevkov je naslovljen s *Šolski muzeji v Evropi*. Prinaša prispevke več tujih avtorjev v slovenskih prevodih. Za večino predstavljenih muzejev velja, da so se ob ustanavljanju srečevali z mnogimi težavami, pa tudi samo delovanje je bilo zaradi prostorskih in finančnih težav pogosto ovirano, ponekod pa so razmere še vedno neurejene. Najprej Rastko Jovanović, kustos Pedagoškega muzeja v Beogradu govori o razvoju tega muzeja od njegove ustanovitve leta 1896 do leta 1996 ter predstavi oddelke in zbirke, ki jih hranijo. Ivan Vavra, direktor Hrvaškega šolskega muzeja se v svojem članku osredotoči predvsem na predstavitev vloge, ki jo imel Antun Cuvaj pri ustanovitvi tamkajšnjega šolskega muzeja na prelomu 20. stoletja. Več o nastanku češkega Šolskega muzeja in razvoju pedagoške miselnosti med leti 1880 in 1918, izvemo iz prispevka Karla Rüdla, direktorja Inštituta za razvoj šolstva na Karlovi univerzi v Pragi. Podobno kot pri nas, ima tudi Dunajski šolski muzej svoje korenine v učnih razstavah. O njegovem nastanku piše eden od ustanoviteljev društva Dunajski šolski muzej Walter Schott. Ivan Poljak iz Muzeja šolstva in pedagogike v Bratislavi v svojem prispevku očrta zgodovino šolskega muzealstva na Slovaškem. Zelo zapletene okoliščine ob ustanavljanju šolskega muzeja v Leipzigu v prispevku z naslovom *Šolski muzej Leipzig - razpet med izročilom in prenojo, napredkom in reakcionarnostjo*, razkriva njegov vodja Siegfried Filling.

V tretjem poglavju z naslovom *Šolstvo na*

prelomu stoletja v Sloveniji lahko preberemo osem prispevkov. Uredništvo se je odločilo za objavo člankov, katerih vsebina časovno sovпада z ustanovitvijo šolskega muzeja. V prvem Edvard Protner natančno analizira do sedaj še ne celovito obdelane, predvsem pa ne objektivno ovrednotene pedagoške smeri imenovane herbartizem. Nastala je v drugi polovici 19. stoletja in je poimenovana po njenem vodilnem predstavniku Herbartu. Avtor razprave je vpliv te smeri pri nas razvrstil v tri razvojna obdobja, v prvo od leta 1869 do 1893, ko so o njem prihajale šele prve informacije, na drugo obdobje od 1893 do 1901, ko so bile ideje predmet teoretičnih razprav, delno pa so se v obliki formalnih stopenj, ki jih je smer zastopala, uveljavljale že tudi v praksi. Tretje obdobje med leti 1901 in 1914 je prineslo uvajanje formalnih stopenj v šolsko prakso, nadzor nad izvajanjem so opravljali šolski nadzorniki. Značilno za Kranjsko je bilo, da je uvedba formalnih stopenj omogočala državi popoln nadzor nad učiteljevim delom. Ta razprava se navezuje na naslednjo, ki jo je spisala Mojca Peček, pa govori o možnostih in mejah učiteljeve strokovne avtonomije pri oblikovanju in izvajanju učnih načrtov v drugi polovici 19. stoletja. Veliko upanje, ki ga je učiteljem vlil šolski zakon iz leta 1869, ko so pričakovali, da se bosta z dogovori kako učiti in kako razdelati učni načrt, nivo in kvaliteta poučevanja dvignila, je kmalu usahnilo. Predlogov, ki so jih obravnavali in sprejemali na učiteljskih konferencah, so se morali učitelji do podrobnosti držati, kar je omejevalo njihovo izvirnost, svobodo misli in dela in jih utesnjevalo v kalupe idej, ki so jih morda že prerasli. Hkrati pa so učiteljske konference postale orodje za nadzorovanje učiteljevega dela. Avtorica nas opozarja, da je problematika učiteljeve avtonomije pri strokovnem delu tudi danes še vedno aktualna. (Ob tej priložnosti naj opozorimo še na kompleksno, v knjigi objavljeno delo Mojce Peček z naslovom *Avtonomnost učiteljev* nekdanj in sedaj, ki je prav tako izšlo leta 1998.) Sledi razprava Slavice Pavlič, v kateri izredno nazorno tudi z več preglednimi primerjalnimi tabelami, predstavlja razvoj osnovne šole od državnega osnovnošolskega zakona leta 1869 do prve svetovne vojne. O delovanju slovenskih učiteljic konec 19. stoletja, govori razprava Tatjane Hojan. Obsega podatke o njihovem izobraževanju, številu in vlogi pri strokovnih publikacijah. Daje nam tudi informacije o deležu učiteljic v učiteljskih društvih, njihovo delo na učiteljskih konferencah in drugih slovenskih strokovnih društvih. Čeprav so učiteljice pogosto objavljale strokovne prispevke v časnikih in leposlovnih revijah, pa nas v uvodu avtorica prispevka opozarja, da te teme tokrat ne obravnava. V naslednjem prispevku Mladen Tancer pred-

stavlja in analizira vlogo in pomen pomembnega pedagoškega delavca Henrika Schreinerja, ki je bil med leti 1890 in 1920 ravnatelj mariborskega učiteljskega, obenem pa ustanovitelj in dolgoletni predsednik Slovenske šolske matice, urednik pedagoških izdaj in po oceni avtorja vodilni slovenski pedagog svojega časa. V okviru študijskega predmeta Razvoj kemije na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo, je Saša Aleksi Glažar s sedmimi sodelavci pripravil razpravo, ki nas seznaja s prvimi učbeniki s kemijskimi vsebinami na Slovenskem med leti 1847 in 1914. Prvi pisci so bili duhovniki in učitelji naravoslovnih predmetov, ki so oblikovali definicije kemije ter vpeljali in razvijali slovensko terminologijo pri poimenovanju elementov spojin. Kako zanimiva in pomembna je lahko šolska kronika majhne šole, kakršna je bila enorazrednica v Podstenjah pri Ilirski Bistrici, ki je svoja vrata zaprla leta 1942, nam v naslednji razpravi razkriva Rafko Valenčič. Kronika je bila pisana v šolskih letih od 1869/70 do 1916/17 in torej delno zajema tudi čas prve svetovne vojne. Avtor v tabeli prikazuje koliko otrok je bilo dolžnih obiskovati šolo in koliko jo v resnici obiskovalo, bodisi redno ali pa ponavljalno, predstavi učitelje in župnike, ki so na šoli poučevali, nadzornike, ki so njihovo delo spremljali, okvirno predstavi potek pouka, šolsko stavbo, nam približa šolske slovesnosti in nas seznani z družbenimi, socialnimi in zdravstvenimi razmerami, pa tudi z najrazličnejšimi krajevnimi zanimivostmi, ki so jih zabeležili pisci obravnavane šolske kronike. Stoletnica osnovne šole Sele-Vrhe je spodbudila Frančka Lasbaherja k pisanju njene zgodovine. Pri delu se je opiral na šolsko in župnijsko kroniko in tako obdelal pot šole od nastanka leta 1898, ko so odprli novozgrajeno šolsko stavbo, do leta 1945.

Sledi sklop prispevkov s skupnim naslovom *Šolstvo na prelomu stoletja v Evropi*, v katerem lahko preberemo osem nekoliko krajših razprav avtorjev iz različnih držav. Tatjana Taneska govori o razvoju obrtnih šol v Srbiji med leti 1853 in 1941, ki so pomembno vplivale na napredek srbske obrti in gospodarstva. Kakšen je bil šolski sistem na Hrvaškem konec 19. stoletja pa piše Štefka Batinić. V razpravi ne obravnava upravnih enot Dalmacije in Istre, ampak se omejuje na področje Hrvaške in Slavonije, predstavi pa vse stopnje izobraževanja takratnega časa, od otroških vrtcev do univerze oziroma vseučilišča, ki ga je Zagreb dobil že leta 1874. Prispevek Elisabeth Foster z naslovom *Pedagogika in politika v angleškem šolstvu* konec 19. stoletja razkriva izredno težak, zapleten in v primerjavi z drugimi evropskimi državami tudi z ostal šolski sistem. Kako se je razvijalo Hamburško šolstvo med leti 1870, ko je bil sprejet zakon o šolstvu do leta 1914, govori članek Reinerja Leh-

bergerja. Viera Žbirkova v članku Prispevek k zgodovini igrač za predšolske otroke na Slovaškem na koncu 19. in začetku 20. stoletja oriše razvoj otroških igrač od najstarejše dobe in se podrobneje ustavi pri igračah na prelomu stoletja na Slovaškem ter opiše vplive na njihovo oblikovanje. Razprava, ki prinaša nazoren pregled razvoja avstrijskega šolskega sistema od šolskega zakona 1774 dalje, ki je bil podoben, oziroma do prve svetovne vojne enak našemu, je delo Geralda Grimma iz Celovca. Pritegne tudi prispevek Ilone Wierzbowske, ki govori o šolskih stvarkah na pruskem anektiranem ozemlju Poljske med leti 1901 in 1906. Raznarodovalni pritisk, ki ga je nemška oblast na tem ozemlju začela izvajati v šestdesetih letih 19. stoletja tudi v šolah, močno spominja na ukrepe, ki jih je za Primorske Slovence prinesla Gentilejeva šolska reforma leta 1923 in na zoperstavljanje letem na naših šolah. O čem govori zadnji prispevek tega sklopa, priča že njegov naslov: Tisoč let zgodovine šolstva na dvajsetih tisočih metrih: Izobraževalno-zgodovinski kolaž slik in tekstov ob avstrijski tisočletnici 1996. Njegov avtor Elmar Lechner predstavlja aktivnosti na področju zgodovine izobraževanja, ki so bile plod obeležitve tisočletnice imena Ostarrichi (Österreich).

Jubileji šol in posameznikov povezanih s šolstvom, so tema naslednjega sklopa prispevkov. Članek posvečen obletnicam delovanja naših šol je kot običajno pripravila Slavica Pavlič. V predstavitev je tokrat vnesla novost in sicer najprej obravnava šole, ki so praznovale okrogle obletnice (200, 150, 100), v drugem delu pa tiste, ki v letu 1999 praznujejo vmesne okrogle obletnice (540, 420, 180). Dvestoletnico praznujeta šoli Šoštanj in Vurberk, stopetdesetletnico šola Pernice, pred sto leti pa je zabeleženo delovanje šol v: Bušehi vasi, v Gerlincih, Javorniškem Rovtu, v Mariboru (šola Toneta Čufarja), v Nomnju, v Sv. Križu pri Dolskem, v Vidoncih in v Škofji Loki (vajenska šola raznih strok). Visok jubilej, 450-letnico, omenjen v drugem delu prispevka v letu 1999, praznuje šola na Bledu, trideset let mlajša je idrijska šola in še deset let manj ima šola v Radečah. V prispevku je zajetih kar sedeminštirideset šol, ki so začele delovati na okrogle obletnice pred 280 do 110 leti. Neizmerno dragocenega dela, ki ga je prispevala in ga z neutrudnostjo in požrtvovalnostjo v Slovenskem šolskem muzeju tudi danes doprinaša bibliotekarka Tatjana Hojan, se ob njeni šestdesetletnici spominja ravnatelj muzeja Branko Šuštar. Ob sedemdesetletnici dr. Franceta Strmčnika, pedagoga in univerzitetnega profesorja je izšel prispevek Mladena Tancerja, ki obsega tudi pomembnejšo bibliografijo letošnjega jubilaranta.

Med prispevki o *muzejskem delu* je najprej objavljeno poročilo o delu posameznih dejavnosti

Slovenskega šolskega muzeja v letu 1997, vključno z znanstvenimi in strokovnimi objavami muzejskih delavcev. Podrobneje je predstavljena razstava Od mature do mature, postavljena ob stoletnem jubileju muzeja, predstavitev in ocene je deležna tudi razstava ljubljanskega mestnega muzeja "Homo sum..." ter spremljajoči zbornik posvečen Ivanu Hribarju in Ljubljani. Kritičnemu očesu pa tudi ni ušel projekt učencev latinskega jezika na osnovni šoli Ledina z naslovom "Schola romana et liber latinus - rimska šola in antična knjiga".

Med *poročili in ocenami* se seznanimo s kopico novih del s področja šolstva in vzgoje, nastalimi predvsem leta 1998.

Vlasta Tul

Bojan Godeša, Ervin Dolenc: Izgubljeni spomini na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Založba Nova revija, Zbirka Korenine, Ljubljana 1999, 252 strani

Razveseljivo je, da je Založba Nova revija v svoj program uvrstila zbirko Korenine, ki je doslej in upamo, da bo tudi v prihodnje, izdajala vrsto zanimivih del iz slovenske zgodovine. Urednik zbirke Korenine dr. Marjan Drnovšek nam je na tiskovni konferenci omenjene knjige v Klubu Nove revije predstavil zastavljeni program zbirke in samo želeli je, da se bo v prihodnjih letih res realiziral.

Tokrat bomo spregovorili o izišli knjigi, ki predstavlja zanimiv izsek iz življenjske poti dr. Antona Korošca, hkrati pa nekoliko več izvemo tudi o avtorju spominov, o dr. Ivanu Ahčinu. Če se omejim le na strokovno javnost, smo zgodovinarji zlasti za obdobje med obema vojnama 1918-1941, lahko zadovoljni, da se je po zaslugi sistematičnega iskanja dr. Bojana Godeše našel Ahčinov rokopis. Godeša in njegov kolega in sodelavec dr. Ervin Dolenc, ki sta oba zaposlena na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, sta zanimivo gradivo z vso skrbnostjo in solidno strokovnostjo predstavila v lepo oblikovani publikaciji. Oba zgodovinarja sta tudi s kratkim življenjepisom predstavljena v knjigi v slovenskem in kar je hvalevredno tudi v tujem, tokrat nemškem jeziku.

V Predgovoru razlagata urednika spominov usodo Ahčinovega rokopisa, govorita o njegovem značaju in pojasnjujeta metodo obdelave. Sledi Godeševa kratka a zanimiva študija o odnosu med Ivanom Ahčinom in velikim slovenskim politikom

in državnikom Antonom Korošcem, v kateri se zrcalijo tudi njune pristne človeške lastnosti. Ivan Ahčin je bil gotovo eden najbolj pronicljivih urednikov Slovenca med obema vojnama, točneje sprva od 1929 urednik, od 1930 do 1942 pa glavni urednik. V tridesetih letih, torej v letih t.i. "prehodnega obdobja", z utiranjem stanovske ideje in stanovskih organizacij, med njimi naj samo omenimo novembra 1935 ustanovljeno Zvezo združenih delavcev in decembra istega leta Kmečko zvezo, ki sta sledili napotkom okrožnice Pija XI. Quadragesimo anno, so Ahčinovi uvodniki pomembno gradivo za preučevanje idejnega boja proti marksizmu, boljševizmu, od druge polovice tridesetih let tudi hkrati proti Ljudski fronti. S tem spoznavamo Ahčina v dobri meri kot politika, ki se kaže predvsem v vlogi pisca številnih uvodnikov v katoliškem političnem dnevniku - v Slovenscu. Ti so bili pomembne idejnopolično smerne dnevniki politiki, tako v času opozicije Koroščeve Slovenske ljudske stranke, kot z letom 1935 slovenskega dela Jugoslovanske radikalne zajednice. Glede na tesno sodelovanje Ahčina s Korošcem, predstavlja kar veliko teh uvodnikov in prispevkov v Slovenscu nekakšno transmisijo Koroščevega idejnega in političnega kreda ter pragmatičnega razmišljanja. Za Korošča je bilo tudi značilno, da je izjemno upošteval pomen tiska nasploh in s tem njegovo vlogo v političnem osveščanju in dviganju kulturne ravni svojih privrženecv. O Ahčinovi privrženosti Korošču naj navedemo še sodbo dr. Franceta Dolinarja, ki je Ahčina kot politika med drugim takole ocenil: "Ahčin se je smatral in je tudi bil dedič političnih nazorov pokojnega Antona Korošča ter velik, brezpogojen njegov častilec. Po dr. Korošču je imel res veliko izkušnjo v državnih zadevah..." (Godeša, str. 15). Četudi je s Korošcem tesno sodeloval in bil z njim prijateljsko povezan, je imel Ahčin rezerviran odnos do beograjske politike oziroma bil je zelo občutljiv do politike srbske hegemonije v jugoslovanski državi. Bolj kot politik s pragmatičnimi potezami se kaže kot vnet in vztrajen privrženec katoliškega prepoveda in ohranjanja doslednega slovenstva. Ob tem ne smemo prezreti, da je Ahčin kot politik in sposoben glavni urednik močno vplival na razvoj katoliške desnice, ki je zlasti v drugi polovici tridesetih let postala nepomirljiva do svojih idejnih nasprotnikov znotraj katoliškega tabora kot tudi zunaj tega.

Godeša je poleg opisa Ahčinovega političnega in novinarskega dela, predstavil še Ahčinov delež v slovenskem katoliškem družboslovju. Nekaj publikacij je izdal še v letih pred drugo svetovno vojno in so jih, to naj poudarim, med drugimi bralci, sistematično študirale tudi katoliške mladinske organizacije. Tu bom omenila sestanke žup-

nijskih Fantovskih odsekov, ko so na t.i. "fantovskih večerih" spoznavali poleg dela Aleša Ušeničnika, Jožefa Jeraja in drugih, tudi dela Ivana Ahčina. Ahčin je bil tudi med predavatelji na tečajih za mladino. V ilustracijo bom npr. navedla tečaj Zveze mladih katoliških delavcev, ki je bila organizacija Katoliške akcije. Ob tem naj še zapišem, da je prav Zveza fantovskih odsekov, ki je izdajala tudi svoje glasilo Kres, v zbirki Fantovska knjižica izdala v drobnih brošurah tudi Ahčinova dela, ki jih našteva Godeša. Leta 1936 je kot prvi zvezek izšla Boljševiška mladina, 1939 Komunizem, največja nevarnost naše dobe, 1941 pa Prosto-zidarstvo. Vsebina je bila tedaj, kot tudi naslovi povedo, za mladino precej aktualna in predvsem informativna z gledišča politične desnice, ki je močno propagirala t.i. protikomunistično fronto.

Ahčin je znan tudi po tem, da se je ukvarjal s tedaj aktualnimi vprašanji katoliškega gibanja na Slovenskem. Tu bom navedla le nekaj, tako npr. o pomenu, uvajanju in organiziranosti Katoliške akcije v zgodnjih tridesetih letih in o teoretičnih vidikih graditve stanovske družbe oziroma države in pa o problemih uvajanja takšnega reda v prakso itd. Svoje prispevke je objavljaval v reviji Čas, kjer je bil tudi sourednik. Pisal je tudi v Bogoslovnem vestniku npr. leta 1937 o nevarnosti komunizma in vprašanjih delavskega gibanja in delavske eksistence, v Reviji Katoliške akcije tudi o spornem vprašanju povezave krščanstva s socializmom pod naslovom Krščanski socializem, (Revija KA 1941, št. 1) itd.

Ervin Dolenc je pod naslovom Dosedanje pisanje o Antonu Korošču in Ahčinovi spomini prispeval bibliografski pregled, s čemer prinaša nepogrešljivo gradivo in tako širši vpogled v zanimivo tematiko. Omenjeni pregled je razdelil na več pododdelkov in sicer Časopisje o Korošču ob njegovem življenju in smrti, zatem Zgodovino-pisje za časa njegovega življenja, Domače zgodovino-pisje po Koroščevi smrti, Emigrantski in zamejski tisk in slednjič Ahčinovi spomini na Korošča. Zbrane so torej bogate informacije kdo vse in kaj so pisali o Korošču, vmes pa je Dolenc ob razvrščanju gradiva vnašal tudi svojo kritično misel. Vse to bo raziskovalcem, strokovnjakom zelo dobrodošlo, pritegnilo pa bo tudi druge bralce.

Ahčin je svoje spomine razdelil na osemnajst poglavij. V kratkem Uvodu je pojasnil, da spomini niso Koroščev življenjepis, niti ne "opis njegovega osebnega političnega dela", temveč so opisi Ahčinovih osebnih doživljajev z dr. Korošcem in nič več.

Želi pa si Ahčin, da bi dr. Korošec vendarle v bližnji prihodnosti dobil svojo biografijo, saj je "tako izreden in velik človek, da bo tem večji stal v spominu nas vseh, čim več luči vnesemo v nje-

govo življenje in delo". Ahčin tudi prizna, da spomini morda niso pisani povsem nepristransko, saj do prijatelja je težko "biti nepristranski". (str. 41) Poglavja so pretežno kratka, njihova vsebina je kronološko podana in osredotočena na sklope različnih tem.

Prvo poglavje pričenja z obdobjem, ko je Ahčin, tedaj prefekt v Marijanišču, spoznal dr. Korošča, kjer je imel "svoj stalen dom". V naslednjih poglavjih oriše odnos dr. Korošča do svojih bližnjih sodelavcev, do katerih je včasih uporabil tudi trdo "metodo dr. Ivana Napotnika", lavantinskega škofa. Sicer pa je avtor orisal dr. Korošča predvsem kot človekoljuba. Rad je tudi imel časnikarski poklic in je do svojih stanovskih tovarišev gojil pravo kolegialnost, ne glede na idejno-politično pripadnost. Ahčin se veliko pomudi pri Slovenski ljudski stranki v času njene opozicije v prvi polovici tridesetih let in pri tem opiše strankino ilegalno delo in organiziranost ter drobne zanimivosti in ravnanja strankinih tovarišev, razkrije dr. Koroščevo odnos do kralja Aleksandra in obratno ter doživlja iz krajev, kjer je bil interniran. Spomini nam tudi nazorneje opišejo kakšne težave je imel dr. Korošec s srbsko in hrvaško opozicijo, ki nista pokazali niti volje niti sposobnosti za enotno vodeno politično opozicijo proti diktaturi in vladnim režimom.

V sedmem poglavju, govori o "Slovenski deklaraciji" ali tudi "Koroščevih punktacijah", ki so sledile, kot je znano, zagrebškimi, vojvodinskimi i.t.d. Ahčin je s svojimi spomini potrdil dolgo časa obstoječo dilemo oziroma ugibanje, kdo je resnični avtor te deklaracije. Pobudnik in avtor je bil vsekakor sam dr. Korošec, četudi je sprva naročil Francu Kremžarju in Ivanu Ahčinu, naj pripravita kakšno politično izjavo. Ahčinova pripoved se uje ma z že znano izjavo Jožeta Košička v Zborniku Svobodne Slovenije, ko piše, da so na sestanku ožjega vodstva SLS sprejeli besedilo punktacij, kot jih je predložil sam dr. Korošec. (primerjaj tudi France Filipič, Dr. Anton Korošec in marksisti. Prispevki za novejšo zgodovino. Ljubljana 1991, št. 1, Življenje in delo Dr. Antona Korošča, str. 92 in opomba 37.) Ahčin nato tudi zapiše, da so deklaracijo "čedno prepisano" na silvestrovo 1932 podpisali vsi člani ožjega vodstva stranke, razen dr. Korošča, ker je še tisti dan odpotoval v Zagreb v sanatorij, vendar jo je tudi sam kmalu podpisal. (Ahčinovi spomini str. 84.)

Za drugo polovico tridesetih let nam Ahčin v kratkih poglavjih predstavi okoliščine petomajskih volitev 1935, novo Stojadinovićevo vlado, II. evharistični kongres za Jugoslavijo junija istega leta, pomen beatifikacije škofa Martina Slomška za slovenski narod in oblikovanje nove stranke Jugoslovanske radikalne zajednice. Pri tem se nadrobno

pomudi pri njenem programu, občinskih volitvah in vlogi dr. Korošča kot notranjega ministra. Žal so njegovi spomini za to drugo obdobje tridesetih let skromnejši, marsikaj zanimivega in pomembnega je bržkone odšlo v pozabo. Vendar že to, kar smo dobili, bo pripomoglo, da bo marsikakšno vprašanje dobilo jasnejši odgovor.

Ahčin je dodal še nekaj prispevkov, ki naj bi prišli v poštev za knjigo o Korošču, to so prispevek Frana Štuheca, župnika Andreja Stakneta in pa politikov Miloša Trifunovića in Milana Grola. Na koncu je E. Dolenc prispeval še kratko kronologijo Koroščevega življenja, oba urednika Godeša in Dolenc pa še kratek a zaokrožen povzetek Ahčinovih spominov.

Nepogrešljivo dopolnilo, širše vedenje in nena zadnje kazatelj trdega dela pri iskanju gradiva za pojasnila in komentarje, pa dajejo Ahčinovemu tekstu mnogi zanimivi in skrbno zbrani podatki, ki so strnjeni v številnih opombah pod črto izpod peresa obeh urednikov Ervina Dolenca in Bojana Godeše. Ob tem bi opozorila, na priimek Kušler v Ahčinovem tekstu na str. 131, kjer je pomota, gre za Avgusta Kusterja (ponekod pisano tudi Kušter), ravnatelja znane tovarne čevljev Peko v Trziču, ki je bil na ustanovnem občnem zboru "Zveze borcev Jugoslavije-Boj" 7. januarja 1934 predsednik Akcijskega odbora. (Primerjaj Jutro, ponedeljsko, 7. januarja 1934, št. 2; M. Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941, Ljubljana 1965, str. 429, 431). Kuster je poleg drugih kasneje prešel, kot je v spominih tudi pravilno navedeno in kot je v zgodovinopisju že znano, k Ljotičevemu Zboru. Ko Ahčin navaja na strani 141 kandidate za petomajske volitve 1935, zapiše tudi napačno ime Ivan Kuster, pravilno je Avgust, ker je to ena in ista oseba, ki jo zgoraj omenjam. Naj še zapišem, da gre na strani 131, za Vinka Outrata, ki je bil kasneje v državnem vodstvu Omladine Zbora celo namestnik predsednika dr. Danila Gregoriča, Slovenca in advokatskega pripravnika v Beogradu (Zbor, 30. julija 1936, št. 10). Za bralca ne bi bilo odveč, če bi avtorja komentarja o dr. Dinku Pucu na strani 129 v opombi 73 več povedala o njegovem delu po letu 1935. V drugi polovici tridesetih let se namreč ni povsem umaknil v zasebno življenje, pač pa je sodeloval pri glasilu Slovenska beseda (1937-1941) in bil v konzorciju, leta 1939 je delal pri ustanovljenem političnem društvu Slovenska beseda. (Več o Pucu Jure Perovšek, Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1996, zv. 10, str. 12).

V spominih v poglavju XI. b Vlada Bogoljuba Jevtića je Ahčin navedel tudi podroben seznam kandidatov na vladni Jevtićevi, Ljotičevi in opozicijski listi dr. Vladka Mačka. Kandidati na Maksimovićevi listi so bili tudi v Dravski banovini

večinoma Srbi in to največ avdokatov, trgovcev predvsem iz Beograda, le dva sta bila Slovenca. Vse te podatke, kot kažejo sezname, je po vsej verjetnosti povzel po Jutru (19. aprila 1935, št. 92 a in Jutro, ponedeljsko, 23. aprila 1935, št. 16). Pri navedbi poklica je pri nekaterih kandidatih opustil funkcijo župana, na str. 140 je za kandidata na Mačkovi listi Alberta Puncerja v slovenjgraškem okraju navedeno praktikant, pravilno je trafikant.

Na koncu sta urednika spominov prispevala povzetek, ki je preveden v nemščino in dodala

osebno kazalo. Publikacijo popestrijo še objavljene fotografije dr. A. Korošca, njegovih političnih sodelavcev in osebnih prijateljev. Sklenem naj, da so za bralca, z različnih zornih kotov predstavljeni Ahčinovi spomini zanimivo branje, toliko bolj pa uporabni za tiste, ki se strokovno ukvarjamo s tem obdobjem.

Anka Vidovič-Miklavčič

Poročila

100 let Leona Štuklja

Za Novo mesto je bil poseben in pomemben dan 12. november 1998, ko so v mestu potekale osrednje slovesnosti v okviru praznovanja 100. rojstnega dne našega velikega šampiona in rojaka Leona Štuklja.

Začetek teh slovesnosti pa je bil prav v Dolenjskem muzeju z otvoritvijo razstave 100 let Leona Štuklja. Z njo se je tudi Dolenjski muzej pridružil slovesnostim v čast velikana svetovne telovadbe, ki pa žal ni bil prisoten na otvoritvi, vendar si jo je ogledal v popoldanskem času skupaj s predsednikom MOK Juanom Antoniem Samaranchom.

Tako smo v Dolenjskem muzeju ob 100-letnici rojstva tega našega velikega šampiona pripravili pregledno razstavo, na kateri je prikazana (do 5. septembra 1999 v Dolenjskem muzeju, nato pa se seli še v Maribor) predvsem njegova nadvse uspešna in enkratna športna pot skupaj z vsemi osvojenimi kolajnami in diplomami, med katerimi imata zagotovo še posebno vrednost tisti iz Pariza 1924, saj nosita tudi podpis utemeljitelja olimpijskih iger moderne dobe Pierra de Coubertaina, odlikovanji, številnimi priznanji, plaketami, spominskimi diplomami in darili, ki jih je prejel za svoje dosežke v športu, vključno z najvišjim odlikovanjem Mednarodnega olimpijskega komiteja, olimpijskim redom. Poleg tega pa razstavo dopolnjujejo še dokumenti in fotografije iz njegovega otroštva in mladosti ter iz časa športne kariere in nekaj novejših. V uvodu razstave pa je prikazano tudi Sokolstvo, s poudarkom na novomeškem, v okviru katerega je Štukelj tudi začel svojo več kot uspešno telovadno pot, katere vrhunec sta bili prav gotovo dve zlati kolajni osvojeni na olimpijskih igrah v Parizu leta 1924.

Čeprav je bilo v zadnjih letih o njem napisanega in povedanega že toliko, da neznanih stvari že skoraj ni ostalo, pa smo se v muzeju in v okviru Organizacijskega odbora 100 let Leona Štuklja odločili, da ob razstavi izdamo tudi ustrezno publikacijo, katalog razstave, v katerem je prav tako prikazana Štukljeva predvsem športna in življenjska pot, tudi tu pa je dodano poglavje o Sokolstvu, v okviru katerega je dosegel vse svoje svetovno odmevne rezultate oz. uspehe.

Predstavljati Leona Štuklja, legendo svetovnega športa, ki je zapisan v zgodovini slovenskega športa kot telovadec z največ uspehi na velikih mednarodnih športnih tekmovanjih, kot so olimpijske igre in svetovna prvenstva, kjer se mu je kot enemu redkih slovenskih športnikov uspelo uvrstiti v sam svetovni vrh med obema svetovnima vojnama, kjer je bil vse od mednarodne tekme leta 1922 v Ljubljani do olimpijskih iger leta 1936 v Berlinu, ko je tudi sklenil svojo aktivno telovadno pot, je bila častna, a hkrati tudi zelo odgovorna naloga.

Skupno se je Leon Štukelj udeležil sedmih velikih svetovnih tekmovanj, kjer je bil kar dvajsetkrat med prvimi tremi, od tega osemkrat prvi, šestkrat drugi in šestkrat tretji. Samo na olimpijskih igrah pa si je pritelovalil šest odličij, od tega dve zlati v Parizu leta 1924, eno zlato in dve bronasti v Amsterdamu leta 1928 in za zaključek kariere še eno bronasto v Berlinu leta 1936.

Rodil se je 12. novembra 1898 v Novem mestu in se že leta 1907 vključil v naraščaj novomeškega Sokola, kjer se je prvič resno srečal s telovadbo. V mestu ob Krki je preživel svoja otroška leta in mladost, maturiral na gimnaziji in po diplomi na pravni fakulteti opravil še sodniško prakso ter po imenovanju za sodnika tudi najprej služboval. Od tu je odšel na svoja prva tri velika svetovna telovadna tekmovanja, svetovni prvenstvi v Ljubljani leta 1922 in Lyonu 1926 ter na svoje najuspešnejše olimpijske igre leta 1924 v Parizu. Iz dolenjske prestolnice se je leta 1927 preselil v Maribor. Od tem je odšel še na štiri velika tekmovanja, olimpijske igre v Amsterdamu leta 1928 in Berlinu leta 1936 ter svetovni prvenstvi v Luksemburgu leta 1930 in Parizu leta 1931. V mestu ob Dravi, kjer živi še danes, si je osnoval tudi družino ter zaključil svojo telovadno in delovno pot.

Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, ko je slovenski narod končno dobil lastno državo in na katero je Štukelj tako ponosen, je bil 15. oktobra 1991 med podpisniki listine ob ustanovitvi Olimpijskega komiteja Slovenije, katerega je leta 1992 v svoje članstvo sprejel tudi Mednarodni olimpijski komite. Slovenski olimpijski komite ga je leta 1992 tudi povabil kot gosta na letne olimpijske igre v Barcelono, kjer so slovenski tekmovalci prvič v zgodovini nastopili na olimpijskih igrah pod svojo zastavo. Nad vsem, kar je videl in doživel v Barceloni je bil zelo navdušen. Za primerjavo med

olimpijskimi igrami, ko je bil še sam udeleženec, in današnjimi, je po vrnitvi v pogovoru s Slavkom Doklom za revijo Rast povedal: *"Primerjave ni. Včasih smo tekmovali na malih stadionih, za nekaj deset tisoč gledalcev, izjema so bile olimpijske igre v Amsterdamu in Berlinu. Danes pa se je spremenil olimpijski duh, včasih se je tekmovalo za čast in za svoj narod, danes pa se prepleta še kaj drugega. Nisem bil na nobeni otvoritvi, ki pa so bile skromne, ker smo imeli vedno le toliko denarja, da smo prišli samo na tekmovanje. Današnje igre so precej skomercializirane, veliko vlogo igra denar, zato je tudi precej zbledel prvotni olimpijski duh: Važno je sodelovati, ne pa zmagati."* S svojo prisotnostjo v Španiji je Štukelj veliko prispeval k širjenju predstave in podobe o naši neodvisni slovenski državi, prav tako pa so ponovno oživelili vsi njegovi uspehi, ki jih je dosegel na svojih treh olimpiadah v Parizu, Amsterdamu in Berlinu pred drugo svetovno vojno.

Še veliko več pa je glede tega povsem nenačrtovano uspelo Leonu Štuklju, ko se je udeležil tudi poletnih olimpijskih iger štiri leta kasneje, 1996 v Atlanti v Združenih državah Amerike, ko je ves svet praznoval stoletnico olimpijskih iger moderne dobe.

Tam je bil gost Mednarodnega olimpijskega komiteja in njenega predsednika Juana Antonia Samarancha, ki mu je tudi pripravil prvovrstno presenečenje. Bil je namreč eden najbolj opaznih gostov otvoritvene slovesnosti, ko je v družbi izbranih legendarnih, a precej mlajših vrhunskih svetovnih športnikov nepozabno pred vesoljnim svetovnim občinstvom in polnim olimpijskim štadionom poskočno in mladostno prišel na slavnostni oder sredi štadiona in požel pravo navdušenje. Tako je postal tudi svetovno znana osebnost, zvezdnik skoraj pri stotih letih in eden izmed glavnih junakov multivizijskega spektakla na otvoritvi poletnih olimpijskih iger v Atlanti. S tem pa je bilo dodano še eno poglavje k nepopolni karieri Leona Štuklja. Toda kot vedno je tudi po tem dogodku ostal skromen in nespremenjen, le vabil na obisk z vseh koncev sveta ima vedno več. Po vsem tem je bilo zanj pomembno le to, da se o njegovi in naši novi ter mladi državi Sloveniji čim več sliši, saj, kot pravi, sam ne potrebuje nič, a občutek, da svet vidi, da ima tako majhen narod vendarle tudi nekaj ljudi, ki se lahko merijo z drugimi, je enkrat in lep.

Z razstavo in spremljajočim katalogom, s katerim smo poskušali prikazati športno in življenjsko pot staroste našega olimpijskega in najstarejšega še živečega nosilca zlate olimpijske kolajne na svetu, predvsem pa človeka, ki dobesedno združuje zdrav duh v zdravem telesu, ki je bil za svoje uspehe nagrajevan izključno z osvajanjem prvih

mest, se je tudi Dolenjski muzej pridružil čestitki slavljenca, i je ponos slovenskega naroda in fenomen vsega človeštva, živi dokaz, da se v športu in življenju lahko uspe, kljub talentu, le z velikimi ambicijami po uspehu in dokazovanju samemu sebi, trdim delom, močno voljo, samodisciplino, vztrajnostjo, natančnostjo, doslednostjo, strpnostjo in skromnostjo. Zato bo Leon Štukelj ostal legenda svetovnega športa, veliki šampion in izreden človek iztekajočega se 20. stoletja.

Zdenko Picelj

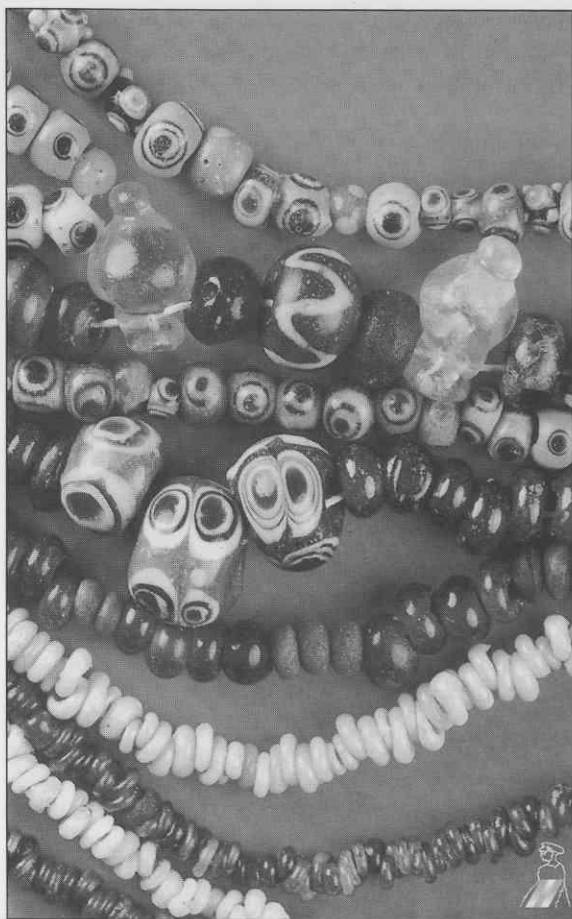

Arheološka razstava Kapiteljska njiva Novo mesto

Po dobrem letu priprav in najav smo 28. novembra 1997 v galeriji Dolenjskega muzeja, ki smo jo za to priložnost dodobra predelali, odprli arheološko razstavo Kapiteljska njiva Novo mesto, ki je bila hkrati tudi ena največjih, po pomenu, vrednosti, in promociji ter spremljajočem materialu, ki so razstavo spremljali in opozarjali nanjo, pa zagotovo daleč največja občasna razstava, ki smo jo pripravili v Dolenjskem muzeju v vsej njegovi zgodovini.

Bronasta figuralno okrašena situla (najdišče Novo mesto - Kapiteljska njiva, gomila III, grob 12) okoli leta 400 pr. n. št., starejša železna doba (foto: Dragan Arrigler).

Steklene jagode ogrlic (najdišče Novo mesto - Kapiteljska njiva, iz različnih grobov) 5. - 4. st. pr. n. št., starejša železna doba (foto: Dragan Arrigler).

Razstavo smo strokovno in organizacijsko temeljito pripravljali kar precej časa in je prikazovala rezultate desetletnih arheoloških izkopavanj na Kapiteljski njivi na Marofu v Novem mestu, ki je eno največjih arheoloških najdišč v Sloveniji, po pomembnosti posameznih najdb iz Halštatskega oz. poimenovanega tudi cvetočega Halštata Dolenjske, kar je ta razstava tudi prikazovala, pa je daleč presegla meje naše države in Novo mesto uvršča v sam evropski in svetovni arheološki vrh. Izkopavanja na Kapiteljski njivi vodi v sodelovanju z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto Dolenjski muzej, z njimi pa je prvi pričel že pokojni kustos arheolog Dolenjskega muzeja Tone Knez, nadaljuje pa jih njegov naslednik in tudi avtor te razstave ter spremljajočega kataloga Borut Križ. Na razstavi je bilo predstavljenih več kot petsto predmetov, ki so prikazovali bogato življenje halštatskodobnih prebivalcev Novega mesta in po svoji pomembnosti, redkosti in vrednosti za to obdobje še posebej izstopajo. Razstava je predstavljala vrhunsko obli-

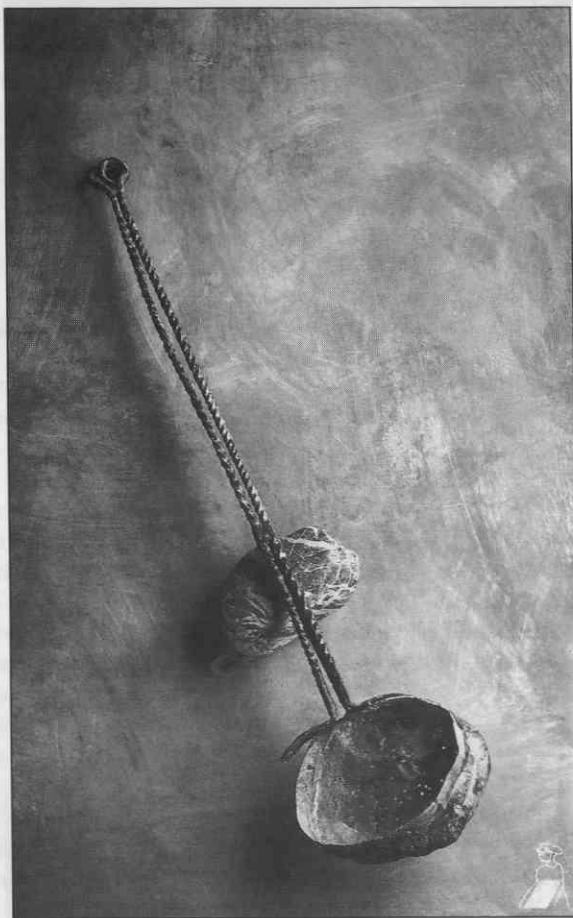
kovane izdelke iz 1. tisočletja pr. n. št. najdene v grobovih, ki zgovorno prikazujejo življenje tedanjega časa. Predmeti sodijo tudi med našo nacionalno najpomembnejšo kulturno dediščino, neredki pa so unikat v slovenskem ali pa celo v evropskem in svetovnem merilu. S tem smo tudi prvič predstavili javnosti izbor predmetov najdenih ob arheoloških izkopavanjih na Kapiteljski njivi v zadnjih desetih letih in restavriranih v skupni restavratorski delavnici Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto in Dolenjskega muzeja, drugih restavratorskih delavnicah v Sloveniji; kar četrtnina predmetov pa je bila takšnih, ki so jih restavrirali v eni najbolj priznanih in eni največjih restavratorskih delavnicah na svetu, to je v Rimsko-nemškem centralnem muzeju v Mainzu v Nemčiji, kar daje tem predmetom in razstavi sami še posebno vrednost in pomen. Zato je bila razstava sama dogodek, ki ni bil izjemno pomemben samo za Dolenjski muzej, ampak in predvsem za Novo mesto in celotno našo državo, saj je bila razstava tudi pomemben mednarodni dogodek. V Dolenjskem muzeju smo zato upali, da se bodo s to razstavo Novo mesto in Novomeščani, končno in lažje zavedli, spoznali in priznali vrednost in pomembnost novomeških arheoloških odkritij iz halštatskega obdobja, ostali obiskovalci pa se seznanili z izredno pomembnim in bogatim delom Novomeške zgodovine oz. prazgodovine, ko je Novo mesto in z njim Dolenjska do sedaj edinkrat resnično nekaj pomenila v evropski zgodovini.

Prav zaradi izrednega pomena posameznih najdb v svetovnem merilu, smo se tudi odločili za zelo široko promocijo razstave, kar si le-ta in novomeška arheologija po svoji pomembnosti in mestu v svetu nedvomno zasluži. Tako smo pripravili veliko spremljajočega gradiva, kar do sedaj ravno ni bilo v navadi. Še pred otvoritvijo smo izdali štiri plakate, dva prospekta v petih jezikih, štiri nove kopije arheoloških predmetov - nakita s certifikati, tri grafične upodobitve prizorov iz situle, ki je vodilni motiv razstave, osem novih razglednic, voščilnico z emblemom razstave, ki je upodobljen še na vsem ostalem spremljajočem gradivu, majice, dežnike in pet vrst posebnih vstopnic za to razstavo (običajno, skupinsko, polovično, družinsko in prost vstop). Ob sami otvoritvi pa smo izdali še nov, večji prospekt, ki je na kratko predstavljal samo razstavo in katerega je dobil vsak obiskovalec skupaj z vstopnico ter spremljajoči katalog razstave. V njem je bila predstavljena železna doba na splošno, pa železna doba Evrope, Slovenija v halštatskem obdobju in Dolenjska ter Novo mesto v starejši železni dobi. Temu je sledil opis prazgodovinskega grobišča Kapiteljska njiva in zgodovina arheoloških izkopavanj na tem naj-

dišču. V drugem delu so bili predstavljeni še vsi grobni pridatki, knežji grobovi, situlska umetnost in mlajša železna doba. Na koncu pa so bili v katalogu predmetov opisani vsi razstavljeni predmeti. Oboje, tako katalog kot prospekt in tudi sama razstava so bili v celoti prevedeni v angleški jezik. Poleg tega pa je ob razstavi v organizaciji novomeških filatelistov izšla tudi spominska ovojnica s spominskim žigom. Celoten projekt Kapitelska njiva Novo mesto je potekal pod pokroviteljstvom predsednika Republike Slovenije Milana Kučana, ki je razstavo tudi uradno odprl in v svojem nagovoru med drugim poudaril: "Novomeščani ste tudi s to razstavo pokazali pot, muzealstvo in turizem, arheologija in uspešna podjetja skupaj predstavljajo, kar je nastalo na slovenskih tleh in sega v evropski in svetovni arheološki vrh. Slovenija in z njo Evropa sta s tem dobili priložnost, da se prepričata o enkratni ustvarjalnosti ljudi, ki so živeli na tem prostoru. Tudi za današnji ustvarjalni rod Slovencev cvetoči halštatske naše Dolenjske ni zgolj naključna preteklost, neponovljiva civilizacijska in kulturna enkratnost, ampak eden od temeljev naše ustvarjalne biti. Je res nekaj, kar je bilo, vendar je obnem nekaj, kar Dolenjska zmore tudi danes. V sožitju različnosti je strpno in ustvarjalno strnila svoje znanje in energijo in nam danes razgrnila spoznanje, kakršno je le redkokdaj in redkokje mogoče doživeti. To je kulturno in civilizacijsko, mezensko in gospodarsko dejanje na evropski ravni. Zato mi je še v posebno veselje, da lahko danes odprem razstavo, ki je v ponos Sloveniji". Razstavo je finančno podprlo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije skupaj z Upravo za kulturno dediščino Republike Slovenije in Mestna občina Novo mesto ter številni sponzorji, ki so se odločili podpreti našo razstavo in so prispevali svoj delež pri realizaciji celotnega projekta. Tako nam je tudi z njihovo pomočjo uspelo realizirati celoten projekt, vključno z vsemi izhodiščnimi zamislimi in idejami, ki smo si jih zastavili še v pripravljalnem obdobju avtor Borut Križ, oblikovalec Jovo Grobovšek in vodja projekta Zdenko Picelj in katerih realizacija je bila seveda odvisna od obsega razpoložljivih finančnih sredstev.

S samo otvoritvijo razstave pa smo zaključili le prvi in najzahtevnejši del zelo obsežnega projekta, s katerim smo lahko končno na dostojen način predstavili resnično pravo bogastvo, ki ga premore Dolenjski muzej oziroma Novo mesto, ki leži na njem in s katerim se lahko upravičeno predstavljamo in postavljamo doma in v svetu ter smo nanj ponosni. Drugi del pa je sledil ves čas odprtja razstave, ko so od februarja dalje potekala različna predavanja domačih in tujih strokovnjakov, javna vodstva po razstavi z avtorjem razstave, različne

delavnice v okviru pedagoškega oddelka, možen pa je bil tudi ogled arheoloških izkopavanj na Kapitelski njivi.

Bronasto cedilo - zajemalka (najdišče Novo mesto - Kapitelska njiva, gomila III, grob 22) druga polovica 7 st. pr. n. št., starejša železna doba (foto: Dragan Arrigler).

V času do 4. oktobra 1998, ko je bila na ogled, je naletela na izreden odmev in odziv. Za naše razmere je bilo zelo veliko medijske pozornosti, posnetih je bilo kar nekaj dobrih oddaj na TV Slovenija in TV Novo mesto s katero pa smo založili tudi video kaseto o razstavi, več kot običajno pa je bilo tudi časopisnih člankov in prispevkov. Še najbolj pa smo seveda zadovoljni z obiskom, ki je presegel vsa naša še tako optimistična pričakovanja. Razstavo si je ogledalo 14.235 obiskovalcev, od tega nekaj nad 10% tujcev, kar je za slovenske razmere enkratni obisk, za novomeške pa že prav neverjeten. Tako smo v času odprtja razstave sprejeli 318 skupin oz. 8.077 obiskovalcev in 6.158 posameznikov. Od skupinskih obiskov je bilo 197 šolskih (5.725 učencev), 30 skupin oz. 780 oseb je na razstavo pripeljala Krka Zdravilišča

preko Dolenjskih in Šmarjeških Toplic ter gostov Hotelov Otočec, med tem ko ostalih razpisanih skupin preko katerekoli turistične agencije v Sloveniji skoraj ni bilo. Posamezniki so prihajali iz vseh koncev Slovenije in tujine, bilo pa jih je kot že rečeno nekaj 6.000, od tega 1.560 tujcev. Zanimivo je to, da so v Novo mesto prihajali prav zaradi ogleda razstave. Še najbolj pa je presenetljiv majhen obisk domačinov, ki jih je bilo samo okoli 1.000, kar ni niti 10% od skupnega števila, seveda če pustimo ob strani domače šolske obiske, ki jih je bilo 79 razredov oz. 1.764 učencev. Tako lahko ugotovimo, da je pravih Novomeščanov vedno manj in da je mesto vedno bolj naseljeno s priseljenci, ki jim Novo mesto ne pomeni veliko. Na rob tega naj zapišem še to, da smo pri vsem uspehu razstave razočarani, ne toliko nad Novomeščani, kot predvsem nad brezbriznostjo samega Novega mesta, oziroma odgovornih na posameznih področjih, ki na nobenem področju ni znalo te razstave izkoristiti, kaj šele, da bi zaživel z njo. V podobnih, ali pa še manj pomembnih primerih v tujini zna ne samo mesto, ampak cela dežela oz. regija živeti s tako prireditvijo, tako da se na vsakem koraku srečuješ z informacijami o posameznem dogodku. Pri nas pa se ni zgodilo skoraj nič. Vse kar je bilo smo organizirali sami, tudi finančno pokrivanje stroškov skromne propagande (transparent, jumbo plakati, oglasi v časniku Delo v poletnih mesecih), več kot toliko pa sami nismo zmogli. To pa pomeni, če smo lahko sami pripeljali v muzej toliko obiskovalcev, bi jih z malo posluha in sposobnosti mesto lahko pripeljalo vsaj še enkrat toliko. Naj kot primer navedem poletna meseca (julij, avgust), ko je muzej do sedaj povprečno obiskalo le 200-300 obiskovalcev, tokrat pa skoraj 1.500, kar pomeni petkrat več. Prepričan sem, da bi jih bilo še veliko več, če bi odgovorni v mestu kaj dali na turistično ponudbo mesta in razstavo vključili v njo, če le-ta sploh obstaja. Tako pa lahko pri tem pohvalimo edino Krko Zdravilišča, ki so svoje goste načrtno in redno vozili na ogled razstave. Precej več kot običajno pa je bilo različnih delegacij in gostov posameznih novomeških podjetij, kjer je prevladovala Krka - tovarna zdravil Novo mesto, in Mestne občine Novo mesto. Ob teh kritikah pa naj dodam še eno in sicer snovalcem in odgovornim za izdajo ponatisa šolskega atlasa za 6. - 8. razred Osnovne šole iz leta 1997. V njem je namreč v poglavju Železna doba na skici pod naslovom Poglavitna arheološka najdišča v Sloveniji Novo mesto preprosto izpuščeno. Ni ga ne med najdišči starejše, ne mlajše železne dobe, čeprav vemo, da je samo Kapiteljska njiva eno najpomembnejših najdišč v Evropi in ne samo v Sloveniji v obdobju starejše železne dobe. V obdobju Kelto pa je bilo tudi samo na Ka-

piteljski njivi do sedaj izkopanih več kot 620 grobov, kar pomeni več kot v celi ostali Sloveniji skupaj. Zato je takšna površnost (namerna ali nenamerna) nedopustna in žaljiva za t.i. jug Slovenije.

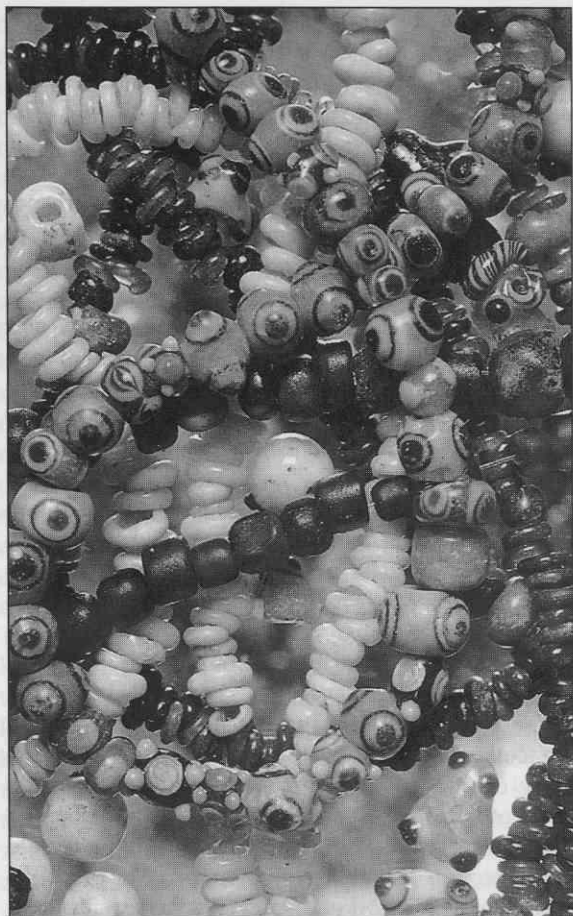
Če se še malo vrnem k obisku razstave naj dodam, da so bile tudi naše spremljajoče dejavnosti ob tej razstavi zelo dobro obiskane. To so štiri predavanja domačih in tujega strokovnjaka - arheologa, preko štirideset različnih muzejskih delavnic na to temo, ki se jih je udeležilo skupaj več kot 1.000 otrok, ogledi izkopavanj na samem najdišču, številna javna vodstva, ki smo jih organizirali, od tega enajst strokovnih, z udeležbo 509 obiskovalcev in spremljajoča razstava Plakat starejše železne dobe.

Posebno vrednost oz. poseben dokument o razstavi bo ostala knjiga vtisov, saj so se v njo vpisovali obiskovalci z vseh koncev sveta in zapisovali svoja opažanja in vtise v številnih tujih jezikih. Tako je glas o bogastvu novomeške arheologije šel tako rekoč ne samo po vsej Sloveniji, ampak tudi po vsem svetu.

Vse kar smo pravzaprav v muzeju načrtovali ob začetku projekta, ko je bil to zgolj spisek želja, smo v celoti realizirali, po številu obiskovalcev pa celo presegli in to za več kot 40%. To nas navdaja z enkratnim občutkom, da nam je samim uspelo tako zahtevno zastavljen celoten projekt pripeljati do srečnega in več kot uspešnega konca ter nam daje novih ustvarjalnih moči za nove projekte, ki nas še čakajo, prav tako pa, da na začetni poti vztrajamo tudi v bodoče, čeprav se je financiranje tudi našega zavoda preselilo z državnega na občinsko raven in, ko še vedno upamo, da bo Novo mesto končno le dojelo pravi pomen tega arheološkega bogastva.

Stekleni jagodi v obliki ovnovih glav (najdišče Novo mesto - Kapiteljska njiva, gomila VII, grob 28) 5. - 4. st. pr. n. št., starejša železna doba (foto: Dragan Arrigler).

Steklene in jantarne jagode - ogrlica (najdišče Novo mesto - Kapiteljska njiva, 5. - 4. st. pr. n. št., starejša železna doba) (foto: Dragan Arrigler).

Vsi, ki smo sodelovali pri tem projektu in se dobro zavedali pomembnosti in razsežnosti te razstave ter delali v želji, da jo izpeljemo na kar se da najvišjem možnem nivoju in s tem muzej in Novo mesto na najboljši način predstavimo domači in tuji javnosti, upamo, da ves vložen napor ni bil zaman, tako da bo Novo mesto v prihodnje zmoglo bolje ceniti svojo arheološko preteklost in ji s tem nameniti tudi svetlejšo prihodnost, ko bi prišli tudi do nove, večje in samemu pomenu primernejše stalne zbirke.

Zdenko Picelj

Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1999; Gradec, 6. - 9. julij 1999

Simpozij Modinci (Mogersdorf), 29. po vrsti, je bil letos v Gradcu, saj je bila organizatorica sim-

pozija avstrijska dežela Štajerska. Po svoje je bil letošnji simpozij jubilejni, ti simpoziji so se namreč pričeli leta 1969 in so se odvijali vsako leto v eni od petih dežel (držav) udeleženk, le leta 1991 simpozija ni bilo zaradi vojnih razmer v razpadli Jugoslaviji.

Tema letošnjega simpozija je bila Manjšine v državah panonskega prostora med obema vojnama.

Svečano odprtje simpozija je bilo v torek, 6. julija ob 17. uri. V imenu organizatorice, štajerske delegacije, ga je slovesno odprl znani graški zgodovinar in dolgoletni udeleženec teh simpozijev Gerhard Pferschy. Po kratkih pozdravnih nagovorih predstavnikov posameznih držav (za Slovenijo je to vlogo prevzel Franc Rozman, sicer vodja naše delegacije), je uvodni referat z naslovom Manjšine v državah panonskega prostora med obema svetovnima vojnoma prebral *Arnold Suppan*. Opozoril je zlasti na posledice mirovnih pogodb v Saint Germainu in Trianonu za nastanek vrste manjšin v novo nastalih državah. Dotaknil se je manjšinske politike v Jugoslaviji, posebej vprašanja šolstva za nemško manjšino, omenil vpliv agrarne reforme in nekaterih drugih dejavnikov na poslabšanje položaja manjšine. Prikazal je položaj nemške manjšine na Madžarskem in v Romuniji in ugotovil, da se v praksi pogodbe o položaju manjšin niso upoštevale. Tudi za deželo, ki je bila vzor demokracije v Evropi, namreč ČSR, je ugotovil, da je imela tu nemška manjšina sprva ugodnejši položaj kot pozneje, vendar Sudetski Nemci niso imeli avtonomije. Ko je posegel v čas nacizma, je opozoril predvsem na dva najbolj nasilna ukrepa in sicer na genocid nad Judi in na prisilne preselitev prebivalstva.

V naslednjih dneh se je zvrstilo še deset referatov, vsi so bili skrbno pripravljani in so prinesli precej novih spoznanj.

Zastopnik avstrijske Štajerske, *Gustav Reinrabner*, je govoril o položaju avstrijskega protestantizma v času med obema vojnoma in poudaril, da je tako zakonodaja iz 19. stoletja, kot tudi saintgermainška pogodba dopuščala svoboščine, regulirala notranje odnose v cerkvi (npr. protestantski patent, ki je temeljil na zakonu iz leta 1886, oz. 1890/91 ter novela zakona iz 1913), vendar je vrsta problemov v zvezi s protestanti ostala v prvi avstrijski republiki nerešena. Omenil je gibanje Odcepitev od Rima, katerega pristaši, ki so se priselili v Avstrijo, so se počutili pripadniki nemške nacije. Protestantske šole so bile deležne podpore s strani Švice in Nemčije, opazno je bilo tudi prestopanje iz socialdemokratske stranke v nemško nacionalno stranko.

Naslednji referent avstrijske Štajerske, *Rüdiger Malli*, je govoril o manjšinah na Štajerskem med

obema vojnama, predvsem je izpostavil Jude in Rome, vprašal se je kaj je nacionalnost in kakšen je sploh kriterij nacionalnosti. V zvezi z vprašanjem slovensko-avstrijske manjšinske problematike, je pokazal precejšnje poznavanje slovenske literature, posebej pa se je ukvarjal z vprašanjem slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem, ki je bilo v primerjavi z vprašanjem koroških Slovencev vedno bolj v ozadju.

Na zanimiva vprašanja manjšinskega položaja so opozorili referati z Gradiščanske. *Michael John* je govoril o judovskem prebivalstvu na Gradiščanskem med obema vojnama (1921-1938), pri čemer je opozoril na dolgoletno tradicijo naseljevanja Judov na obravnavanem ozemlju, podal je nekaj statističnih podatkov (leta 1857 je bilo tu 36% Judov), potem se je število zmanjševalo, leta 1938 jih je le še 12%, nato pa zaradi znane nacistične genocidne politike izginejo. Avtor se je raziskovanja problematike kot socialni zgodovinar lotil nekoliko drugače, opozoril je na dejstvo, da je veliko gradiščanskih Judov navajalo kot materni jezik madžarščino. Po priključitvi k Avstriji 1821 so prebivalci raznih narodnosti in veroizpovedi na Gradiščanskem živeli dokaj strpno drug ob drugem, v Eisenstadtu je delovala celo judovska visoka šola. Na podlagi ohranjene kronike nekega Juda je opozoril na dokaj strpne odnose med prebivalci različnih ver na Gradiščanskem, ki pa so se začeli krhati ob naraščajočem antisemitizmu, zlasti v 30. letih tega stoletja.

Naslednji gradiščanski referent *Nikolaus Benšics* je nastopil z referatom Iskanje identitete gradiščanskih manjšin v prvi republiki. Obravnaval je predvsem Hrvate, Madžare in Rome. Najmočnejša manjšina so bili gradiščanski Hrvatje, za katero pravi avtor, da se je hotela v novih pogojih čim bolj odtrgati od povezanosti z Madžari, branila je hrvaško privatno šolstvo, jezikovno pa se je naslonila na matično Hrvaško. Veliko bolj izgubljena se je počutila madžarska manjšina, ki se je le počasi prilagajala novim razmeram. Največ problemov s prilagajanjem so imeli Romi, njih je potem nacistični režim zelo prizadel, medtem ko je hrvaški manjšini bilo precej prizanešeno, še bolj pa madžarski.

Oba madžarska referata sta obravnavala problematiko manjšin na Madžarskem med vojnama, pri čemer je referentka *Agnes Toth* znala probleme prikazati veliko bolj pregledno. Naslov njenega referata je bil Nacionalno šolstvo v Transdanubiji v 20. letih. V njem nas je podrobneje seznanila z madžarsko manjšinsko šolsko zakonodajo, ki je sledila trianonski pogodbi. Že leta 1923 je Madžarska dobila zakon o spoštovanju nacionalnih manjšin, ki je poudarjal vlogo materinega jezika za intelektualni in duhovni razvoj mladine. Istega leta

je ministrstvo za bogoslužje in šolstvo izdalo zakon, po katerem so bile manjšinske šole razvrščene v tri tipe: 1.) tip A je bila šola z manjšinskim učnim jezikom in madžarščino kot obveznim predmetom; 2.) tip B je bil mešani tip šole, kjer je potekal pouk deloma v madžarskem, deloma v manjšinskem jeziku; 3.) pri tipu C je bil pouk v madžarskem jeziku, jezik manjšine pa le obvezni predmet, verouk se je vedno predaval v jeziku manjšine. Seveda pa v praksi ni bilo vse tako, saj je vlada marsikje s pritiskom na starše onemogočala pouk po tipu A in B. Tudi starši so včasih imeli pomislek glede šole tipa A. Iz referata izvedemo, da je veliko šol bilo v rokah cerkve, ki je vodila svojo politiko.

Pal Pritz je v referatu Nacionalno-politične smernice na Madžarskem med obema vojnama prav tako govoril o treh tipih šol, opozoril je na nemško, hrvaško, slovensko in srbsko manjšino ter na napetosti med protestanti in katoliki. Tu pa so bili še Judje in Rusini.

Hrvaška referentka *Mira Kolar-Dimitrijević* je prikazala politični vpliv na gospodarsko dejavnost avstrijskih in nemških podjetnikov v Zagrebu od 1900 do 1945. Naglasila je, da je bil avstrijski in nemški vpliv na razvoj gospodarstva na zagrebškem področju večji, kot bi to mogli sklepati na podlagi popisov prebivalstva. V času nacionalnega preporoda v 19. stoletju je sicer prihajalo do različnih pritiskov na nemško manjšino, do leta 1914 je bilo celo precej izseljevanja tega življa. Pritisk na nemško manjšino popusti šele v času svetovne gospodarske krize. Nemški vpliv pa se poveča po sklenitvi trgovskega sporazuma z Rajhom, nato se okrepi v času po nastanku Banovine Hrvaške; o dobrem sodelovanju moremo govoriti tudi v času NDH. Kolarjeva je naglasila, da je politika vsekakor imela določen vpliv na gospodarsko dejavnost nemško govorečih podjetnikov na zagrebškem območju.

V drugem hrvaškem prispevku smo poslušali referat *Ivice Šute* Demografske spremembe v Slavoniji od 1918 do 1941. Primerjava popisa prebivalstva leta 1921 in 1931 namreč pokaže spremenjeno nacionalno strukturo prebivalstva v Slavoniji, kar je bila posledica agrarne reforme in kolonizacije tega območja. Hrvaškim veleposestnikom je bila odvzeta t.i. agrarna zemlja in dodeljena kolonistom in dobrovoljcem iz prve svetovne vojne, ki so po narodnosti bili Srbi. Tako se je število pravoslavnega prebivalstva v omenjenem desetletju v Slavoniji povečalo za 4,04%. Med novimi naseljenci jih je bilo precej iz Like, medtem ko tujci (Nemci in Madžari) niso mogli dobiti agrarne zemlje.

Oba zelo kvalitetna slovenska referata sta prinesla za večino poslušalcev marsikaj novega. *Albi-*

na Nečak-Lük je govorila o položaju madžarske manjšine v Prekmurju med obema vojnoma. V obravnavanem času je živel v Prekmurju okrog 74.000 Slovencev in 14.000 Madžarov. Avtorica je opozorila na vrsto problemov, ki so se pojavili po trianonski mirovni pogodbi, med drugim na vprašanje meje, zahtevo Madžarov po plebiscitu, na širjenje vendske teorije, odpuščanje madžarskih uslužbencev in izgubo služb za tiste, ki niso znali prekmursko, pa na agrarno reformo, ki je onemogočala razdelitev zemlje med tam živeče Madžare, so pa zemljo dobili kolonisti - primorski Slovenci, ki so pribežali v Jugoslavijo izpod italijanskega fašizma itd. Leta 1931 se je del Madžarov zaradi agrarne reforme celo opredelil za Slovence. Opozorila je na vedno večjo izolacijo madžarske manjšine, ki je svoje kulturno delovanje usmerjala predvsem v cerkvena in gasilska društva, medtem ko je političnega delovanja bilo malo. Spregovorila je tudi o vprašanju manjšinskega šolstva. Po trianonski pogodbi so Madžari dobili pravico do šol z madžarskim jezikom, vendar so te zaradi pomanjkanja kadra imele velike težave (v razredu je bilo celo po 59 učencev).

Referat *Janeza Cvirna* Nemško govoreča manjšina na Spodnjem Štajerskem med obema vojnoma je na eni strani opozoril na pravni položaj manjšine po saintgermainski mirovni pogodbi in na obvezo Kraljevine SHS za zaščito manjšine (zagotovljena je bila le osebna, ne pa skupinska zaščita), dalje na probleme manjšinskega šolstva, na sekvester nad nemškim premoženjem, na dejstvo, da so bili Nemci na Spodnjem Štajerskem lastniki velikih gospodarskih podjetij (v Mariboru 41%, v Celju 40% in na Ptujcu celo 60%) itd. Avtor je ugotovil, da so bila zaradi protinemške politike zelo prizadeta nemška politična društva, njihovo premoženje je bilo zaplenjeno. Po prvem desetletju raznih sporov, je v času diktature prišlo do izboljšanja medsebojnih odnosov, ki pa so se spet zaostri v času notranjega ministra Korošca, ko je prišlo do prepovedi nacionalistično usmerjenih skupin Kulturbunda. Po drugi strani pa je med mladino nemške manjšine naraščalo navdušenje nad nacizmom, še zlasti po Anschlušu, razkosanju ČSR in po kapitulaciji Francije.

Skoraj ob vseh referatih se je razvila živahna diskusija.

Poleg izrazito delavnega programa simpozija, je bilo organiziranih več kulturnih prireditev in družabnih srečanj. Prvi večer smo poslušali koncert kvarteta Aurea iz Gradca in bili na sprejemu, ki ga je priredila deželna glavarka Štajerske. Naslednji dan smo si ogledali graški mestni muzej in imeli sprejem pri županu, tretji dan je bila poldnevna ekskurzija na grad Stainz z ogledom muzeja in v Deutschlandsberg, kjer smo si ogledali razstavo v

grajskem stolpu, nato nas je sprejel župan tega kraja.

Simpozija se je udeležilo okrog 120 udeležencev, vendar je bila slovenska delegacija tokrat številčno najšibkejša zaradi pomanjkanja finančnih sredstev.

Celoten simpozij je bil na visoki strokovni ravni. V prihodnje je predvidenih nekaj organizacijskih sprememb (npr. trajanje simpozija bo skrajšano na tri dni). Naslednji, t.j. 30. simpozij bo prihodnje leto na Gradiščanskem.

Olga Janša-Zorn

Trans-nacionalni regionalizem in zaščita manjšin v Evropi: izziv za širitev na vzhod? Poletna šola Evropske akademije Bolzano/Bozen v mestu Bressanone/Brixen od 6. 9. do 15. 9. 1999

Evropska akademija Bolzano/Bozen, še posebej njen oddelek, ki ga vodita priznana strokovnjaka prof. dr. Sergio Ortino ter prof. dr. Joseph Marko in se ukvarja predvsem z raziskovanjem regionalne avtonomije in z zaščito manjšin, se je odločil, da septembra organizira svojo prvo poletno šolo, na kateri naj bi se govorilo o problemih, ki jih s seboj prinaša planirana širitev Evropske skupnosti na vzhod. Eden od problemov, s katerim se ubadajo države-kandidatke za članstvo, je gotovo usklajevanje svoje zakonodaje z evropsko. Prav pomanjkljiva zakonodaja o zaščiti manjšin je organizatorje spodbudila, da jim na tem področju skušajo pomagati iz težav. Očitno je tako mislila tudi Evropska komisija, ki se je odločila finančno podpreti ta projekt.

Tako smo se v nedeljo 5. septembra začeli v samem srcu Južne Tirolske (Sud Tirol/Alto Adige) zbirati udeleženci iz najrazličnejših koncev Evrope. Prihajali smo iz držav, ki se nahajajo v prvem krogu širitve Evropske skupnosti, Češke, Madžarske, Poljske, Estonije, Cipra in Slovenije, držav, ki so planirane za drugi krog širitve, kot so Litva, Latvija, Slovaška, Romunija in Bolgarija, zastopane pa so bile tudi države, ki jih Evropa zaenkrat ne želi v svoji sredini, tako imenovane "the outs", kot so Makedonija, Rusija, Belorusija, Ukrajina, Hrvaška in Albanija.

Seveda je bilo na poletno šolo povabljenih tudi več predstavnikov tistih držav, ki se že nahajajo v Evropski skupnosti, pa tudi Amerikanci niso manjkali.

Med slušatelji so prevladovali predvsem študenti podiplomskega študija, največ je bilo prav-

nikov in ekonomistov, nekaj pa je bilo tudi zgodovinarjev, sociologov in socialnih antropologov.

Organizatorji so nas namestili kar v briksnški "Seminario Maggiore", tamkajšnje semenišče, ki je bilo zaradi počitnic prazno in zato na voljo, tam pa so potekala tudi skoraj vsa predavanja.

Ker je že iz naslova razvidno, da je šlo za obsežno, široko in zapleteno temo, se je vodja polletne šole, prof. dr. Marko odločil, da jo razdeli na tri dele. Kar triinštirideset predavateljev naj bi nam tako s svojimi predavanji, diskusijami in okroglimi mizami predstavilo najprej tematiko, povezano z zaščito manjšin, nadaljevali naj bi z trans-nacionalno kooperacijo, ko pa bi se seznanili še z motivi Evropske širitve na vzhod, bi se lahko zadnja dva dneva s pomočjo delavnic posvetili natančni analizi ter poskušali najti sintezo, ki bi nudila odgovor na zastavljeno vprašanje.

V ponedeljek se je začelo zares. Predavatelji, ki so izhajali iz vrst univerzitetnih profesorjev, svetovalcev ter funkcionarjev Evropske unije in Sveta Evrope, članov različnih državnih parlamentov, poslovnežev in sodelavcev OZN, so s svojimi predavanji intenzivno širili naša obzorja. Naj omenim le nekaj najzanimivejših predavanj:

Dr. Asbjorn Eide, predsednik Podkomisije Združenih narodov za preprečevanje diskriminacije in zaščito manjšin je v svojem govoru predstavil delo svojega oddelka in zakonodajo, ki v okviru Združenih narodov ščiti manjšine in preprečuje njihovo diskriminacijo. Potožil je, da se vsakodnevno srečujejo z novimi in novimi problemi in da je težko napraviti enotno zakonodajo, saj je vsak primer diskriminacije manjšin edinstven in se ga ne da nikoli povsem predvideti. Zato je poudaril pomembnost terenskega in arhivskega dela.

Dr. Thomas Jansen, svetovalec Evropske komisije, nam je skušal razložiti, kako in zakaj se je združevala Evropa, kaj se dogaja z njo zdaj, ko je združena in kako gleda Evropska skupnost na širitev proti vzhodu. Zaznati je bilo, da se je kar malo boji, saj EU nima enotne zunanje politike in instrumentov za vladanje novim članicam, zato je iniciativa prepuščena interesom posameznih držav - članic.

Dr. Geoff Gilbert, profesor prava na univerzi v Essexu in direktor tamkajšnjega Centra za človekove pravice nam je najprej zagotovil, da na njegovih predavanjih nihče ne spi. Nato nam je na izredno zanimiv in dramatičen način predstavil delo Evropskega sodišča za človekove pravice, inštitucije, ki bo v prihodnje v Evropski skupnosti igrala veliko vlogo. Že zdaj je namreč čakalna doba na razsodbo kar pet let in ta, čeprav včasih prav zanimiva, ni vedno takšna, kot si jo želi tožnik, ki toži svojo državo.

Dr. Thomas Christiansen z univerze v Walesu je govoril predvsem o mejah v Evropi. Za primer je vzel Italijo in pokazal, kako ima njena meja z Avstrijo nizko politično napetost, medtem ko je njena meja z Slovenijo center visoke politične napetosti, kar nikoli ni dobro, saj le-ta prizadene življenje ljudi ob meji, predvsem manjšine.

Dr. Francesco Palermo in njegov kolega dr. Giovanni Poggeschi sta nam skušala predstaviti odnos italijanske ustave do nemške manjšine v regiji Alto Adige/ Sud Tirol, slovenske manjšine v Italiji pa se nista dotaknila, čeprav je ravno zdaj zelo aktualna, saj italijanski parlament razmišlja o globalni zaščitni zakonodaji, s katero zamuja že nekaj desetletij.

Dr. Mitja Žagar, direktor Inštituta za narodnostna vprašanja je predstavil slovensko manjšino v Italiji, Avstriji in Madžarski, ter manjšine v Republiki Sloveniji. Na voljo je imel tudi nekaj novih podatkov v zvezi z Romi in begunci s Kosova, predvsem o njihovem številu, ki je zelo odvisno od aktualnih dogodkov v Jugoslaviji.

Naj omenim še dr. Alfreda Steinherrja, predsednika Evropske investicijske banke, ki je s svojim realističnim, ironično obarvanim govorom postavil vse prisotne na trdna tla ter razkril prave probleme Evropske skupnosti in težave ter pomanjkljivosti držav, ki se ji želijo pridružiti. Tranzicija v postkomunističnih državah se je tako zanj končala takoj po prvih demokratičnih volitvah, trenutnih težav pa Evropa s svojim denarjem ne misli reševati, pravzaprav pa je celotna širitev Evropske skupnosti na vzhod v primerjavi s trgovinsko izmenjavo z Združenimi državami Amerike le otroška igra. S svojim treznim govorom si je zaslužil dolg aplavz.

Tudi ostala predavanja so bila zanimiva in so nudila številne informacije, saj so bili predavatelji dobro pripravljeni, če pa je ostalo kaj nepojasnjeno, je bila na voljo še diskusija.

In prav pri diskusiji se je videlo, da so si organizatorji v želji napraviti čimveč, zastavili preveč. Predavanja so bila namreč tako številna in so posegla na tako različna področja, da je bila sinteza nemogoča. Poleg tega se pravniki in ekonomisti nikakor niso mogli ujeti s socialnimi antropologi in zgodovinarji, pa tudi sociologi in politologi so bojevali dolge in težke borbe na področju človekovih pravic, problemov okoli pojma narod in diskriminacije. Zgodil se je tudi razcep med zahodno in vzhodno Evropo, saj smo se slednji spraševali, s kakšno pravico nam o naših manjšinah pridiga nekdo, ki na tako različne načine obravnava svoje?

Vendar pa so ostre in brezkompromisne debate, ki so temeljile na multikulturalnosti in interdisciplinarnosti služile kot nekakšna katarza. Seznanile so nas namreč s problemi, ki še čakajo na

rešitev in nam odprle oči, saj smo spoznali, da nihče ni brez napak, ne mi ne Evropska skupnost. Kljub temu, da do sinteze ni prišlo, se je začela vzpostavljati mreža ljudi, ki so s svojimi vprašanji in odgovori začeli ustvarjati nekaj novega. Dr. Leopold Maurer, član Posebne skupine za poganja z državami, ki so v prvem krogu širitve Evropske unije, je to lepo ujel v svojem govoru ko je dejal, da Evropska skupnost ni idealna tvorba, vendar pa temelji na demokratičnih načelih in je pripravljena skozi pogovor poslušati svoje sogovornike ter se od njih tudi učiti.

Bressanone/ Brixen smo v soboto, 18. 9 zapustili bogatejši za eno izkušnjo. Vlaki, letala in avtomobili so po celi Evropi razvozili ljudi, ki so se naučili, da se je potrebno o problemih najprej strpno pogovoriti, šele nato lahko upamo na uspeh. Pri takšnem pogovoru pa znanje nikoli ne škodi.

Jure Gombač

Bogovom onostranstva - D(iis) M(anibus), razstava Pokrajinskega muzeja Ptuj

Čez poletje 1999 je bila v Zbirki drobnega arheološkega gradiva v ptujskem muzeju na ogled manjša razstava treh antičnih grobnih celot. Petoviona je znana kot verjetno najpomembnejša (vsaj v določenem obdobju) antična naselbina na Slovenskem in preostankov nekdanjega življenja je veliko. Gre za zelo raznovrsten material (kamniti spomeniki, keramika, orodje, orožje, nakit ...) in velik del tega materiala se veže na grobove in grobišča.

Jantarna ploščica z upodobitvijo psičke z dvema maldičema.

Razumljivo je, da je tako veliko mesto s precejšnjim številom prebivalcev v času obstoja pokopalo tudi ogromno mrtvih. Arheologi so do danes na območju rimske Petovione odkrili čez 5.000 grobov (pa to še zdaleč ni vse). Številne med njimi bogatijo dragoceni in raznovrstni pridatki. Tri grobne celote je avtorica Marjana Tomanič Jevremov predstavila na razstavi.

Rimljani so umrle prepuščali manom, bogovom onostranstva (tukaj je še nekaj nejasnosti) in iz tega je izpeljan tudi naslov. Grobovi predstavljeni na razstavi so bili odkriti na različnih območjih Ptuja, časovno so različno datirani in odkrili so jih različni arheologi, skupno jim je bogastvo pridatkov. Vsaka grobna celota je bila predstavljena v eni vitrini, na panojih pa je bil tekstovni in fotografski material (kakšni so grobovi bili ob odkritju, originalne fotografije, ki so takrat nastale).

Jantarni prstan z upodobitvijo dečka s sedečim psom.

Dvoročajni vrč iz gline.

V prvi vitrini je bil predstavljen grob 24 odkrit leta 1973 na Zgornji Hajdini, šlo pa je za dvojni skeletni pokop v sarkofagu. Najbolj izstopajo predmeti iz jantarja, različni prstani, ploščica z reliefno upodobitvijo psičke z dvema mladičema, škatlica za nakit, školjka, jagode, igralne kocke... Ob materialu iz jantarja so bili najdeni še prstani iz opala, koščena knjižica s platnicami in listi, koščene igle in glavnika, bronasti šivanki ...

Naslednji predstavljen grob je grob 5 odkrit 1977 na vzhodnem grobišču, na območju današnjega gasilskega doma na Ptuj. To je bil žgan grob, bogastvo pridatkov pa je tudi tukaj zanimivo. Seveda zopet izstopajo izdelki iz jantarja, med njimi najbolj prstani z različnimi upodobitvami (Amorja in Psihe, psa, ženske ...). Ob teh so bili še kovinski predmeti (bronasti obročki, ključ, ročaj ...) in izdelki iz gline in stekla (dvo-ročajna vrča, krožnik, skleda, oljenke).

Grob 7, odkrit 1988 na trasi Osojnikove ceste, je bil tudi žgan s konstrukcijo iz tegul in imbreksov. Razstavljeni so bili steklenička temno rjave barve z upodobitvami genijev, oljenke (ena z žigom Fortis) ter izdelki iz jantarja (prstana z upodobitvama dečka in psa in ležečega psa, kozmetična posodica, školjčna lupina in pladenj z gosjo in ribo).

Razstavljene drobne grobne najdbe so nam še enkrat potrdile raznovrstnost in zanimivost življenja antičnih prebivalcev naših krajev. Njihova sporočilna vrednost pa je še v nečem, vedno znova nas prepričujejo, da antika za nas bivajoče ob koncu 20. stoletja le ni tako nemogoče oddaljena in nerazumljiva kot se včasih zdi.

Martin Šteiner

Ptujski mitreji

Med najpomembnejše arheološke spomenike v Sloveniji sodijo mitreji, svetišča boga Mitre. Na Ptuj je bilo doslej odkritih pet takšnih svetišč, kar mesto uvršča med pomembnejša najdišča v Evropi. Pomen ptujskih mitrejev je v tem, da nam posredujejo vrsto podatkov o verovanju in obredju, kakršnih spomeniki drugod po ozemlju nekdanje rimske države niso dali. Obenem pa nam ti spomeniki omogočajo rekonstrukcijo političnega, kulturnega, verskega in socialnega življenja rimske Petovione.

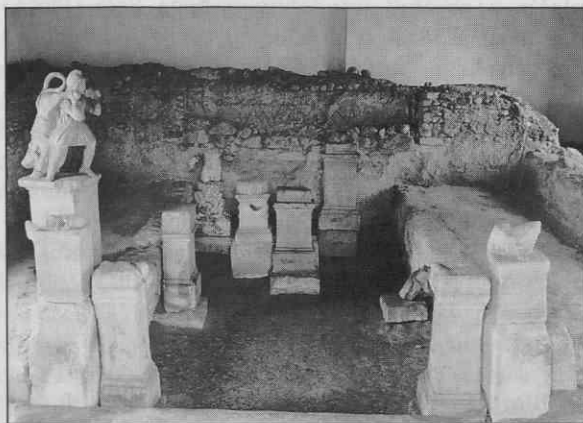
Najstarejše Mitrovo svetišče je tako imenovani I. mitrej na Spodnji Hajdini, ki je prezentiran na mestu najdbe - "in situ". Odkril ga je Wilhelm

Gurlitt 1898, izkopavanje je bilo končano naslednje leto. Večino posvetilnih kamnov, ki sodijo v sredo 2. st., je postavilo osebje carinske uprave v Petovionu, verjetno pa so zgradili tudi samo svetišče. Najverjetneje so Mitrov kult v Petoviono prinesli prav priseljeni carinski uslužbenci.

Bikonosec iz I. mitreja.

Gurlitt je nadaljeval z raziskovanjem na Spodnji Hajdini in v bližini I. odkril še II. mitrej (leta 1901). Tega so prenesli v ptujski muzej in je danes rekonstruiran v nekdanji dominikanski cerkvi.

I. mitrej na Spodnji Hajdini.

Posvetilni kamen iz III. mitreja na Zgornjem Bregu pri Ptuj.

Spomladi 1913 je bil odkrit še III. mitrej. Izkopavanje sta vodila Mihovil Abramič in Viktor Skrabar. Mitrej stoji na Zgornjem Bregu in je prezentiran na mestu najdbe. Izmed vseh do sedaj odkritih je III. mitrej največji. Posvetilni kamni, ki se nahajajo v njem, nam povedo, da je bil zgrajen sredi 3. st. Zgradili so ga častniki in vojaki dveh legij, XIII. Gemine in V. Makedonske, ki sta v tem času prišli v Petovionem.

Ob izkopavanjih dr. Ive Curk leta 1957, je bila pod grajskim hribom odkrita marmorna oltarna plošča z reliefno upodobitvijo boga Sola. Ploščo datirajo v 3. stoletje, na ogled pa je v lapidariju Pokrajinskega muzeja Ptuj. Plošča je potrdila obstoj IV. ptujskega mitreja, ki so ga nakazovale že nekatere prejšnje najdbe.

V letu 1987 je bil na severovzhodnem robu nekdanjega rimskega mesta odkrit V. ptujski mitrej. Kamnitni reliefni in napisni spomeniki izpričujejo bogato versko in duhovno življenje prebivalcev obrtniške četrti rimske Petovione.

Mitraizem

Rimska religija je bila politeistična (verovali so v več bogov), vsak bog ali božanstvo je uravnaval del sveta in človekovega življenja. Nekatere vzhodne

vere, ki so postopoma prodirale v rimski imperij, pa so imele povsem drugačne verske sisteme, ki so že kazali zametke enoboštva. Rimljani so nekatera verstva sprejemali nespremenjena, druga pa so po svoje preoblikovali. Med slednje je sodil tudi mitraizem, ki je imel svoj izvor v perzijskem mazdaizmu, v katerem sta nastopala Ahura Mazda in Ahriman. Ahura Mazda je predstavljal princip dobrega, svetlega, pozitivnega, Ahriman pa je bil njegovo nasprotje, vse kar se je dogajalo na nebu in zemlji, je bilo rezultat boja med njima. Peržani (pa tudi stari Indijci) so poznali poleg njiju še vrsto drugih bogov, Mitra je bil le eden od njih. Rimljani so takšno dualistično religijo bistveno preoblikovali, prevzeli so nekatere perzijske mite in vključili vrsto grških.

Mitra je postal vrhovni bog, nastopal je pod zaščito boga planeta Saturna, ob njem pa je nastopalo še šest bogov v antiki poznanih planetov (Sonce, Luna, Jupiter, Mars, Venera, Merkur), ki so mu bili podrejeni. Mitraizem je bil henoteistična religija, bogovi so bili le različne pojavne oblike enega in istega vrhovnega boga. Mitraizem je govoril tudi o potovanju, očiščenju in nesmrtnosti duše, imel je svoje stroge moralne norme in jasno določen sistem obredov, ki so se odvijali v sve-tiščih - mitrejih. Ker nikoli ni bil javno razglašen za uradno religijo, so se obredi odvijali kot mistični. Dostopni so bili le tistim, ki so religijo sprejeli, to pa so bili predvsem sužnji - uradniki v različnih cesarskih službah in vojaki. Ker je šlo za mistično religijo, o kateri se ni smelo pisati, ne poznamo njenih svetih knjig. Vse kar je ohranjeno, so svetišča z reliefnimi upodobitvami, freskami, mozaiki in kratkimi posvetilnimi napisi.

Zaradi takšne stopnje poznavanja vere je vedenje o celotnem verskem sistemu omejeno, razlage verstva pa bolj ali manj uspešni poskusi rekonstrukcije, ki se med sabo razlikujejo.

Martin Šteiner

Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu. Referat o razstavi: Ribišstvo skozi stoletja v Tržaškem zalivu (v kulturnem društvu Tabor, Opčine pri Trstu, 13. avgust - 20. september 1998)

Mislim da je treba povedati, da mesto Trst ni imelo svojega ribiškega stanu, le Slovenci, ki so živeli v predmestju in na etnično slovenskem obalnemu pasu do izvira Timave, so se neposredno ukvarjali z ribolovom. Tržaški ribji trg so oskrbovali v glavnem Slovenci ter Istrani.

Prvi ribiči italijanske narodnosti so prišli v Trst iz neapeljskega zaliva, ob zasedbi tega ozemlja po prvi svetovni vojni.

Zaradi navedenega je jasno, da razstava prikazuje zgodovino, razvoj in posebnosti slovenskega pomorskega ribištva in hoče podčrtati več kot tisočletno prisotnost Slovencev na Jadranskem morju. Namenjena je našim sosedom Italijanom, ki tega ne vedo ali nočejo priznati, in tudi Slovencem v Sloveniji, ki so to važno dejstvo pozabili in zanemarili v veliko škodo narodu iz zgodovinskega, kulturnega in etnološkega vidika, z daljnosežnimi negativnimi posledicami, ki se odražajo v diplomaciji in politiki slovenske vlade.

Nastanek razstave

V času, ko sem zbiral dokumente in gradivo za knjigo *"Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoleja od Trsta do Timave"*, ki je izšla v prvi izdaji oktobra 1995 in v drugi februarja 1996, sem tudi intervjuval naše zadnje ribiče in po tradiciji ribiške družine. Ugotovil sem, da je bila na žalost večina starih mrež in ribiških potrebščin že odvržena kot nepotrebna šara, posebno tam, kjer so bile hiše prenovljene in podstrešja predelana, kajti shrambe mrež so bile prav na podstrešjih.

Takoj je postalo jasno, da je potrebno rešiti, kar je preostalo od edine dragocene slovenske pomorske dediščine. Tako sem začel zbirati in hraniti, brez konkretnih planov za bodočnost, kar so bili ljudje pripravljeni darovati ali odvreči kot nepotrebno. Ščasoma, ko se je število predmetov večalo in sem ugotovil, da so nekateri edini preostali, se je rodila zamisel o ribiškem muzeju, ki bi pričal o naši obmorski zgodovini, ne glede na to, kje bi bil sploh postavljen, v kateri vasi ali celo na kateri strani meje.

Ko sem začel iskati možnosti uresničitve te ideje in kontaktirati razne vplivne osebnosti, sem zaznal skeptičnost zaradi pomanjkanja sredstev in količine ter kakovosti eksponatov, ki bi jih bilo mogoče zbrati. Doumel sem, da je potrebno dokazati, da je muzej uresničljiv že z dosedaj zbranimi predmeti, če obstaja kulturna in politična volja za to.

Po enoletnem urejanju (delal sem sam, brez sredstev), restavriranju; zbiranju dokumentov in podatkov je nastala razstava o kateri govorimo.

Razstava

Trdimo lahko, da je le-ta prva tovrstna razstava, ne samo na širšem slovenskem ozemlju, temveč tudi v Italiji, v deželi Furlanija Julijska krajina.

Sestavljena je iz zgodovinskega in etnološkega dela. Prvi je podan na panojih s pomočjo 60 dokumentov, ki segajo nazaj v času do leta 1584, in 20 slik, vseh v formatu A3 z ustreznimi nadpisi in pojasnili. Razmeščeni so tudi tematsko in sicer:

1) Lov na tune na slovenski način, ki je bil edini na svetu, prikazuje razvoj po letu 1835, ko so bili odpravljeni fevdalni privilegiji in je ribolov postal svoboden za vsakogar, ter sam potek lova.

2) Čupa je natančno opisana, poudarjene so njene posebne karakteristike primitivnega slovenskega plovila in dejstvo, da so jo uporabljali nepretrgoma od naselitve Slovencev na obalo Jadranskega morja do leta 1947, kar je časovno svetovni rekord in pravi absurd v centralni Evropi, kjer je bilo ladjedelnštvo na visoki stopnji razvoja.

3) Ribiška zadruha v Sv. Križu, ki je združevala slovenske ribiče vseh obalnih vasi in je bila vključena v Zadružno Zvezo v Ljubljani.

4) Čožoti, ribiči iz Chioggie, pravi pirati, ki so ropali povsod, posebno na naši obali, kjer so celo umorili štiri Križane.

5) Ribištvo za časa prve svetovne vojne, ko je bila večina mladih vpoklicana v vojsko; bila je velika lakota in tune so lovili vojaki.

6) Ribištvo za časa Kraljevine Italije prikazuje stalno prizadevanje oblasti, da bi odrinile Slovence od morja, s tem da nam niso dajale ribiških dovoljenj, nam postavljale vsemogoče prepreke, dovoljevale Čožotom, da so nam nekaznovani kradli mreže in priseljevale ribiče iz južne Italije.

7) Nesreče na morju, delfini in morski psi popestrijo razstavo z raznimi zanimivimi dogodki.

Etnološki del sestavlja 50 eksponatov razmeščenih v centru velike dvorane kulturnega doma, tri modeli plovil, restavrirana zadnja slovenska "ščifa" in na dvorišču veliko rdeče pomožno jadro motorne ladje Vida. Oddelek, ki prikazuje razne tipe mrež, je razmeščen okoli velikega kotla, kjer so kuhali in barvali bombažne in konopljeve mreže.

Na koncu so vključene vse tablice predmetov z dotičnimi imeni, njihova raba, letnice izdelave, darovalci ali lastniki in opombe, tako da bralec lahko dobi celotno sliko o pomembnosti eksponatov. Nekateri predmeti zaslužijo posebno pozornost iz etnološkega vidika, ker so edini in dobro ohranjeni.

Že sedaj lahko ocenimo razstavo kot uspešno, ker je pritegnila pozornost sredstev javnega obveščanja, tudi italijanskih, ki nam niso preveč naklonjena, veliko število obiskovalcev mnogo katerih visoko kvalificiranih in raznih ustanov. Tržaška občina že razmišlja, da bi razstavo vključila v občinski pomorski muzej kot oddelek za ribištvo.

Namen razstave

Kot je že bilo omenjeno, je končni namen razstave pritegniti pozornost občinstva, zasebnih in javnih ustanov v slovenskem prostoru na obeh straneh meje in jih prepričati o nujni potrebi ustanovitve muzeja ali stalne razstave; ne gre prezreti didaktičnega pomena, saj razstava govori o prisotnosti slovenskega človeka na tej obali, o tem kako je živel v simbiozi z morjem. Pred uničenjem bi radi rešili edino pomorsko kulturno dediščino.

Drugi nameni so še:

1) Pritegniti italijanske šolnike da s pomočjo mrež in ribiških potrebščin spoznajo našo zgodovino, o kateri ne vedo ničesar.

2) Isto velja tudi za slovenske šole na južnem primorju.

3) Pritegniti prebivalce južnega Krasa in jih prepričati, da bi spet postali uporabniki svojega morja vsaj kot jadralci v slovenskih klubih in kopalci, po zgledu nedavno odprte *Ribiške* poti nabrežinskih ribičev, ki je dala možnost Kraševcem iz komenskega ter sežanskega da uživajo izjemno lepoto morja in narave nabrežinskega brega, brez potrebe dolge vožnje do Kopra.

4) Spodbuditi še zadnje lastnike predmetov, da bi jih skrbno hranili in darovali muzejski zbirki.

5) Prepričati razne ustanove in ministrstva v Sloveniji, o perspektivi vključitve v Evropo brez

meja, o nujni razširitve slovenskega prostora na ves tukajšnji obalni pas, kot je bil za časa Avstro-ogrske, seveda ne teritorialno, ampak v kulturno ekonomskem smislu ter o nujni po uvedbi v šolske učne programe zgodovino Slovencev ob morju, o kateri vlada splošna sramotna nevednost.

6) Opozoriti vse zavedne Slovence, ki imajo še kaj ponosa in dostojanstva, na veliko zgodovinsko odgovornost današnje generacije pred dejstvom, da sedaj, po več kot tisočletnem obstoju na tej obali tvegamo izbrisane naše prisotnosti celo iz zgodovinskega spomina.

Načrti in perspektive za etnološko delo v prihodnje

Smatram, da je potrebno, da bi se s pomočjo SED in SEM arganizirala ekipa, ki bi popisala, fotografirala ali narisala predmete, ki še obstajajo pri nekaterih ribiških družinah, posebno tiste, ki so edini in zato predstavljajo veliko etnološko vrednost. Mislim, da v daljši perspektivi, ko upamo da v Evropi ne bo meja, bi nekateri od teh predmetov z lahkoto priromali v Ljubljano ali Piran, zato bi bilo razumno držati jih v evidenci. Isto tako morda ne bi bilo napačno pomisliti ali sanjariti o nekem muzeju v Križu ali Nabrežini kot podružnici SEM ali Pomorskega muzeja v Piranu.

Bruno Volpi Lisjak

Navodila avtorjem

Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

*Prispevki, ki jih objavlja Kronika so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola, to je do 16 strani običajnega tipkopisa. Članke je treba poslati na sedež uredništva Kronike, to je Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana.

* Članki naj bodo napisani na disketi, ki jo priložite obenem z odtisom teksta. Zaželeno je, da so članki lektorirani. Na disketi naj bo članek, povzetek in izvleček. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Na nalepki na disketi naj bo jasno označeno avtorjevo ime in ime urejevalnika. Povzetek naj predstavi glavne rezultate prispevka in naj ne presega dveh strani (60 vrstic rokopisa), razen v izjemnih primerih. Izvleček naj vsebuje kratek opis prispevka (10 vrstic ali manj), vsebovati mora podatke o avtorju: ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo kjer je zaposlen in njen naslov.

* Vsebinska razčlenitev članka naj bo pregledna in logična. Slikovno gradivo naj bo priloženo posebej. Fotografije naj bodo na hrbtni strani označene z legendo. Legenda (podnapisi) z navedbo nahajališča vira naj bo priložena na posebnem listu.

* Vse opombe morajo biti pisane enotno. Ko delo prvič citiramo navedemo celoten naslov: ime in priimek avtorja, naslov dela (če gre za članek še revijo ali zbornik v katerem je bil objavljen), kraj in leto izida in strani. Pri nadaljnjih navedbah pišemo le priimek avtorja, kratici n.d. (navedeno delo) in strani.

Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo oz. številko fascikla, škatle ali arhivske enote. Če navajamo isti arhiv večkrat, lahko uporabljamo uveljavljeno kratico, ki jo prvič navedemo v oklepaju ob polnem naslovu. Na koncu teksta navedemo kratice in vire ter literaturo, ki smo jih uporabljali. Pri kraticah uporabljamo določila Slovenskega biografskega leksikona in si jih ne izmišljamo sami.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi revija. Vračamo seveda slikovno gradivo in odklonjene članke.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so tudi strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

IGOR WEIGL

dipl. umetnostni zgodovinar, podiplomski študent

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

OLTARJI LUKE MISLEJA, LJUBLJANSKEGA KAMNOSEŠKEGA MOJSTRA, NA ŠTAJERSKEM

Avtor predstavlja dokumenta, hranjena sta v arhivu Attems-Heiligenkreuz v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, o oltarjih, ki jih je ljubljanski kamnoseški mojster Luka Mislej izdelal po naročilu Ignacija Marije državnega grofa Attemsa. Marmorna oltarja v grajskih kapelah v Slovenski Bistrici in na Podčetrtku sta bila končana pred 11. januarjem 1724, oltar na Vurberku je bil naročen 11. februarja 1724. Verjetno je delo Mislejeve delavnice tudi marmorna oprema v kapeli gradu Brežice.

Članek dopolnjujejo nekateri novi podatki o baročni opreми gradu Podčetrtek.

ANDREJ VOVKO

znanstveni svetnik

Inštitut za biografiko in bibliografijo ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

UDJE DRUŽBE SV. MOHORJA V KANALSKI DOLINI DO LETA 1918

Ljudska založba Družba sv. Mohorja je ves čas svojega delovanja od ustanovitve leta 1852 poleg versko-vzgojnega poslanstva opravlja izredno pomembno narodno osveščanje, izobraževanje in kulturni napredek med Slovenci v matični domovini, zamejstvu in v izseljenstvu po vsem svetu. Avtor predstavlja njeno delovanje v Kanalski dolini od pojava prvih mohorjanov v tem delu vedno izpostavljenega obmejnega slovenskega etničnega prostora pa do konca I. svetovne vojne, ko je ta del skupaj z velikim delom našega narodnostnega ozemlja, ki je v času habsburške monarhije spadal pod deželo Koroško, pripadel Italiji. S tabelami in sezname je na podagi letnih seznamov mohorjanov v Koledarjih družbe sv. Mohorja prikazan razvoj udov Družbe sv. Mohorja v 11 mohorjanskih postojankah v Kanalski dolini, njihovo skupno število, poklicna sestava, kot jo razberemo iz omenjenih koledarskih seznamov, posebej pa so omenjeni tudi nekateri najvidnejši tamkajšnji mohorjani.

NATAŠA BUDNA KODRIČ

dipl. zgodovinarica, arhivistka,

Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI-1000, Mestni trg 27

BARBARA PEŠAK MIKEC

prof. zgodovine in sociologije, arhivistka,

Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI-1000, Mestni trg 27

CIRKUS V LJUBLJANI (DO PRVE SVETOVNE VOJNE)

Prispevek prikazuje zgodovino cirkusa od njegovega nastanka v 18. stoletju do prve svetovne vojne. Čeprav spoznamo razvoj cirkusa v svetovnem obsegu, je namen članka prikazati razvoj "zabavne industrije" v Ljubljani. Mesto je imelo od 80. let 19. stoletja svoj zabaviščni prostor v Tivoliju, ob Lattermannovem drevoredu. Kljub temu, da je bilo provincialno, so ga vendarle obiskovali tudi veliki cirkusi, celo največji na svetu.

ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ

znanstvena svetnica

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

OKRAJ SLOVENJ GRADEC V LETIH 1929-1941

Na podlagi arhivskega in pretežno časopisnega gradiva so izbrani pomembnejši dogodki, ki opisujejo strankarsko politično, sindikalno in društveno organiziranost in dejavnost prebivalstva v okraju Slovenj Gradec v času od 1929 do 1941. Tu so delovale Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija oziroma Jugoslovanska nacionalna stranka, Jugoslovanska narodna stranka (Hodjerova), Slovenska ljudska stranka oziroma slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice. Privrženci razpuščene Socialistične stranke Jugoslavije pa so se vključevali v t.i. socialistično gibanje. Poleg tega so živahno delovali kmečko stanovsko gibanje-Kmečka zveza, katoliška strokovna organizacija Zveza združenih delavcev, med prosvetno-kulturnimi organizacijami pa so imele pomembno vlogo tudi mladinske organizacije. Obravnava naj bi prispevala k nadaljnji mikroraziskavi tega območja.

LJUBICA ŠULIGOJ

dr., docentka, Pedagoška fakulteta v Mariboru, v pokoju
SI-2250 Ptuj, Belšakova 8

SOCIALNA GIBANJA NA PTUJSKEM OBMOČJU MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Avtorica predstavlja posamezna socialna gibanja na gospodarsko zaostalem ptujskem območju, in sicer protidraginjske akcije, shode, proteste, mezdna in stavkovna gibanja ter socialne nemire med viničarji.

LJUDMILA BEZLAJ KREVEL

prof. zgod. in univ. dipl. etn., kustosinja - muzejska svetovalka, vodja oddelka Muzej Pošte in telekomunikacij

Tehniški muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Parmova 33

SLOVENSKE ZNAMKE OD RAZPADA AVSTRO-OGRSKE DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE (OB OSEMDESETLETNICI PRVIH SLOVENSКИH ZNAMK)

3. januarja 1919 so izšle prve slovenske znamke oziroma prve znamke, ki jih je izdala slovenska poštna uprava. V veljavi so ostale do novembra 1921. K uradnim slovenskim znamkam prištevamo tudi znamke, ki so jih ob osvoboditvi Prekmurja avgusta 1919 pripravili kar posamezni oficirji z odobritvijo svojih komand ali brez nje. Po koncu druge svetovne vojne je slovenska poštna uprava do srede junija pripravila izdaje lastnih znamk. To so bili pretiski nemških okupacijskih, nemških rednih ter madžarskih rednih znamk in so prve veljavne znamke, ki so imele napis Slovenija. V prometu so bile le do 1. julija 1945, ko so postale v Sloveniji vse do osamosvojitve leta 1991 spet v veljavi samo skupne jugoslovanske znamke. Izjema je ostala še nekaj časa Primorska.

TREVOR SHAW

Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU, SI-6230 Postojna, Titov trg 2

JOHN SWINTON: POTOVANJE SKOZI SLOVENSKE DEŽELE LETA 1734

Na potovanje po slovenskih deželah, katerega opis je tu ponatisnjen, so se odpravili trije Angleži v marcu leta 1734. Pričujoči opis je le del obširnega poročila z naslovom Potovanja treh angleških gospodov od Benetk do Hamburga ... v letu 1734 (*The Travels of three English Gentlemen from Venice to Hamburg ... in 1734*), ki je bilo prvič natisnjeno v letu 1745-46 iz zdaj na žalost izgubljenega rokopisa. Do zdaj anonimen pisec poročila, član Kraljeve družbe (*The Royal Society*) in Oxfordske univerze, je v tej razpravi identificiran. To je bil John Swinton (1703-1777). Reproducirana sta njegov portret in podpis. Omenjena so tudi ostala njegova potovanja in ocenjen pomen njegovega potopisa iz leta 1734. Pot po slovenskem ozemlju je tri Angleže vodila od Gorice skozi Vipavo, Razdrto, Planino, Ljubljano, Celje in Maribor. Poročilu dajejo posebno vrednost opisi praktičnih vidikov potovanja - jeziki, ki so jih na svoji poti uporabljali (vključno z latinščino), ceste, konji, počivališča, stroški, opisi vzdrževanja kočije. Opisana je tudi barka, ki je plula med Vrhniko in Ljubljano.

SERGEJ VRIŠER

redni profesor FF in muzejski svetnik v pokoju

SI-2000 Maribor, Cankarjeva 25 a

SLOVENSKI VOJAKI V JUBILEJNEM SPREVODU NA DUNAJU 1908

V poklonitvenem sprevodu ob 60 letnici vladanja Franca Jožefa dne 12. junija 1908 na Dunaju je poleg drugih zastopstev iz avstrijskih kronovin nastopila tudi skupina iz vojvodine Kranjske. Skupina je štela okoli 400 udeležencev v ljudskih nošah, posebnost pa je bil konjeniški banderij na čelu skupine, ki so ga sestavljali slovenski vojaki iz različnih polkov, preoblečeni v stilizirane historične noše. Vojakom je poveljeval nadporočnik Rudolf Maister, ki je tudi sam jezdil v sprevodu v uskoški noši.

